

OSMANLI-GÜNEYDOĞU ASYA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Editörler

İsmail Hakkı Göksoy

İsmail Hakkı Kadı

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA
TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

OSMANLI - GÜNEYDOĞU
ASYA İLİŞKİLERİ
ÜZERİNE
ARAŞTIRMALAR

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

OSMANLI - GÜNEYDOĞU ASYA İLİŞKİLERİ
ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

YTB Yayınları: 47

Araştırma Eserler Dizisi

ISBN: 978-975-17-5810-1

Editörler İsmail Hakkı Göksoy İsmail Hakkı Kadı	Görsel Tasarım ve Uygulama Yüksel Yücel
Proje Ekibi Ebubekir Kadri Bişkinler Hale Karaismailoğlu	Baskı ve Cilt Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti. Saray Mahallesi 1007. Cadde No:2 Kahramankazan/Ankara
Tashih Dilber Denizhan	Matbaa Sertifika Numarası: 47771
Çeviri (Bölüm 4 ve 5) Battuta Dil Hizmetleri	Yayın Yeri ve Tarihi Ankara, Şubat 2024

Baskı Miktarı

1.Baskı, 600 adet

© TÜM YAYIN HAKLARI

YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞINA AİTTİR.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından desteklenen bu yayında yer alan makale/metin ve görsel malzemeler ve metinlerde dile getirilen görüşlerin sorumluluğu ile telif konusunda doğacak maddi ve manevi tüm hukuki sorumluluk editörler ve metin yazarlarına aittir. Kitapta yer alan görüşler mutlak surette YTB'nin resmi politikasını yansıtmaz.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Osmanlı-Güneydoğu Asya İlişkileri Üzerine Araştırmalar
İsmail Hakkı Göksoy, İsmail Hakkı Kadı
Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

1. Güneydoğu Asya, 2. Osmanlı İmparatorluğu, 3. Tarihi, siyasi ve kültürel ilişkiler

YTB Yayınları

Oğuzlar Mah. Mevlana Bulvarı No: 145 P.K: 06520 Balgat - Ankara
Tel: 0(312) 218-40-00 Faks:0(312) 218-40-49
info@ytb.gov.tr kep adresi: ytb@hs01.kep.tr
Sertifika Numarası: 67797

OSMANLI - GÜNEYDOĞU ASYA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Editörler

İsmail Hakkı Göksoy

İsmail Hakkı Kadı

Ankara 2024

İçindekiler

TAKDİM	9
Mehmet Nuri Ersoy, T.C. Kültür ve Turizm Bakanı	
SUNUŞ	13
Abdullah Eren, YTB Başkanı	
ÖN SÖZ	17
Fahameddin Başar, Osmanlı-Malay Dünyası Çalışmaları Araştırma Merkezi Müdürü	
GİRİŞ	21
İsmail Hakkı Göksoy- İsmail Hakkı Kadı	
BİRİNCİ BÖLÜM	39
OSMANLI'NIN FİLİPİNLER ŞEYHÜLİSLAMI MEHMED VECİH EFENDİ: HAYATI, VAZİFELERİ VE FAALİYETLERİ	
İsmail Hakkı Göksoy	
İKİNCİ BÖLÜM	105
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BASILAN MALAYCA YAYINLAR VE MEKKE VİLAYET MATBAASI	
Filiz Dığıroğlu	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	139
KENARDA KALMIŞ BİR ZİYARET: COHOR SULTANI EBÜ BEKİR'İN İSTANBUL ZİYARETİ (1893)	
İsmail Hakkı Kadı	
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	171
SİNGAPUR VE BATAVYA'DA OSMANLI TEBAASI: HADRAMİLER	
Alaeddin Tekin - Alwi Alatas	
BEŞİNCİ BÖLÜM	207
MALEZYA'DA BİR OSMANLI MİRASI: RUKİYE HANIM	
Syed Farid Alatas	
ALTINCI BÖLÜM	227
YILDIZ FOTOĞRAF ALBÜMLERİNDE MALEZYA VE ENDONEZYA	
Orhan M. Çolak	

RESİM LİSTESİ

Birinci Bölüm Resimleri

Resim 1: Filipinler Haritası	41
Resim 2: Amerikan Yönetimi Altında Moro Bölgesi ve Beş Vilayeti	43
Resim 3: Moro Mektubunun Ön Kapağı	48
Resim 4: Moro Mektubunun Arka Kapağı	49
Resim 5: Moro Mektubunun Finley'e Teslim Anı	50
Resim 6: Amerikalı Binbaşı Finley ve Hacı Abdullah Nuno	51
Resim 7: Taluksangay Camii, Mayıs 1911	57
Resim 8: Vecih Efendi Morolarla Birlikte	76
Resim 9: Vecih Efendi New York'ta	83
Resim 10: Vecih Efendi'nin Hollywood Kabristanlığı'ndaki Mezar Kaydı	93
Resim 11: Vecih Efendi'nin Virginia'nın Richmond Şehrindeki Hollywood Kabristanlığı'ndaki Mezar Yeri	94

İkinci Bölüm Resimleri

Resim 1: Mekke-i Mükerrerme, Harem-i Şerif ve Kâbe-i Muazzama	106
Resim 2: Cavalı Hacı ve Ailesi	109
Resim 3: Hicaz Valisi Osman Nuri Paşa, 1885	109
Resim 4: Mekke Vilayet Matbaası	110
Resim 5: " <i>el-Matbaatü'l Mirîyye bi-Mekketi'l-Mahmiyye,</i> <i>1300</i> " yazılı Mekke Vilayet Matbaasının Kitaplara Bastığı Mühür	112
Resim 6: Mekke'den Patani'ye	124
Resim 7: İstanbul'da Basılan Malayca <i>Kadı Beyzavi Tefsiri</i> [<i>Tercümânü'l-Müstefid</i>], c.II, Konstantiniye, 1302	125
Resim 8: Hacı Muharrem Efendi'nin Şirket-i Hayriyesinde Basılan İlk Câvi Kitap: <i>Bidâyetü'l-Hidâye</i>	129

Üçüncü Bölüm Resimleri

Resim 1: Cohor Sultanı Ebû Bekir, 1886	141
Resim 2: Şeyh el-Bekri	143
Resim 3: Muhammed Abduh	145

Resim 4: Gazi Ahmed Muhtar Paşa	147
Resim 5: Ahmed Ali Paşa	149
Resim 6: Seyyid Muhammed es-Sekkâf (1836-1906)	153
Resim 7: Cemâleddin Efganî	156
Resim 8: Servet-i Fünûn'da Cohor Sultanı İbrahim, 22 Haziran 1311 / 4 Temmuz 1895	160

Dördüncü Bölüm Resimleri

Resim 1: İstanbul'da Aşiret Mektebinde Okuyan Cavali Öğrenciler	189
Resim 2: Habib Abdurrahman ez-Zahir (1832-1896)	195

Beşinci Bölüm Resimleri

Resim 1: Rukiye Hanım	220
Resim 2: Hatice Hanım	220
Resim 3: Hatice Hanım	221

Altıncı Bölüm Resimleri

Resim 1: Cohor Sultanı Ebû Bekir'in 1893'teki İstanbul Ziyareti Esnasında Abdullah Frères Tarafından Çekilen Bir Fotoğrafi	229
Resim 2: Selangor Sultanı Abdüssamed	230
Resim 3: Surakarta Sultanı IX. Pakubuwono'nun Woodbury & Page Tarafından Çekilmiş Fotoğrafi	231
Resim 4: Açe Sultanlarının Mezarları	233
Resim 5: Riau-Lingga Sultanı Bedrul Alemşah ve Maiyyetinin Woodbury & Page	233
Resim 6: Oryantalist Maurice Grünberg'in Kişisel Albümündeki Fotoğrafi	234

TAKDİM

Yakın zaman öncesine kadar süregelen stratejik denklemlerin keskin sınamalarla karşılaştığı ve mevcut dengelerin önemli bir değişim gösterdiği son çeyrek yüzyılda uluslararası ilişkiler, etki kapasitesi ve iş birlikleri bakımından küresel ölçekte yeni bir sürece girmiş bulunmaktadır. Uluslararası politikanın jeopolitik ve jeostratejik eksenin merkezine tüm unsurlarıyla “Doğu”yu yerleştirdiği bu yeni süreçte bir bütün olarak Asya Kitası’nın öne çıktığı görülüyor. Kıta’nın bu yükselişi, içinde bulunduğumuz yüzyılda bölge ülkelerinin tesis edilen yeni uluslararası iş birliği mekanizmalarıyla önemli ve güçlü birer aktör haline geleceğine işaret ediyor.

“Asya’nın Yükselişi”nin her bakımdan tebarüz ettiği bu yeni işleyişte, hem nüfusu hem de dünya ekonomisinde tuttuğu yer göz önünde bulundurulduğunda, Asya ülkelerinin son derece kritik bir rol üstlenmesi bekleniyor. Ülkemiz, Sayın Cumhurbaşkanımızın liderliğinde tatbik edilen ve küresel ölçekte barış, refah ve istikrarı önceleyen insanî ve girişimci bir dış politika anlayışı takip ediyor. Asya Kitası’nın -bilhassa Güneydoğu Asya ülkelerinin- bu yükselişi muvacehesinde Türkiye, gerek kıtanın geneliyle gerekse Güneydoğu Asya ülkeleriyle kurduğu ilişkilerini uzunca bir süredir yoğunlaştırıp daha üst bir seviyeye çıkarmaya çalışıyor.

“Yeniden Asya Girişimi” etrafında şekillenen ve siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla öne çıkan Asya politikamız, her anlamda zenginlik ve çeşitlilik arz eden Kıta’nın tamamını kapsayan uygulanabilir ve geniş perspektifli bir siyasalar bütünü oluşturuyor. Güneydoğu Asya ülkeleri ile kurduğumuz ilişkiler de, bölge ülkelerinin ihtiva ettiği siyasi ve kültürel farklılıklarla uyum içinde ve gerçekçi, aynı zamanda tutarlı bir anlayışla icra ediliyor.

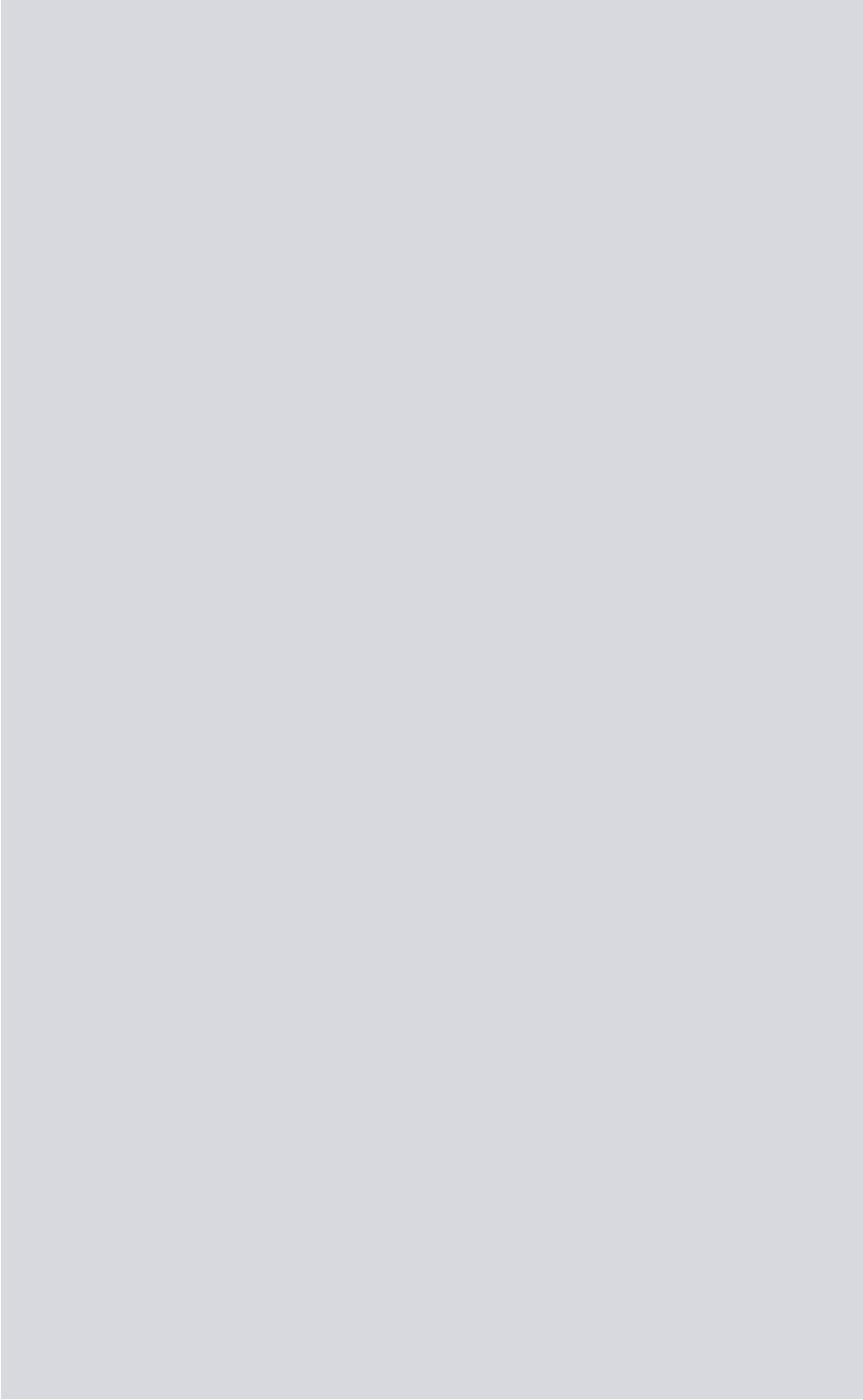
Ülkemiz, Birleşmiş Milletler’in (BM) yanı sıra diğer uluslararası kuruluşlar nezdinde de bölge ülkeleriyle ekonomik ve siyasi münasebetlerini günden güne tahkim ediyor. 2017 yılında dünyanın en büyük sekizinci ekonomisini teşkil eden Güneydoğu Asya Uluslar Birliği’nin (ASEAN) “Sektörel Diyalog Ortağı” olarak ilân edilmesi,

bölge ülkeleriyle yoğunlaşan ilişkilerimizin en somut göstergelerinden birini oluşturuyor. Bu yoğunlaşma, elbette ki köklü ve zengin tarihimiz ile geçmişte bu ülkelerle kurduğumuz yakın ve samimi bağlardan da güç alıyor, besleniyor.

Güneydoğu Asya ülkeleri ile ilişkilerimizin tarihsel perspektif üzerinden incelenerek daha sağlam ve meşru bir zemine oturtulması; bölge ile Türkiye arasındaki köprülerin güçlendirilmesi ve geleceğe dönük daha müessir ve işlevsel ilişki ve iş birliklerinin oluşturulması noktasında önem arz ediyor.

Osmanlı Devleti ile bugün Malezya, Endonezya, Singapur ve Filipinlerin yer aldığı geniş coğrafya arasında gerçekleşen ve gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen ilişkileri belirli araştırma konuları etrafında ortaya koymayı ve bu surette bölge ülkeleriyle hâlihazırdaki ilişkilerimize katkı sunmayı hedefleyen bu anlamlı eserde emeği geçenleri tebrik ederken eserin araştırmacılar, karar alıcılar ve uygulayıcılar için faydalı olmasını ve literatüre esaslı bir katkı yapmasını diliyorum.

Mehmet Nuri Ersoy
T.C. Kültür ve Turizm Bakanı

SUNUŞ

Güçlü ekonomisi, etkin ticaret hacmi, geniş coğrafyası ve genç/dinamik insan kaynağını son dönemde yaptığı atılımlarla siyasi, kültürel ve askeri yönlerle de destekleyen Asya, küresel siyasetteki ağırlığını önemli ölçüde artırmış durumdadır. Öyle ki uluslararası çevrelerin muteber bir bölümü önümüzdeki yüzyılın en önemli oyun kurucularından birinin Asya Kıtası, bilhassa Güneydoğu Asya ülkeleri olacağı konusunda hemfikirdir.

Asya'nın ve özelde Güneydoğu Asya ülkelerinin küresel ölçekteki yerinin ve oynadığı rolün günden güne büyüdüğünün ve alan kazandığının bilincinde olan Türkiye, bölgeye dönük faaliyetlerini diplomatik münasebetlerin yanı sıra kültürel, sosyal ve ekonomik veçhelerle de güçlendirmektedir. "Asya-Pasifik Bölgesine Açılım" politikasıyla başlatılan ve bugün birçok ülke ve uluslararası kuruluşla stratejik ortaklık boyutuna ulaşan yeni ilişkiler derinlik, işlevsellik ve çok boyutluluğunu muhafaza ederek özenle sürdürülüyor.

Soydaş ve akraba topluluklarla ilişkilerimizin ekonomik, sosyal ve kültürel olarak güçlendirilmesi maksadıyla çalışmalarını yürüten Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) da, Asya ve Güneydoğu Asya ülkelerine yönelik faaliyetlerini büyük bir ihtimamla, kararlılıkla icra ediyor. Bu faaliyetler kapsamında bölge ülkeleri ve bölge halkı ile ortak tarihi ve kültürel mirasın muhafaza edilerek geleceğe nakledilmesi önemli bir yer tutuyor. Mazimizin omuzlarımıza ehemmiyetli bir mesuliyet olarak yüklediği bu aktarım sürecinin hakkıyla gerçekleştirilebilmesi ise geçmişin iyi tetkik edilmesi ve bu tetkik neticesinde ulaşılan bilgilerin gelecekte belirlenecek hedefler doğrultusunda anlamlı ve rasyonel bir şekilde kullanılmasını gerektiriyor.

Bu ihtiyaca binaen, Başkanlığımız desteği ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Osmanlı-Malay Dünyası Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (OSMAD) iş birliğinde "Osmanlı-Güneydoğu Asya İlişkileri" isimli bir proje

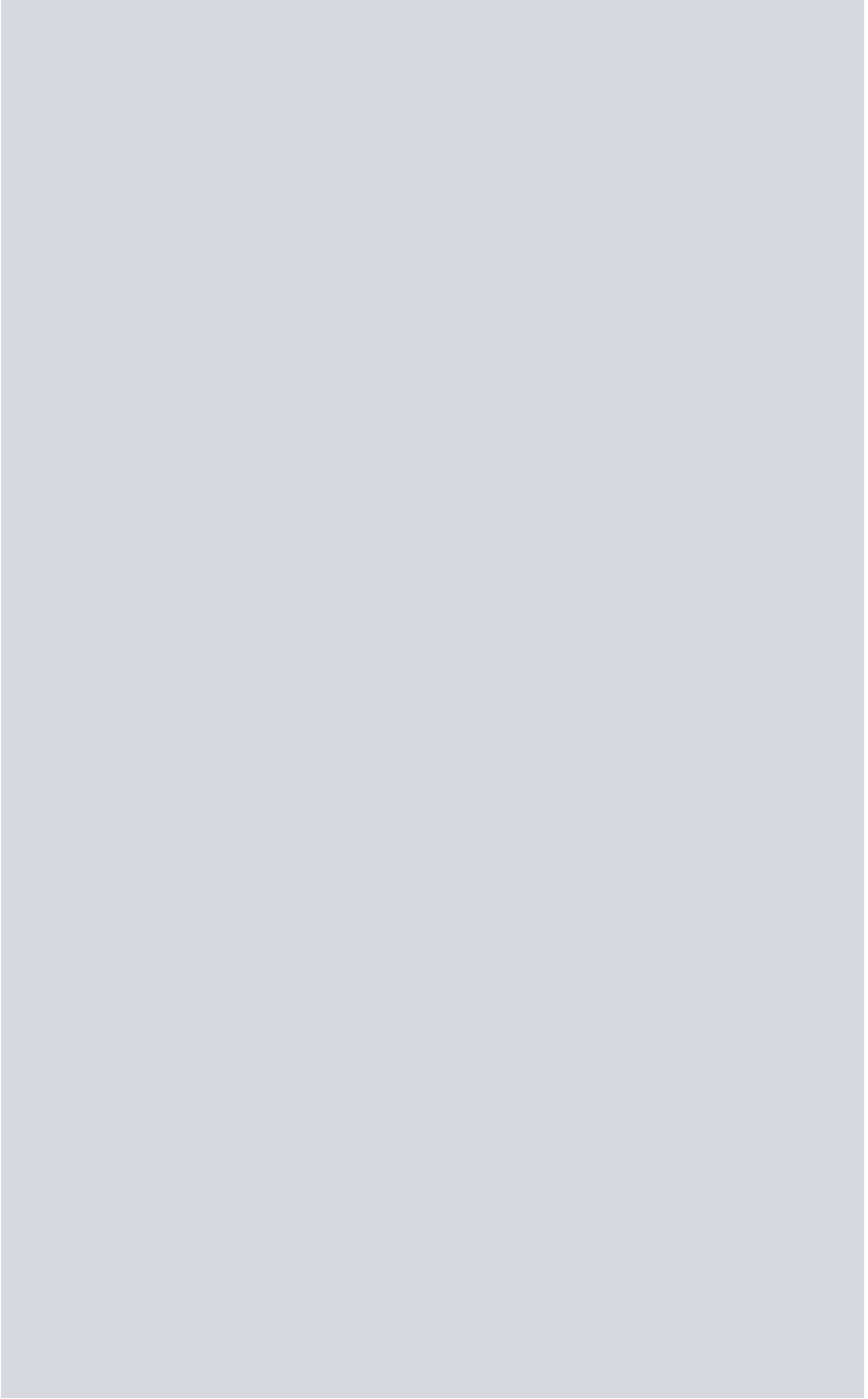
geliŐtirilerek uygulamaya konuldu. Ülkemizden ve bölge ülkelerinden her biri alanında önemli işlere imza atmıŐ yetkin akademisyenlerin doğrudan yer ve inisiyatif aldığı proje kapsamında kaleme alınan makaleler, ortaya bu kıymetli eseri çıkarmıŐ oldu.

Bu çalıŐmayı YTB Yayınları bünyesinde neŐretmekten büyük bir mutluluk duymakta ve akademi dünyamız, bölgeye yönelik çalışmalar icra eden kurum/kuruluşlarımız ve alana ilgi duyan tüm araştırmacılar için önemli bir kaynak olarak kullanılacağına inanmaktayım. Bu vesileyle başta Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY ve Prof. Dr. İsmail Hakkı Kadı olmak üzere bu değerli kitapta emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Eserin muhatabına ulaşması dileğiyle...

Abdullah Eren

YTB Başkanı

ÖN SÖZ

Altı asır boyunca üç kıtada hâkimiyet kurmuş olan Osmanlı Devleti, bu süre zarfında dünyanın birçok farklı bölgesi ile etkileşimde bulunmuş; dinî, siyasi iktisadi ve sosyal ağlar geliştirmiş ve farklı birçok coğrafyada kadim izler bırakmıştır. Siyasi sınırları açısından kendi hüküm sürdüğü coğrafyanın uzağında, Basra Körfezi'nin ötesinde, bugün Güneydoğu Asya olarak da tabir edilen bölgedeki takımadalar ile ilişkileri ise son çeyrek asırda yapılan önemli akademik çalışmalarla gün yüzüne çıkarılmış, bu ilişkilerin birçok farklı açıdan çok yönlü olduğu da anlaşılmıştır.

Üniversitemiz ve Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi iş birliği ile 2015 yılında temelleri atılan Osmanlı-Malay Dünyası Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (OSMAD), bu akademik çalışmaların hız kazandığı bir dönemde, spesifik olarak bölge ile olan kadim ilişkilerimize ışık tutmak, bu alanda yapılan çalışmaları koordine ederek bir çatı altında toplamak ve ülkemiz ve günümüz bölge ülkeleri ile ilişkilerimize kadim ilişkilerimiz üzerinden bir katkı sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bu vizyon ve misyon bağlamında çeşitli araştırmalar ve yayınlar yapmakta olan merkezimiz, bu alanda çalışan diğer kurumların destekleri ve iş birlikleri ile faaliyetlerine devam etmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının destekleriyle ortaya çıkan bu kitabın fikrî hazırlıkları 2019 yılında başlamış, Başkanlık ve bölge üzerine çalışmalar yürüten birçok araştırmacı ve akademisyen ile gerçekleştirilen görüşmelerle şekillenmiştir. Son şeklini alan araştırma teklifimiz ise bir proje olarak Mart 2020'de Başkanlığımız tarafından kabul edilmiştir. Fakat sonrasında ortaya çıkan Kovid-19 salgını koşulları nedeniyle projemiz uzun bir süre ertelenmiştir. 2022 yılı başında tam anlamıyla aktif hâle gelen projede, bu alanda çalışmalar yapan Türkiye ve bölgeden akademisyenler ve araştırmacılar görev almış, Türkiye'de ve dünyanın birçok farklı bölgesindeki arşivlerde araştırmalar yapmışlardır. Bu kitap, uzun soluklu tüm bu çalışmaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

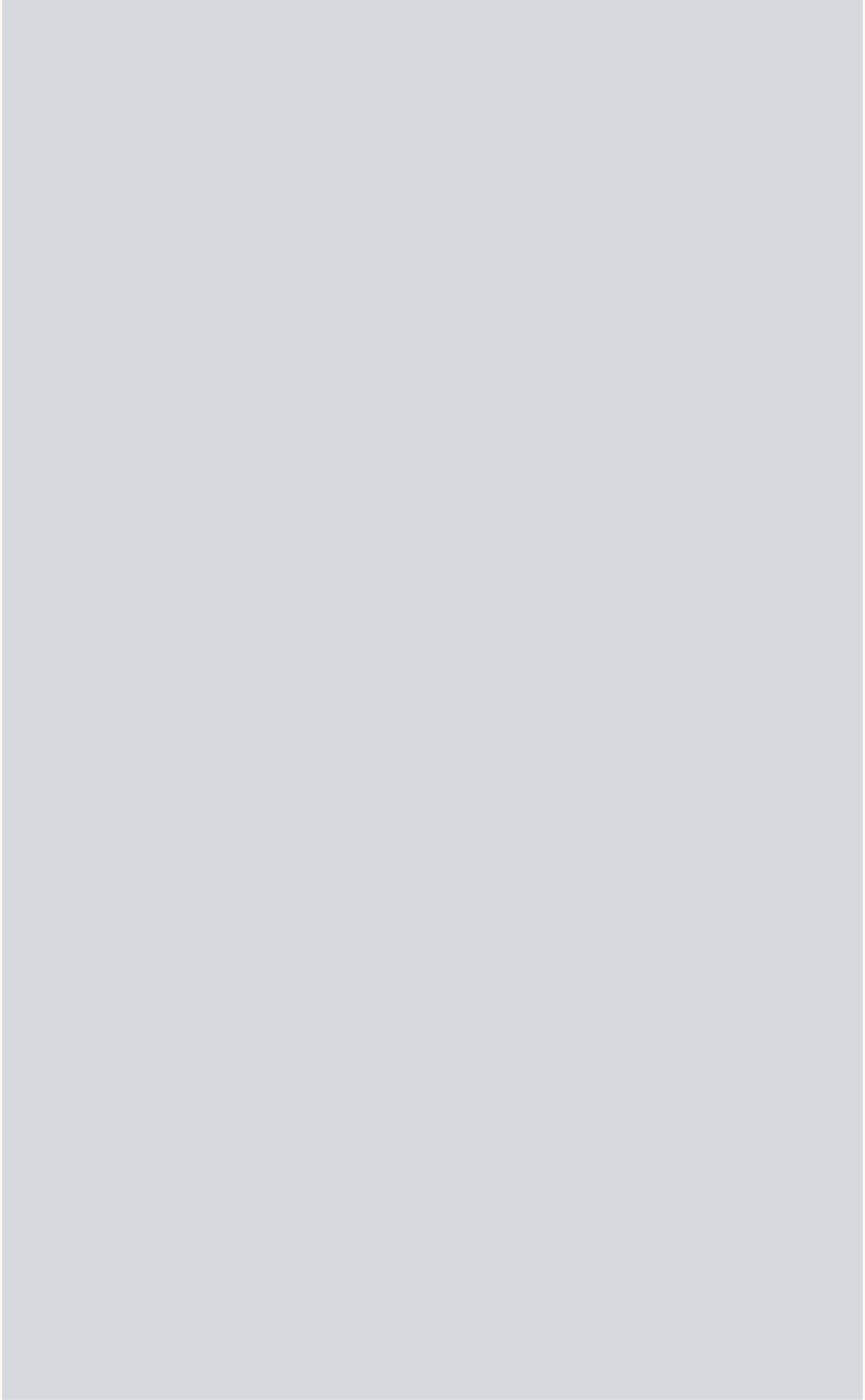
Bu eserin hazırlanmasında emeği ve desteği geçen başta Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığına, projenin araştırma süreci ve de kitabın editörlük süreçlerinde önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. İsmail Hakkı Göksoy ve Prof. Dr. İsmail Hakkı Kadı'ya, proje sürecinden kitabın basım aşamasına kadar emek sarf eden tüm araştırmacı ve uzmanlar ile Serdar p'e şükranlarımı sunuyor, eserin bölge ile olan ilişkilerimize olumlu katkılar sunmasını temenni ediyorum.

Prof. Dr. Fahameddin Başar

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Osmanlı-Malay Dünyası alışmaları

Uygulama ve Araştırma Merkezi (OSMAD) Müdürü

GİRİŞ

İsmail Hakkı Göksoy¹

İsmail Hakkı Kadı²

Aradaki uzak mesafeye rağmen, Hint okyanusu vasıtasıyla eski Osmanlı coğrafyası ile Güneydoğu Asya bölgesi arasında tarih boyunca ticari, dinî, siyasi ve kültürel ilişkiler hep mevcut olmuştur. Güneydoğu Asya bölgesi, günümüzde dünyadaki Müslüman toplumların önemli bir parçasını barındırmaktadır. Bölgedeki en önemli ülkelerden biri olan Endonezya, 250 milyona yaklaşan Müslüman nüfusuyla dünyadaki en kalabalık Müslüman ülke konumundadır. Yine Malezya ve Brunei’de de nüfusun büyük çoğunluğunu Malay Müslümanları oluşturmaktadır. Ayrıca, Filipinler’in ve Tayland’ın güneyindeki bölgelerde ve Singapur ve Myanmar gibi ülkelerde de önemli oranda Müslüman nüfus azınlık olarak yaşamaktadır. Bu ülkelerin hepsi de İkinci Dünya Savaşı sonunda Batılı sömürgeci devletlerden bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Esasen eski Osmanlı coğrafyası olan bugünkü Türkiye ve Ortadoğu bölgesi ile Güneydoğu Asya arasındaki ilişkiler çok eski devirlere kadar uzanmaktadır. Güneydoğu Asya bölgesinde yaşayan topluları, bugün Ortadoğu olarak adlandırılan eski Osmanlı coğrafyasına bağlayan en önemli unsur ticari faaliyetler olmuştur. Nitekim, ilk çağlarda Batı Asya ile Güneydoğu Asya arasında var olan ticari münasebetler, İslamiyet’in doğuşundan sonra daha yoğun bir şekilde devam etmiştir. İlk İslami devirlerden itibaren Arap Yarımadası, İran ve Hindistan sahillerinden Çin’e kadar uzanan uluslararası deniz ticaret güzergâhı üzerinde faaliyet gösteren Müslüman denizci ve tüccarlar, bu güzergâh üzerinde bulunan Malay ve Endonezya adalarındaki çeşitli liman şehirlerine uğramışlar ve bu sayede bölgedeki tacirlerle ve siyasi otoritelerle ticari ilişkilerini geliştirmişlerdi. Müslüman denizci ve tacirler ticari faaliyetlerinin yanı sıra Müslüman kimlikleriyle bölge halkının İslamiyet ile tanışmalarında da öncü rol oynamışlardır.

1 Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Öğretim Üyesi. E-posta: ismailgoksoy@sdu.edu.tr,

2 İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. E-posta: ismailhakkikadi@medeniyet.edu.tr

Güneydoğu Asya'daki Malayların ve Endonezyalıların İslamiyet'i din olarak benimsemeleri neticesinde, zamanla ticari faaliyetlerin yanı sıra iki bölge arasındaki siyasi ve kültürel ilişkiler de gelişmiştir. Özellikle 16. yüzyılın başlarında Yavuz Sultan Selim (hük.1511-1520) döneminde Suriye, Mısır ve Arap Yarımadası'nın Osmanlı idaresi altına alınmasıyla birlikte, Güneydoğu Asya'daki Malay ve Endonezyalı Müslümanların İslam dininin kutsal mekânları olan Hicaz bölgesiyle bağlantıları modern zamanlara kadar Osmanlılar aracılığıyla devam etmiştir. Hatta bu ilişkiler sadece dinî merkez olarak Hicaz bölgesiyle kurulan dinî ve kültürel bağlarla sınırlı kalmayıp, halifelik makamını da uhdesinde bulunduran Osmanlı sultanlarının payitahtı İstanbul ile de geliştirilmiştir. Nitekim, 16. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti ile Güneydoğu Asya'daki bazı Müslüman sultanlıklar arasında siyasi, diplomatik ve askerî alanlarda da ilişkiler kurulmuştur.³ Osmanlı döneminde Malayların ve Endonezyalıların Türklerle olan temaslarının hatırası klasik Malay edebiyatının çeşitli eserlerinde işlenerek toplumsal hafızada yer edinmiş ve sözlü anlatımlara dayanan bu bilgi birikimi günümüze kadar korunmuştur. Bu metinler üzerinde yapılan bazı araştırmaların sonuçlarını okuduğumuzda, etkilerin ve etkileşimlerin sadece siyasi ve askerî alanları değil, aynı zamanda dinî, kültürel ve eğitim alanlarını da kapsadığını görmekteyiz.⁴

Osmanlı coğrafyası ile Güneydoğu Asya arasındaki siyasi, askerî, sosyal, dinî ve kültürel ilişkileri ve bağlantıları konu edinen araştırma ve çalışmalar son dönemlerde giderek artmaktadır. Elbette bunda bilgi kaynaklarımızın çoğalmasının ve karşılıklı temasların önceki asırlara nazaran daha fazla gerçekleşmesinin de önemli katkısı vardır. Her ne kadar 19. yüzyıl öncesine dair iki coğrafya arasındaki ilişkiler ve etkileşimler hakkında Türkçe bilgi kaynaklarımız sınırlı olsa da, özellikle bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren basın ve yayın faaliyetlerinin gelişmesine paralel olarak Türkçe bilgi kaynaklarımız oldukça artmıştır. Yine bölgedeki Osmanlı diplomatik temsilciliklerinin açılması neticesinde Osmanlı coğrafyası ile Güneydoğu Asya bölgesi arasında kurulan ilişkilerle ilgili bilgiler ve anlatımlar daha da zenginleşmiştir. Güneydoğu Asya bölgesi üzerine çalışan çeşitli ülkelerdeki akademisyen ve araştırmacılar, yakın dönemlere kadar genellikle Avrupa menşeli dillerde yazılan kaynakları kullanmışlar ve akademisyenlerin ve araştırmacıların Türkçe kaynaklara erişimleri oldukça sınırlı kalmıştır. İki coğrafya arasındaki ilişkilerle ilgili olarak Avrupalı yazarların kaleme aldıkları eserler, seyahatnameler ve Batılı devletlerin arşiv kaynakları daha fazla önem kazanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı coğrafyası ile Güneydoğu Asya bölgesi

3 Bu ilişkilerle ilgili bkz., Anthony Reid, "Sixteenth Century Turkish Influence in Western Indonesia", *Journal of South East Asian History*, Vol.10, No:3, (1969): 395-414; İsmail Hakkı Göksoy, "Ottoman-Aceh Relations as Documented in Turkish Sources", *Mapping the Acehnese Past* (eds: R.M. Feener, P. Daly and A. Reid), (Leiden: KITLV Press, 2011), s.65-96.

4 Klasik Malay-Endonezya edebiyatındaki Türklerle ilgili anlatımların bir değerlendirmesi için bkz., Vladimir Braginsky, *The Turkic-Turkish Themes in Traditional Malay Literature* (Leiden: Brill, 2015).

arasında kurulan ilişkiler ve etkileşimler de daha ziyade Türkçe dışındaki Avrupa dillerinde ve kısmen bölgedeki Müslüman toplumların dillerinde, yani Malayca/Endonezyaca ve diğer mahalli dillerde yazılan bilgiler ve anlatımlar ışığında şekillenmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Sultan II. Abdülhamid döneminde (hük.1876-1909) Osmanlı Devleti'nin başta Batavya (Cakarta) olmak üzere bölgede diplomatik temsilcilikler açmasıyla birlikte Osmanlı-Güneydoğu Asya ilişkileri yeni bir ivme kazanmıştır. Bölgedeki gelişmeler hakkında konsolosların merkeze gönderdikleri çeşitli raporlar ve belgeler vasıtasıyla bölge hakkındaki Türkçe bilgi akışı giderek artmıştır. Bunun bir neticesi olarak bölgedeki Müslüman sultanlıklar ile Osmanlı Devleti arasında kurulan ilişkileri konu alan araştırmalar da yakın dönemlerde daha fazla önem kazanmıştır. Nitekim, 2015 yılında İngiliz bilim kurumu British Academy tarafından desteklenen uluslararası bir proje kapsamında Osmanlı Devleti ile Güneydoğu Asya bölgesi arasında kurulan siyasi, diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkilerin tarihi üzerine önemli bir kitap yayımlandı. İki İngiliz bilim insanının titiz editörlüğünde hazırlanan bu kitap, Osmanlı döneminde Türklerin bölge ile irtibatlarının farklı yönlerini ve boyutlarını ele alan araştırma ürünü önemli bir çalışma idi.⁵ Farklı ülkelerden gelen ve bölge üzerinde çalışan uzman akademisyenlerin katkı sunduğu bu kitap, 14 bölümden meydana gelmekteydi. Her bir bölümü iki bölge arasındaki farklı ilişki ağını ve etkisini ortaya koymaktaydı. Söz konusu çalışma, Osmanlı coğrafyası ile Güneydoğu Asya bölgesi arasındaki farklı etkileşim ve ilişki ağlarının ortaya çıkarılmasında ve akademik bilgi birikiminin gelişmesinde önemli bir aşama oldu. Aynı zamanda bu çalışma, tarih boyunca çeşitli bağlantıların var olduğu bu iki coğrafya arasında hâlâ yeni ve farklı konuların daha derinlemesine araştırılabileceğini gösterdi.

Güneydoğu Asya bölgesindeki Müslüman toplumlar üzerindeki Osmanlı-Türk tesirlerinin ve ilişkiler ağının araştırılması bağlamında, tarihçiler ve akademik uzmanlar tarafından Osmanlı arşivlerinin önemi vurgulanmış ve yine aynı kurum tarafından Osmanlı arşivlerindeki bölgeyle ilgili önemli ve seçme belgelerin transkriptleri ve İngilizce tercümeleri yapılarak Osmanlı Türkçesini kullanamayan bölge uzmanlarının hizmetine sunulmuştur.⁶ Arşiv çalışması ve belge yayıncılığı niteliğindeki bu çalışma, özellikle Osmanlı Devleti ile Güneydoğu Asya bölgesindeki ilişkilerin bilinenlerin ötesinde çok fazla bilgi içeriğine ve yaşanan farklı gelişmelerin bilgisine ulaşmayı sağlamıştır. Yine, Endonezya'da bazı ticari yatırımları ve ticari ilişkileri olan bir Türk şirketi tarafından desteklenen ve Türkiye ile Endonezya arasındaki ilişkilerle ilgili Osmanlı dönemine ait benzeri bir arşiv belgelerinin yayınlanma çalışması

5 A. C. S. Peacock and Annabel Teh Gallop (eds), *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks, and Southeast Asia*, Published for the British Academy (Oxford: Oxford University Press, 2015).

6 İsmail Hakkı Kadı and A.C.S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, 2 Volumes (Leiden: Brill, 2019).

da, Türk arşiv uzmanları tarafından yapılmıştır.⁷ İki ülke arasındaki ilişkilerle ilgili Osmanlı arşivindeki önemli ve seçme belgelerin Türkçe transkriptleri yapılmış ve bunların Endonezyacaya çevirileri de ayrı bir kitapta yayımlanmıştır.⁸ Bu çalışma da, belgelerin daha doğru anlaşılması için bazı açıklayıcı bilgilere ihtiyaç duymasına rağmen, özellikle Türkçe kaynaklara ulaşamayan Endonezyalı araştırmacılar ve akademisyenler için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Şimdiye kadar yapılan bu tür arşiv araştırması ve belge yayıncılığı, Osmanlı-Güneydoğu Asya ilişkileri bağlamında çeşitli alanlarda farklı bilgi kaynaklarını da kullanarak daha spesifik araştırmalar yapılabileceği gerçeğini ortaya çıkardı. Bu iki farklı Müslüman coğrafyanın birbirleriyle olan ilişkileri ve etkileşimleri üzerine yapılan mevcut araştırmaların da, Osmanlı dönemine ait Osmanlı Türkçesiyle yazılmış arşiv kayıtları, gazete ve dergi yazıları ışığında yeniden gözden geçirilerek yayınlar üretilmesi söz konusu olmuştur. İşte bu çalışmaya, bu hedef ve gaye ile başlanılmış, ancak araştırmanın sonuçlarının bir kitap formatında yayımlanması elde olmayan nedenlerle biraz zaman almıştır.

Bir proje kapsamında ele alınan bu çalışma, Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının (YTB) maddi desteği ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesine bağlı Osmanlı-Malay Dünyası Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (OSMAD) yürütücülüğünde hazırlanmıştır. Bu çalışma 2020 yılının başında adı geçen merkezin öncülüğünde Türkiye’de Güneydoğu Asya bölgesi üzerine araştırmaları ve çalışmaları bulunan Türk akademisyenlerin ve bölgeyle ilgili işlerde sorumluluğu olan YTB yetkililerinin katıldığı bir çalıştay toplantısında şekillenmiştir. Bu toplantıda Osmanlı coğrafyası ile Malay-Endonezya dünyası arasındaki etkileşimler ve ilişkiler bağlamında daha spesifik konular üzerinde araştırmalar yapılması ve araştırma sonuçlarının bir kitap olarak yayımlanması kararlaştırılmıştır. Ancak, aynı tarihlerde dünya genelinde Kovid-19 salgınının ortaya çıkması ve Türkiye’nin de Mart 2020’den itibaren bu salgından ciddi olarak etkilenmesi neticesinde başlangıçta öngörülen araştırmanın hedefleri ve koşullarında değişikliklere gidilmiş ve hatta projenin bir süre ertelenmesi uygun görülmüştür. 2021 yılı sonunda belirlenen araştırma konularının mevcut imkânlar dâhilinde yürütülmesi ve her bir araştırma konusunun editörlü bir kitap çalışması içinde bir kitap bölümü olarak yayımlanması kararlaştırılmıştır. Başlangıçta öngörülen birkaç araştırma konusu dışında belirlenen araştırma konularının büyük bir kısmı tamamlanarak yayın aşamasına ulaşmıştır.

7 Mehmet Akif Terzi, Ahmet Ergün ve Mehmet Ali Alacagöz. *Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı- Endonezya İlişkileri* (Istanbul: Hitay Holding, 2017).

8 Endonezya çevirisi için bkz., Mehmet Akif Terzi, Ahmet Ergün ve Mehmet Ali Alacagöz. *Turki Utmani-Indonesia: Relasi dan Korespondensi Berdasarkan Dokumen Turki Utmani*. Çev: Muhammad Zuhi (Istanbul: Hitay Holding, 2017).

Araştırmaya dayalı bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü İsmail Hakkı Göksoy tarafından kaleme alınan “Osmanlı’nın Filipinler Şeyhülislamı Mehmet Vecih Efendi: Hayatı, Vazifeleri ve Faaliyetleri” başlıklı çalışmadır. Mehmet Vecih Efendi’nin Filipinler’e Şeyhülislam Vekili olarak görevlendirilmesi hakkında şimdiye kadar bazı çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalarda yazarlar konunun farklı boyutlarına değinmişlerdir. Bunlar arasında en ciddi çalışmalardan birisi, William G. Clarence-Smith tarafından yapılanıdır. Genellikle İngilizce kaynaklara dayalı olarak yaptığı çalışmaların ilkinde, Clarence-Smith Filipinler’deki Amerikan idaresinin ilk on yıllarında Ortadoğu devletleri (Osmanlı, İran, Mısır) ile Filipinler arasındaki ilişkiler ve bağlantılar kapsamında Mehmet Vecih Efendi’ye de değinmiştir.⁹ Onun diğer bir çalışması ise, Mehmet Vecih Efendi’nin bir Osmanlı görevlisi olarak Filipinler’e gitmek üzere Amerika Birleşik Devletleri’ne görevlendirilmesi ve oradaki Amerikan yönetimi nezdinde Filipinler’e gitmek üzere yaptığı çeşitli girişimlerine yoğunlaşmaktadır.¹⁰ Onun üçüncü çalışması da Filistin’de Nasıra’nın tarihi ve kültürel mirasını konu edinen uluslararası bir sempozyum bildirisine dayanmaktadır. Bu bildiride, Vecih Efendi’nin hayatı ve Filipinler’e görevlendirilmesine değinilmiş ve Vecih Efendi daha çok Filistin’in yetiştirdiği önemli şahsiyetler bağlamında Nasıralı bir şahsiyet olarak değerlendirilmiştir.¹¹

Moroların Osmanlı Sultanına yazdıkları ve Moroların temsilcisi sıfatıyla İstanbul’a gelen Amerikalı Subay John P. Finley’in Şeyhülislamlık makamı vasıtasıyla halifeye sunulan mektubun Tagalog dilindeki aslı, Arapça ve İngilizce çevirilerinin değerlendirilmesi ve Taluksangay’daki Hacı Abdullah Nuno’nun liderliğindeki dinî hareketin özellikleri hakkında kapsamlı bir araştırma da, Japon araştırmacı Midori Kawashima tarafından yapılmıştır.¹² Mehmet Vecih Efendi’nin Filipinler’e görevlendirilmesi konusunu bazı Osmanlı arşiv belgelerini kullanarak Türk araştırmacı Hasan Türker de Türkçe bir makalede ele almıştır. Ancak o, makalenin adından da anlaşılacağı üzere Vecih Efendi’nin Filipinler’e görevlendirilmesini Moro Müslümanlarının talebinden ziyade Moro direnişini bastırmak için Amerikan hükümetinin bir girişimi olarak değerlendirmiştir.¹³

9 Bkz., William G. Clarence-Smith, “Middle Eastern States and the Philippines under Early American Rule, 1898-1919”, *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia* (ed: A.C.S. Peacock ve Annabel Teh Gallop), (Oxford: Oxford University Press, 2015), s.199-220.

10 William G. Clarence-Smith, “An Ottoman Notable in America in 1915-16: Sayyid Wajih al-Kilani of Nazareth”, *American and Muslim Worlds Before 1900* (ed: John Ghazvinian- Arthur Mitchell Fraas), (London: Bloomsbury Publishing, 2020), s.139-148.

11 William G. Clarence-Smith, “Wajih al-Kilani, Shaykh al-Islam of the Philippines and Notable of Nazareth, 1913-1916”, *Nazareth History & Cultural Heritage: Proceedings of the 2nd International Conference*, Nazareth, July 2-5, 2012 (eds: Mahmoud Yazbak et al.), (Nazareth: Municipality of Nazareth Academic Publications, 2013), s.171-192.

12 Midori Kawashima, “The ‘Whiteman’s Burden’ and the Islamic Movement in the Philippines: The Petition of the Zamboanga Muslim Leaders to the Ottoman Empire in 1912”, İsmail Hakkı Kadı- Andrew Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives* içinde, (Leiden: Brill, 2019), c.2, s.877-929.

13 Hasan Türker, “ABD’nin Talebi Üzerine Mehmet Vecih’in Filipinler’e Şeyhülislam Olarak Görevlendirilmesi

Mehmet Vecih Efendi'ye, Filipinler'deki Amerikan yönetimi üzerine yapılan bazı doktora tezlerinde ve birkaç makale çalışmasında da dolaylı olarak değinilmiştir. Bunlardan Amerikalı araştırmacı Joshua Gedacht, dönemin Amerikan yönetimi ve özellikle John Park Finley'in "modern İslam" ve "kozmpolit İslam" olarak tanımladığı İslam anlayışının temsilcileri ile kurduğu ilişkiler bağlamında ele almıştır.¹⁴ Ancak bu çalışmalar, temelde Amerikan menşeli İngilizce resmî kayıtlara ve kaynaklara dayalı olarak yapılmıştır. Mehmet Vecih Efendi hakkındaki Osmanlı Türkçesindeki Osmanlı arşiv kayıtları ve diğer Türkçe kaynaklara başvurulmamıştır. Dolayısıyla Göksoy'un Mehmet Vecih Efendi hakkındaki çalışması, konunun asıl kaynaklarını oluşturan Osmanlı Türkçesinde yazılmış arşiv belgelerinden ve diğer gazete makalelerinden istifade edilerek hazırlandığı için, bu durum çalışmaya değer kazandırmıştır. Ayrıca, Vecih Efendi hakkında İngilizce olarak yapılan araştırmalardaki mevcut bilgi birikiminin yeniden değerlendirilmesi ve onunla ilgili Amerikan gazetelerinde çıkan çeşitli yazılardaki muhtevaya da başvurulması, çalışmanın değerini artırmıştır.

Kitabın ikinci bölümü Osmanlı Devleti sınırları içinde yayımlanan Malayca yayınlar ve Malayca kitap basımını da gerçekleştiren Mekke'deki Osmanlı Vilayet Matbaası hakkındadır. Çeşitli araştırmalarda bu matbaa hakkında bazı bilgiler yer almakla birlikte bunların çoğunluğu Türkçe dışındaki kaynaklara dayanmaktadır.¹⁵ Konunun ana kaynakları olan Osmanlı Türkçesindeki resmî kayıtlar şimdiye kadar kullanılmış değildir. Dolayısıyla konu hakkındaki birinci elden kaynaklardaki bilgilerin kullanılması bu bağlamda önem kazanmaktadır. İşte, Filiz Dıgıroğlu tarafından hazırlanan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Basılan Malayca Yayınlar ve Mekke Vilayet Matbaası" başlıklı bölüm, bu minval üzere kaleme alınmıştır..

Osmanlı idaresi altındaki Hicaz bölgesi, Güneydoğu Asya bölgesinden gelen Müslüman hacıların sadece hacca gittikleri bir mekân değil, aynı zamanda genç Malayların ve Endonezyalıların dini bilgilerini geliştirmek ve daha ileri seviyede dinî tahsil görmek üzere geldikleri önemli bir merkez idi. Bu maksatlarla Hicaz'a gelen Güneydoğu Asyalı Müslümanlar, buradaki kalıplarını uzatırlardı. Hatta, Hicaz'da zamanla Mekkelilerin ve Osmanlıların "ashâbü'l-Câviyyün" veya "Câvî mukimler" olarak adlandırdıkları bir Malay topluluğu ortaya çıkmıştı. Cava adası kelimesinden türetilen "Câvî" (Jawi) terimi, o dönemde Malay-Endonezya dünyasından gelen herhangi bir Müslümanı belirtmek için kullanılmaktaydı.¹⁶

.....
(1913)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.33, sy.2, (2018):521-543.

14 Gedacht, Joshua, "The 'Shaykh al-Islam' of the Philippines and Coercive Cosmopolitanism in an Age of Global Empire", *Challenging Cosmopolitanism, Coercion, Mobility and Displacement in Islamic Asia* (ed: Joshua Gedacht ve R. Michael Feener), (Edinburg: Edinburg University Press, 2018), s.171-202.

15 Bunlar arasında en kapsamlısı Ahmed Ishak ve Redzuan Othman'ın ortak çalışması sayılabilir. Bkz., Md. Sidin Ahmad Ishak-Mohammad Redzuan Othman, *The Malays in the Middle East: With a Bibliography of Malay Printed Works Published in the Middle East* (Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 2000).

16 Azyumardi Azra, *The Origins of Islamic Reformism in Southeast Asia: Networks of Malay-Indonesian and Middle Eastern 'Ulama' in the 17th and 18th Centuries* (Honolulu: University of Hawaii Press, 2004), s.3.

Dığıroğlu'nun çalışmasında önce Güneydoğu Asya bölgesinden tahsil ve hac için Mekke'ye gelen Malay ve Endonezya Müslümanlarının Cv topluluk adıyla Hicaz'daki varlığı hakkında giriş mahiyetinde bilgiler verilmekte, ardından Mekke'de matbaanın gelişimi, şehirdeki özel matbaaların durumu ve Mekke Vilayet Matbaasının kuruluşu ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı salnamelerindeki verilerden de istifade edilerek Mekke Vilayet Matbaasının yapısı, işleyişi ve çalışanları hakkında sağlam bilgilere ulaşılmış ve bu bilgiler çalışmada değerlendirilmiştir. Matbaada alışan görevliler arasında Malayca kitapların basımında istihdam edilen Fatanî nisbeli iki Malay musahhih de bulunmektedir. şeyh Ahmed Fatanî Efendi ve şeyh Davud Fatanî Efendi adlarındaki bu musahhihler basılacak Malayca eserlerin seçiminde ve basımına karar verilen Malayca kitapların basımı sırasında titiz bir şekilde musahhihliğini yapmışlardır. Çeşitli araştırmalarda zikredildiğinin aksine, şeyh Davud Fatanî'nin matbaanın müdürü değil bilakis Malayca eserlerin basımı konusunda yetkili ve sorumlu olduğu tespit edilmiştir. Elbette Mekke'deki Osmanlı resmî Vilayet Matbaasının yanı sıra şehirde çeşitli şahışlar tarafından kurulan ve işletilen özel nitelikli matbaalar da bulunmakta ve bunlarda basılan Malayca eserlerin yeknu Vilayet Matbaasında basılanlardan daha fazla yer almaktadır. Ancak, en temel eserlerin resmî Vilayet Matbaasında basıldığını ve ilk yıllarda basılan Malayca eserlerin oranının % 27 gibi önemli bir oranda olduğu kaydedilmiştir.

Dığıroğlu'nun çalışmasının diğer önemli bir kısmı, hilafet merkezi İstanbul'daki Malayca kitap basımı üzerinedir. Çeşitli kaynaklarda Malayca kitap basan yerler arasında İstanbul zikredilmekle beraber bunun ayrıntıları hakkında çok az bilgiye sahip idik. Özellikle burada basılan Malayca kitapların neler olduğu ve bunların hangi matbaalarda ve hangi süreçler izlenerek basıldığı hususunda çok az bilgi verilmekteydi. Osmanlı arşiv kayıtlarından ve çeşitli kütüphanelerde bulunan Malayca kitapların basım bilgilerinden de istifade edilerek hazırlanan bu bölümde, İstanbul'daki Matbaa-i Osmaniye'de basılan Malayca eserlerin neler olduğunu ğrenebilmekteyiz. Nitekim, bu matbaada basılan ilk Malayca kitap, Sumatralı lim Abdürraûf Sınkil (.1693) tarafından yazılan *Tercümânü'l-Müstefid* adlı ilk Malayca tefsir kitabı olmuştur. Ayrıca, Dığıroğlu'nun çalışması sayesinde İstanbul'daki diğer matbaalarda da bazı Malayca kitapların basıldığı bilgisine ulaşabilmekteyiz. Bunlar arasında Hacı Muharrem Efendi'nin şirket-i Hayriye matbaasında basılan *Bidâyetü'l-Hidâye* adlı Malayca kitabı zikretmek gerekir. Yine Dığıroğlu'nun çalışmasının sonunda Osmanlı Meşihat Arşivi kayıtları kullanılarak Mekke'de basılıp İstanbul'daki şeyhülislamlık Dairesine gelen 1912 yılındaki Malayca eserlerin bir listesi oluşturulmuştur.

Kitabın nc bölümünde İsmail Hakkı Kadı, Osmanlı resmî kayıtları ve gazetelerde yayımlanan haberler üzerinden Cohor Sultanı Ebu Bekir'in 1893'teki İstanbul ziyaretini incelemektedir. Bugüne kadar gerek Cohor tarihi ve gerekse Osmanlı- Güneydoğu Asya ilişkilerine dair literatürde bu ziyaretle ilgili bilgilerin

neredeysi tamamı o dönemde Mısır'da mukim bir İngiliz vatandaşı olan Wilfrid Scawen Blunt'ın hatıratındaki¹⁷ bahislerle sınırlı olup söz konusu ziyarete dair Osmanlı kaynakları layığıyla değerlendirilmemişti.¹⁸ Bu durum özellikle 1893'te Osmanlı hukuk sistemi Mecelle'nin Cohor'da medeni kanun olarak yürürlüğe konulmasına dair çalışmalarda önemli bir bağlamsal eksikliğe/yetersizliğe de neden olmaktadır.¹⁹ Kadı, çalışmasında Osmanlı kaynaklarının sunduğu imkânlardan hareketle Ebû Bekir'in Osmanlı İmparatorluğu'na yapmış olduğu ziyaretin kronolojisini ve detaylarını ortaya koymaktadır. Buradan hareketle de Blunt'ın bu ziyarete dair anlatısını eleştirel bir yaklaşımla irdelemektedir. Çalışmada, ziyaretin Kahire ve İstanbul'la sınırlı kalmadığı gösterilmekte, İstanbul'a yolculuğu esnasında Ebû Bekir'in İzmir'i de ziyaret ederek şehirde gezip Vali Abdurrahman Paşa ile görüştüğü ortaya konulmaktadır. Çalışmada Sultan Ebû Bekir'e gösterilen resmî ilginin bir göstergesi olarak da Sultan Ebû Bekir'in İstanbul'dan Avrupa'ya yolculuğu esnasında Edirne'de resmî törenle karşılanıp uğurlandığına da işaret edilmektedir.

Kadı çalışmasında ayrıca, Blunt'ın anılarındaki gerek ziyarette kendisinin oynadığı role dair ve gerekse Sultan Ebû Bekir'in karakterine dair anlatılarının şüpheyle karşılanması gerektiğini öne sürmektedir. Çalışmada, Britanya kraliçesi de dâhil birçok hanedanlık mensuplarıyla görüşmüş ve bir kısmıyla yakın arkadaşlıklar tesis etmiş olan Sultan Ebû Bekir'in söz konusu anılarda Sultan Abdülhamid ile görüşme konusunda ümit ve ilgisi olmayan biri olarak sunulmasının şüphe uyandırıcı olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla Blunt'un, kendisinin ziyaretteki rolünü olduğundan daha fazla gösterme çabası içerisinde olabileceğinin altı çizilmektedir. Nitekim, Osmanlı kaynaklarının Cohorlu ziyaretçiler içerisinde Sultan Ebû Bekir'den sonra en önemli kişi olarak görüp, Ebû Bekir'in amcazadesi olarak niteledikleri Seyyid Muhammed es-Sekkâf'ın, Blunt'ın hatıratında hiç zikredilmemiş olması da Blunt'ın kendisini öne çıkarma çabasının bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir. Kadı'ya göre Blunt'ın, Sultan Ebû Bekir'in Mısır'da kimse ile görüşmezken kendisinin ona aracılık ederek onu Muhammed el-Müveylihî, Muhammed Tefvik el-Bekrî, Muhammed Abduh, Abdüsselam Paşa ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile görüştüğü yönündeki iddiasını da temkinle karşılamak gerekmektedir. Zira, Ebû Bekir'in maiyetindeki es-Sekkâf Osmanlı makamları ile sıkça temasları olan, resmî bir ataması olmamakla birlikte Osmanlı Devleti'nin Singapur konsolosu gibi hareket eden Singapur'un en zengin iş adamlarından biridir. Es-Sekkâf'ın hem Osmanlı Devleti ile ilişkileri hem de "panis-lamcı" tutum ve faaliyetleri dolayısıyla zaman zaman Hollanda ve İngiliz sömürge

17 Wilfrid Scawen Blunt, *My Diaries, Being a Personal Narrative of Events, 1888-1914: Part One 1888-1900* (New York: Alfred A. Knoff, 1922).

18 Nuramirah Binti Shahrin'in Marmara Üniversitesi'nde yapmış olduğu Yüksek Lisans Tezi bu yöndeki ilk deneme olarak zikredilmelidir. Bkz. Nuramirah Binti Shahrin, "The Relationship Between the Sultanate of Johore and the Ottoman Empire", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019).

19 Bkz., Iza Hussin, "Textual Trajectories", *Indonesia and the Malay World* 41, No. 120 (2013): 255-272.

yönetimlerinin gündemine geldiğine de değinmiştir. Buradan hareketle Kadı, Sultan Ebû Bekir'in Mısır'daki temasları ve ardından da Sultan Abdülhamid tarafından kabul edilebilmesini Blunt'a borçlu olduğu anlatısının inandırıcı olmadığına işaret etmektedir.

Sultan Ebû Bekir'in İstanbul ziyaretinin ardından Mecelle'nin Cohor'da medeni kanun olarak ilan edilmesi ve 1903'te Singapur'da vefat eden Osmanlı Konsolosu Ahmed Ataullah Efendi'nin Cohor sultanlarının mezarlığına defnedilmiş olması, bu ziyaretin iki toplumun birbirlerine yakınlaşmasına ve aralarındaki ilişkilerinin gelişimine yapmış olduğu katkının göstergeleri olduğu da yine bu çalışmada vurgulanmaktadır.

Kitabın diğer bir bölümünü Alaeddin Tekin ve Alwi Alatas'ın birlikte kaleme aldıkları "Singapur ve Batavya'da Osmanlı Tebaası: Hadramiler" başlıklı çalışma oluşturmaktadır. Arap Yarımadası'nın güneyinde Yemen ile Umman arasında yer alan Hadramut bölgesindeki Arapların Hint sahilleri boyunca deniz yoluyla Güneydoğu Asya bölgesine seyahatleri uzun bir tarihî geçmişe dayanmaktadır. Hatta bu seyahatler İslam öncesi devirlere kadar gitmektedir. Hadramut bölgesindeki tüccarların çeşitli zamanlarda Hindistan sahillerine, Güneydoğu Asya bölgesine ve Doğu Afrika kıyılarına göç ettikleri bilinmektedir. Bu yerlere göç eden Hadramutlular o kadar çoktur ki, zamanla Hadramutlu Araplar arasında ana vatanda kalanlar (balad) ve muhacirler (mahjar) olmak üzere iki Hadramutlu toplum kesimi oluşmuştur.²⁰ Diasporadaki Hadramutlu Araplar, ana vatani olarak gördükleri Hadramut bölgesi ile kültürel bağlarını belirli ölçüde devam ettirmişlerdir. Bununla birlikte aynı inancı ve benzeri dinî değerleri paylaşmaları sebebiyle içinde yaşadıkları Müslüman toplumlarla daha kolay kaynaşmışlardır. 19. yüzyıl sonlarında Güneydoğu Asya'daki Hadramutlu Araplar, genellikle İngiliz hâkimiyeti altındaki Singapur adasında ve Hollanda yönetimi altında bulunan Batavya (Cakarta), Surabaya ve bazı Sumatra şehirlerinde yaşamaktaydılar. Büyük çoğunluğu tüccar kökenli olan bu Hadramiler, yerli halktan olan kadınlarla gerçekleştirdikleri evlilikler, eğitim ve ticaret alanındaki etkili faaliyetleri vasıtasıyla toplumda önemli konumlar elde etmişlerdir. Bazılarının Hz. Muhammed'e kadar dayanan soyağacına sahip olmaları ve seyyid sülalesinden gelmeleri de, içinde yaşadıkları dindar Müslüman kesimlerde saygın bir yer edinmelerini sağlamıştır.²¹

Hadramiler hakkında farklı zamanlarda çeşitli bilimsel toplantılar düzenlenmiş ve şimdiye kadar çeşitli yayınlar yapılmıştır. Bu yayınlarda, Hadramiler arasındaki göç olgusu, siyasi, ticari, dinî ve sosyo-kültürel hayattaki rolleri ve Hadramilerin

20 Bkz., Linda Boxberger, *On the Edge of Empire: Hadramawt, Emigration and the Indian Ocean, 1880 - 1930's* (Albany: State University of New York Press, 2002), s.3.

21 Geniş bilgi için bkz., Peter G. Riddell, "Arab Migrants and Islamization in the Malay World during the Colonial Period", *Indonesia and the Malay World*, Vol. 29, No. 84, (2001): 113-128.

içinde buldukları toplumlara katkılarında farklı konular işlenmiştir.²² 1997 yılında Hollanda’da yapılan başka bir bilimsel toplantıda sunulan bildirilerde de benzeri konular ele alınmış ve bunlar da kitaplaştırılarak basılmıştır.²³ Yine, Hadramilerle ilgili olarak farklı kitap çalışmaları yapılmış ve bunlar da genellikle Hint Okyanusu çevresinde ve Güneydoğu Asya bölgesinde yerleşen Hadramilerin siyasi, ekonomik, dini, sosyal ve kültürel alanlardaki rolü üzerinde durulmuştur.²⁴

Ancak, çeşitli yayınlarda bölgedeki Hadramiler ile Osmanlı-Türk yetkililer arasında kurulan ilişkilerle ilgili olarak dağınık hâlde bilgiler ve değerlendirmeler bulunmasına rağmen, bunları toplu bir şekilde ele alan müstakil bir çalışma henüz yapılmamış idi. Dolayısıyla Tekin ve Alatas’ın birlikte yaptıkları bu araştırma, Hadramilerin Osmanlı-Türk yetkililerle ilişkilerinin muhtevasını ve boyutunu ortaya koyması açısından kayda değer bir çalışma olmuştur. Bu çalışmanın giriş kısmında Hadramilerin bölge ile temasları, bölgedeki varlığı ve nüfus bilgileri verildikten sonra ilk olarak Hadramilerin bölgedeki Osmanlı konsolosluklarındaki rolü ve etkisi üzerinde durulmuştur. Bölgeye atanan Osmanlı konsolosları, Müslüman Arapların büyük bir kısmı o dönemde Osmanlı idaresi altında oldukları için Hadramileri kendilerine yakın hissetmişler ve iş birliği yapmada onları toplumun önemli bir kesimi olarak görmüşlerdir. Bölgedeki ilk fahri Osmanlı konsolosları Hadramî tüccarlardan atanmış ve muvazzaf Türk konsoloslar zamanında da Hadramiler şebkenderhanelerde tercüman ve yardımcı eleman olarak çalışmışlardır.

Çalışmanın devamında Hadramilerin vatandaşlık meselesi ve Osmanlı konsoloslarının onların vatandaş sayılma girişimlerini desteklemeleri konusu ele alınmıştır. Endonezya’da Hadramutlu Araplar Hollanda sömürge hükümeti tarafından “Yabancı Doğulular” (Vreemde Oosterlingen) olarak sınıflandırılıp, serbest seyahat gibi çeşitli kısıtlamalara tabi tutuldukları ve hukuki bakımdan daha aşağı seviyede görüldükleri için kendilerinin Osmanlı tebaası olduklarını iddia ederek Avrupalı sayılmalarını talep etmişlerdir. Bu girişimlerini bazı Türk konsolosları desteklese de kesin bir sonuç alamamışlardır.²⁵

Daha sonra Tekin ve Alatas’ın çalışmasında ele alınan konular arasında Hadramîlerin eğitim alanındaki girişimleri, bölgedeki sultanlıklar ile Osmanlı Devleti arasında kurulan siyasi ve diplomatik ilişkilerdeki aracı rolleri, sosyal işlere ve yardım

22 Bunlardan ilki, 1995 yılında Londra’da düzenlenen bir sempozyumda sunulan bildiriye dayanmaktadır. Ulrike Freitag - William Gervase Clarence-Smith (eds.), *Hadhrami Traders, Scholars and Statesmen in the Indian Ocean, 1750s-1960s* (Leiden: Brill, 1997).

23 Huub de Jonge - Nico Kaptein (eds.) *Transcending Borders: Arabs, Politics, Trade and Islam in Southeast Asia* (Leiden: KITLV Press, 2002).

24 Bunlar arasında özellikle şunlar zikredilebilir. Ahmed Ibrahim Abushouk - Hassan Ahmed Ibrahim (eds.), *The Hadhrami Diaspora in Southeast Asia: Identity, Maintenance or Assimilation?* (Leiden: Brill, 2009); Noel Brehony (ed.), *Hadhramaut and Its Diaspora: Yemeni Politics, Identity and Migration* (London: I. B. Tauris, 2017).

25 Bu konuda bkz., İsmail Hakkı Göksoy, *Güneydoğu Asya’da Osmanlı-Türk Tesirleri* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004), s.106-119.

faaliyetlerine katkıları da yer almaktadır. Nitekim, Hadramiler bölgeden İstanbul'a öğrenci gönderme ve çocuklarını İstanbul'daki okullarda okutma konusunda Osmanlı konsolosları ile birlikte hareket etmişlerdir. Osmanlı hükümetinin burslu öğrencileri olarak İstanbul'daki çeşitli mekteplerde okuyan Güneydoğu Asyalı öğrencilerin büyük çoğunluğunun Hadramut kökenli ailelerin çocuklarından meydana geldiği vurgulanmıştır.

Ayrıca, başta Açe olmak üzere bölgedeki çeşitli sultanlıklar tarafından İstanbul'a gönderilen diplomatik heyetler veya yapılan üst düzey ziyaretler arasında da Hadramutlu Arap şahsiyetler dikkat çekmekteydi. Aynı zamanda Hadramutlu Arap aileler, sosyokültürel ve yardım faaliyetlerinde de Osmanlı Devleti yetkililerine yardımcı olmuşlardır. Nitekim, Balkan Savaşları'nda şehit düşen ve yaralanan Türk askerlerinin aileleri için Hilal-i Ahmer (Kızılay) cemiyeti adına yardım toplamada ve Hicaz demiryolu projesine katkı sunmada önemli roller oynamışlardır. Bölgedeki Hadramutlu Araplar Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar genelde Türk yetkililerle birlikte hareket etmişler, Güneydoğu Asyalılar ile Osmanlı Devleti'nin yetkilileri arasında önemli bir aracı topluluk olmuşlar ve iki bölge arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde köprü vazifesi görmüşlerdir. Ancak savaş sonrasında bazılarının bu yöndeki tutumları İngilizler lehine değişmiştir. Ayrıca Hadramiler, sadece Osmanlıların bölgedeki ilişkilerinde iş birliği kurduğu bir toplum kesimi değil, aynı zamanda bölgenin ekonomik bakımdan dışa açılmasında, Ortadoğu menşeli dinî akımların ve Arapça dinî yayınların Malayca'ya çevirisinde de Hadramilerin önemli katkıları olduğunu belirtmeliyiz.

Bu çalışmanın diğer bir bölümü ise, torunları Malezya'nın siyasi ve entelektüel hayatında önemli rol oynamış bir Osmanlı hanımefendisi olan Rukiye Hanım (ö.1904) hakkındadır. "Malezya'da Bir Osmanlı Mirası: Rukiye Hanım" başlıklı bu bölüm, onun soyundan gelen ve torunlarından biri olan Syed Farid Alatas tarafından yazılmıştır. Konuyla ilgili şimdiye kadar gerek Malezya'da gerekse Türkiye'de bazı yayınlar yapılmış, ancak bunların çoğu halka yönelik tanıtıcı çalışmalar niteliğinde olmuştur. Yalnız birkaç çalışma konuyu akademik tarzda ele almaya çalışmıştır.²⁶ Yaygın kanaat, Rukiye Hanım'ın Kafkas kökenli bir cariye olduğu ve Osmanlı harem teşkilatında yetiştirildikten sonra Sultan II. Abdülhamid tarafından Cohor Sultanı Ebû Bekir'e hediye edildiği yönündedir. Ancak, Rukiye Hanım ile ilgili çok az sağlam ve tarihî bilgiler mevcuttur. Özellikle onun Cohor'a gitmeden önceki hayatına dair ve Sultan Ebû Bekir'e ne zaman ve nasıl hediye edildiği konusunda şimdiye kadar hiçbir yazılı belge ve kayıt bulunamamıştır. Onun hakkında anlatılanların büyük bir kısmı daha çok onun neslinden gelenlerin veya onlarla bağlantılı kimselerin sözlü anlatımlarına dayanmaktadır. Bu anlatımlar da, kısmen tarihî gerçekliklerle pek

26 Türkiye'de yapılan bu tarz bir çalışma için bkz., Mehmet Özay ve Ekrem Saltık, "The Myth and Reality of Rukiye Hanım in the Context of Turkish Malay Relations (1864-1904)", *İnsan ve Toplum* 5, No.9 (2015): 55-74.

bağdaşmayan ve çeşitli çelişkiler içeren bir tarzda sunulmuştur. Onun hakkında anlatılanların büyük bir kısmı, Rukiye Hanım'ın Cohor sarayına gelişinden sonrasına aittir. Onun Malezya'daki hayatına, yaptığı evliliklerine ve neslinden gelenlerin kimler olduğu hakkındaki anlatımlara dair bilgilerimiz daha fazladır. Yine, Rukiye Hanım ile birlikte Türkiye'den Cohor'a giden Hatice Hanım da vardır. Sultan Ebû Bekir Hatice Hanım'la ve kardeşi Ungku Abdül Mecid de Rukiye Hanım ile evlenmiştir. Ancak, Sultanla evlenen Hatice Hanım'dan ziyade Rukiye Hanım meşhur olmuştur. Bu durum Sultanın kardeşiyle evlenen ve onun ölümünden sonra iki evlilik daha yaşamış olan Rukiye Hanım'ın neslinden gelenlerin Malezya'nın siyasi hayatında, ekonomik, akademik ve entelektüel kurumlarında önemli roller üstlenmiş devlet adamları ve aydınları olmasından kaynaklanmaktadır.

Alatas, makalesinde önce iki sultanla (II. Abdülhamid ve Ebû Bekir) ilgili bazı kısa ve belirgin özellikleri hakkında bilgiler verdikten sonra Ebû Bekir'in Temenggong ünvanından, önce Mihrace ve daha sonra da Sultan ünvanını nasıl aldığı aşamalarını kaydetmiştir. Ardından Rukiye Hanım'ın Cohor'a ne zaman ve nasıl getirildiğine dair ileri sürülen çeşitli görüşleri ve bu konudaki anlatımları ve ihtimalleri ele almıştır. Bu bağlamda o, Sultan Ebû Bekir'in Avrupa seyahatlerine atıfta bulunmuş ve Cohor'un tanınması ve modernleşme çabası içine girmesi hususlarını vurgulamıştır. Ardından onun ilk İstanbul ziyaretinin 1893 yılında gerçekleştiği vurgulanmış ancak Rukiye Hanım'ın bu ziyaret sırasında II. Abdülhamid ile görüşmesi neticesinde hediye edilmiş olamayacağına altı çizilmiştir. Çünkü, Alatas Rukiye Hanım'ın Sultan Ebû Bekir'in kardeşi Ungku Abdül Mecid ile 1886 yılında evlendiği ve ertesi yıl ilk çocuğunu dünyaya getirdiği gerçeğini dikkate aldığına, Rukiye Hanım'ın Cohor'a daha önceki bir tarihte ve başka bir yolla gelmiş olma ihtimali üzerinde yoğunlaşmıştır. Sultan Ebû Bekir'in daha önce 1875 ve 1879 yıllarında Avrupa'ya yaptığı geziler sırasında Rukiye Hanım'ın Cohor'a götürüldüğüne dair ileri sürülen görüşler de, ona göre bazı çelişkiler içermektedir. Nitekim, onun bu seyahatleri sırasında İstanbul'a uğradığına dair hiçbir Malayca kayıt yoktur. Neticede, sözlü anlatımlar arasında Rukiye Hanım'ın Cohor'a başka araçlar vasıtasıyla götürülmüş olma ihtimalini de zikretmiştir. Rukiye Hanım'ın Cohor'a nasıl ve ne zaman gittiği hususunda sağlam bilgiler olmadığı için, ona göre bu konuda kesin bir sonuca ulaşmak da mümkün gözükmemektedir.

Çalışmasında Farid Alatas, daha sonra Rukiye Hanım'ın zürriyeti üzerinde durmuştur. Bu kapsamda o, Rukiye Hanım'ın yaptığı evlilikler ve bu evliliklerden doğan çocukları hakkında kısa bilgiler vermiştir. Rukiye Hanım, ilk eşi ve iki çocuğunun babası Ungku Abdül Mecid'in 1889 yılındaki vefatından sonra ikinci evliliğini 1890 yılında el-Attas ailesinden sufi kimlikli Habib Abdullah bin Muhsin Alatas ile yapmış ve bu evlilikten bir çocuk sahibi olmuştur. Ancak bu evliliğin fazla uzun sürmemesi üzerine, üçüncü evliliğini daha sonra Cohor'un ilk Başbakanı Dato Cafer (Dato

Jaafar) ile yapmış ve ondan da çocukları olmuştur. Bu ve diğer evliliklerinden doğan çocukları ve onların neslinden gelenler arasında başbakan, siyasetçi, ekonomist ve akademisyen olarak önemli şahsiyetler yetişmiştir. Ayrıca Rukiye Hanım, Cohor sultanlık ailesi ile Osmanlı hanedanlığı arasında daha sıcak ve yakın ilişkilerin kurulmasına ve Türkler ile Malezyalılar arasında tarihî bağların kuvvetlenmesine vesile olmuştur. Farid Alatas'ın çalışması, konuyla ilgili çok fazla ayrıntıya girmeden Rukiye Hanım ile ilgili olarak önemli hususların bilinmesi ve onun torunlarının Malezya'nın siyasi ve entelektüel hayatında oynadıkları rolün tanınması açısından önem arz etmektedir.

Kitabın son bölümünde Orhan Çolak, Yıldız Fotoğraf Albümleri'ndeki Endonezya ve Malezya'ya ait fotoğrafları ele almış ve Osmanlı İmparatorluğu ile Güneydoğu Asya ilişkilerinin bugüne kadar hiç temas edilmemiş bir yönünü incelemiştir. Başta Sultan Abdülhamid olmak üzere son dönem Osmanlı sultanlarının bölgeye dair algısının oluşmasında muhtemelen etkili olan görsel malzeme örnekleriyle tanıtılmaktadır. Çolak'ın yazısının girişinde öncelikle Yıldız Fotoğraf Albümleri ile ilgili bilgi verilmektedir. Koleksiyonun kapsadığı malzemeye dair sayısal verilerin yanı sıra koleksiyonun ortaya çıkış süreci hakkında da bilgi verilmekte ve sonrasında Endonezya ve Malezya bölgelerinde fotoğrafçılığın ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında bilgiler paylaşılmaktadır.

Orhan Çolak'ın verdiği bilgilere göre Yıldız Fotoğraf Albümleri'nde Malezya ve Endonezya'ya dair 129 fotoğraf bulunmaktadır. Bu fotoğrafların bir kısmı bölgedeki hâkimlerin fotoğrafları olup bunlardan biri anlaşıldığı kadarıyla Cohor Sultanı Ebû Bekir'in İstanbul'u ziyareti sırasında baş fotoğrafçı Abdullah Freres tarafından çekilen bir fotoğraftır. Bu gruptaki fotoğrafların diğerleri Cohor Sultanı Ebû Bekir'in yanı sıra Selangor Sultanı Abdüssamed, Kutai (Kutay) Sultanı Muhammed Süleyman, Sambas Sultanı II. Muhammed Seyfeddin ve diğer mahallî hâkimlere aittir. Yıldız Fotoğraf Albümlerindeki diğer bir grup fotoğraf ise, Endonezya ve Malezya'dan kırsal kesim ve şehir manzaraları ile buralardaki binaların görüntülerinden oluşmaktadır. Bunların büyük oranda başta Woodbury & Page olmak üzere bölgede faaliyet gösteren fotoğrafçıların yayımladıkları albümlerden temin edildikleri veya kopyalandıkları anlaşılmaktadır. Diğer bir grup görsel malzeme ise bölgedeki kabilelerin ve değişik sosyal gruplardan insanların fotoğraflarından oluşmaktadır. Çolak'ın makalesi, son dönem Osmanlı sultanlarının bölgeye dair algılarını şekillendiren unsurlardan birini ortaya koyması bakımından çalışmamıza yapılmış önemli bir katkı niteliğindedir.

Son olarak çalışmanın ortaya çıkmasında bölüm yazarları ve editörlerin dışında iki kurumun ve bunların çalışanların önemli katkıları olduğunu burada ifade etmek yerinde olacaktır. Projeyi gündemine alıp başından itibaren yakın bir ilgi ile destekleyen YTB sadece sağladığı maddi destek dolayısıyla değil aynı zamanda bu çalışmanın

ortaya çıkmasına gösterdikleri yakın alaka ve teşvik dolayısıyla da teşekkürü hak ediyor. Projenin koordinasyonunu sağlayan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne bağlı Osmanlı-Malay Dünyası Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (OS-MAD) ve özellikle de merkezin sekreteri Serdar Çöp, hem çalışmanın projelendirme aşamasında hem de çalışmanın ortaya çıkması sürecindeki olağanüstü katkılarından dolayı teşekkürü hak ediyor. Çalışmaların kitaplaştırılması aşamasında aramıza katılarak katkılar sunan Najihah Binti Mohd Fauzi'ye de teşekkür etmeyi borç biliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- Abushouk, Ahmed Ibrahim - Hassan Ahmed Ibrahim (eds.), *The Hadhrami Diaspora in Southeast Asia: Identity, Maintenance or Assimilation?* (Leiden: Brill, 2009).
- Azra, Azyumardi, *The Origins of Islamic Reformism in Southeast Asia: Networks of Malay-Indonesian and Middle Eastern 'Ulama' in the 17th and 18th Centuries* (Honolulu: University of Hawaii Press, 2004).
- Blunt, Wilfrid Scawen, *My Diaries, Being a Personal Narrative of Events, 1888-1914: Part One 1888-1900* (New York: Alfred A. Knoff, 1922).
- Boxberger, Linda, *On the Edge of Empire: Hadhramawt, Emigration and the Indian Ocean, 1880 – 1930's* (Albany: State University of New York Press, 2002).
- Braginsky, Vladimir, *The Turkic-Turkish Themes in Traditional Malay Literature* (Leiden: Brill, 2015).
- Brehony, Noel (ed.), *Hadhramaut and Its Diaspora: Yemeni Politics, Identity and Migration* (London: I. B. Tauris, 2017).
- Clarence-Smith, William G., "Middle Eastern States and the Philippines under Early American Rule, 1898-1919", *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia* (ed: A.C.S. Peacock ve Annabel Teh Gallop) (Oxford: Oxford University Press, 2015), s.199-220.
- Clarence-Smith, William G., "An Ottoman Notable in America in 1915-16: Sayyid Wajih al-Kilani of Nazareth", *American and Muslim Worlds Before 1900* (ed: John Ghazvinian- Arthur Mitchell Fraas) (London: Bloomsbury Publishing, 2020), s.139-148.
- Clarence-Smith, William G., "Wajih al-Kilani, Shaykh al-Islam of the Philippines and Notable of Nazareth, 1913–1916", *Nazareth History & Cultural Heritage: Proceedings of the 2nd International Conference*, Nazareth, July 2–5, 2012 (eds: Mahmoud Yazbak et al.), (Nazareth: Municipality of Nazareth Academic Publications, 2013), s.171-192.
- Freitag, Ulrike - William Gervase Clarence-Smith (eds.), *Hadhrami Traders, Scholars and Statesmen in the Indian Ocean, 1750s-1960s* (Leiden: Brill, 1997).
- Gedacht, Joshua, "The 'Shaykh al-Islam' of the Philippines and Coercive Cosmopolitanism in an Age of Global Empire", *Challenging Cosmopolitanism, Coercion, Mobility and Displacement in Islamic Asia* (ed: Joshua Gedacht ve R. Michael Feener), (Edinburg: Edinburg University Press, 2018), s.171-202.

- Göksoy, İsmail Hakkı, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004).
- Göksoy, İsmail Hakkı, "Ottoman-Aceh Relations as Documented in Turkish Sources", *Mapping the Acehnese Past* (eds: R.M. Feener, P. Daly and A. Reid), (Leiden: KITLV Press, 2011), s. 65-96.
- Hussin, Iza, "Textual Trajectories", *Indonesia and the Malay World* 41, No. 120 (2013): 255-272.
- Ishak, Md. Sidin Ahmad -Mohammad Redzuan Othman, *The Malays in the Middle East: With a Bibliography of Malay Printed Works Published in the Middle East* (Kuala Lumpur: University of Malaya Press), 2000.
- Jonge, Huub de - Nico Kaptein (eds.), *Transcending Borders: Arabs, Politics, Trade and Islam in Southeast Asia* (Leiden: KITLV Press, 2002).
- Kadı, İsmail Hakkı and A.C.S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, 2 Volumes (Leiden: Brill, 2019).
- Kawashima, Midori, "The 'Whiteman's Burden' and the Islamic Movement in the Philippines: The Petition of the Zamboanga Muslim Leaders to the Ottoman Empire in 1912", İsmail Hakkı Kadı- Andrew Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives* içinde, (Leiden: Brill, 2019), c.2, s.877-929.
- Nuramirah Binti Shahrin, "The Relationship Between the Sultanate of Johore and the Ottoman Empire", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019).
- Özay, Mehmet ve Ekrem Saltık, "The Myth and Reality of Rukiye Hanım in the Context of Turkish Malay Relations (1864-1904)", *İnsan ve Toplum* 5, No.9 (2015): 55-74.
- Peacock, A. C. S. ve Annabel Teh Gallop (eds), *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks, and Southeast Asia*, Published for the British Academy (Oxford: Oxford University Press, 2015).
- Reid, Anthony, "Sixteenth Century Turkish Influence in Western Indonesia", *Journal of South East Asian History*, Vol.10, No:3, (1969): 395-414.
- Riddell, Peter G., "Arab Migrants and Islamization in the Malay World during the Colonial Period", *Indonesia and the Malay World*, Vol. 29, No. 84, (2001): 113-128.
- Terzi, Mehmet Akif, Ahmet Ergün ve Mehmet Ali Alacagöz, *Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı- Endonezya İlişkileri* (İstanbul: Hitay Holding, 2017).

Terzi, Mehmet Akif, Ahmet Ergün ve Mehmet Ali Alacagöz, *Turki Utsmani-Indonesia: Relasi dan Korespondensi Berdasarkan Dokumen Turki Utsmani*, Çev: Muhammad Zuhdi, (Istanbul: Hitay Holding, 2017).

Türker, Hasan, “ABD’nin Talebi Üzerine Mehmet Vecih’in Filipinler’e Şeyhülislam Olarak Görevlendirilmesi (1913)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.33, sy.2, (2018): 521-543

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'NIN FİLİPİNLER ŞEYHÜLİSLAMI MEHMED VECİH EFENDİ: HAYATI, VAZİFELERİ VE FAALİYETLERİ

İsmail Hakkı Göksoy¹

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yurt dışına olan sıra dışı atamalarından biri, 1913 yılında Filipinler'e Şeyhülislam görevlendirmesidir. Filipinli Müslümanların talebi üzerine ve Amerikalı Binbaşı John Park Finley'in aracılığıyla gerçekleşen bu göreve Şeyhülislamlık, yani Meşihat Dairesinde kâtip olarak çalışan Seyyid Mehmed Vecih Efendi (ö.1916) getirilmiştir. Şimdiye kadar onun hakkında az da olsa yabancı kaynaklara dayanarak bazı çalışmalar yapılmış, ancak bunlar Türkçe kaynakları çok sınırlı bir şekilde kullanmışlardır. Dolayısıyla konunun esas kaynakları olan Osmanlı arşiv kayıtları, Meşihat Arşivi ve Türkçe kaynaklara dayanarak konuyu kapsamlı bir şekilde ele almak gerekmektedir. İşte bu araştırma hem Türkçe kaynaklardaki bilgileri hem de yabancı kaynaklar ve araştırmalardaki verileri yeniden değerlendirerek konunun incelenmesini hedeflemiştir.

Bu çerçevede Mehmet Vecih Efendi ile ilgili Osmanlı arşiv belgeleri, Meşihat Dairesindeki ulema sicil dosyası ve onun Filipinler'e giderken yazdığı mektupları, onunla ilgili İngilizce gazete yazıları ve Amerikan arşivlerindeki kayıtlara dayanarak çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda bilgileri toplanmış ve yeniden değerlendirilmiştir. Bu bilgiler ışığında Osmanlı-Filipin ilişkileri, Moroların Osmanlı Sultanı ve Halifesine gönderdikleri mektup, Amerikalı Binbaşı John Park Finley'in Moro temsilcisi olarak İstanbul'a gelişi, Vecih Efendi'nin ailesi, eğitimi ve muallimliği ve Filipinler'e "Şeyhülislam Vekili" olarak resmen görevlendirilmesi alt başlıklar hâlinde

ele alınmıştır. Ardından onun Filipinler'e yolculuğu ve bu yolculuk sırasında uğradığı Hindistan ve Singapur'a dair izlenimleri, Filipinler'deki karşılaşması, faaliyetleri ve ülkeden ayrılışı üzerinde durulmuştur. Türkiye'ye döndükten sonra tekrar Amerika'ya gönderilmesi, Filipinler'e dönmek için Amerikan yönetimi nezdinde yaptığı girişimleri ve oradaki vefatı incelenmiştir. Böylece onun Filipinler'e gitmeden önceki ve sonraki hayatı ve mücadelesi araştırılarak gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır.

Asıl konuya geçmeden önce kısaca Filipinler'deki Müslüman toplumun varlığı, bu ülkedeki İspanyol ve Amerikan yönetimlerinin özelliği, Amerikan işgaline karşı Moro Müslümanlarının direnişi ve Osmanlı-Filipin ilişkileri hakkında bazı temel bilgileri hatırlamakta fayda vardır. Güneydoğu Asya'da birçok adadan meydana gelen Filipinler, Asya kıtasında en fazla Katolik Hristiyan nüfusun yaşadığı bir ülkedir. Ancak, Filipinler büyük çoğunluğu ülkenin güneyindeki Mindanao ve Sulu Takımadaları'nda yaşayan önemli oranda bir Müslüman nüfusa da sahiptir. Filipinler İstatistik Kurumu'nun 2015 yılı nüfus sayımına göre, ülkenin toplam nüfusu 100.979.303 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun %80'i (80.304.061) Katolik Hristiyan, %10'u Protestan Hristiyan (10 milyon civarı), %6'sı Müslüman (6.064.744) iken, %2'si diğer dinlere (1.839.936) ve geri kalanı da kabilesel inançlara mensuptur.²

Filipinler'in İslamiyet'le ilk teması, 9. ve 10. yüzyıllarda Kızıldeniz'den Çin denizine kadar uzanan ve esas itibariyle Müslümanların denetiminde bulunan milletlerarası deniz ticaretine katılmasıyla başlar. Bu dönemde Arap asıllı Müslüman tacirler inci ve baharat gibi malları almak ve Borneo'dan Çin'e yaptıkları yolculuk sırasında konaklamak için bazı Filipin adalarına uğruyorlardı. 13. yüzyıl sonlarından itibaren yerli halk arasında İslamlaşma süreci başlamış ve adalarda zamanla küçük Müslüman topluluklar oluşmuştur. İslamiyet yerli halk arasında kabile reisleriyle iş birliğine dayanan diplomasi, iç fetihler ve siyasi evlilikler vasıtasıyla barışçıl bir şekilde ve asırlar süren yavaş bir gelişmeyle yayılmıştır. Müslümanların varlığı ile ilgili en eski arkeolojik delil, 1310 yılına tarihlenen Jolo adasındaki Bud Dato'da Tuan Makbalu'ya ait bir Müslüman mezar taşıdır.³ Arap asıllı Müslüman tüccarlar vasıtasıyla Borneo adası üzerinden Filipin adalarına giren İslamiyet, 1450 yılında Sulu'da, 1515'te de Mindanao adasında iki Müslüman sultanlığın kurulmasıyla birlikte siyasi bir güç kazanmıştır.⁴ Hatta 14. yüzyılın başlarında İspanyollar Filipinler'e gelmeden önce ülkenin tamamı İslamlaşma süreci içine girmiş ve Manila'da Raca Süleyman adında Bruney Sultanlığının akrabalarından bir yönetici bulunmakta idi.⁵ 1542'de buraya gelen İspanyol denizci Ruy Lopez de Villalobos, adalara dönemin velihaht prensi ve geleceğin İspanya Kralı II. Felipe'nin

2 Philippine Statistics Authority (PSA), *2019 Philippine Statistical Yearbook*, (Manila: PSA Publication, 2019), s.14, 65 (Table.1.10).

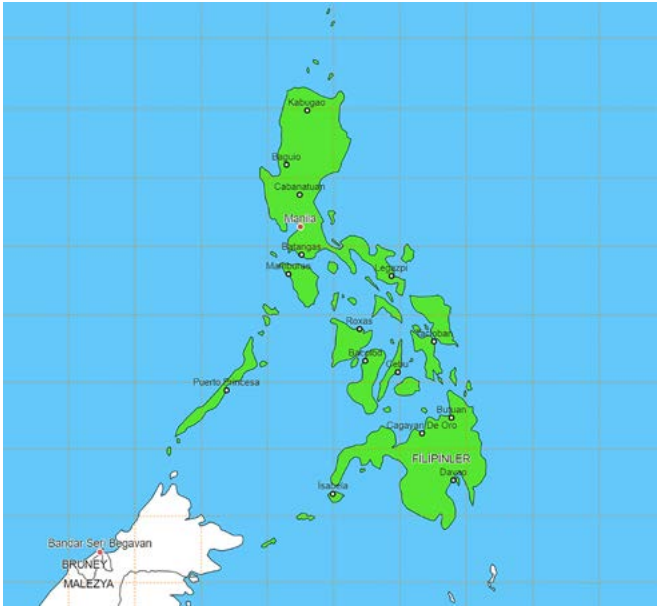
3 İsmail Hakkı Göksoy, "Filipinler'de İslamiyet", *Diyanet İlmî Dergi*, c.31, sy.3, (1995): 89.

4 Cesar Adib Majul, *Muslims in the Philippines*, Third Edition, (Quezon City: University of the Philippines Press, 1999), s.12-13, 25.

5 Najeeb M. Saleeby, *Studies in Mora History, Law and Religion*, (Manila: Bureau of Public Printing, 1905), s.16-19.

onuruna Filipinler adını vermiştir. İspanyollar 1565'te Cebu'da ilk yerleşim merkezlerini kurmuşlar ve 1571'de Müslümanlarla giriştiği savaşta onları Kuzey ve Orta Filipin adalarından atarak İslamiyet'in kuzeyde yayılmasına engel olmuşlardır. İspanyolların kuzeydeki yerli halkı Hristiyanlaştırması neticesinde İslamiyet sadece güneydeki Sulu ve Mindanao adasının batı kesimlerinde kalıcı olmuştur.⁶

İspanyollar, Endülüs ve Kuzey Afrika'daki Müslümanlar için kullandıkları "Moro" tabirini buradaki Müslümanlar için de kullanarak onlara Moro adını vermişlerdir. İlk devirlerde küçültücü anlam yüklenen bu tabiri Müslümanlar şiddetle reddetmelerine rağmen, Amerikan yönetimi zamanında bir kimlik olarak benimsemeye başlamışlardır. Moro Müslümanları olarak da adlandırılan Filipin Müslümanları dil ve etnik yapı bakımından 13 alt kabilesel gruba ayrılırlar ve bunlar içerisinde Maranaolar, Maguindanaolar, Iranunlar, Tausuglar ve Samallar en kalabalık gruplardır. Bu Müslüman grupların hemen hepsi Sünni olup, Şafii mezhebine mensupturlar.⁷

Resim 1: Filipinler Haritası

(Kaynak: Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, Dünya Teşkilatlar Atlası, "Filipinler", <https://dta.harita.gov.tr/AllCountry/ShowCountry/52>)

Müslümanları zorla Hristiyanlaştırmak için harekete geçen İspanyollara ve onlara yardım eden Hristiyan Filipinlilere karşı Morolar da 300 yılı aşkın bir süre

6 İsmail Hakkı Göksoy, "Filipinler: Ülkede İslamiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), c.13, s.84-85.

7 Göksoy, "Filipinler: Ülkede İslamiyet", s.84.

“juramentado” adı verilen ve tarihte Moro savaşları olarak bilinen bir mücadele içinde olmuşlardır. İspanyollar ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru güneydeki adalar üzerinde hâkimiyet kurabilmişlerdir. 1878 yılında Sulu Sultanı, dinlerine, örflerine ve mahallî kurumlarına dokunulmaması şartıyla topraklarını işgal eden İspanyolların hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır.⁸

1898 yılına kadar İspanyol yönetimi altında kalan Filipinler’de 1872’deki Cavite ayaklanmasından sonra kuzeyde İspanyollara karşı bağımsızlık hareketi gelişme göstermiş ve milliyetçi lider E. Aguinaldo’nun liderliğinde bağımsızlık taraftarları 1898’de Manila hariç bütün Luzon adasını ele geçirerek Malalos’ta Filipinler’in bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Fakat İspanya, Amerikan destekli yerel direnişçiler karşısında savaşı kaybedince 10 Aralık 1898’de yapılan Paris Antlaşması ile Filipinler üzerindeki egemenlik hakkını 20 milyon ABD doları karşılığında Amerika Birleşik Devletleri’ne devretmiştir.⁹ Aguinaldo önderliğindeki Filipinli milliyetçiler bu kez Amerikalılara karşı mücadeleye başlamışlardır. Dönemin ABD Başkanı William McKinley 1899 ve 1901’de ülkeye gönderdiği iki ayrı heyetin incelemelerinden sonra, Filipinler’e önce otonomi daha sonra da bağımsızlık verileceği vaadinde bulunması ve Mart 1901’de Aguinaldo’nun yakalanmasıyla birlikte direnişlerine son vermişlerdir. Ancak, güneydeki Morolar Amerikan yönetiminin de İspanyol idaresinden farklı olmayacağı endişesiyle onlara karşı direnişe geçmişler ve Aguinaldo ile iş birliği yapmayı da reddetmişlerdir. 1899’da Amerikan yönetimi Sulu Sultanı ile bir barış antlaşması imzalamasına rağmen, bu sürdürülememiştir. Antlaşmaya göre, Amerikan yönetimi Müslümanların dinine, örf ve adetlerine, sultanın ve datuların haklarına saygı gösterecek ve karşılığında da Müslümanlar Amerikan ordusuna karşı mücadeleye son verip Amerikan egemenliğini tanıyacaktı.¹⁰

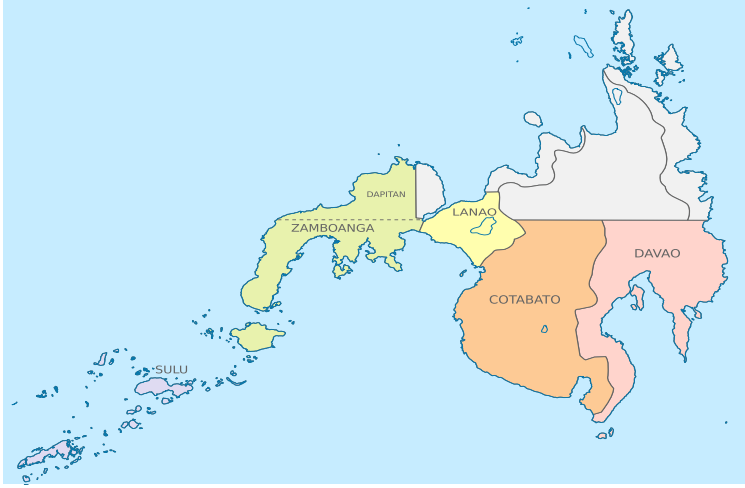
Ancak, Amerikan yönetimi Luzon ve Visaya’da kümelenen milliyetçileri temizledikten sonra antlaşmayı tek taraflı olarak ilga etmiş ve General Leonard Wood ile General John Pershing komutasındaki ordu birlikleri Sulu ve Mindanao adalarını işgale devam etmişlerdir. Müslümanların yaşadığı yerler, “Moro Bölgesi” adıyla ayrı bir idari birim hâline getirilerek bölgede Amerikan askerî yönetimi kurulmuştur. Moro Bölgesi idari olarak Sulu, Cotabato, Davao, Lanao ve Zamboanga vilayetleri olmak üzere beş alt askerî valiliğe ayrılmıştı. Zamboanga şehri aynı zamanda Moro Bölge valiliğinin ana merkezi idi. Amerikalı yetkililer, Moroların iç işlerine ve geleneklerine karışmayacakları taahhüdünde bulunmaları ve onları demokratik bir şekilde otonomi alanında eğitmek, geliştirmek ve medenileştirmek için çabaladıklarını ifade

8 Göksoy, “Filipinler’de İslamiyet”, s.91-93.

9 Federico V. Magdalena, “Moro-American Relations in the Philippines”, *Philippine Studies*, Vol.44, No.3, (1996): 427-428.

10 Michael Hawkins, “Imperial Historicism and American Military Rule in the Philippines’ Muslim South”, *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol.39, No.3, (2008): 414.

etseler de çatışmalar devam etti.¹¹ 1913 yılı sonuna kadar Amerikan ordusu bölgede barış ve huzuru sağlamak, kaçakçılık ve korsanlığa son vermek ve köle ticaretini önlemek adı altında bir dizi askerî operasyon yaptı. Bunların en şiddetlisi, binlerce Moro savaşıncının ölümüyle sonuçlanan 1906'daki Bud Dajo ve 1913'teki Bud Bagsak askerî harekâtları idi.¹²

Resim 2: Amerikan Yönetimi Altında Moro Bölgesi ve Beş Vilayeti

(Kaynak: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3e/Districts_of_Moro_Province.svg)

Amerikan yönetimi İspanyollara nazaran Müslümanlara daha fazla din hürriyeti tanınmasına rağmen, Amerikan yönetiminin güneydeki esas politikası Moroları daha geniş Hristiyan Filipin toplumunun bir parçası yapmaktı. Bu sebeple kuzeydeki Hristiyan nüfusun Mindanao adasına göçünü desteklediler; devlet kurumları, eğitim faaliyetleri ve çeşitli altyapı hizmetleri vasıtasıyla çok sayıda kuzeyli Hristiyan göçmen güneydeki adalara yerleşti. Morolar arasında Hristiyanlığı yaymak gayesiyle Protestan misyonerlerin faaliyetlerini teşvik ederken, bölgede yaygın olan köleliği ve korsanlığı yasakladılar. İspanyollar gibi Amerikalı yetkililer de temelde Moroların Malay dünyası ve diğer İslam ülkelerindeki dindaşlarıyla temaslarına şiddetle karşı idiler. Özellikle Arap ve diğer yabancı Müslüman davetçilerin ada ziyaretlerine ve bölgedeki faaliyetlerine her zaman şüpheyle bakmaktaydılar.¹³

11 Peter G. Gowing, "Muslim-American Relations in the Philippines, 1899-1920", *Asian Studies*, Vol.6, No.3, (1963): 373-374; Pute Rahimah Makol-Abdul, "Colonialism and Change: The Change of Muslims in the Philippines", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol.17, No.2, (1997): 316.

12 Karine V. Walther, *Sacred Interests: The United States and the Islamic World, 1821-1921*, (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2015), s.211-219; Magdalena, "Moro-American Relations in the Philippines", s.428-429.

13 Cesar Adib Majul, "The Moro Struggle in the Philippines", *Third World Quarterly*, Vol. 10, No. 2, (1988): 898.

Moro Direnişinde Osmanlı Etkisi ve Osmanlı-Filipin İlişkileri

Amerikalı yetkililer işgalin ilk yıllarından itibaren güneydeki Moroların direnişi karşısında Osmanlı Sultanı ve Halifesinin onlar üzerindeki etkisini fark etmişlerdi. Birçoğu Moro direnişini askerî tedbirlerle ve baskı yoluyla kırmayı yeğlerken, bazıları Moro liderleriyle kurulacak iyi ilişkiler ve onların inançlarına ve geleneklerine saygı duyarak bölgede barış ve huzurun sağlanabileceğini düşünmekteydiler. Hatta bazıları direnişin bastırılması konusunda Osmanlı Sultanının aracılık yapabileceğine, Sultanın Halife sıfatıyla direnişi bırakma çağrısının Morolar üzerinde etkili olacağına ve neticede onların Amerikalı yetkililerle iş birliğine yanaşacaklarına inanıyorlardı.¹⁴ Nitekim, bu amaçla Başkan William McKinley'in olurlarını alan ABD Dışişleri Bakanı John Hay, Mart 1899'da İstanbul'daki Büyükelçisi Oscar Solomon Straus'a bir mektup yazarak Osmanlı Sultanı ve Halifesinden Sulu Sultanlığı'ndaki Moro Müslümanlarının silahlarını bırakmalarını ve Amerikan yönetimini tanımalarını talep etmesi hususunda yardım istemiş ve Büyükelçi Straus da Sultan II. Abdülhamid'den randevu alarak görüşmüştür. Elçi, Sultan Abdülhamid'i Filipinli Müslümanlara Amerikalılarla iş birliği yapmaları konusunda çağrıda bulunması için ikna etmiş ve Sultan da hac mevsimi olması nedeniyle Hicaz'a gelen Moro hacılarına ulaştırılmak üzere Nisan ayında Hicaz'a bu yönde bir telgraf gönderdiği elçi tarafından bildirilmiştir. Telgrafta II. Abdülhamid Amerikalıların adalardaki halkın dinlerini özgürce yaşayabileceğinin garantisini verdiğini açıklayarak Morolara barışçıl bir şekilde ABD hâkimiyetini kabul etmelerini tavsiye etmiştir.¹⁵ Ayrıca Straus, daha sonra hatıralarını yazdığı kitabında bu başarısından dolayı dönemin ABD Başkanı McKinley'in kendisini kutladığını ve Filipinler'de birçok Amerikalının hayatını kurtarmasına vesile olduğu için şahsi bir teşekkür mektubu gönderdiğini yazmıştır.¹⁶

Osmanlı arşivlerinde böyle bir telgrafın kaydına rastlanılmamakla birlikte, İstanbul ile Hicaz arasında Filipinler'deki durum hakkında Moro hacıları vasıtasıyla bilgi toplamaya matuf bir haberleşme girişimi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, aynı tarihlere denk gelen 3 Nisan 1899'da Mekke Emiri Avnürrefik ve Hicaz Valisi Ahmed Ratıb Paşa, İstanbul'a gönderdikleri bir şifreli yazıda Filipinler'deki durum hakkında bilgi aktarmışlardır. Buna göre, Filipinler'deki Sulu Sultanı'nın hacca 6 kişilik bir

14 Walther, *Sacred Interests*, s.176-177.

15 Straus'un 23 Eylül 1899 tarihli Dışişleri Bakanı John Hay'a gönderdiği mektup için bkz., Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (Year 1899)*, (Washington: Government Printing Office, 1901), s.770.

16 Büyükelçi Straus, hatıratında bu fikrin ilk defa *Chicago Record* adlı gazetesinin Washington muhabiri William E. Curtis'in ABD'deki Türk temsilciliğinde çalışan bir resmi görevliyle yaptığı görüşmeden sonra ortaya çıktığını ve Curtis'in bunu Amerikan Dışişleri Bakanı John Hay'ın dikkatine sunduğunu ve onun da bir mektupla kendisine bildirdiğini kaydeder. Bkz., Oscar S. Straus, *Under Four Administrations: From Cleveland to Taft, Recollections of Oscar S. Straus*, (Boston/New York: The Riverside Press, 1922), s.143-147.

heyetle mektup gönderdiği ve Müslümanlara tavsiyelerde bulunmak ve bölgede gerekli tebliğleri yapmak üzere “bilgili ve itibarlı bir kişinin” Filipinler’e gönderilmesini talep ettikleri bildirilmiştir. Bir yıl öncesinde (1898) hac farizasını yapmak üzere Sulu Sultanı Cemalü’l-Kiram ve maiyetindeki hacıların Hicaz’a geldiklerini ve İspanyollara karşı yaptıkları savaşılarından bahsettiklerini zikretmişlerdir. Bu yıl hacca Sulu Sultanı’nın Savunma Bakanı’nın da gelmesi kararlaştırılmasına rağmen, bölgede yaşanan Amerikan işgali sebebiyle onun hacca gelemeyeceği ve şimdi de bölgenin Amerika tarafından zapt edildiği ifade edilmiştir.¹⁷ Bundan birkaç yıl sonra New York merkezli *Elmira (Star) Gazette* Moroların bir Türk hoca istediklerini ve Osmanlı Sultanının da Filipinler’deki Müslümanları uyandırmak için “İslamist” görevliler göndermek istediğini yazmıştır.¹⁸ Dolayısıyla, Moroların Osmanlı Sultanından dini bir temsilci taleplerini, Amerikan işgalinin ilk yıllarından itibaren dile getirdikleri anlaşılmaktadır.

Her ne kadar hac ve tahsil için Hicaz’a gelen Moro Müslümanları ile kültürel bağlar kurulsa da, İspanyol yönetimi döneminde Osmanlı Devleti’nin Filipinler’de resmi bir temsilciliği bulunmamaktaydı. Bu ülkede ticari faaliyet gösteren Osmanlı tebaası tüccarların işlerini Fransız temsilciliği yürütmekteydi. Amerikan işgalinin ilk yıllarında da bu durum devam etti. Ancak 1908’deki II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Osmanlı Devleti Filipinler’de ticaretle geçinen ve çoğunluğu Suriye ve Lübnan taraflarından giden Osmanlı tebaası Hristiyan Arap göçmenlerin işlerini görmek, güneydeki Moro Müslümanları ile daha yakından ilgilenmek ve onların haklarının korunmasına yardımcı olmak üzere Filipinler’de bir Osmanlı şebhenderliği açmak istedi. Hariciye Nezareti 26 Temmuz 1910’da Ragusa (Dubrovnik) Başkonsolosu Necip Halil Bey’in Filipinler’e birinci sınıf başşebhender olarak atamasını Sadrazamlık makamına teklif etti.¹⁹ Aslen Hristiyan Arap olan Necip Halil Bey’in ataması ertesi günü onaylanmıştır.²⁰

Manila’daki görevine başladıktan sonra bu ülke hakkında hazırladığı 18 Haziran 1911 tarihli raporunda Necip Halil Bey, Mindanao ve çevre adalardaki Moro Müslümanlarının sayısının 300.000’den fazla olduğundan, bunların İslam âlemi tarafından pek fazla bilinmediğinden ve onların sefaletinden ve cehaletinden bahsetmiştir. Manila’da Sulu Sultanı Cemalül-Kiram ile de görüşen Necip Halil, Filipinli Müslümanların cahillikten kurtulmaları için Osmanlı Devleti’nin buralara hocalar göndermesini tavsiye etmiştir. Adaya hocalar gönderildiği takdirde bu hocaların maaşlarının ve diğer giderlerinin

17 BOA, Y.PRK.UM. 45/40; Ayrıca bkz., İsmail Hakkı Kadı- Andrew Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, (Leiden: Brill, 2019), c.1 s.442-443.

18 Elmira Gazette (Star Gazette), “Sultan Sending Panislamic Emissaries to Philippines”, 22 Temmuz 1902. Aynı haber daha sonra Ohio merkezli The Marion Star, “Turkish Sultan and Philippines” (23 Temmuz 1902) ve Delphos Daily Herald “Turkish Sultan and Philippines” (28 Temmuz 1902) gazeteleri tarafından da paylaşılmıştır.

19 BOA, İHR.423/1328/B-22; Ayrıca bkz., Kadı- Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.1, s.456-457.

20 BOA, İHR., 423/22; Ayrıca bkz., Selim Hilmi Özkan, “Filipin Başşebhenderliği’nin Açılması ve Necip Halil’in Faaliyetleri”, *Yeni ve Yakın Çağlarda Osmanlı Diplomasisi*, ed. Ahmet Dönmez, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), s.305.

mahalli hükümet tarafından karşılanabileceğini beyan etmiştir.²¹ Necip Halil Filipinler ile ticaretin geliştirilmesi hakkında hazırladığı başka bir raporunda ise Filipinler’de çoğunluğu Lübnan ve Suriye taraflarından gelen Hristiyan asıllı 200 civarında Osmanlı tebaası tüccarın bulunduğunu, fakat bunlardan sadece 111 kadarının şehbenderliğe kayıt yaptıklarını bildirmiş ve bu tüccarların Osmanlı imalatı malların bu ülkede satılmasına aracılık edebilecekleri tavsiyesinde bulunmuştur.²² Necip Halil Bey’in Mart 1912’de Habeşistan’a başşehbender olarak atanması üzerine, Manila’ya yeni bir temsilci görevlendirilmemiş ve Osmanlı tebaasının işlerini Alman temsilciliği yürütmüştür.²³

Zamboanga’daki Moro Liderlerinin Osmanlı Sultanına Gönderdikleri Mektup

Amerikalılara karşı direnişlerinde Morolar, tüm Müslümanların halifesi olarak gördükleri Osmanlı Sultanı’nı zor zamanlarında kendilerinin de hamisi olarak görüyor ve Amerikalılara karşı mücadelelerinde ona bağlı olduklarını söylüyorlardı. Buna karşın Moro Bölge Valisi General John Pershing ise Lanao bölgesindeki kabile reisleri olan datularla görüşürken, ABD’nin Osmanlı hükümeti ile dost olduğunu söyleyerek onları ikna etmeye çalışıyordu.²⁴ Nitekim, Moro bölgesindeki Amerikalı yetkililer, Moroların Osmanlı Halifesi’ne karşı duydukları manevî bağlılıklarını işgalin ilk günlerinden itibaren farkına varmışlar ve datularla karşılaşmalarında bu husus zaman zaman gündeme gelmiştir. Özellikle Amerikan işgaline karşı koyan Lanao bölgesindeki bazı datular bağlılıklarını Amerikalılara değil ancak Osmanlı Sultanına sunacaklarını belirtiyorlardı. Mesela, General Pershing 1902 yılındaki askerî operasyonlar sırasında görüştüğü Maciu’daki Datu Gundar ona Amerikalılara karşı savaşanların üst hükümetlerinin başı olarak “İstanbul Sultanını” tanıdıklarını söylemiş ve o da Osmanlı Sultanının Amerikalıların bir dostu olduğunu ve ABD vatandaşlarının serbestçe imparatorluğun her tarafında seyahat edebildiklerini bildirmiştir. Gundar da bu bilgiyi muhalif Maranao liderlerine iletteğine söz vermiştir. Yine Nisan 1907’de Lanao Gölü yakınlarında yaşayan Datu Nurul Hakim, John McAuley Palmer adlı Amerikalı bir subaya yazdığı mektupta Amerikalıların bölgeye gelmesine izin vermemek hususunda “Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid’in özel emirleri” olduğunu bildirmiştir. Ancak, karşılıklı tehditler sonrasında Datu’nun Rumayas’daki çiftliği Amerikan askerî birliklerince işgal edilerek yıktırılmıştır.²⁵

21 BOA, HR. SYS., 1010/10; Özkan, “Filipin Başşehbenderliği’nin Açılması ve Necip Halil’in Faaliyetleri”, s.306.

22 Bu raporun değerlendirmesi için bkz., Adem Kara, “Osmanlı Devleti-Filipin Ticari İlişkileri”, *Journal of Turkish Studies*, c.8, sy.5, (2013): 331-343.

23 Özkan, “Filipin Başşehbenderliği’nin Açılması ve Necip Halil’in Faaliyetleri”, s. 305.

24 Oliver Charbonneau, “Civilizational Imperatives: American Colonial Culture in the Islamic Philippines, 1899-1942”, (Doktora Tezi, The University of Western Ontario, 2016), s.190.

25 Charbonneau, “Civilizational Imperatives”, s.393-394.

1912 yılında Moro Bölgesi Zamboanga vilayeti ve çevresindeki Moro liderleri, mahallî Müslüman lider Hacı Abdullah Nuno'nun önderliğinde Washington'daki Türk Büyükelçiliği vasıtasıyla Osmanlı Sultanı'na sunulmak üzere bir mektup hazırladılar. Hacı Abdullah Nuno ve 58 kişi tarafından imzalanan bu mektupta, Moro bölgesindeki Müslüman halkın dinî konularda eğitilmesi ve kendilerine yardımcı olmak üzere bir temsilcinin gönderilmesi talep edilmekteydi. Moro bölgesindeki Zamboanga vilayeti Valisi Amerikalı Binbaşı John Park Finley, Moroların bu talebine olumlu yaklaşmıştı. Her ne kadar mektubu Nuno başkanlığındaki bir Moro komisyonu hazırladıysa da mektubun son şeklini almasında Finley'in de rolü olduğu tahmin edilmektedir.²⁶ Morolar ile iyi ilişkiler kuran Finley, diğer Amerikalı ve Filipinli yetkililerin aksine Moro Bölgesi ile İslam dünyası arasında kültürel bağların kurulmasına olumlu bakmaktaydı. 29 Mart 1912 tarihinde Zamboanga şehrine yaklaşık yirmi kilometre uzaklıktaki Taluksangay kasabasındaki Samal halkıyla birlikte halka açık bir toplantı yapılmış ve Zamboanga ve çevresinden gelen Moro liderleri Finley'i bu toplantı sırasında "vekil-i mutlakları" (tam yetkili) olarak belirlemişlerdir. Hazırlanan mektubu Washington'daki Osmanlı Büyükelçiliği kanalıyla Sultan Mehmed Reşad'a ulaştırılması için onu seçmişlerdir. Moro Müslümanlarının vekil-i mutlakı olduğunu belirtmek üzere ayrıca ona bir mühür de verilmiştir.²⁷

Mektubu Hacı Aldullah Nuno önderliğinde Zamboanga şehri ve çevresindeki mahallî yöneticiler, datular, imamlar, müezzinler ve kabile reisleri olmak üzere 58 Moro lideri imzalamıştır.²⁸ Osmanlı Sultanı'nın bölgeye bir dinî temsilci göndermesini talep eden mektupta, Moro bölgesindeki yarım milyon civarındaki Müslümanlar olarak atalarının 300 yıldan beri İslam dininde kaim olduklarını belirtmiş ve Taluksangay'daki camide ibadetlerin yanı sıra dinî eğitim de verildiğini kaydetmişti. Mektup şöyle devam etmekteydi:

*"Moro Bölgesindeki alçak gönüllü tebaanızın gerçek yaşam koşullarını incelemenize, konuşmalarımızı ve faaliyetlerimizi gözlemlemenize ihtiyaç vardır. Bize ve Moro Bölgesi Valisine yardım etmek ve bize iki şeyi, yani bizim geleneklerimiz ve İslam şeriatının Amerikan gelenek ve yasalarıyla nasıl uzlaştırılabileceğini ve özellikle Allah'ın kelamına nasıl uyacağımızı gösterecek ve Kuran'da ve Hz. Peygamber'in -salatüselam onun üzerine olsun- hadis-i şeriflerinde belirtildiği gibi İslam dinini nasıl yaşayacağımızı bize öğretecek bir elçinin buraya gönderilmesini alçak gönüllülükle Majesteleri'nden talep ediyoruz."*²⁹

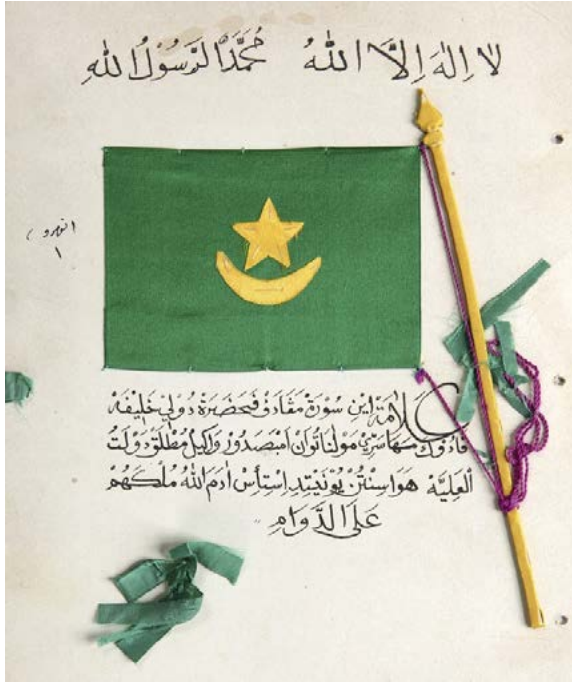
26 Midori Kawashima, "The 'Whiteman's Burden' and the Islamic Movement in the Philippines: The Petition of the Zamboanga Muslim Leaders to the Ottoman Empire in 1912", İsmail Hakkı Kadı-Andrew Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, (Leiden: Brill, 2019), c.2, s.884-885.

27 Charbonneau, "Civilizational Imperatives: American Colonial Culture in the Islamic Philippines", s.394.

28 Mektubun Tausug dilindeki aslı ve Arapça çevirisi Osmanlı arşivlerinde bulunmaktadır. Bkz. BOA İ.MBH. 12/1331-C-011. Orijinalin siyah beyaz fotoğrafik reproduksiyonu ve İngilizce tercümesi ise, Pennsylvania'daki Amerikan Askeri Tarih Enstitüsü Arşivleri'ndeki John F. Finley Evrakları bölümündedir. Mektubun aslı, Arapça ve İngilizce çeviri nüshaları ve onların değerlendirmesi için bkz., Kawashima, "The 'Whiteman's Burden'", s.877-929.

29 Kawashima, "The 'Whiteman's Burden'", 910.

Mektupta belirtildiği üzere bu temsilci Moroların “yasalarının ve geleneklerinin... Amerikan hükümetinin yasaları ve gelenekleriyle uyumlu hâle getirilmesinde” onlara yardımcı olacaktı. Ayrıca, temsilci devletin kanunlarına aykırı olmaksızın Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in hadis-i şeriflerinde belirtilen “güzel, gerçek ve saf Müslümanlığa ulaşmalarında” Morolara yardımcı olmak ve onlara öğütler vermekle görevli olacaktı.³⁰ Daha sonra mektup, 10 yıldır Zamboanga vilayeti valiliği görevini yürüten Binbaşı John Park Finley’i Washington’daki Osmanlı Büyükelçisine ve Osmanlı Sultanına tanıtmaktaydı. Finley’i vekil-i mutlakları olarak atadıkları ve mektubu elden onun teslim edeceği bildirilmekteydi. Morolar onu “bir baba ya da ağabeyden daha fazlası” olarak görmüş ve o, halkın oy birliği ile bir yıl öncesinde (18 Mayıs 1911) mahallî gelenekte sözü dinlenen yetişkin bir beyefendi anlamına gelen “Tuan Maas” olarak kabul edilmişti. “Çünkü o, bizim geleneklerimizi ve şartlarımızı gayet iyi bilmekte ve onu bir anne ve babanın ötesinde ve çocuklarına her zaman iyi bakan bir baba olarak görmekteyiz. O, hikmetli bir adam, yetmiş bin defa bilgili ve son derece şefkatli ve ister fakir veya zengin, küçük veya büyük, erkek veya kadın, yaşlı veya genç olsun tüm insanlara karşı sevgi ve şefkat dolu bir adamdır.” cümleleriyle tanımlamışlardı.

Resim 3: Moro Mektubunun Ön Kapağı
(Kaynak: BOA, İ.MBH 12/1331/C-011)

30 Charbonneau, “Civilizational Imperatives”, s.394-395.

Resim 4: Moro Mektubunun Arka Kapağı
(Kaynak: BOA, İ.MBH 12/1331/C-011)

Mektup, Osmanlı Sultanı'na övgü dolu cümlelerle sona ermişti. "Burada Moro Bölgesindeki mütevacı tebaa Müslümanlar olarak bize ve dinimize yardım edecek siz Ekselanslarından başka nitelikli bir kişi tanımıyoruz. Çünkü o, rüzgâr üstü ve rüzgâraltında yaşayan İslam inancının taraftarıdır; yardımsever ve merhametli olan Sultan Hazretlerinin sevgi ve şefkatinin büyüklüğü o kadar büyüktür ki, o bulanık suyu temizleyebilir, karanlığı aydınlatabilir ve kaosu çözebilir ve arzularımızı uygun otoriteye nasıl iletceğini bilir." deniliyordu.³¹

Mektubun ön kapağı, yeşil zemin üzerinde sarı renkli hilal ve beş köşeli bir yıldızdan oluşan dikdörtgen bir Moro bayrağıyla süslenmişti. Bayrak sarı bir çubuğa kırmızı bir ipe tutturulmuş ve yeşil kurdeler de fiyonklara bağlanmıştı. Bayrağın üst kısmına kelime-işahadet ibaresi, altına da alıcının ünvanı (Washington'da Devlet-i Aliyye'nin Vekil-i Mutlakı olan Ekselansları...) Tausug dilinde yazılmıştı. Zarfın diğer tarafındaki kapak da kırmızı, sarı ve yeşil şeritlerle ve fiyonklarla süslenmiş ve mektubun muhataba ulaşması dileğiyle iki adet 4x4 sihirli kare eklenmiştir.³²

Mektubu Finley'e teslim etmeden önce Cuma günü hocalar eşliğinde toplanan halk camide Finley'in güvenli bir şekilde yolculuk yapması ve mektubu sağ salim yerine ulaştırması için dua etmişler ve 10 Nisan günü mektubu ona makamında

31 BOA İ.MBH. 12/1331-C-011.

32 Kawashima, "The 'Whiteman's Burden'", s.889.

kalabalık bir Moro grubuyla birlikte teslim etmişlerdir. Teslim anının fotoğrafı da çekilerek tarihe kayıt düşmüşlerdir. Finley de 12 Nisan 1912'de mektupla birlikte ABD'ye gitmek üzere Zamboanga'dan ayrılmıştır.³³

Resim 5: Moro Mektubunun Finley'e Teslim Anı
(Kaynak: Kadı-Peacock, 2019: 928)

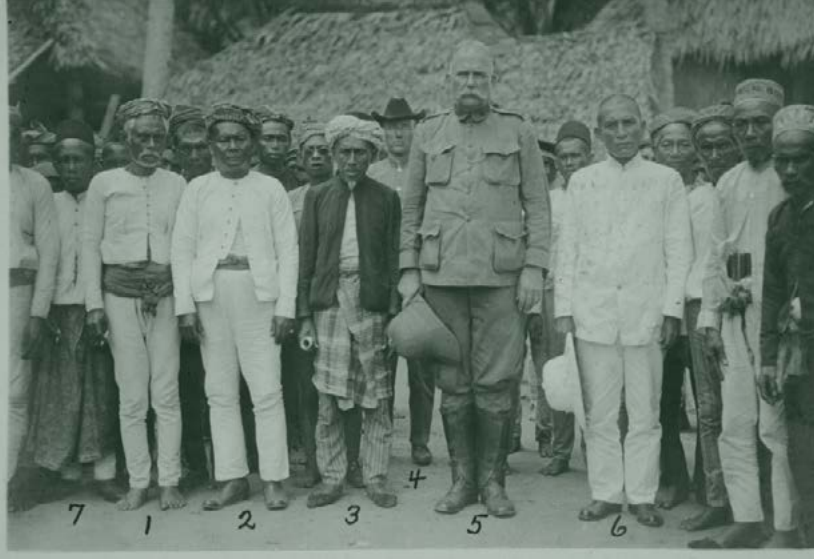
Amerikalı Binbaşı John P. Finley'in Moro Temsilcisi Olarak İstanbul'a Gelişi

Binbaşı Finley, mektubun hazırlanmasından kısa bir süre sonra Amerikan Savunma Bakanlığının emriyle Moro sorunuyla ilgili istişareler için Washington'a çağrıldı. Hazırlanan mektubu da yanına alan Finley, Manila'ya uğradıktan sonra Haziran 1912'de Washington'a ulaştı. Amerikan yönetiminin onayı ve mektubu bizzat kendisinin İstanbul'a götürmesi konularında Amerikan üst düzey yetkililerden destek arayışına girdi.³⁴ Getirdiği mektubun içeriğini onlara anlatan Finley, Washington'da Genelkurmay Başkanı Leonard Wood aracılığıyla Cumhuriyetçi Başkan William H. Taft ve Savunma Bakanı Henry L. Stimson ile görüştü. Mektubun muhtevasını öğrenen görevdeki Başkan Taft, onu değersiz görmüş ve konunun hükümet tarafından

33 Kawashima, "The 'Whiteman's Burden'", s.885. Fotoğraf için bkz., s.928. Ayrıca bkz., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Osmanlı-Malay Dünyası Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, "Hacı Abdullah Nuno: Filipin Müslümanlarından Sultan Reşad'a Mektup", (<https://osmanlimalay.fsm.edu.tr/Osmanli-Malay-Dunyasi-Calismalari-Uygulama-ve-Arastirma-Merkezi-Osmanli-Malay-Dunyasi-Iliskileri--Filipinler-ile-Iliskiler>).

34 Wayne W. Thompson, "Governors of the Moro Province: Wood, Bliss, and Pershing in the Southern Philippines, 1903–1913", (Doktora Tezi, University of California, San Diego, 1975), s.233-237.

tartışılması gerektiğini söylemiştir. Mektubu elden teslim etmek üzere Finley'in Türkiye'ye gitmesine de karşı çıkmıştır.³⁵

Resim 6: Amerikalı Binbaşı Finley (5) ve Hacı Abdullah Nuno (3)
(Kaynak: Kadı-Peacock, 2019: 928)

Ancak Finley, işin peşini bırakmayarak çeşitli platformlarda Osmanlı Sultanı ile iletişim kurulmasının önemini vurgulamıştır. Amerika'da kaldığı süre zarfında Finley, Lake Mohonk Konferansı'na katılarak burada bir konuşma yapmış ve konuşmasında "modern Müslümanlığın erdemlerini, aydınlanmış ve ilerici İslam anlayışının bilgilerini öğretecek" bir dinî temsilcinin Filipinler'e gönderilmesi hususunda Osmanlı Devleti ile iş birliği yapılmasını savunmuştur.³⁶ Finley, Moro bölgesinde barış ve huzurun sağlanması ve Moroların Amerikalılara karşı direnişlerini kırmak için Müslümanların halifesi olarak Osmanlı Sultanının Morolar üzerindeki nüfuzundan istifade edilmesini gerekli görmekteydi. Hatta o, 1900 yılında İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi'nin Sultan II. Abdülhamid ile Filipinler'deki Moro sorununu görüştüğünü ve tüm Müslümanların halifesi olarak Mindanao'daki Moroların Amerikan yönetimine karşı cihat yapmalarını engellediğini yazmıştı.³⁷ Finley, Moroların köle sahipliği, eşkıyalık, cinayet, içki içme ve afyon tüketme gibi gayriahlaki

35 William Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philippines under Early American Rule, 1898-1919", *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia* (ed: A.C.S. Peacock ve Annabel Teh Gallop), (Oxford: Oxford University Press, 2015), s.202.

36 Kawashima, "The 'Whiteman's Burden'", s.885-886.

37 John Finley, "The Mohammedan Problem in the Philippines", *The Journal of Race Development*, Vol. 5, No.4, (1915): 356-358,360.

uygulamalarına, İslam dini hakkında doğru ve yeterli bilgiye sahip olmadıkları için başvurduklarına inanıyordu. Onlara doğru bir dinî eğitim verildiği takdirde iyi bir vatandaş olacaklarını, başka inanç mensuplarına karşı saldırılar düzenlemekten ve diğer zararlı uygulamalardan vazgeçeceklerini düşünüyordu. Onların yetkin bir din hocasına ihtiyaçları olduğunu kabul ediyor ve bölgeye gelecek saygın bir Müslüman liderin Moroların Amerikan yönetimine karşı direnişlerini durduracağı kanaatini taşıyordu.³⁸ Morolar dinlerini doğru bir şekilde öğrendikleri zaman ve onlarla diyalog kurulduğu takdirde bu direnişin kesin olarak kırılacağını savunuyordu. O, “Eğer Moroların dinine saygı duyulduğu takdirde, her şey kolay olacaktır.” diyordu. O, Mindanao’da yaşanan İslam’ın yozlaştırıldığına inanıyor ve Morolar arasında daha modern ve ılımlı bir İslam anlayışının geliştirilmesini teşvik ediyordu. Amerikan yönetimi aracılığıyla Moroların “gerçek İslam’a” ulaşabilmeleri için yardım ve tavsiyelere ihtiyacı vardı.³⁹ Bir asker olmasının yanı sıra fikir sahibi olan Finley, Moroların ekonomik bakımdan gelişmesini sağlamak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuş ve bu yöndeki faaliyetlerini ayrı bir makalede değerlendirerek yayımlamıştır.⁴⁰

Finley, Osmanlı Devleti’nden Müslüman bir eğitimci hocanın getirilmesine canı gönülden inanıyor ve bu hocanın Moroland’da her derde deva olabileceğini düşünüyor. Nitekim o, üst yetkililere verdiği konuyla ilgili bir raporunda “Gerekli özen ve resmî onayla seçilmiş İstanbullu modern bir Müslüman görevli, Moroların ilerlemesini ciddi biçimde geciktiren kötü uygulamalarla başarılı bir şekilde mücadele etmede ve Amerikan yasalarının ve Hristiyan rahiplerin ulaşamadıkları konularda hükûmete yardımcı olması için Moro bölgesine getirilebilir.” diyordu.⁴¹ Bu modern Müslüman görevli Mindanao’ya getirildiğinde, “Kur’an’ın hükümlerine göre ve Amerikan yasalarının ahlaksızlığa, köleliğe, yasa dışı silah kullanımına ve meşru otoriteye karşı direnişi durdurmaya ilişkin” halka eğitim verebilirdi. Bu Türk din görevlisi halkı “hükûmete ve dine bağlılığı” telkin ederek Moroların “iyi vatandaşlar” olmalarına ve “iyi Müslümanların” yetiştirilmesine yardımcı olabilirdi.⁴²

ABD’de altı ay geçirdikten sonra Finley, planını gerçekleştirmek için Kasım 1912’deki başkanlık seçimlerinden sonra yeni seçilen Demokrat Başkan W. Wilson’dan destek gördü. O, Finley’in Türkiye’ye yapacağı ziyareti onaylayarak İstanbul’a gecikmeksizin hareket etmesini kendisine telgrafla bildirdi. Wilson, Finley’in

38 Joshua Gedacht, “The ‘Shaykh al-Islam’ of the Philippines and Coercive Cosmopolitanism in an Age of Global Empire”, *Challenging Cosmopolitanism, Coercion, Mobility and Displacement in Islamic Asia* (ed: Joshua Gedacht ve R. Michael Feener), (Edinburg: Edinburg University Press, 2018), s.171-172.

39 Finley, “The Mohammedan Problem in the Philippines”, s. 359-360.

40 Bkz., John P. Finley, “Race Development by Industrial Means among the Moros and Pagans of the Southern Philippines”, *Journal of Race Development*, Vol.3, No:3, (1913): 343-368.

41 Joshua Gedacht “Islamic-Imperial Encounters: Colonial Enclosure and Muslim Cosmopolitans in Island Southeast Asia, 1800-1940”, (Doktora Tezi, University of Wisconsin-Madison, 2013), s.362-363.

42 Gedacht “Islamic-Imperial Encounters,” s.363

Osmanlı Sultanı'ndan Amerikan yönetiminin Moroların tüm sivil ve dinî haklarını teminat altına aldığını ve onların dinî inançlarına hiç karışmayacağını belirten ve Moroların hükümetin otoritesine karşı herhangi bir direnişe geçmekten uzak durmaları yönünde bir mektup almasını istedi.⁴³

Finley, Savunma Bakanı Stimson'dan İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi W. W. Rockhill'e hitaben yazılan kişisel bir tavsiye mektubu olarak 13 Mart 1913'te İstanbul'a geldi. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, onun gelişinden haberdar olmayan Büyükelçi Rockhill'den Finley'in İstanbul'daki dinî otoritelerle gayresmî olarak görüşmeler yapmasına yardımcı olmasını istedi.⁴⁴

Washington'daki Osmanlı Büyükelçisi Ziya Paşa da 26 Şubat 1913 tarihli Hariciye Nezaretine gönderdiği yazısında, Finley'in "murahhas sıfatıyla" İstanbul'a gönderildiğini, ancak Amerikan yönetiminin onun misyonunu resmî olarak onaylamaktan kaçındığını ve onu sadece Moroların seçtiği bir temsilci olarak gördüklerini bildirmişti. Finley'in İstanbul'a gelmesi ve halifeden bir tavsiye mektubu almasının uygun görülmesi hâlinde daha önce (1899) halifenin çağrısının icra ettiği etki gibi bunun da Amerikan kabinesi tarafından çok memnuniyetle karşılanacağını ve Filipinler'de daha fazla Amerikan askerinin ölmesinden ve yapılacak masraflardan kurtulacaklarını ummakta olduklarını kaydetti. Buna karşılık elçi de Osmanlı hükümetinin Amerika tarafından çok eşliliğin kaldırılması veya kısıtlanması yönündeki baskının gevşetilmesi, patent vergisi alımı ve gümrük vergilerinin % 4'e düşürülmesi gibi bazı avantajlar sağlanmasının talep edilmesini önermiştir.⁴⁵

"Filipin Ahali-i İslamiyesi Vekil-i Mutlakı" sıfatıyla özel bir temsilci olarak İstanbul'a gelen Finley, Amerikan Büyükelçisi dâhil başkentteki Amerikalı çevreler ile görüşmüş ve Üsküdar'daki Amerikan Kız Kolejine misafir olmuştur. Kolejde dil ve edebiyat derslerini okutan Dr. Rıza Tevfik ile tanıştırılmış ve onun aracılığıyla Sadrazam Mahmud Şevket Paşa ve Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi ile de görüşmüştür.⁴⁶ Rıza Tevfik, Binbaşı Finley ile yaptığı görüşmeler ve kurduğu dostluklar sonrasında onun Türkiye'ye geliş amacını, Amerikan devleti ve yönetiminin dinlere bakışını, Filipin Müslümanlarının durumunu belirten ve Finley'in Filipinli Müslümanlarla çekilmiş fotoğraflarına da yer veren uzunca bir makale kaleme almıştır.⁴⁷

Bu görüşmelerden sonra Finley, 27 Mart 1913 tarihinde Şeyhülislam Mehmed

43 The Sun (New York), "Wilson Approves Appeal to Sultan", 18 Şubat 1913.

44 Thomson, "Governors of the Moro Province", s.235; Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philippines" s.202.

45 BOA İ.MBH. 12/1331-C-011 (1); Transkripsiyon ve İngilizce çevirisi için bkz., Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.931-935.

46 Gültekin Yıldız, "Halifenin Yokluğunda Hilafet Tartışmaları: 150'lik Rıza Tevfik'in Amman'dan Londra'ya Gönderdiği Bir Mektup Üzerine", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c.14, sy.26, (2009): 163.

47 Rıza Tevfik, "Filipin Müslümanları ve Makam-ı Hilafet", *İctihad Dergisi*, 22 Mayıs 1913, sy.65, s.1403-1406.

Esad Efendi tarafından kabul edilmiştir. Şeyhülislam ile yaptığı ilk görüşmesinde vekil-i mutlakı olduğu Moro Müslümanları hakkında Esad Efendi'ye sözlü olarak bazı bilgiler vermiş ve onların yazdığı mektuptan bahsederek halifeye sunulmasını istemiştir. İki gün sonra Şeyhülislam ile yaptığı ikinci görüşmesinde yanında getirdiği Moro mektubunu halifeye sunulmak üzere elden ona teslim etmiştir. Ayrıca, Filipin Müslümanlarına hitaben yazılacak cevapta yer alacak öğütleri içeren on bir maddelik bir muhtırayı da gereğinin yapılması talebiyle Esad Efendi'ye vermiştir. Bu muhtıranın dördüncü maddesinde Amerikan devletinin dinî bakımdan tarafsız olduğu ve bütün dinlere saygı duyduğu belirtilmiş ve Moroların mevcut hükümete itaat etmeleri gerektiği kaydedilmiştir. Beşinci maddesinde de bazı Moroların İslam'ın temel prensiplerine aykırı olarak Hristiyan ve Amerikan görevlilerine karşı cinayet işledikleri belirtilerek onlara yazılacak mektupta bunlardan kaçınmaları çağırısı yapılacak ve bu tür kötü eylemlerin İslam dinine de aykırı olduğu belirtilecekti. Ayrıca, Kur'an'ın da yasakladığı kumar, içki, hırsızlık, yalan söylemek, yağma, talan ve zina gibi kötülüklerden kaçınmaları istenmiştir. Muhtırada Moro Müslümanlarının bilgili ve erdemli bir Müslüman din hocası talebinden başka muhtıranın sonunda Taluksangay'daki camiye asılmak üzere ayeti kerimelerin yazılı olduğu güzel hat levhalarının gönderilmesini ve bunların kendisine verilmesini talep etmiştir.⁴⁸ Onun Şeyhülislam ile yaptığı görüşmelerde Amerikan elçiliğinde çalışan hukuk müşaviri ve tercüman A.K. Schmavonian da hazır bulunmuştur. Bu kişi aynı zamanda Finley'in çerçevesini çizdiği ve Morolara yazılacak mektubun İngilizceden Türkçeye çevirisini de yapmıştır.⁴⁹ Şeyhülislam Esad Efendi, Finley tarafından talep edilen hususlara mutabık kalmış ve onun getirdiği Moro mektubunu muhtırayla birlikte 31 Mart 1914'te Sultan Reşad'a takdim etmiştir.⁵⁰ Sultan Reşad da aynı gün Başkitabet Dairesi vasıtasıyla mektup ve diğer evrakların Sadrazamlık makamına iletilmesini ve görüşülmesini emretmiştir.⁵¹

5 Nisan 1913'te de Sadrazam, müsteşarlığı vasıtasıyla mektubu ve diğer evrakları geri getirilmek şartıyla Hariciye Nezaretine göndermiş ve Finley'in kimliği ve kapasitesi ile onun talepleri hakkında görüş bildirmesini istemiştir.⁵² Hariciye Nazırı Mehmed Said de, 21 Nisan 1913'te cevaben Washington'daki Osmanlı Büyükelçiliğinin 26 Şubat 1913 tarihli yazısına atıf yaparak Finley'in hâlihazırda Filipinler'de vali ve Filipin Müslüman halkının gönderdiği gerçek bir temsilcisi olduğunu kaydetmiş ve

48 BOA, HR.SYS., 70/36. Finley'in Şeyhülislamlık makamına sunduğu muhtıra ve dilekçesinin transkripsiyonu ve İngilizce çevirileri için bkz., Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.935-939.

49 Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philippines", s.202-203. Bu muhtıranın değerlendirmesi için bkz., Hasan Türker, "ABD'nin Talebi Üzerine Mehmet Vecih'in Filipinler'e Şeyhül-islam Olarak Görevlendirilmesi (1913)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.33, sy.2, (2018): 526-528.

50 BOA İMBH. 11/R-016; Ayrıca bkz., Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.939-940.

51 BOA İMBH. 11/R-016; Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.940-941.

52 BOA HR.SYS. 70/36; Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.941-942.

“Her ne kadar Amerikan yönetimi temsilci olarak onun statüsünü resmen tanımasa da, onun misyonuna özel bir önem vermektedir.” diyerek görüş bildirmiştir. Ziya Paşa'nın önerdiği taleplerle ilgili herhangi bir girişimde bulunmanın faydalı olmayacağı, çünkü Amerika tarafının Finley'in herhangi bir resmî görevi olmadığını söyleyerek bu yöndeki talepleri geri çevireceğine kanaat getirmiştir. Ancak, muhtırada yer alan ve Halife'nin Filipin Müslümanlarına göndereceği mektupta yer alması istenen dinî meselelerle ilgili maddelerden dördüncü ve beşinci maddeler (Moroların Amerikalılara karşı direnişi bırakmaları ve Amerikan yönetimine itaat etmeleri çağrısının) dışındaki hususların zikredilmesinin uygun olacağını önermiştir.⁵³

14 Mayıs 1914 günü konu tüm nazırların katıldığı özel bir Meclis-i Vükelâ toplantısında tartışılmış ve alınan hükümet kararı Sultan Reşad'a bildirilmiştir. Buna göre, “nasihatlerde ve telkinlerde bulunmak ve dinî ilimleri öğretmek üzere” faziletli ulemadan üç veya dört kişinin Meşihat makamı tarafından seçilip Filipinler'e gönderilmesine; halife adına Meşihat makamınca Filipin Müslümanlarına hitaben bir mektup yazılıp Arapçaya tercüme edilerek temsilciye (Finley'e) verilmesine karar verilmiştir. Taluksangay'da inşa olunan camiye konulacak mübarek levhaların da Evkaf Nezareti tarafından tedarik edilip halifenin ihsanı olarak temsilciye verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁴ Filipin Müslümanlarına hitaben yazılan bir taslak metin de sadrazamlık makamı tarafından hazırlanmış ve Moro Müslümanlarının gönderdiği mektuptan ve gelen temsilciden memnuniyet duyulduğu ifade edilmiştir. Moro Müslümanlarının dinî hayatı yaşamalarından ve cami inşa etmelerinden memnuniyet duyulduğu belirtilmiş, fakat Müslüman halktan bazılarının cehaletle adam öldürme ve yaralama, alkol kullanma ve zina yapma gibi Kur'an-ı Kerim'deki benzer yasaklara cüret ettikleri haberi alındığı kaydedilmiştir. Bu tür günahlardan kaçınmaları gerektiği tembihlenmiştir. İstenilen tüm taleplerin halife tarafından yerine getirildiği vurgulanmış ve onun kararıyla adalardaki Müslüman halka dinî ilimleri öğretmek, hutbe okumak ve tavsiyelerde bulunmak üzere değerli birkaç âlim hocanın gönderileceği bildirilmiştir. Taluksangay ilinde inşa olunan camiye asılmak üzere halifenin bir hediyesi olarak tezyinatlı güzel hat örneklerinin Finley ile gönderildiği bildirilmiştir.⁵⁵ Ancak hazırlanan bu taslak metinde Müslümanların Amerikan yönetimi ile ilişkilerine ve hükümetlerine itaat edilmesine dair herhangi bir atıf yapılmamıştır. Basına verilen bir nüshasında da böyle bir ifade yer almamaktadır.⁵⁶

Meclis-i Vükelâ tarafından alınan kararlar, 15 Mayıs 1913 tarihinde Sultan Reşad

53 BOA İ.MBH. 12/1331-C-011 (3); Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.942-944.

54 BOA İ.MBH. 12/1331-C-011 (4); Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.944-946.

55 BOA İ.MBH. 12/1331-C-011 (2); BOA, MV. 231/123; Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.947-950.

56 Mahmud Esad, “Filipin Ahali-yi İslamiyesine”, *Şebilürreşad*, 12 Haziran 1913, c.10, sy.248, s.229-230.

tarafından onaylandığı Başkitabet Dairesi tarafından sadrazamlık makamına bildirilmiştir.⁵⁷ Sadrazam 17 Mayıs 1913'de Finley'in Sultan Reşad tarafından kabulünü teklif etmiş ve ertesi günü Sultanın Başkitabet Dairesi görüşme için Perşembe öğleden sonraya randevu vermiştir.⁵⁸ Sultan V. Mehmed Reşad da, 22 Mayıs 1913'te Finley'i Amerikan Başbakanının özel temsilcisi olarak Dolmabahçe Sarayının Sefirler Salonu'nda yarım saatliğine kabul etmiştir.⁵⁹ Sultan Reşad, Amerikan devletinin tüm dinlere din hürriyeti tanımamasından dolayı teşekkür etmiş ve Morolara idari otonomi verilmesini, devlet okullarında Müslüman din hocalarının ders vermesini ve Kur'an'ın meşru yöneticilere karşı sadakatli olmaları gerektiğini kaydetmiştir.⁶⁰ Görüşme bir tercüman aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve sarayın birinci kâtibi de hazır bulunmuştur. Finley önceden hazırladığı metni paragraf paragraf okumuş ve tercüman da Türkçeye çevirmiştir. Bazen Sultan görüşme esnasında sorular sormuştur. Görüşme sonrasında Sultan misafirini büyük salona (Muayede Salonu) almıştır. Finley, Sultan ile görüşmesini "Müslümanların halifesiyle görüşmekten büyük bir memnuniyet duydum." ifadesiyle belirtmiştir. Taluksangay'daki caminin inşasında kendisinin de rolü olduğunu söylemiş ve Sultan onun bu tavrını gayet memnun karşılamış ve yaptığı bu hizmetten dolayı ona teşekkür etmiştir. Sultan Reşad ile görüşmesinden 2 gün sonra Finley, Velihaht Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi tarafından kabul edilmiş ve bu görüşmede Dr. Rıza Tevfik ona eşlik ederek tercümanlık yapmıştır. Finley, Rıza Tevfik'i "imparatorluğun en güzel adamlarından biri ve her Avrupa diline hâkim meşhur bir filozof ve âlim" olarak tavsif etmiştir. Şehzade ile bir saat görüştüğünü ve kendisinin misyonundan çok memnun kaldığını ifade etmiştir. Sultan Reşad ile görüşmesini Amerikan gazetesine verdiği bir röportajında anlatan Finley, Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın Moro mektubunu "sadece dinî bir belge olarak (as a purely religious document)" kabul ettiğini ve bu durumu Şeyhülislam'a bildirdiğini söylemiştir.⁶¹

Sultan Reşad, Filipinler'deki Müslümanlara yaptığı hizmetler karşılığında Finley'i üçüncü dereceden Mecidi nişanıyla taltif etmiştir. Sultanın emri üzerine Sadrazam'ın ve Hariciye Nazırının ortak imzalarıyla 29 Mayıs 1913 tarihinde irade-i seniyye çıkarılmış ve bunun yerine getirilmesi görevi Hariciye Nezaretine tevdi edilmiştir.⁶² Ayrıca, "Moroların Vekil-i Mutlakı" olarak ona üzerinde tuğrayı hümâyün olan bir berat verilmiştir. Taluksangay Camii'ne konulmak üzere çerçevesi güzel hat süslemeleri ve diğer süslemeler de halifenin hediyesi olarak Finley'e Amerikan Büyükelçiliğinde teslim edilmiştir.⁶³

57 BOA İ.MBH. 12/1331-C-011 (5); Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.950-952.

58 BOA İ.MBH. 12/1331-C-14; Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.952-953.

59 BOA, İ.MBH., 12/40; MB.İ., 168/6; The Sun (New York), "Sultan Honors Major Finley", 4 Haziran 1913.

60 Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philippines", s.203.

61 The Sun (New York), "Col. Finley, Envoy of Moros, Spoils Turks' Old Tactics", 15 Haziran 1913.

62 BOA İ.TAL. 483/1331-C-14; Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.953-954.

63 BOA, BEO., 4173/312948; 4174/313019; MV., 231/123; The Sun (New York), "Sultan Honors Major Finley", 4 Haziran 1913.

Resim 7: Taluksangay Camii, Mayıs 1911
(Kaynak: Kadı-Peacock, 2019: 929)

Mehmed Vecih Efendi'nin Filipinler'e Görevlendirilmesi ve Finley'in Dönüşü

Finley'in Filipin adalarında görevlendirilmek üzere talep ettiği din görevlisi olarak Meşihat Dairesi, kâtiplerinden Seyyid Mehmed Vecih Efendi'yi belirleyerek Sultan Reşad'a önermiştir. Şeyhülislam Esad Efendi, onu "seçkin bir kâtip" ve "temiz bir soydan gelen erdemli, başarılı ve iyi huylu" bir kişi olarak tanımlamıştır.⁶⁴ *Sebilürreşad* 10 Nisan 1913 tarihinde "Şuûn" başlığı altında verdiği kısa haberler bölümünde onun seçimini okuyucularına şöyle duyurmuştur. "Filipin Müslümanlarının halifeye karşı olan dinî bağları sebebiyle İslam itikâdı, ibadâtı ve ahlakını öğretmek maksadıyla vekil-i mutlakları John Finley tarafından yapılan müracaat Meşihat makamınca uygun görülerek erbâb-ı fazıl ve kıyafetden ve memurin-i ilmiyeden Geylanizade Seyyid Mehmed Vecih Zeyd Efendi'nin muallimliğe intihabı tensip edilmiştir."⁶⁵ Meşihat Dairesinin teklifini uygun gören Sultan Reşad, 13 Mayıs 1913'te Mehmed Vecih Efendi'nin Filipinler'e "*Şeyhülislam Vekili*" sıfatıyla görevlendirilmesini onaylamıştır.⁶⁶ Her ne kadar başlangıçta onun "Muallim" olarak görevlendirilmesi düşünülmüş ise de muhtemelen daha saygın bir temsilci olarak

64 Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philippines", s.203.

65 Sebilürreşad, "Filipin", 10 Nisan 1913, c.10, sy.239, s.87. Aynı haber için bkz., Tasvir-i Efkâr, "Filipin Ahali-yi İslamiyesi", No.716, 14 Nisan 1913.

66 Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philippines", s.203.

görülmesini temin etmek maksadıyla onun resmî ataması ve sıfatı “Şeyhülislam Vekili” olarak çıkmıştır.

Moro Müslümanlarının Osmanlı Halifesine hitaben yazdıkları mektup, onların vekili mutlakı ünvanıyla Finley’in İstanbul’a gelmesi ve onun Şeyhülislam ve Sultan Reşad ile görüşmeleri ve akabinde Seyyid Mehmed Vecih Efendi’nin Filipinler’e görevlendirilmesi, *Sebilürreşad*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Tanin*, *İctihad* ve *Servet-i Fünûn* gibi İstanbul’daki Türkçe gazete ve dergilerde haber konusu yapılmıştır. *Tasvîr-i Efkâr* gazetesi 28 Mayıs 1913 tarihli sayısında Mehmed Vecih Efendi’nin atanması münasebetiyle onun ve Finley’in resimlerini yayımlayarak ve Finley’in Sultan Reşad ile görüşmesini baş sayfasına taşıyarak haberi duyurmuştur.⁶⁷ Daha önce *Tanin* gazetesi de muhabirlerinden Halide Edip vasıtasıyla Finley ile yapılan röportaja baş sayfada yer vermiştir. Röportajda Halide Edip ve Finley iki devletin sınırlarının uzak yerlerindeki topluları geliştirme konusunda Amerikan ve Osmanlı menfaatlerinin benzerliğini vurgulamışlardı. Hatta Halide Edip, Finley’e Moroların Amerikan yönetimi altında medeniyetle temasları neticesinde gelişip gelişmeyeceğini sormuş, o da farklı ırklar ve dinler arasındaki kültürel mesafeyi gidermede medeniyetin köprü olabileceği cevabını vermiştir.⁶⁸ *İctihad* dergisi de Rıza Tevfik imzasıyla yayımladığı bir yazıda John Finley’in misyonunu ele almış ve Rıza Tevfik’in John Finley ile yaptığı görüşmelere ve onun görüşlerine yer vermiştir. Finley, Amerikan devletinin resmî dini olmadığını ve tüm dinlere karşı tarafsız durduğunu belirtmiştir. Amerikan yönetiminin de Moro Müslümanlarının dinlerine saygı duyduğunu ve onların ilerlemesi için çalıştığını vurgulamıştır.⁶⁹ Rıza Tevfik’in kaleme aldığı benzeri bir makale, *Servet-i Fünûn*’da da yayımlanmıştır.⁷⁰

Filipinler’e Şeyhülislam Vekili sıfatıyla görevlendirilen Mehmed Vecih Efendi’nin yol masrafları ve maaşı, Meşihat Dairesi ve Sadrazamlık makamı arasındaki yazışmalar neticesinde karara bağlanmıştı. Sadrazamlık’tan gelen yazıya göre, Finley, Mehmet Vecih ve diğer görevliler için gereken tahsisatı ve harcırahı sağladıktan sonra İstanbul’a yazacak ve görevlendirilen kişiler ondan sonra Filipinler’e gönderileceklerdi.⁷¹ Dolayısıyla, Filipinler’e gönderilecek dinî temsilci ve din görevlilerinin yol masrafları ve maaşları Osmanlı hükümeti tarafından karşılanmayacaktı. Finley, daha sonra Vecih Efendi’ye Filipinler’de yapacağı hizmeti karşılığında ona aylık 50

67 Tasvîr-i Efkâr, “Filipin Ahali-yi İslamiyesi”, No.770, 28 Mayıs 1913.

68 Tanin, “Makam-ı Hilafete Filipin Müslümanları Hakkında Bir Müracaat” No.1565, 9 Nisan 1913. Gazetede Halide Edib’in adı geçmemekle birlikte röportajı yapanın o olduğu bildirilmiştir. Bkz., Joshua Gedacht, “Native Americans, the Ottoman Empire, and Global Narratives of Islam in the US Colonial Philippines, 1900-14”, *American and Muslim Worlds Before 1900* (ed: John Ghazvinian- Arthur Mitchell Fraas), (London: Bloomsbury Publishing, 2020), s.136.

69 Rıza Tevfik, “Filipin Müslümanları ve Makam-ı Hilâfet”, *İctihad*, sy.65, 22 Mayıs 1913, s.1403-1406.

70 Rıza Tevfik, “Filipin Müslümanları ve John Park Finley”, *Servet-i Fünûn*, No:1146, s.27-30.

71 BOA, BEO., 4174/3131019; HR.TO., 601/73; Ayrıca bkz., Türker, “ABD’nin Talebi”, s.529.

İngiliz Sterlingi maaş verilmesini teklif etmiş, ancak bununla ilgili herhangi bir anlaşma yapılmamıştı. Finley, Vecih Efendi'nin Moro Bölgesi Devlet Okulları Birimi'nde kadrolu muallim olarak istihdam edilmesini ve bu birim tarafından onun maaşının ödenmesini tavsiye etmişti.⁷² Finley, İstanbul'dan Amerika'ya döndükten sonra da Savunma Bakanlığı'na verdiği raporunda Vecih Efendi'ye Filipin Devlet Okulları Departmanı tarafından maaşlı bir kadro verilmesi talebinde bulunmuş, ancak Washington'daki Savunma Bakanlığı yetkilileri bu konuda hiçbir girişime geçmemişlerdi.⁷³ Neticede onun Filipinler'deki hizmeti karşılığında alacağı maaşı konusunda resmî olarak bir anlaşma yapılmamış, ancak Filipinler'deki devlet okulları biriminde kadrolu olarak istihdam edilmesi ve oradan maaş alması öngörülmüştür.

Mehmed Vecih Efendi'nin Filipinler'e görevlendirilmesi kesinleştikten sonra 3 Haziran 1913 tarihinde "Edirne paye-i mücerredine" sahip iken bizzat Padişah tarafından rütbesi artırılarak ona "bilâd-ı hamse payesi" verilmiştir.⁷⁴ Ertesi günü Vecih Efendi midesindeki bir rahatsızlık sebebiyle hastanede muayene olmuş ve tedavisinin doktor kontrolünde sürdürülmesi ve istirahat etmesi gerektiğinden iki ay süreyle sıhhi izne ayrılmıştır.⁷⁵ Dolayısıyla Vecih Efendi'nin zaman zaman sıkıntısını çektiği rahatsızlığının, onun Filipinler'e gitmeden önce başladığı anlaşılmaktadır.

Bu arada Finley de, Filipin Müslümanlarının temsilcisi olarak gayriresmî statüde geldiği İstanbul'da iki ayın sonunda amacına ulaşmış ve Şeyhülislam'dan aldığı Moro Müslümanlarına hitaben yazılan bir mektup, nişan ve hediyelerle birlikte ABD'ye dönmüştür. 13 Temmuz 1913 tarihinde de Manila'ya ulaşmıştır. Ancak Finley, asıl askerî görevinin yanı sıra görevlendirme ile yürüttüğü Zamboanga vilayeti valiliğinden resmî olarak istifa etmese de, Moro Bölgesi Valisi General John Pershing onun Zamboanga'dan ayrılmasının ardından yerine George A. Helfert adında başka birini atamıştı. Pershing, öteden beri Finley'in düşüncelerine mesafeli duruyor ve onu destekleyen Moroların küçük bir grup olduğunu ileri sürüyordu. Şubat 1913'te Pershing, Finley'in olası dönüşünü duyduğunda, Genel Vali William C. Forbes'e hararetle bir mektup yazarak Binbaşı Finley'den daha sakıncalı bir memurun Moro'da asla hizmet etmediğini ve onun kendisine hiçbir zaman sadakatli davranmadığını bildirmişti. Pershing'in dileklerini Washington'daki Savunma Bakanı'na ileten Forbes, vilayet seviyesindeki valilerin sivillerden atanmaları politikasını vurgulamıştı. Finley, tekrar Zamboanga'ya atanması için girişimlerde bulunmasına rağmen, Pershing onun Manila'da "30. Piyade Taburuna" atanmasını sağlamıştı. Böylece Finley, Zamboanga vilayeti valiliğini geri dönülmez bir şekilde kaybetmişti.⁷⁶

72 Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philippines", s.203.

73 Thomson, "Governors of the Moro Province", s.240.

74 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/8.

75 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/7.

76 Thomson, "Governors of the Moro Province", s.235-236; Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philippines", s.200.

Finley, başlangıçta Moro Müslümanlarına hitaben yazılan halifenin mektubunu ve yanında götürdüğü hediyeleri Morolara vermeyi Vecih Efendi'nin gelişine kadar ertelemiştir.⁷⁷ Ancak, 1913 Temmuz sonunda Genel Valinin izniyle Manila'dan Zamboanga'ya giderek biriken postalarını toplamış ve ardından Taluksangay'a ve Jolo adasına geçmiştir. Taluksangay'da Moro Müslümanlarına yazılan mektup hariç Morolar için İstanbul'dan götürdüğü birkaç hediyeyi Hacı Abdullah Nuno'ya teslim etmiştir.⁷⁸ 24 Eylül 1913'te Amerikan Savunma Bakanlığı Manila'ya telgraf çekerek Sultan'ın mesajı ve hediyeleri Morolara teslim etmesi için Finley'e bir fırsat verilip verilmediğini sormuş ve Finley'in Bölge Valisi Pershing ile birlikte Zamboanga'ya gitmesi emredilmiştir. 30 Ekim 1913'te Morolar, Finley'i Zamboanga'da sıcak bir şekilde karşılamışlar ve bu karşılaşmada Sulu Sultanı da hazır bulunmuştur. Finley, Sulu Sultanı'na İstanbul'daki misyonu hakkında bilgi vermiş ve Vecih Efendi'nin gelmesi hâlinde Taluksangay'da yapılacak bir toplantı haberini ona bildirmiştir. Ancak onun bu tür girişimlerinden rahatsız olan Pershing, Finley'in misyonunu tamamlamadan Manila'ya dönmesini istemiş ve İstanbul'da verilen Sultan'ın hediyelerini de Morolara teslimini engelleyerek onları bir sandığa koyup eline alındı belgesi vermiştir. İstanbul'da verilen değerli hediyelerin tamamı ve mektubun dışında sadece Finley'in şahsına verilen ve daha önce general seviyesinin altındaki hiçbir askeri yetkiliye verilmeyen Osmanlı Mecidi nişanını bırakmıştır.⁷⁹ Ancak Finley, bir şekilde yolunu bulup daha sonra onu karşılayan birkaç bin kişilik kalabalık bir Moro topluluğunun huzurunda 1 Kasım 1913'te Hacı Abdullah Nuno'ya mektubu ve hediyeleri teslim etmiştir.⁸⁰ Öteden beri Sultan'ın mektubunu ve değerli hediyelerini bekleyen Moro Müslümanları, onları ancak Amerikan görevlilerinin şahsi ve siyasi çekişmelerinin yaşandığı bir ortamda alabilmişlerdir.

Mehmed Vecih Efendi'nin Ailesi, Eğitimi ve Atama Öncesi Memuriyet Hayatı

Filipinler'e "*Şeyhülislam Vekili*" sıfatıyla görevlendirilen Mehmed Vecih Efendi'nin atama öncesi hayatı, ailesi ve eğitimi hakkında onun çalıştığı Meşihat Dairesindeki ulema sicil dosyası üzerinden doğru bilgilere ulaşabilmekteyiz.⁸¹ Meşihat Dairesi Tahrirat Kalemi Hulefası iken 30 Mayıs 1910 tarihinde kendi el yazısı ile kaleme aldığı tercümeihâl varakasında isminin es-Seyyid Mehmed, mahlasının Vecih,

77 Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philippines", s.204.

78 Thomson, "Governors of Moro Province", s.239-240.

79 The Sun (New York), "Moros Regret Maj. Finley's Departure After Ten Years of Peaceful Rule", 2 Ağustos 1914.

80 Thomson, "Governors of Moro Province", s.240.

81 Vecih Efendi'nin İSAM Kütüphanesinde yer alan Ulema Sicil Dosyasındaki evraklar ve onunla ilgili bazı Osmanlı arşiv belgelerinin çözümlemesi ve özeti Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi Zübeyir Tetik tarafından yapılmıştır. Bu projeye sağladığı katkıları sebebiyle kendisine burada teşekkür ederim.

şöhretinin Geylanizâde, lakabının ise Zeyd olduğunu ve Vecih mahlasıyla anıldığını ifade eder. Babasının ismi ve mahlası ise es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Münib olup babasının da bu isim ve mahlasla anıldığını, ayrıca babası ve kendisine efendi diye hitap edildiğini nakleder. Varakanın yazıldığı tarihte hayatta olan babası, Filistin'deki Nablus'ta Kâdirî dergâhının postnişini olup, İzmir paye-i mücerredî rütbesine sahiptir. Soyunun babası tarafından Kâdirî tarikatının kurucusu Abdülkâdir Geylânî'ye (ö.1165) dayandığını ve Geylânî sülalesine mensup olduğunu ifade etmiştir. Onun vasıtasıyla soyunun Hz. Ali'ye ve Hz. Peygamber'e ulaştığını belirtmiştir. Kâdirî şeyhinin oğlu olarak 13 Şubat 1882 tarihinde Filistin'in Nablus şehrindeki Yasmine (?) mahallesinde dünyaya gelmiştir.⁸² Doğduğu şehir Nablus'a nispetle daha sonra Nablusî nisbesiyle de anılmıştır.

Vecih Efendi, ilk eğitim hayatına babasından aldığı Kur'an öğrenimi ve temel dinî bilgilerle başlamış, akabinde Nablus'un Câmi-i Kebîr Medresesi'ne devam etmiştir. Bu medresedeki müderrislerden tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve ahlak ilimleriyle ilgili dersler almıştır. Daha sonra Nablus'taki ibtidai (ilkokul) ve idadi (ortaokul) mekteplerinde okumuş ve "âlâ" (pekiyi) derecesiyle iki tane diploma alarak bu okullardan mezun olmuştur. Ayrıca bu diplomaların yanı sıra özel olarak Abdullah el-Kudûmî ve Musa el-Kudûmî isimli zatlardan dinî dersler olarak icâzetnâme almıştır. Ancak, bu şehâdetnâme ve icâzetnâmelerin örnekleri ulema sicil dosyasında yer almamaktadır. Babasının postnişin olduğu Kâdirî dergâhında bir süre gönüllü olarak eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunmuş ve kendi isteğiyle yapılan imtihandan başarılı bulunarak bir icâzetnâme daha almıştır. Ayrıca, buharihan olarak Buharî'nin hadis külliyatını okumaya ve öğretmeye izninin olduğunu ifade etmiştir. Küçük yaşlardan itibaren okumaya hevesli, çalışkan ve başarılı bir öğrenci olan Vecih Efendi, aldığı dinî eğitiminin yanı sıra Türkçe ve Arapçayı ana dili olarak konuşmakta ve yazabilmektedir. Yabancı dil olarak da Farsça, Fransızca, İngilizce ve Almanca öğrenmiş ve pekiyi derecede olmasa da bu dilleri de konuşma, okuma ve yazabilme kabiliyetine sahiptir.⁸³ Farsça ve Fransızca'yı memleketinde devam ettiği okullarda, Almancayı ise İstanbul'daki ikameti sırasında bir Alman hocadan aldığı özel dersler neticesinde öğrenmiştir.⁸⁴ "Şeyhülislam Vekili" sıfatıyla görevlendirildiği Filipinler'e giderken uğradığı Hindistan'daki bazı medreselerde talebelere, müderrislere ve katılımcılara bazen Arapça bazen de Farsça ve Fransızca vaaz ve konuşmalar yapmıştır. Hindistan'daki konuşmaları bu dilleri bilen şahıslar tarafından dinleyenlere Urduca

82 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/1.

83 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/1; 59/9/11.

84 William G. Clarence-Smith, "Wajih al-Kilani, Shaykh al-Islam of the Philippines and Notable of Nazareth, 1913–1916", *Nazareth History & Cultural Heritage: Proceedings of the 2nd International Conference*, Nazareth, July 2–5, 2012, eds. Mahmoud Yazbak et al. (Nazareth: Municipality of Nazareth Academic Publications, 2013), s.172–173.

olarak tercüme edilmiştir.⁸⁵ Yine, Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunduğu sırada birçok Amerikan gazetesi onu “altı dil bilen çok dilli modern bir Müslüman âlim” ve “dilci” olarak tanımlamıştır.⁸⁶

Sicil varakasinda yazdiklarına delil olması için şecere-i mübarekesini (soy ağacını), bir kıt'a (adet) fermân-ı âli, bir kıt'a berât-ı âli, bir kıt'a şehâdetnâme, iki kıt'a icâzetnâme, iki mürâsele-i şerife ve Nablus sancağı meclis-i idare mazbatasının kendisine verilmesi şartıyla yazdığı sicil varakasına sararak gönderdiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte bazı icâzetnâmelerinin ve belgelerinin yanında olmadığını, memleketi Nablus'ta kaldığını ve döndüğünde onları da göndereceğini belirtmiştir.⁸⁷ Ancak bu belgeler, onun Osmanlı ulema sicil dosyasında yer almamaktadır. Muhtemelen daha sonra bu belgelerin aslını almış olmalıdır.

Kâdiri dergâhının Nablus niyabetinden verilen mazbata ile müderrislik görevi yapan Vecih Efendi, ilk memuriyet hayatına 17-18 yaşlarında iken 8 Mayıs 1899'da Nablus Mekteb-i Kebir İbtidasında 115 kuruş maaş karşılığında Osmanlıca ve hesap dersleri muallimi olarak başlamıştır. Yaklaşık bir ay sonra 13 Haziran 1899'da muallimlik maaşı 120 kuruşa artırılmıştır. Maaşı 14 Mart 1900'de 20 kuruş zam ile 140 kuruşa, 14 Mart 1902'de de 10 kuruşluk bir zam yapılarak 150 kuruşa çıkmıştır. Ayrıca 21 Ekim 1902'de Osmanlı medrese sisteminde ilk kademeyi oluşturan hâriç medresesinde müderrislik yapanların derecesi olan “bâ-ibtidâ-i hâriç rütbesi” verilmiştir.⁸⁸

Yaklaşık dört yıl muallimlik görevini yerine getirdikten sonra Kasım 1903'te muallimlik görevinin yanında Nablus Mekteb-i Kebir İbtidaisi Müdür Muavinliğine atanmış ve maaşı 190 kuruşa yükseltilmiştir. Bu arada 8 Eylül 1904'te daha üst bir görev olan Gazze Rüşdiyesi Muallim-i Evvelliğine tayin edilmesini istemiş, fakat zikredilen mektebe Merkab Rüşdiyesi Muallimi İbrahim Edhem Efendi'nin tayin olmasından dolayı yerine getirilmesinin mümkün olmadığı kendisine bildirilmiştir.⁸⁹ Mevcut görevinde bir yıl çalıştıktan sonra 18 Kasım 1904'te maaşına 50 kuruş zam yapılarak 240 kuruşa ulaşmıştır. 14 Mart 1906'da ise maaşında kesinti yapılmış ve 123 kuruşa indirilmiştir. Bunun sebebi o yıllara kadar Nablus'taki mektep muallimlerinden ve maarif memurlarından herhangi bir vergi kesintisi yapılmaması idi. Fakat 1906 yılı başından itibaren bu memurların aldıkları maaşlarından %5'i tekâüd (emeklilik) kesintisi ve %1 oranında da mazuliyet (görevden alınan memurlar) sandığına

85 Mesela bkz., Mehmed Vecih, “İkinci Mektup: Aligir Medrese-i İslamiyesi”, Sebilürreşâd, 5 Mart 1914, c.11, sy.286, s.425-426.

86 Mesela bkz., New York Tribune, “Sheikh Smiles at Rolling Sea”, 13 Ağustos 1915.

87 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/1.

88 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/1.

89 BOA, MEİBT., 150/98.

aktarılmak üzere kesinti yapılmaya başlanmıştır.⁹⁰ 29 Ağustos 1906'da Osmanlı medrese sisteminde ikinci kademeyi oluşturan dâhil medreselerinde müderrislik yapanların derecesi olan "bâ-ibtidâ-i dâhil rütbesine" yükseltilmiştir.⁹¹

Vecih Efendi, 14 Aralık 1906'da tarihinde yerine bir vekil bırakıp izin alarak İstanbul'a gelmiştir. İzinli olduğu süre zarfında ise maaşının yarısını almıştır.⁹² İstanbul'da birkaç ay kaldıktan sonra Mart 1907'de tekrar memleketi Nablus'a dönmüş ve yaklaşık beş, altı ay kadar aynı görevini sürdürmüştür. Bu arada 4 Mart 1907'de Osmanlı medrese eğitim sisteminde yüksek tahsile hazırlayan ve hareket-i dâhil rütbesinden sonra gelen Sahn-ı Semân medrese derecesi olan "mûsile-i sahn rütbesi" almıştır.⁹³ Fakat her ne kadar rütbesi artırılrsa da maaşının tenzili sebebiyle verilen maaşın geçimini sağlaması için yeterli olmadığını ifade ederek yaklaşık sekiz yıl vazife yaptığı öğretmenlik ve müdür yardımcılığı görevinden Ağustos 1907 sonunda kendi isteğiyle ayrılmıştır. Ancak görevinden ayrıldıktan kısa bir süre sonra 10 Eylül 1907'de kendisine İzmir paye-i mücerredî rütbesi verilmiştir.⁹⁴

Vecih Efendi'nin memleketi Nablus'taki muallimlik ve müdür yardımcılığı görevinden ayrıldıktan sonra İstanbul'a gelerek sınava hazırlanmak üzere bir süre burada kurslara katıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim daha sonra kendisi Amerikalı muhabirlerle verdiği mülakatta mahkemelerde kadı olmak için bir süre İstanbul'da okuduğunu ve bir kazaya kadı olarak atandıktan sonra bu kurstan ayrıldığını belirtmiş ve sonrasında da Şeyhülislamlık makamında kâtip olarak çalışmaya başladığını ifade etmiştir.⁹⁵ İstanbul'a gelişinden yaklaşık bir yıl sonrasında 15 Temmuz 1908'de Kütahya mahkeme-i şeriyyesince teşkil edilen komisyon tarafından yapılan imtihan neticesinde başarılı bulunmuş ve Kütahya Sancağına bağlı Altıntaş nahiyesine "niyabet-i şeriyye" vasfıyla kadı vekilliğine tayin edilmiştir. Ancak, burada yaklaşık bir ay kadar görev yaptıktan sonra kendi isteği ile görevinden ayrılmış ve tekrar memleketi Nablus'a dönmüştür. Nablus Mekteb-i İdadi müdürünün İttihatçı subayların oluşturduğu Hareket Ordusu'na katılmak üzere Nablus'tan ayrılması üzerine 20 Nisan 1909'da bu mektebin yazı, hesap ve tarih derslerinde bir süre fahri muallimlik yapmıştır.⁹⁶

Vecih Efendi, Osmanlı Devleti'nde 1909 yılında çıkarılan kadro düzenlemesi sırasında Bâb-ı Fetva Tensik Komisyonu kararıyla Bâb-ı Fetva (Meşihat Dairesi) Tahrirat Kalemi İkinci Sınıf Hulefalığına tayin olmuş ve Eylül 1909'da İstanbul'daki yeni görevine başlamıştır. Meşihat Dairesi içerisinde 8 Aralık 1909'dan 14 Mart 1910

90 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/1; 59/9/4.

91 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/1.

92 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/1; BOA, MFMKT., 1046/61.

93 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/1.

94 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/1.

95 The Washington Star gazetesinin Pazar eki The Sunday Star, "Sayid Effendi Calls Upon Scott", 10 Ekim 1915.

96 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/1; 59/9/2.

tarihine kadar yaklaşık üç ay Batı kaynaklı terimlere Türkçe karşılıklar bulmak üzere görevlendirilmiştir. Ayrıca, Ömer Hilmi Efendi (ö.1889) adındaki bir müderrisin yazdığı *Miyâru'l Adalet* isimli Türkçe bir hukuk ders kitabını Arapçaya tercüme işiyile de meşgul olmuştur. Meşihat Dairesinde oluşturulan komisyonlarda görev almış ve ayrıca Süleymaniye Camii civarındaki medreselerde haftada bir gün olmak üzere gönüllü olarak matematik dersi muallimliği yapmıştır.⁹⁷ 30 Mayıs 1910 tarihli sicil varakasında şimdiye kadar yaptığı görevleri sırasında bulunduğu makamı hiç kötüye kullanmadığını ve hiçbir şekilde soruşturma da geçirmediğini ifade etmiştir.⁹⁸

Bâb-ı Tahrirât Kalemî Hulefâsından Mehmed Vecih imzasıyla 12 Mayıs 1912 tarihinde Meşihat Dairesine yazdığı izin dilekçesiyle bir ay izin istemiş ve bu isteğine binaen 6 Temmuz 1912'den itibaren bir ay yıllık izin almıştır. İzinli olduğu esnada 15 Temmuz 1912'de yine kendi imzasıyla zikredilen daireye tekrar bir dilekçe yazarak izin süresinin bir ay daha uzatılmasını talep etmiştir. Bu talebi de uygun görülerek 6 Ağustos 1912'de izin süresi bir ay daha uzatılmıştır.⁹⁹ Bu izni neden aldığı ve nereye gittiği hakkında bir bilgi yoktur. Eylül 1912'de görevine dönmüş ve yaklaşık altı ay sonrasında Meşihattaki kâtiplik görevini sürdürdüğü sırada hayatını değiştirecek yeni bir atamayla karşılaşmıştır.

Mehmed Vecih Efendi'nin Filipinler'e Yolculuğu ve Uğradığı Yerler

Mehmed Vecih Efendi, Filipinler'e Şeyhülislam Vekili olarak atanmasından sonra yol hazırlıklarını tamamlamış ve Ekim 1913'te İstanbul'dan ayrılmayı planlamıştır. Ancak, o yıl hac ibadetinin yapıldığı aylar onun yolculuk yapacağı zamana denk geldiği ve yolculuğu da yol güzergâhı üzerinde bulunduğu için muhtemelen bunu fırsat bilerek 10 Eylül 1913'te Meşihat Dairesine bir dilekçe yazarak hac ibadetini yerine getirebilmesi için izin istemiştir. Onun bu talebi olumlu karşılanmış ve Hicaz'a uğrayıp hac farızasını yerine getirmesine izin verilmiştir. 29 Eylül 1913'te de Filipinler'deki görev yerine gitmek üzere İstanbul'daki görevinden ayrılmıştır.¹⁰⁰

Ekim 1913'te gemiyle İstanbul'dan ayrılan Vecih Efendi, önce Lübnan'daki Beyrut limanına ve ardından Mısır'ın İskenderiye liman şehri üzerinden Cidde'ye ulaşmıştır. Bir aya yakın Hicaz'da kalıp hac ibadetini yerine getirmiş ve o yıl Filipinler'den gelen 106 kişilik Moro hacı grubuyla da temas kurarak onlarla görüşmüştür.¹⁰¹ Mehmed Vecih Efendi, Cidde limanından bindiği bir İngiliz gemisiyle 5 Aralık 1913'te Hindistan'ın Bombay (Mumbai) liman şehrine ulaşmıştır. 10 Aralık 1913'te Bombay'dan ayrılmış ve Hindistan'ın iç kısımlarındaki şehirleri dolaşmıştır. Hindistan'da Müslüman

97 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/1.

98 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/1.

99 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/5; 59/9/6.

100 Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 59/9/10.

101 Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philippines", s.204.

halkın yaşadığı Delhi, Aligarh, Deoband, Agra, Bhopal ve Kalküta gibi önemli şehirlere uğramıştır. Hindistan'da yaklaşık bir ay dolaştıktan sonra 7 Ocak 1914'te Singapur'a ulaşmıştır. Burada on bir gün kalan Vecih Efendi, 18 Ocak 1914'te Singapur'dan bir vapura binerek Filipinler'e hareket etmiş ve on gün süren bir yolculuk sonrasında 28 Ocak 1914 tarihinde Filipinler'e varmıştır.

Filipinler yolculuğu sırasında o birçok mektup kaleme almış ve bunları *Sebilürreşâd* dergisinde yayımlanması için İstanbul'a göndermiştir. Bu mektuplar derginin farklı sayılarında "Mekâtib" köşesinde "Filipin Mektupları" başlığı altında yayımlanmıştır. Dergi bunu ilk mektubunda okuyucularına "*Amerikaluların daveti üzerine Filipin adalarındaki Müslümanlara Müslümanlıklarını talim etmek üzere Makam-ı Celil Meşihatçe intihap buyrulup izam olunan genç ve münevver ulema-yı muhteremden Mehmed Vecih Efendi Hazretleri tarafından gönderilen mektuplardır*" şeklinde duyurmuştur.¹⁰² Bu mektuplarda Vecih Efendi Filipinlere giderken yolculuğu sırasında ziyaret ettiği yerler hakkında bilgiler aktarmış ve o yerlerde yaşayan Müslüman halkın durumu, ziyaret ettiği şehirleri, medreseleri ve cemiyetleri, görüştüğü önemli şahsiyetler ve yaşadığı birçok olay, anı ve hatıralarını kaleme almıştır. İlk mektubunu 10 Aralık 1913'te Hindistan'ın Bombay liman şehrinde kaleme almıştır. Buna göre, Bombay'a Cuma sabahı indikten sonra otele yerleşmiş ve buradaki Zekeriya Mescidi imamıyla görüşmüştür. Onun camisinde Cuma namazı kıldırıp İslam kardeşliğini ve Müslümanların vazifelerini konu edinen bir hutbe okumuştur. Namaz sonrasında Müslüman halk kendisine hürmet gösterip onu alkışlamışlar ve bu esnada halifeye ettiği dualara orada bulunan tüm Müslümanlar ağlayarak "âmin" demişlerdir. Ertesi günü trenle altı saatlik uzaklıktaki Surat'a, oradan da 8 km uzaklıktaki Rander ve Beryad kasabalarına gitmiştir. Buralardaki camilerde ve İslam kulüplerinde bazen Arapça bazen de Farsça konuşmalar yapmıştır. Ancak Rander kasabasındaki Encümen-i İslam adlı kulüpte yaptığı konuşmasını Fransızca gerçekleştirmiş ve Fransızca bilen yerli bir Müslüman tercüman Urduçaya çevirmiştir. Gittiği yerlerdeki Hintli Müslümanlar onu Hint âdeti gereği gül demetleri ve boynuna süslü çiçek gerdanlıklar geçirerek karşılamışlar; hatta şekerler, şerbetler getirerek ikramda bulunmuşlardır. 9 Aralık 1913'te Bombay'a geri dönen Vecih Efendi, burada Başşehbender Halil Halid Efendi ile görüşmüş ve 10 Aralık 1913 akşamı Delhi'ye gitmek üzere yola çıkmıştır.¹⁰³

Delhi'de Hind Hilal-i Ahmer heyetiyle İstanbul'a gelen Hintli Müslüman Doktor Muhtar Ahmed Ensari ile görüşmüş ve bu kişi kardeşi Hâkim Muhammed Ahsen Efendi'yi ona mihmandarlık yapmak üzere görevlendirmiştir. Onunla birlikte trenle iki saat mesafede bulunan Aligarh şehrine gitmişler ve buradaki Sir Seyyid Ahmed Han'ın öncülüğünde açılan modern İslam eğitim kurumu olan İslam Medresesi'ni

102 Mehmed Vecih, "Filipin Mektupları-1: Yolda Bombay'dan", *Sebilürreşâd*, 5 Mart 1914, c.11, sy.286, s.425.

103 Mehmed Vecih, "Filipin Mektupları-1", s.425.

(Anglo-Muhammedan College) ziyaret etmiştir. 16 Aralık 1913 tarihli ikinci mektubunu da Aligarh şehrinde yazmış ve bu mektubunda bu medrese hakkında bilgiler vermiştir. Medresenin misafirhanesinde ikamet etmiş ve aralarında Alman ve İngiliz şarkiyatçı hocaların da bulunduğu tüm hocaların ve öğrencilerin katıldığı bir salonda konferans vermiştir.¹⁰⁴

Aligarh'ta iki gün kaldıktan sonra Hintli yol arkadaşı ile birlikte geleneksel İslam eğitim kurumu olan Dârülulûm Medresesi'nin bulunduğu Deoband şehrine geçmiştir. Medresenin birkaç hocası onu tren istasyonunda karşılamış ve medresenin misafirhanesinde kalmıştır. Daha sonra "Şeyhül-Hind" ünvanı verilen medrese yöneticisi Mahmud Hasan ile görüşmüş ve medresede bir konferans vermiştir. Konuşmasında din âlimlerinin vazifeleri ve Müslümanlar arasında ihtilaflara düşmemenin önemi üzerinde durmuştur. Konferansın sonunda medrese hocaları kendisine Osmanlı Devleti'nin durumu ve devlet adamlarının ahvali hakkında çeşitli sorular sormuşlardır. Onların Osmanlı halifesine olan bağlılıklarını ve sevgilerini güçlendirecek açıklamalar yapmıştır. Burada yazıp gönderdiği üçüncü mektubunda bu eğitim kurumu hakkında bilgi vermiştir.¹⁰⁵

Vecih Efendi, ardından Tac Mahal'in bulunduğu tarihî Agra şehrine gitmiş ve Babürlü hükümdarı Şah Cihan'ın eşi Ercümen Bânü Begüm'ün (Mümtaz Mahal) 1631'deki vefatı üzerine burada inşa ettirdiği Tac Mahal'i ziyaret etmiştir. Daha sonra Bopal'a (Bhopal) geçen Vecih Efendi, 23 Aralık 1913 tarihli dördüncü mektubunu Bopal'da kaleme almıştır.¹⁰⁶ Bopal'da onu tren istasyonunda Bopal mahallî hükümetinin son kadın hükümdarı Cihan Begüm'ün oğlu Şehzade Hamidullah Han karşılamış ve Cihan Begüm'ün sarayında ağırlanmıştır. Sarayda Cihan Begüm'ün huzuruna kabul edilmiş ve onunla bir süre görüşmüştür. Oğluna uğur getirmesi için Cihan Begüm ondan küçük oğlunun başına el sürmesini istemesi üzerine besmele çekerek oğlunun başına el sürmüştür. Konaklaması için kendisine "Hayât-ı Efsâ" isimli bir köşk tahsis edilmiş ve mihmandarlığına tayin edilen ikinci mabeyinci ile birlikte bir otomobile binerek zikredilen köşke gitmiştir.¹⁰⁷

Bopal'da kalışının üçüncü gününde Cihan Begüm kendisini tekrar huzuruna kabul edip ona dört adet elbise (hilat) hediye etmiştir. Meşihat Dairesince tüm ulema ve ehl-i İslam'a hitaben yazılan ve Vecih Efendi'yi tanıtan tarifnameyi Cihan Begüm, mübarek görüp bereket getireceğini umarak onun elinden almıştır. Ardından Cihan Begüm mabeyincisinden hilatı alarak ona giydirmiş ve halifeye olan hürmetlerini ve

104 Mehmed Vecih, "İkinci Mektup: Aligar Medrese-i İslamiyesi", Sebilürreşâd, 5 Mart 1914, c.11, sy.286, s.425-426.

105 Mehmed Vecih, "Filipin Mektupları-3: Yolda Diyubend'den: Diyubend'de Medrese-i Diniyye", Sebilürreşâd, 12 Mart 1914, c.12, sy.287, s.15-16.

106 Mehmed Vecih, "Filipin Mektupları-4: Yolda Bohopal'dan: Bohopal Hakimesi Huzurunda", Sebilürreşâd, 19 Mart 1914, c.12, sy.288, s.36.

107 Mehmed Vecih, "Filipin Mektupları-4", s.36.

saygılarını iletmesini istemiştir. Bopal'da bulunduğu süre içinde bazı âlimler, toplum liderleri ve Bopal mahallî devletinin veziri onu "Hayât-ı efzâ" köşkünde ziyaret etmişlerdir. Vezir öğle yemeğine, kadı akşam yemeğine ve medrese müdürü de çay ziyafetine davet ederek onu ağırlamışlardır. Köşkte ziyaretine gelen belde müftüsü, Bopal Müslüman yöneticilerinin Osmanlı Meşihat Dairesini dinî bir merci olarak tanımayı arzu ettiklerini ifade etmesi üzerine müftüye bu konudaki özel fikirlerini Hâkime Cihan Begüm'e arz etmesi gerektiğini, onun neyi uygun görürse ona göre hareket etmelerinin daha uygun olacağını söylemiştir. Eğer bu bağlı olmaktan maksadın fetva sormak ise, tüm İslam beldelerinin Meşihat'a birçok başvuruda bulduklarını ve bunlara cevap verildiğini bildirmiştir. Bopal'daki medreseyi ziyaret ettiğinde ise, oradaki öğrenciler halifeye methiye okuyarak bağlılıklarını bildirmişlerdir. Ancak Vecih Efendi, bazı yerlerde Müslümanların İngiliz baskısı sebebiyle hilafete bağlılıklarını rahatça ifade edemediklerini kaydetmiştir.

Bopal'da üç gün kaldıktan sonra davet üzerine İlm-i İslam Kongresi'ne katılmak için tekrar Agra'ya geri dönmüş ve kongreye yabancı bilginler de katıldığı için kısa bir konuşma yapmıştır. 31 Aralık 1913 tarihinde Kalküta şehrine geçen Vecih Efendi, bir İngiliz vapuruna binerek ertesi günü (1 Ocak 1914) Singapur'a hareket etmiştir. Bopal'da üç gün kalmasına rağmen dördüncü mektubunu oldukça kısa tutmuş ve burada yaşadıklarını 31 Aralık 1913 tarihli Kalküta'da yazdığı beşinci mektubunda anlatmıştır. Bu mektup da dördüncü mektubun devamında yayımlanmıştır.¹⁰⁸

Singapur'a gitmek üzere 1 Ocak 1914'te Kalküta'dan vapura binerek Hindistan'dan ayrılan Vecih Efendi, Hindistan'da geçirdiği 29 gün süresince edindiği izlenimlerini altıncı mektubunda vapurda yazmış ve onu 4 Ocak 1914'te Malezya'nın liman şehri Penang'dan göndermiştir. Mektupta bu defa isminin önüne Geylanî nisbesini eklemiştir.¹⁰⁹ Beş alt başlıkta yazdığı mektubunda ilk olarak "Hindistan'da Din Namına Yapılan Maskaralıklar" altında Hindistan'daki Müslümanların birçok fırkaya ayrıldığına dikkat çekmiştir. Her bir fırkaya mensup kişilerin kendi fırkalarından olmayan diğer fırkalara mensup olanları dinden çıkmış olarak gördüklerini ve hatta kimini müşrik kimini ise kâfir olarak itham edip aşırılığa kaçtıklarını belirtmiştir. Ona göre, bu üzücü durumun başlıca sebebi kasaba ve köylerde cahil halk arasında "âlim gibi gözüken" itibar kazanmış kişilerin zararlı söz ve davranışlarıdır. Mesela, tarikata bağlı dervişlerin birçoğunun evliyaların ilahlığına ve onların peygamberliğine inandıklarını söylemiştir. "Makam-ı Meşihat'e Terettüb Eden Vazife-i Mühimme" başlığı altında Meşihat Dairesinin bu beldelere insanların anlayacakları dilden kitaplar, risaleler ve doğru dillerini bilen ve onları irşad edip doğru yolu gösterecek fedakâr rehberler göndermesinin şart olduğunu kaydetmiştir. "Hind Müslümanları Arasında İhtilâfât-ı Siyâsiyye" başlığı altında ise,

108 Mehmed Vecih, "5: Bohopal Hakimesi'nin Hilat İhsanı", Sebülürreşâd, 19 Mart 1914, c.12, sy.288, s.36-37.

109 Mehmed Vecih Geylanî, "Filipin Mektupları 6: Yolda", Sebülürreşâd, 26 Mart 1914, c.12, sy.289, s.55-56.

Hint Müslümanları arasında derin siyasi ihtilafın var olduğuna dikkat çekmiştir. Bir kısmının Hindularla birleşip bir Hint milleti oluşturmak hevesinde olduklarını, diğerlerinin ise Hinduların nüfusunun fazla olması ve onların ilim ve servette üstün olmaları sebebiyle onlarla birleşmenin Müslümanlara zarar vereceği görüşünü savduklarını yazmıştır. “İslam İmamı Casusluk Ediyor” başlığı altında da imamların ve hatiplerin birçoğunun ilmî bakımdan yetersizliği üzerinde durduktan sonra özellikle Mekke, Medine ve Mısır gibi yerlerden gelen bazı yabancı imamların Müslümanlar aleyhine İngilizlere casusluk yaptıklarını vurgulamıştır. Örnek olarak Kalküta’daki en büyük Cuma Mescidi’nin Mısır kökenli imamının 10 İngiliz lirası karşılığında İngilizlere casusluk yaptığını yazmıştır. “İlaneler Hususunda Halka Emniyetsizlik Gelmiş” alt başlığı altında ise, Müslüman halkın Türkiye’deki Balkan Savaşı mağdurları için toplanan yardımların bir kısmının nüfuz sahibi kişilerin yeme içmelerine ayrıldığını anladığını ve bu yüzden birçok insanın yardım yapmaktan vazgeçtiğini ancak Şehbender Halil Halid Efendi’nin gelmesinden sonra halkın bu konudaki güveninin arttığını kaydetmiştir.¹¹⁰

Mehmed Vecih Efendi, Penang’dan sonra 7 Ocak 1914’te İngiliz yönetimi altındaki Singapur’a ulaşmıştır. 16 Ocak 1914 tarihli yedinci mektubunu “Filipin’de talim-i dine memur Mehmed Vecih el-Geylanî” mahlasıyla buradan yazmıştır.¹¹¹ Filipin adalarına gidecek ilk vapura binmek için burada ilk gün bir otelde kalmıştır. Ancak ertesi günü onun gelişini haber alan Singapur’un Arap asıllı zengin Müslüman tüccarlarından Seyyid Ömer es-Sekkâf Efendi (ö.1927), oğlu Seyyid Muhammed es-Sekkâf Efendi’yi (ö.1931) otele göndermiş ve onun ısrarlı daveti üzerine es-Sekkâf ailesinin bahçeli yalısına yerleşmiştir. Singapur’dan gönderdiği mektubunda Singapur’da gezdiği yerleri, görüştüğü kimseleri, buradaki İslam cemiyetleri ve onların faaliyetleri ve kendi gözlemlerini yazmıştır. Singapur’daki kalışı esnasında Vecih Efendi adadaki Arap, Hint ve Malay kökenli Müslüman topluluklarla toplantılar yapmış ve konuşma yapmak üzere çeşitli etkinliklere davet edilmiştir. Bunlar arasında Hint asıllı tacir Hacı Hüseyin Efendi, Arap Camii İmamı Ali Haydar Efendi ve Dâruttalim Cemiyeti reisi Hacı Muhammed Hâkim Efendi gibi Singapur’un önemli tüccarları ve ilmî şahsiyetleri ile görüşmüştür. Singapur’daki Arap Camii’nde vaazlar vermiş ve hutbe okumuştur. Mektubunun “Muktedir Bir Mürşid, Müslüman Bir Şehbender Lazım” alt başlığı altında orada vefat eden eski başşehbender Atauallah Efendi’den sonra görevli atanmadığını belirterek Singapur’a mutlaka güncel meselelere vakıf ilim erbabından bir şehbenderin atanması gerektiğini ifade etmiştir. Singapur’daki İslam cemiyetlerinin temsilcileri kendisine her gün ziyafetler tertip etmişler ve yemekten sonra onlarla samimi sohbetler yapmışlardır. Hatta onu Türk bayraklarıyla

110 Mehmed Vecih, “Filipin Mektupları-6: Yolda”, s.55-56.

111 Mehmed Vecih Geylanî, “Filipin Mektupları-7: Singapur’a Muvasalat”, Sebülreşâd, 2 Nisan 1914, c.12, sy.290, s.72-73.

süslenmiş 25 kişilik bir istimbota bindirerek deniz gezintisine çıkarmışlar ve 40-50 kişinin bulunduğu diğer bir istimbota da arkalarından gelerek onlara eşlik etmiştir.¹¹² Singapur'daki Malay basını ona ilgi göstererek Malayca yayımlanan haftalık *Neracha* gazetesinin görevlileri onunla Adelphi Hotel'de bir toplantı yapmış ve gazete onun misyonu hakkında Malay okuyucularını bilgilendirmiştir.¹¹³

Vecih Efendi, Singapur'da on bir gün kaldıktan sonra 18 Ocak 1914 tarihine denk gelen Cumartesi günü Filipinler'e giden bir Alman vapuruna binerek adadan ayrılmıştır. Sekizinci mektubunu da Filipinler'e giderken vapurda yazmış ve Singapur limanından ayrılışına ve vapurda görüştüğü Amerikalı misyonerlere ve gazetecilere verdiği mülakatlara hasretmiştir.¹¹⁴ Ayrılışının bir gün öncesinde Osmanlı dostu Madraslı Hacı Hüseyin Efendi Singapur valisine müracaat ederek iskeleye giden caddenin Müslüman halkın onu uğurlaması için yarım saatliğine kapatılması iznini almıştır. Ertesi günü vapura binerken, iskeleye gelen yüzlerce Müslümanın tekbir ve salavâtları eşliğinde uğurlanmıştır. Burada gelenlere şerbetler ve şekerler ikram edilip, üzerlerine gül ve yaseminler serpilmiş ve onun elini, eteğini ve bastığı yerleri öpmek için adeta yarış yapmışlardır. Kalabalığın arasından yaklaşık bir saatte kurtulabilmiş ve vapura bindiğinde de yüksek sesle hepsine teşekkür ederek selamlamıştır.¹¹⁵

Malayca *Neracha* gazetesi de 21 Ocak 1914 tarihli sayısında onun limandan büyük bir coşkuyla uğurlanışını haberleştirmiş ve Singapur limanının ona veda etmek üzere toplumun her kesiminden gelen Müslümanlarla dolup taşıdığını yazmıştır. Vecih Efendi, Filipinler'e ulaşmasının ardından *Neracha* editörlerine mektup göndererek adada kaldığı kısa süre zarfında karşılaştığı misafirperverlikten dolayı teşekkürlerini bildirmiş ve gazete de 3 Mart 1914 tarihli nüshasında Vecih Efendi'nin tavsiyeleri ile birlikte bunu okuyucularına duyurmuştur.¹¹⁶

Filipinler'e giden vapurda Amerikalı beş gazete muhabiri kendisiyle mülakat yapmış ve çeşitli sorular sormuşlardır. Vapurda ayrı bir salona geçip her birinin sordukları suallere cevaplar vermiştir. Muhabirlerin soruları genellikle John Finley'in ziyareti ve müracaatının İstanbul'da nasıl karşılandığı ve kendisine verilen görevin mahiyeti ve onun bu konudaki düşünceleri üzerine yoğunlaşmıştır. Finley'in girişiminin Şeyhülislamlık ve Hilafet makamınca gayet olumlu karşılandığını ifade etmiştir. Vazifesi ile ilgili sorulara ise, görevinin Filipinler'deki Müslümanların dini işlerinde

112 Mehmed Vecih, "Filipin Mektupları-7", s.72-73.

113 Mohammad Redzuan Othman, "Pan-Islamic Appeal and Political Patronage: The Malay Perspective and the Ottoman Response", *Jurnal Sejarah*, No:4, (1996): 103.

114 Mehmed Vecih Geylani, "Filipin Mektupları-8: Singapur'dan Müfârakat", *Sebilürreşâd*, 9 Nisan 1914, c.12, sy.291, s.92-93.

115 Mehmed Vecih, "Filipin Mektupları-8", s.92.

116 Othman, "Pan-Islamic Appeal and Political Patronage", s.103.

eğitim vermek ve tavsiyelerde bulunmakla birlikte “Amerika Devleti’nin en iyi tebası olmaları için ilmî ve ekonomik ilerlemelere ilgisiz ve isteksiz kalmamalarını dinî lisan ile tavsiye etmek” olduğunu vurgulamıştır. Bu vazifesini yerine getirirken eğer Filipin hükûmeti tam anlamıyla kolaylık sağlarsa, istenilen neticenin mutlaka ortaya çıkacağına dair ikna edici cevaplar verdiğini ifade etmiştir.

Vapurda ayrıca Zamboanga’ya giden iki Amerikalı Protestan kadın misyoner ile de tanışmış ve onlarla görüşmelerin içeriğini “Kadın Misyonerler” alt başlığı altında yer vermiştir.¹¹⁷ Onların faaliyetlerinden çok etkilenen Vecih Efendi, mektubunda “Bizim de böyle hayırlı topluluklar tesis edip dünyanın dört bir yanına İslam dinini yaymak için büyük âlimlerin içinden uygun kişiler gönderilse, neyiz eksilir acaba?” diyerek devam etmiştir. Kurulacak cemiyetler vasıtasıyla İslam beldelerine Müslüman davetçiler gönderilmesini ve Osmanlı hükûmetinin bunlara kolaylık sağlamasını tavsiye etmiştir.¹¹⁸

1913 yılı Ekim ayı başında İstanbul’dan Filipinler’e hareket eden Vecih Efendi, 3,5 ay süren yolculuğu sonunda 28 Ocak 1913 tarihinde görev yapacağı Moro şehri Zamboanga’ya ulaşmıştır. Singapur’dan itibaren kendisine vapurda yaklaşık 100 kadar Moro hacı grubu da eşlik etmiştir. Zamboanga limanında kendisini bekleyen kalabalık bir Moro Müslüman grubu ile eski vilayet valisi John Finley tarafından karşılanmıştır.¹¹⁹

Mehmet Vecih Efendi’nin Filipinler’deki Faaliyetleri ve Ülkeden Ayrılması

Mehmed Vecih Efendi Zamboanga’ya ulaştığında, Finley ile hiçbir zaman uyuşmayan Bölge Valisi Genel Pershing Aralık 1913’te ABD’de başka bir göreve atanmış ve yerel yönetimde sivilleşme ve Filipinleşme süreci başladığı için onun yerine Frank W. Carpenter adındaki Amerikalı ilk kez bir sivil bölge valisi olarak atanmıştı. Bölge valiliğinin adı da Moro kelimesi yerine coğrafi isimler tercih edilerek Mindanao ve Sulu bölge valiliğine dönüştürülmüştü. Finley’den sonra Zamboanga vilayeti valiliğinde de George A. Helfert bulunuyordu. Finley, birkaç gün öncesinde Vecih Efendi’yi karşılamak üzere Manila’dan Zamboanga’ya gelmiş ve yetkilileri konu hakkında bilgilendirmişti. Onun Zamboanga’da ve diğer yerlerde coşkulu bir şekilde karşılanması, Bölge Valisinin Genel Sekreteri Amerikalı görevli P. D. Rogers üzerinde derin ve kalıcı izler bırakmıştı. Şeyhülislam Vekili’nin Zamboanga’daki resmî törenle karşılanışını ve Moro Müslümanlarının ona karşı teveccühünü daha sonra kaleme aldığı birkaç sayfalık yazısında şu cümlelerle anlatmıştır:

117 Vecih Efendi’nin vapurda karşılaştığı bu misyoner kadınlardan biri, New Yorklu Mrs. Lorillard Spencer olup, Jolo adasında Müslüman kadın ve kızlar arasında misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Bkz., Department of Mindanao and Sulu, *Report of the Department of Mindanao and Sulu (Philippine Islands) 1914*, Vol.1, (Washington: Government Printing Office, 1916), s.389.

118 Mehmed Vecih Geylanî, “Filipin Mektupları-8: Singapur’dan Müfârekât”, *Sebilürreşâd*, 9 Nisan 1914, c.12, sy.291, s.93.

119 Clarence-Smith, “Middle Earsten States and the Philipinnes”, s.204.

“O gün, Türkiye Sultanı tarafından tayin edilen birinin geldiği açık ve bunaltıcı bir gündü. Binbaşı Finley onu karşılamak için rıhtımdaydı ve ayrıca civardaki tüm Moro hocaları da dâhil olmak üzere birkaç yüz bin Moro vardı. Gerçekten de çok ilginç görünen bir kalabalıktı ve hayatımda hiç bu kadar alacalı elbise ve şemsiye görmemiştim. Onu karşılamak için vapura giden karşılama heyetiyle birlikte Türkiyeden gelen bilgin adam güverte iskelesinden aşağı indiğinde, Binbaşı tarafından tanıştırıldım. Adını hatırlamıyorum ama bana ünvanının Şeyhülislam olduğu söylendi. En azından, aramızdayken o hep bu ünvanla biliniyordu.

Şeyhülislam dindar görünüşlü, uzun boylu, otuz yaşlarında ince yapılı, çok güzel ve açık tenli bir adamdı. Uzun, koyu kahverengi bir cübbe ve beyaz bir sarık giymişti. Sessizdi ama çok kibar tavırları vardı ve biraz İngilizce konuşuyordu.

Moro hocaları Şeyh'in elini öpme törenini bitirince, tören alayı başladı. Tören alayı önde Binbaşı Finley ve Şeyhülislam'ı kolundan destekleyerek ve onların üzerlerine büyük bir şemsiye tutan bir Moro ile ilerledi. Onlar, sivil hükûmet dairelerinin önünden geçerek Binbaşı Finley'in ikametgâhının bulunduğu Ordu Karakoluna kadar yürüdüler ve burası Şeyh'in de ikamet ettiği geçici konutu idi.”¹²⁰

Mehmed Vecih Efendi daha sonra Finley ile birlikte Taluksangay kasabası, Jolo ve Basilan adalarındaki çevre kasaba ve köylere ziyaretler yapmışlar ve buralarda halka açık toplantılar düzenlemişlerdir. Her gittiği yerde Morolar ona büyük bir alaka göstermiş ve onu sevinçle karşılamışlardır. Kalabalık halk toplantılarında Vecih Efendi genellikle İslamiyet'in güzel ahlak ilkelerine uyulması gerektiği ve iyi yurttaş olmak hususunda Morolara irşatta bulunmuştur.¹²¹ Binbaşı Finley ile birlikte düzenlenen ilk halka açık toplantı, Zamboanga yakınlarındaki Taluksangay'da yapılmış ve burada kadınlara yönelik bazı nasihatlerde de bulunmuştur. Bölge valisinin emriyle rapor tutmak üzere katıldığı bu toplantıyı Rogers, daha sonra şöyle tasvir etmiştir:

“Bu toplantıya çeşitli seviyelerdeki birkaç yüz hoca ve datu, panglima, mihrace ve orangkaya gibi diğer ünvanlı şahsiyetler de dâhil olmak üzere yaklaşık on bin Moro katılmıştı. Hem erkekler hem de kadınlar... en gösterişli ve süslü elbiselerini giymişlerdi. ... Onu her zaman şimdiye kadar gördüğüm en güzel ve muhteşem bir toplantı olarak değerlendirmişimdir. Birleşik Devletler'deki hiçbir kamp toplantısı onunla asla karşılaştırılamaz...”¹²²

120 P.D. Rogers, “Major Finley and the Sheikh Ul Islam: A Hitherto Unpublished Chapter of History”, *Philippine Magazine*, Vol.36, No.1, (1939): 19,28-29. Alıntı, s.29'da.

121 Clarence-Smith, “Middle Earsten States and the Philipinnes”, s.204.

122 Rogers, “Major Finley and the Sheikh Ul Islam”, s.29. “About ten thousand Moros attended this meeting, including several hundred priests of various ranks, and other titled personages, such as datus, panglimas, maharajas and orangkayas... Both men and women were dressed in their most gaudy raiments...I have always regarded this as the most beautiful and spectacular congregation I ever saw. No camp meeting in the United States could compare with it.”

Vecih Efendi'nin Jolo adası ziyareti sırasında da oradaki datular ve diğer Moro reisleri limanda gemiye gelerek onu coşkuyla karşılamışlardır. Aynı gemide gelen ve onun Singapur'dan gelişi sırasında vapurda tanıştığı New Yorklu Bayan Protestan misyoner Spencer'e Morolar hiç ilgi göstermezken, Şeyhülislam'a büyük bir sevgi seli oluşmuştur. New Jersey merkezli *The Plainfield Courier News* gazetesi daha sonra Jolo şehrine atanacak bir Protestan misyoner yetkili ile ilgili verdiği haberde, Vecih Efendi'nin Jolo'ya yaptığı ziyaretine de değinmiş ve bunu şöyle aktarmıştır:

"Müslüman temsilcinin gelişi, Amerikan işgalinin başlangıcından beri Moro inancının şahit olduğu en dikkat çekici bir olay idi. Beş bin kişilik kalabalık bir Moro topluluğu bu temsilciyi fanatik bir şevk ve dinsel bağlılık coşkusıyla karşıladılar. Kendilerini toz toprağın üstüne atarak/eğilerek onun ayaklarını ve elbisesini öpmek için fırsat kolladılar; ondan bir lütuf için yalvardılar ve her zaman onlarla birlikte kalmasını rica ettiler."¹²³

Tüm bu coşku ve sevince rağmen Vecih Efendi Filipinler'e varışı üzerinden iki hafta bile geçmeden çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Zamboanga'daki bazı yetkililer onun gerçek amacının halk arasında Moro cihadını tekrar uyandırmak olduğu düşüncesine kapılmışlar ve onu genel valiye şikâyet etmişlerdir. Manila'daki önde gelen Katolik Hristiyan siyasetçiler onun ülkedeki kalabalık ziyaretlerinden ve Moro liderleriyle yaptığı görüşmelerden rahatsız olmuşlardır. Amerikalı yetkililer Vecih Efendi'yi "bir Müslüman propagandacı" olarak görmüşler ve Finley'in girişimlerine ve onun askerî üniforma giyerek Vecih Efendi ile birlikte toplantılar yapmasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Bölge Valisi Frank Carpenter, 8 Şubat 1914 tarihinde yeni Genel Vali Francis Burton Harrison'a yazarak Finley'in eylemlerinin "yersiz ve muhtemelen kamu düzenine aykırı" olduğunu belirten bir telgraf çekmiş ve onun kendisinden sürekli bölgede ulaşım talep ettiğini bildirmiştir.¹²⁴ O, Şeyhülislam'ın da Morolar arasında muhtemel bir kutsal savaşın körükleyicisi olabileceği endişesini dile getirmiş ve onun bölgedeki faaliyetlerinin kamu düzenine tehdit oluşturduğunu ileri sürmüştür. Carpenter, Taluksangay'ı bile Moro bölgesindeki Müslüman "dinî fanatizminin en güçlü propaganda merkezi" ve yönetimin "iyi niyet uygulamalarına karşı bir muhalefet kaynağı" olarak değerlendirmiştir.¹²⁵

Filipinler Ordu Kumandanı J. Franklin Bell de, 11 Şubat 1914'de Harrison'a yazarak benzeri görüşleri paylaşmış ve Finley'in eylemlerini "askerî açıdan sakıncalı" bulunduğunu bildirmiştir. O, Vecih Efendi'nin "İslami dirilişin bir ajanı" olduğuna inanıyor

123 The Plainfield Courier News (New Jersey), "Bishop Brent May Not Accept", 14 Mayıs 1914. "The arrival of the Mohammedan envoy was the occasion of the most notable exhibition of the Moro faith witnessed since the beginning of American occupation. A throng of five thousand Moros greeted the envoy with transports of fanatical fervor and religious devotion. Prostrating themselves in the dust they implored an opportunity to kiss his feet and his clothing, begged him for a blessing and entreated him to remain with them always."

124 Charbonneau, "Civilizational Imperatives", 190, s.397.

125 Joshua Gedacht, "Islamic-Imperial Encounters", s.366-367.

ve onun bölgedeki faaliyetlerini “kamu düzenine ciddi bir tehdit” olarak görüyordu. Finley’in ABD Ordusu’nun subay üniformasını giydiği hâlde Vecih Efendi ile birlikte seyahatlere katılması da ilave bir endişe kaynağıydı. Bell, onun “dinî propaganda” olarak nitelendirdiği böyle bir faaliyete bir ordu subayının katılmasını hiç uygun görmemişti. Ayrıca Bell, Vecih Efendi’nin misyonunun bölgedeki Amerikan yönetiminin ve çeşitli Hristiyan misyonerlerin girişimlerinin Moroları medenileştirici etkisini engelleyeceğine inanmıştı.¹²⁶ Aynı çevreler Vecih Efendi’nin Filipinler’e gelmesinin ardında yatan asıl sebebin Müslümanları Amerikan idaresine karşı ayaklanmaya çağırarak ve cihat ilan etmek olduğunu beyan etmişlerdir.¹²⁷

Genel Vali Harrison, hem Zamboanga’daki Amerikalı yetkililerden hem de Manila’daki askerî yetkililer ve daha sonra da Meclis Başkanı Sergio Osmena’dan Finley hakkında şikâyetler alması üzerine Finley ve Vecih Efendi’nin Manila’ya gelmelerini emretmiştir.¹²⁸ Harrison’dan aldığı talimatla Ordu Kumandanı General Bell 10 Şubat 1914 tarihinde Zamboanga’ya çektiği telgrafla Finley’in Şeyhülislam ile birlikte derhal Manila’ya ilk gemi ile gönderilmesi emrini vermiştir. Bölge Valisi Carpenter, Genel Sekreteri Rogers’ı görevlendirmiş ve o da aynı gün emri onlara tebliğ etmek üzere Basilan adasına gitmiştir. Onları Panigayan’daki bir datunun evinde dinlenmek üzere öğleden sonra kaylûle uykusunda bulmuş ve Finley’i uyandırttırarak emri tebliğ etmiştir. Ertesi günü de onları Zamboanga limanında bir gemiye bindirerek Manila’ya yollamıştır.¹²⁹ Finley ve Vecih Efendi düzenli bir şekilde sefer yapan askerî geminin gelişi beklenilmeksizin İspanyol döneminden kalma insan, eşya ve canlı hayvan taşıyan eski bir sivil gemiye bindirilerek Manila’ya gitmişlerdir.¹³⁰

İkili Manila’ya ulaştıktan sonra ilk gün Ordu Kumandanı General Bell ve ertesi gün de Genel Vali Harrison ile görüşmüşlerdir. Genel Vali’nin talebi üzerine bir toplantı düzenlenmiş ve Finley toplantıda o ana kadar yaptıklarını ve Vecih Efendi’nin ataması hakkında bilgi vermiştir. Ziyaret ettikleri yerlerde Vecih Efendi’nin halk üzerinde büyük etkiler bıraktığını ve bunun Amerikan yönetimi için faydalı olduğunu ifade etmiştir. Ancak kendisine gelen şikâyetlerden rahatsız olan Genel Vali, din ve devlet işlerinin ayrı olması gerektiği prensibini hatırlatarak idarenin ona resmî olarak bir maaş bağlamasının ve devlet tarafından Müslüman bir hocanın istihdamının mümkün olmadığını bildirmiştir.¹³¹ Genel Vali bu ilkeye ters düşmemek ve Moroların dinlerine ve geleneklerine karışmama sözü veren Amerikan yönetimini zor durumda bırakmamak için Finley ile Vecih Efendi arasında yapılan anlaşmanın

126 Charbonneau, “Civilizational Imperatives”, s.397-398.

127 Clarence-Smith, “Middle Earsten States and the Philipinnes”, s.204.

128 Thomson, “Governors of Moro Province”, s.240.

129 Rogers, “Major Finley and the Sheikh Ul Islam”, s.29.

130 The Sun (New York), “Moros Regret Maj. Finley’s Departure After Ten Years of Peaceful Rule”, 2 Ağustos 1914.

131 Clarence-Smith, “Middle Earsten States and the Philipinnes”, s.204.

uygun bir tazminat karşılığında yok sayılmasını istemiştir. Veyahut da onun diğer dinî liderler gibi hükümetle hiçbir ilişkisi bulunmamak ve hükümetten maaş ve yardım almaksızın halife tarafından gönderilen bir din görevlisi olarak bölgeye gelip Moro halkına eğitim verme ve onlara doğru yolu gösterme konusunda faaliyet yapabileceğini söylemiştir. Ancak Vecih Efendi'nin bu tekliflere karşı çıkması ve direnmesi üzerine Genel Vali hemen karar vermemiş ve onu Manila'da bir ay kadar daha bekletmiştir.¹³²

Finley'in başlangıçta öngördüğü ve İstanbul'da yetkilere belirttiği plana göre, Vecih Efendi'ye Filipinler'deki eğitim biriminde bir kadro tahsis edilecek ve maaşını da oradan alacaktı. Onun çalışma süresi de bir veya bir buçuk yıl kadar sürecekti. Ancak, Filipinler'deki yetkililerin ve Bölge Valisi Carpenter'in onun bu planına şiddetle karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Finley, 8 Şubat 1914 tarihinde Zamboanga şehrinde İstanbul'daki Meşihat Dairesine hitaben bir dilekçe yazıp göndermiş ve Şeyhülislam'dan Osmanlı hükümeti tarafından Vecih Efendi'nin kendisine ve onun geride bıraktığı ailesinin geçimi için "münasib miktarda bir maaş tahsisi" yapılmasını talep etmiştir. Filipin adalarının Müslüman halkının çok fakir olduğunu, yetkililerin onlara ilave bir vergi yükü koymanın uygun olamayacağını belirttiklerini ve ayrıca Birleşik Devletler hükümetinin resmî bir dini olmadığı için herhangi bir dinî veya mezhebi inanç grubuna maddi destek çıkmanın mümkün olmadığını gerekçe göstermiştir. Ayrıca o, dilekçesinde Vecih Efendi'nin bölgeye şebender olarak da atanmak arzusunda olduğunu bildirmiştir.¹³³ Ancak, Vecih Efendi'nin birkaç gün sonrasında Manila'ya çağırılması ve dilekçenin postayla İstanbul'a ulaşması zaman aldığı düşünülürse, bu teklifin fazla bir öneminin kalmadığı görülür.

Vecih Efendi, Manila'da kaldığı günlerde aslen Lübnanlı Hristiyan tıp doktoru olan Dr. Necib Salibi (Najib Saleeby) ve orada ticaretle uğraşan bazı Suriye ve Lübnan kökenli Osmanlı tebaası Hristiyan tacirlerle tanışmış ve onların desteğini almıştır.¹³⁴ Daha önce Moro bölgesinde görev yapan Necip Salibi onun Filipinler'de kalmasını desteklemesine rağmen, o da yetkilileri ikna edememiştir.¹³⁵

Bu arada Vecih Efendi'ye çağırıldığı Manila'da ciddi bir fiziksel hastalığa yakalandığı tanısı konulmuş ve sağlığına kavuşması için ona tedavi görmesi gerektiği

132 Tasvir-i Efkâr, "Filipin Mektupları-3. Filipinli Dindaşlarımız Ne Hâldedir?", No:1070, 6 Mayıs 1914; Clarence-Smith, "Middle Earsten States and the Philipinnes", s.205.

133 BOA, HR.TO.601-73. Finley imzasıyla gönderilen bu istidanamenin arşivde sadece Türkçe tercümesi vardır.

134 Tasvir-i Efkâr, "Filipin Mektupları-2", No:1040, 6 Nisan 1914; Türker, "ABD'nin Talebi", s.532.

135 Dr. Necib Salibi, Suriye Protestan Koleji'ni (Beyrut Amerikan Üniversitesi) bitirdikten sonra eğitimine ABD'de devam etmiş ve daha sonra Amerikan vatandaşlığına geçmiştir. Amerikalıların Filipin adalarını işgal etmesinden sonra 1900'de askerî doktor olarak Filipinler'e gelmiş ve Moro bölgesinde görev yapmıştır. Ordudaki görevinden ayrıldıktan sonra Manila'ya gelerek doktorluk mesleğine devam etmiştir. Morolarla iyi ilişkiler kuran Salibi, Morolar hakkında topladığı bilgileri kitaplaştırarak yayımlamıştır. Bkz., Najeeb M. Saleeby, *Studies in Moro History, Law and Religion* (Manila: Bureau of Public Printing, 1905).

bildirilmiştir.¹³⁶ Genel Vali Harrison Vecih Efendi'nin ülkeden ayrılması hususunda en sonunda onu ikna etmiş ve resmî acil durum fonundan onun dönüş biletini karşılayarak 3 Nisan 1914'te İstanbul'a geri dönmek üzere Filipinler'den uzaklaşmasını sağlamıştır. Resmî olarak ise, *Manila Times* gazetesi vasıtasıyla Vecih Efendi'nin sağlık sorunları yaşadığı gerekçesiyle ülkesine geri döndüğü duyurulmuştur.¹³⁷ Harrison daha sonra da Finley'in Teksas'taki bir askerî birliğe tayinini çıkartarak ABD'ye dönmesini sağlamıştır.¹³⁸

Mehmed Vecih Efendi'nin Türkiye'ye Dönüşü ve Bölgede Bıraktığı İzler

Vecih Efendi, Zamboanga'ya vardıkdan sonra burada yürüttüğü faaliyetleri ve izlenimlerini Filipin mektupları adıyla yazmaya devam etmiş ve yayımlanmak üzere İstanbul'a göndermiştir. Ancak onun ilk mektubu bulunamamış ve Manila'da yazdığı anlaşılan ikinci mektubunun girişinde, birinci mektubunda Filipinler'in durumu ve Finley'in orada Morolara yaptığı hizmetleri yazdığını ifade etmiştir. *Tasvir-i Efkâr* gazetesi onun ikinci mektubunu baş sayfada "muhabir-i mahsusamızdan" imzasıyla yayınlamış ve buna, ayrıca onun bir grup Moro Müslümanı ile birlikte çektiği bir fotoğrafı da eklemiştir. Fotoğrafın üstüne "Filipinler'den selamlar" ibaresi düşülmüştür. Mektubunda o, Zamboanga'ya varışında Finley'in Moro halkı ile birlikte hazırladığı gösterişli bir törenle karşılandığını kaydetmiştir. Ancak, Finley'in Morolar için yaptığı girişiminden rahatsız olan bazı çevrelerin karşılama töreninden sonra kendisine düşmanca bir tutum takındığını ifade etmiştir. Amerikan idaresine karşı son derece hassas davranmasına rağmen, Finley ile birlikte yerleşim yerlerini ve diğer adaları ziyaret etmelerinden ve Müslüman halk ile sıcak ilişki kurmasından yerel Katolik siyasetçilerin çok rahatsız olduklarını yazmıştır.¹³⁹

136 Department of Mindanao and Sulu, *Report of Mindanao and Sulu Department*, s.393.

137 Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philippines", s.205;

138 Thomson, "Governors of Moro Province", s.241. Harrison, daha sonra Rogers'a Şeyhülislam'ın Filipinler'den uzaklaştırılmasının 6 bin pesoya (kuruş) mal olduğunu söylemiştir. Bkz., Rogers, "Major Finley and the Sheikh Ul Islam", s.29.

139 Tasvir-i Efkâr, "Filipin Mektupları-2", No:1040, 6 Nisan 1914; Ayrıca bkz., Türker, "ABD'nin Talebi", s.531-532.

Resim 8: Vecih Efendi Morolarla Birlikte
(Kaynak: Tasvir-i Efkâr, 6 Nisan 1914)

Manila'dan gönderdiği üçüncü mektubunda ise Moro halkının Hristiyan misyonerlerin hedefi hâline geldiklerine dikkat çekmiş ve Protestan Kilisesi lideri Charles H. Brent ile Lorillard Spencer adındaki milyoner kadın misyonerin Moroları Hristiyanlaştırmak için yaptıkları bazı faaliyetlerini nakletmiştir. Ayrıca o, Amerikan hükümetinin politikalarına da vakıf olmuş ve Moroların idaresini ileride ülkenin çoğunluğunu oluşturan yerli Katolik Hristiyan halk olan Filipinlere bırakmayı düşündüğünü kaydetmiştir. Ancak Moroların bu fikre karşı olduklarını ve "Filipinlere bağlı olmaktansa ölmenin bin kere daha hayırlı olacağına" inandıklarını bildirmiştir.¹⁴⁰

Ülkedeki çoğu Amerikalı yetkili ve yerli Hristiyan görevliler Moroların Vecih Efendi'ye büyük bir teveccüh göstermesinden ve onların Osmanlı Devleti ile bağ kurmasından büyük bir endişe duymuşlardı. Onun Filipinler'den ayrılmasından sonra 1914 yılı Ocak-Temmuz aylarına ait Mindanao ve Sulu'daki gelişmeleri rapor eden Bölge Valisi Carpenter, Vecih Efendi'yi İstanbul'dan yönlendirilen ve resmi bir kisveye sokulmuş "aşırı bir Müslüman propagandacı" olarak nitelendirmiştir. Onun adını ve çalışmalarını bölgedeki "misyoner faaliyetleri" başlığı altında zikretmiş ve onun "İstanbul'dan Zamboanga'ya gelen Mindanao ve Sulu bölgesindeki tek Müslüman misyoner" olduğunu yazmıştır. Onun bölgedeki faaliyetlerinin kamu düzenine "ciddi bir tehdit" oluşturduğunu ve Filipinler'deki Hristiyan, Müslüman ve pagan unsurların tek bir homojen topluluk olarak teşkilatlandırılması yönündeki hükümet

140 Tasvir-i Efkâr, "Filipin Mektupları-3. Filipinli Dindaşlarımız Ne Hâldedir?", No:1070, 6 Mayıs 1913; Türker, "ABD'nin Talebi", s.533-534.

politikasının başarıya ulaşmasına engel teşkil edeceğini ileri sürmüştür. O, raporuna şöyle devam etmiştir:

“Herkesin bildiği gibi İstanbul’dan yayılan gerici ve militan propaganda-nın bu bölgeye girişi, burada hükümetin programının yürütülmesinde ve hızlı ve sürekli ilerleme kaydedilmesi için ölümcül bir hata olacaktır. Ayrıca, her hâlükârda İstanbul’dan gelen bu yarı resmî otoriteyle donatılmış özel görevli-nin burada kalmasına izin verilseydi, kaçınılmaz bir şekilde hükümeti halkın nazarında küçük düşürecek ve sürekli ve güçlü bir şekilde ifade edilen halkın dinî işlerine karışılmayacağı yönündeki siyaseti ve çoğu Amerikalı ve Ameri-kan kurumlarına olan sempatiyi itibarsızlaştıracaktı.”¹⁴¹

Diğer taraftan John Finley ise, Vecih Efendi’nin Filipinler’deki misyonunu mutlak bir başarı olarak görmüş ve Filipinler’de vazifeli ve emekli askerlerin bir gazetesi olan *Army and Navy Weekly* adlı gazetede daha sonra onun misyonu ile ilgili bir yazı yazmıştır. Makale imzasız olarak yayınlanmış olsa da Finley’in yazdığı belirtilmiştir. Makalede Finley, Moroların Vecih Efendi’ye teveccühünü şöyle tanımlamıştır:

“Onlar için bu, Mesih’in gelişi gibiydi; umutları sonunda gerçekleşmişti. Doğulu oldukları için onların sevinç ifadeleri, eski günlerde Celile’de Hz. İsa’yı takip eden kalabalıkların sevinç ifadeleriyle aynıydı”

Finley, İstanbul ile Moroland arasında kurulan bağlantının iddia edilen aksine Moroların durumunu iyileştireceğini ve bölgede Amerikan yönetiminin karşı karşıya kaldığı zorlukların giderilmesine yardımcı olacağını savunmuştur. Ayrıca o, şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Müslümanlar kendi topraklarında Hristiyan misyonlarına izin verdiği sürece, neden bizim topraklarımızda Müslüman misyonları kurulmasın; özellikle de biz onların topraklarında kendi dinimizi yaymak için bulunuyoruz ve o sadece buraya kendi dinini öğretmek için geliyor. Budistleri, Teosofistleri ve yeryüzündeki herhangi bir inancı memnuniyetle karşılayan bir ülkede, Vecih Geylanî gibi gayet olgun, eğitilmiş, yüksek sınıf bir Müslüman beyefendinin etkisine izin vermeyi neden reddetmemiz gerektiğini açıklamak biraz zor görünüyor. Morolar adına, bu açıkça onların iyileşmesine ve hükümet sorununu çevreleyen güçlüklerin çözülmesine çok açık bir şekilde yardımcı olacağı hâlde...”¹⁴²

3 Nisan 1914 tarihinde Filipinler’den ayrılan Vecih Efendi, Manila’dan bindiği bir Alman gemisiyle Singapur’a gelmiştir. Burada onu daha önce tanıştığı Müslüman toplum tekrar büyük bir coşku ile karşılamış ve misafir etmiştir. Malay gazetesi *Neracha* yetkilileri onun onuruna Singapur’daki Adelphi Hotel’de bir toplantı düzenlemiş

141 Department of Mindanao and Sulu, *Report of the Department of Mindanao and Sulu*, s.391-393.

142 Charbonneau, “Civilizational Imperatives”, s.399.

ve ona “tüm Malay dünyasının Şeyhülislâmi” olarak muamele etmişlerdir. Gazete onun daha uzun süre Filipinler’de hizmet etmesi beklenilmesine rağmen hastalığı sebebiyle tedavi için İstanbul’a geri dönmek zorunda kaldığını yazmıştır. İki gün Singapur’da kaldıktan sonra Penang’a geçen Vecih Efendi, buradaki limanda da yaklaşık 200 kadar coşkulu bir kalabalık Malay Müslüman grubu tarafından karşılanmıştır. Onu Acheen Caddesi’ndeki Masjid Melayu (Malay Camii) adlı camiye götürerek varlığını iyi bir fırsata dönüştürmüşler ve ondan camide konuşma yapmasını istemişlerdir. Arapça olarak yaptığı ve Malaycaya tercüme edilen konuşmasında, Vecih Efendi faydalı işlerde Müslümanların birbirlerine yardım etmesi gerektiği üzerinde durmuş ve Müslüman çocukların eğitimi için okullar açmalarını tavsiye etmiştir. Othman’a göre, İstanbul’dan bu bölgeye Şeyhülislam’ın bir temsilcisinin gönderilmesi, “her ne kadar kısa sürse de Malaylar arasında İslam’ın koruyucuları olarak Türklerin imajını daha da pekiştirmiştir”. Ona gösterilen muhteşem Malay kabulü de tamamen kendiliğinden meydana gelen bir olay olarak tanımlanmıştır.¹⁴³

Bir aydan fazla süren uzun deniz yolculuğu sonunda Mayıs 1914’te İstanbul’a ulaşan Vecih Efendi, bir süre tedaviye devam etmiş ve iyileştikten sonra tekrar Filipinler’e dönmek ve Morolara hizmet etmek için arayış içine girmiştir. 23 Eylül 1914 tarihinde İstanbul’dan Amerikan Savunma Bakanı Lindley M. Garrison’a bir mektup yazarak Filipinler’e tekrar dönüşünü sağlamak için bakanlıktan fon talep etmiştir. Mektupta Moroların içinde bulunduğu “acıklı durumdan” bahsetmiş ve “İstanbul’daki dinî otoritelerin” onlara İslam dininin doğru “ahlaki ilkelerinin öğretilmesine” yardımcı olunmasını istediklerini beyan etmiştir.¹⁴⁴ Ancak o, bu girişiminden hiçbir sonuç alamamıştır.

Kasım 1914’te Osmanlı Devleti’nin Almanya’nın bulunduğu İttifak Devletleri safinda Birinci Dünya Savaşı’na katılması üzerine ve ayrıca sağlığına kavuşmak ümidiyle doğup büyüdüğü topraklar olan Filistin’e dönmüş ve ailesinin bir kısmının da ikamet ettiği Nasıra’da yaşamayı tercih etmiştir. Nasıra’da ikameti, daha çok ailevi ve sağlık nedenlerine dayandığı ifade edilmiştir. Vecih Efendi’nin kız kardeşleri onun İstanbul’da tanışıp görüştüğü Nasıralı Zubî ailesinden Şerif ve Hüseyin Zubî kardeşler ile evlenmişler ve erkek kardeşi Galip de Zubî ailesinden bir kız almıştır.¹⁴⁵

143 Othman, “Pan-Islamic Appeal and Political Patronage”, s.103-104. Türkiye’de de yakın dönemlerde onun misyonu Malay dünyasının şeyhülislâmi olarak görülmüştür. Bkz., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Osmanlı-Malay Dünyası Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, “Muhammed El-Vecih El-Geylani El-Nablusi: Malay Dünyasının Osmanlı Şeyh-ül İslâmı”, (<https://osmanlimalay.fsm.edu.tr/Osmanli-Malay-Dunyasi-Calismalari-Uygulama-ve-Arastirma-Merkezi-Osmanli-Malay-Dunyasi-Iliskileri-Wajih>).

144 Charbonneau, “Civilizational Imperatives”, s.399.

145 Clarence-Smith, “Wajih al-Kilani, Shaykh al-Islam of the Philippines”, s.176-177.

Mehmet Vecih Efendi'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne Görevlendirilmesi

Vecih Efendi, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk aylarından itibaren Filistin'de yaşamış ve Filipinler'e tekrar dönme düşüncesinden vazgeçmiş değildir. Nasıra'da bulunduğu sırada onun, bazı Hristiyan Arapların Osmanlı askerî yetkilileri tarafından kovuşturulmasına engel olduğu belirtilir. Aralık 1914'te Rusya ile işbirlikçilik yapmakla suçlanıp hapse atılan Akra kazasındaki yedi Hristiyanın hapisshaneden serbest bırakılmasında rol oynamış ve Haziran 1915'in başında da bir Fransız savaş gemisinin kaptanı ile ilişki kurmakla suçlanan 126 Nasıralı Hıristiyan adına müdahalede bulunmuştur. Yine Hayfa'da Arapça *el-Karmil* gazetesinin editörü Necib Nassar'ı soruşturmadan koruduğu ifade edilir.¹⁴⁶ Rum Ordodoks Hristiyan kökenden gelen Necib Nassar, anılarını ve savaş yıllarında geçirdiği sıkıntıları kurgusal bir tarzda yazdığı kitabında 1915 yılı başlarında bir İngiliz misyonerin kendisinin Osmanlı askerleri tarafından arandığını söylemesi üzerine arkadaşı Vecih Efendi'nin evine gitmiş ve o da haberin doğruluğu netleşinceye kadar karışıklık zamanında gizlenmesini tavsiye etmiştir. Onun tavsiyesi üzerine Necib de iki hafta kadar Kavarlar olarak bilinen bir aile evinde saklanmış ve bunu Vecih Efendi dâhil sadece birkaç kişinin bildiğini yazmıştır.¹⁴⁷

Vecih Efendi, Filistin'de bulunduğu sırada Kudüs'deki Amerikan Başkonsolosu Otis A. Glazebrook ile tanışmış ve onunla iyi ilişkiler kurmuştur. Glazebrook, Virginia eyaletindeki New Jersey'de emekli olmuş yaşlı bir papaz olup, aynı zamanda Demokrat Partili Başkan Wilson'ın yakın arkadaşı ve siyasi dostu idi. Hem onun New Jersey valiliği hem de başkan adaylığına destek olmuştu. Hatta Glazebrook, Vecih Efendi'nin Amerika'ya gitmesi belli olduktan sonra onu Başkan Wilson'a tanıtan şahsi bir tavsiye mektubu dahi yazıp vermiştir.¹⁴⁸

Bu arada Vecih Efendi, geniş Suriye bölgesinde görev yapan 4. Ordu Kumandanı Ahmed Cemal Paşa'nın da dikkatini çekmiş ve Cemal Paşa onun hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır. 19 Nisan 1915'te Kudüs'teki karargâhından Dâhiliye Nezaretine bir telgraf çekerek onun kim olduğu ve ne dereceye kadar itimat edilebileceğini sormuştur. Eğer Filipinler'e tekrar gönderilirse, bir iş görüp göremeyeceği hakkında görüş istemiştir.¹⁴⁹ Dâhiliye Nezareti de 22 Nisan 1915'te onun "güvenilir ve zeki" birisi olduğunu ve "bilhassa Hindistan'daki ilan-ı cihadı neşr için azami muvaffak" olacağını bildirmişti.¹⁵⁰

146 Clarence-Smith, "Middle Earsten States and the Philipinnes", s.207-208.

147 Raja Shehadeh, *A Rift in Time: Travels with My Ottoman Uncle*, (New York: OR Books, 2011), s.22-23,24.

148 Clarence-Smith, "Middle Earsten States and the Philipinnes", s.208.

149 BOA, DH. ŞFR, 468/23.

150 BOA, DH. ŞRF, 52/82.

Bundan sonra Cemal Paşa, savaşta hâlâ tarafsızlığını koruyan ABD hükûmetiyle ilişki kurmak ve Güney ve Güneydoğu Asya'daki İngiliz sömürgelerinde yaşayan Müslüman toplumları harekete geçirebilmek gayesiyle Vecih Efendi'nin tekrar Filipinler'e Şeyhülislâm sıfatıyla gitmesi için bizzat ilgilenmiştir.¹⁵¹ Dâhiliye Nezareti ve Meşihat Dairesi arasında yapılan yazışmalar neticesinde Vecih Efendi'nin Filipinler'e tekrar gönderilmesine karar verilmiştir.¹⁵² Bunun üzerine Cemal Paşa, Kudüs'teki Amerikan Başkonsolosu ile görüşmüş olmalı ki, Glazebrook 4 Haziran 1915'te İstanbul'daki ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau'ya Cemal Paşa'nın "Moroların dinî öğretmeni olarak Majestelerinin görevlendirdiği Filipinler Müftüsü Vecih'in" ABD'ye gitmesini istediğini bildirmiştir. Ayrıca Cemal Paşa, Vecih Efendi'yi Nasıra'dan Kudüs'e çağırarak onunla bizzat görüşmüş ve ABD'ye gitmesi için hazırlıklarını yapmasını söylemiştir.¹⁵³ 17 Haziran 1915'te Cemal Paşa Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifreli yazıda "Filipinler Şeyhülislâmı Vecih Bey'i" bir Amerikan gemisiyle Filipinler'e gitmek üzere ABD'ye gönderdiğini ve kendisine orada eline para geçinceye kadar idare etmek üzere örtülü ödenekten ödenmek üzere 400 lira verdiğini bildirmiştir.¹⁵⁴

21 Haziran 1915'te İstanbul'daki ABD Büyükelçisi Morgenthau, Washington'daki Dışişleri Bakanına Cemal Paşa'nın acil talebi olarak Filipinler Şeyhülislâmı Mehmed Vecih'in ABD'ye gitmesini kabul ettiğini ve onun Filipin Müslüman işleri hakkında Amerikan hükûmeti yetkilileriyle görüşmeler yapmak arzusunda olduğunu bildirmiştir. Ancak, bu defa Cemal Paşa'nın onunla birlikte iki kişinin daha ona refakat etmesi hususunda izin talebinde bulunduğunu yazmış ve Cemal Paşa'nın talebinin reddi hâlinde ise ABD'ye gitmek üzere bekleyen birçok Amerikan vatandaşının Beyrut limanından ayrılmalarına izin verilmeyebileceğini söylemiştir.¹⁵⁵ Morgenthau, bakanlığın cevabını beklemeden aynı gün Beyrut'a yazarak üçünün de gemiye binmelerine izin verilmesini istemiştir. Başkonsolos Glazebrook da aynı gün, Beyrut limanında bekleyenlerin yanı sıra Cemal Paşa'nın 40 Ermeni ve 50 İtalyan vatandaşın Jafa'dan binmelerine izin verdiğini yazmıştır. Uzakdoğu ile Avrupa arasında sefer yapan *Tennessee* adlı Amerikan gemisinin Beyrut limanından ayrıldığı gün (26 Haziran) Amerikan hükûmeti Vecih Efendi'nin ABD'ye seyahatini onaylamadığını bildirmiş, fakat gemi yolcularını alarak çoktan Beyrut'tan ayrılmıştı.¹⁵⁶ Böylece Morgenthau Amerikalıları Beyrut'tan çıkarmaya çalışırken

151 Türker, "ABD'nin Talebi", s.536-537.

152 BOA, DH.ŞRF, 468/23; 52/82.

153 Clarence-Smith, "Middle Earsten States and the Philipinnes", s.208-209.

154 BOA DH.EUM.KLU. 9/12; Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.954-955.

155 Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philipinnes", s.209. Vecih Efendi ile birlikte ABD'ye gidenlerden birisi, onun Filipinler'den dönüşünde yanında getirdiği Tahir adlı bir Moro hizmetçisi, diğeri de Cemal Paşa'nın ona tercümanlık ve sekreterlik yapmak üzere görevlendirdiği bir kişi olduğu belirtilmiştir. Bkz., Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philipinnes", s.209.

156 Clarence-Smith, "Middle Eastern States and the Philipinnes", s.210.

Türk yetkilileri gücendirmek istemeyerek Vecih Efendi'nin de Barselona'ya geçmesine izin verdiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁷

Savaş sebebiyle Osmanlı hükûmeti 3 Mayıs 1915'te tüm geniş Suriye sahillerinden yurt dışına gidişleri yasakladığı için birçok gayrimüslim, İtilaf Devletleri ile Amerikan vatandaşları bölgedeki liman şehirlerinde beklemekte idi. Bu vesileyle Cemal Paşa, Beyrut ve Jafa limanlarında bekleyenlerin de aynı gemiyle İngilizler'in denetimindeki Mısır'a geçmelerine izin vermiştir. Vecih Efendi 26 Haziran 1915'te Beyrut'ta bindiği Amerikan *Tennessee* gemisiyle önce Mısır'ın İskenderiye limanına geçmiş ve ardından geminin son durağı olan İspanya'nın Barselona şehrine ulaşmıştır. 25 Temmuz 1915'te buradan kalkan *Manuel Calvo* adlı bir İspanyol gemisine binerek New York'a gitmiştir.¹⁵⁸

Mehmed Vecih Efendi'nin ABD'deki Misyonu ve Filipinler'e Dönme Girişimleri

Vecih Efendi, İspanya'dan bindiği gemiyle refakatinde bulunan Moro hizmetçisi Tahir ile birlikte 12 Ağustos 1915 tarihinde ABD'nin New York şehrine ulaşmıştır.¹⁵⁹ Onun Moro hizmetçisi Tahir 16 yaşından küçük olduğu için gümrük yetkilileri tarafından Ellis Adası'nda bir süre alıkonulmuş, fakat Vecih Efendi'nin talebi üzerine serbest bırakılmıştır. İkisi birlikte aynı gün akşam Hotel Sevilla'ya yerleşmişlerdir. Dönemin Amerikan gazeteleri onun ABD'ye gelişine, kimliğine ve düşüncelerine çok ilgi duymuşlar ve yaptıkları mülakatların içeriğine gazetelerinde yer vermişlerdir. *New York Tribune* gazetesi ertesi günkü sayısında, onu önemli "bir âlim, eğitilmiş bir diplomat, dilci ve doğrudan Peygamber [Hz.] Muhammed'in soyundan gelen biri" olarak tanımlamıştır. Onun İstanbul'da Sultan'la görüşüğünü ve ülkeden ayrılırken Gelibolu Yarımadasındaki ağır bombardıman ve silah seslerine şahit olduğunu yazmıştır. Vecih Efendi de Amerika'ya Moroların kötü insanlar olmadıklarını söylemek için geldiğini ve çeşitli platformlarda bunu dile getireceğini ifade etmiştir. Onun "Zamanla Morolar Birleşik Devletler'in mahcup olmayacağı vatandaşlar olacaktır" dediğini aktarmıştır.¹⁶⁰ *New York Times* gazetesi de onu Osmanlı İmparatorluğu'nun Filipin Adaları Dinî Temsilcisi (Religious Commissioner) olarak tanıtmış ve onun Filipinler'deki Müslüman dindaşlarına eğitim vermekle görevlendirildiğini kaydetmiştir.¹⁶¹

157 Thompson, "Governors of Moro Province", s.242.

158 William Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America in 1915-16: Sayyid Wajih al-Kilani of Nazareth", *American and Muslim Worlds Before 1900* (ed: John Ghazvinian- Arthur Mitchell Fraas), (London: Bloomsbury Publishing, 2020), s.140.

159 The Evening World (New York), "Kin of Mahomet Here To Pray on Skyscraper Top", 12 Ağustos 1915.

160 New York Tribune, "Sheik Smiles at Rolling Sea", 13 Ağustos 1915. "In time the Moros would be citizens of which the United States need not be ashamed".

161 New York Times, "Sheikh Here to Lecture", 13 Ağustos 1915.

Amerikan gazeteleri onun Manhattan'ın gökdelenlerinden çok etkilendiğini ve "bu gökdelenlerden ezan okumak ne güzel olur" dediğini aktarmıştır.¹⁶² Bu haber, daha sonra birçok Amerikan gazetesi tarafından ilginç bir haber olarak değerlendirilerek paylaşılmıştır.¹⁶³ Gazeteler onun doğuştan bir diplomat, İngilizce dâhil birçok dili konuşan ve Osmanlı Sultanının özel temsilcisi ve İstanbul'daki Şeyhülislamlık makamının eski bir kâtibi olduğunu bildirmiştir.¹⁶⁴ Ekim ayında da bazı gazeteler, onun bindiği geminin New York limanına yanaştığı zamanda Vecih Efendi'nin gözlerini Manhattan'ın gökdelenlerine diktiğini ve zikredilen sözü o zaman söylediğini yazmışlardır.¹⁶⁵ Ayrıca, onun cübbeli ve sarıklı fotoğraflarını yayınlarak Avrupa tarzı bir elbisenin üstüne oryantal bir cübbe giydiğini, yanında Hz. Muhammed'e kadar ulaşan bir soyağacı taşıdığını kaydetmişlerdir.¹⁶⁶

New York'ta Vecih Efendi, pek çok Amerikalı gazetecinin ilgisini çekmiş ve kaldığı otelde bazıları onunla mülakat yapmışlardır. Çeşitli Amerikan gazetelerinde kendisinden bahsedilen Vecih Efendi, bir süre New York şehrinde ikamet etmiş ve buradaki Osmanlı Başkonsolosluğunu ve Manhattan'da 1910 yılında açılan Türk Camii'ni ziyaret etmiştir. Washington'daki Osmanlı Büyükelçiliğine bağlı bir memur olarak çalışan caminin imamı Mehmed Ali Efendi ile görüşmüştür.¹⁶⁷

162 The Day Book (Chicago), "Telegraph Briefs", 13 Ağustos 1915; The Muncie Evening Press (Indiana), "Likes Skyscrapers", 13 Ağustos 1915. Bu ifadenin İngilizce aslı şöyledir: "Sheikh Sayyid M. Wajih Gilani, descendent of Mohammad, on his first trip to New York, says Manhattan's skyscrapers would make ideal places to offer Muhammedan prayers"; Aynı haber için bkz., Ohio merkezli Xenia Daily Gazette "Great Alter", 13 Ağustos 1915.

163 The Burlington Free Press, 17 Ağustos 1915; The Union Republican (Winston-Salem), 26 Ağustos 1915; The Tampa Tribune (Florida), 27 Ağustos 1915; The Salina Daily Union (Kansas), "Mohammad's Hitherto Unheard of Visit to Gotham", 11 Eylül 1915. Aynı başlık ve haber için ayrıca bkz. The Chronical Telegram (Ohio), 14 Eylül 1915; The Kansas City Globe, 16 Eylül 1915; The Salina Union (Kansas), 14 Eylül 1915.

164 The Union Republican, "Sheikh Sayid M. Wajih Gilani", 26 Ağustos 1915; The Tampa Tribune, "Sheikh Sayid M. Wajih Gilani", 27 Ağustos 1915; The Kane Republican, "Sheikh Sayid M. Wajih Gilani", 19 Ağustos 1915; Durham Morning Herald, "Scion of Mohammad Thinks New York Skyscrapers, A Good Place to Worship", 19 Ağustos 1915; The Fort Wayne Daily News, "Scion of Mohammad", 23 Ağustos 1915;

165 Vecih Efendi'ye atfedilen cümle şöyledir: "As the liner came up the bay the sheik gazed at the Manhattan's skyscrapers and remarked what fine places they would make from which to offer up a Mohammedan prayer." Bkz., The Mound Valley Journal (Kansas), "He Liked the Skyscrapers", 08 Ekim 1915; The Perry County Times, "He Liked the Skyscrapers", 14 Ekim 1915; The Owensboro (Kentucky), 20 Ekim 1915; Asbury Park Evening Press (New Jersey), 20 Ekim 1915, The Evening Republican (Columbus), "He Liked the Skyscrapers", 21 Ekim 1915.

166 Aynı gazeteler. Vecih Efendi'nin Manhattan'ın gökdelenleri hakkında söylediği sözünün de yer aldığı bir kısım Amerikan gazete kopyaları Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Osmanlı-Malay Dünyası Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi sekreteri Serdar Çöp tarafından temin edilip dikkatime sunulmuştur. Kendisine bu yardımı sebebiyle teşekkür ederim.

167 Işıl Acehan, "Osmanlı'nın Filipinler Şeyhülislamı Muhammed El-Vecih El-Geylani'nin Manhattan Ziyareti", <https://forumusa.com/amerika-usa-amerika-birlesik-devletleri/osmanli-seyh-ul-islami-new-yorkta-bu-gokdelenlerden-ezan-okumak-ne-guzel-olurdu/> (Yayın Tarihi: 10 Mart 2019). Vecih Efendi'nin Manhattan'ın gökdelenleri hakkındaki sözüne dikkat çeken Acehan, onun Türkiye'de yakın zamanlarda tanınmasına da vesile olmuştur.

Resim 9: Vecih Efendi New York'ta

(Kaynak: New York Tribune, 13 Ağustos 1915)

Vecih Efendi, New York'a varışından sonra Nasıra'da yaşayan ailesine ulaştırılmak üzere "üç kut'a [tane] açık mektup ve bir kut'a kâğıt dolar" göndermiştir. Selanik Müftülüğü tarafından Selanik Başkonsolosluğuna teslim edilen bu para ve mektuplar, konsolosluğun 22 Eylül 1915 tarihli yazısıyla Beyrut Valiliği aracılığıyla ailesine ulaştırılması için Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir.¹⁶⁸

Vecih Efendi, New York'ta bir süre Hotel Sevilla'da kaldıktan sonra Philadelphia'ya geçmiş ve orada Oak Lane Bulvarı üzerindeki bir evde ikamet etmiştir.¹⁶⁹ Philadelphia'da kaldığı sırada başkent Washington'daki Amerikan yetkilileriyle Filipinler'e dönüşü hakkında görüşmeler yapmak için çeşitli arayışlara girişmiştir. İlk olarak 2 Eylül 1915'te Philadelphia'dan ABD Başkanı Wilson'a yazarak Filipinler'e

168 BOA, DH.KMS., 34/24.

169 The Courier Journal gazetesi (Louisville, Kentucky) 5 Eylül 1915'de onun New York'ta Hotel Sevilla'da ikamet ettiğini yazmıştır. Philadelphia'da iken kaldığı evin adresi olarak "506 Oak Lane Avenue, 629 North, 15th Street" adresini kullanmıştır. Bkz., Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America", s.143.

dönüşü hakkında görüşme talebinde bulunmuştur. Ayrıca müracaatında, Kudüs Başkonsolosu Glazebrook'un kendisine bir tanıtım mektubu emanet ettiğini ve onu bizzat takdim etmek istediğini açıklamıştır. Filipinler'de Morolara yapacağı tebliğlerin Başkan'ın temsil ettiği "büyük hükûmete onların en yüksek saygı ve sevgisini" yerleştireceğini yazmıştır.¹⁷⁰

Bu girişiminden bir cevap alamayınca, Vecih Efendi Savunma Bakanı Lindley M. Garrison ile görüşmek istemiştir. Garrison, aynı zamanda Amerikan Sömürge Bakanlığı işlevi gören Adalar (Insular) İşleri Bürosu'ndan da sorumlu idi ve ülke dışındaki Amerikan kolonilerindeki sivil işlere bu büro bakmaktaydı. Vecih Efendi 23 Eylül 1915'te Savunma Bakanı Garrison'a bir mektup yazarak görüşme talebini bildirdi. Mektubunda o, Finley'in İstanbul'a gerçekleştirdiği misyonun Osmanlı hükûmeti tarafından tanındığını ve kendi misyonunun da Amerikan hükûmeti tarafından resmî olarak tanınmasını gerektirdiğini vurgulayarak Filipinler'de resmî bir makama atanmasını talep etmiştir. Ayrıca, Morolara yapacağı hizmetin onların refahını geliştireceğini ve onların kanunlara tam olarak itaat etmelerine yardımcı olacağını ve bunu her zaman teşvik edeceğini belirtmiştir. Savunma Bakanı Garrison, Vecih'in mektubunu kopyalayarak Filipinler Genel Valisi Harrison'a ve güneydeki Zamboanga'daki Bölge Valisi'ne göndermiştir.¹⁷¹

Ancak, Amerikan yetkilileri onun ne Başkan Wilson ne de Savunma Bakanı Garrison ile görüşme talebine bir imkân tanımışlardır. Hatta Vecih Efendi'nin ABD'ye geleceğini önceden haber alan Dışişleri Bakanlığı onun New York'a ulaşmasından önce, bakanlığındaki meslektaşlarına bilgilendirme notu yazarak eğer Amerikan Başkanının bu Osmanlı temsilcisine bir görüşme imkânı tanırsa, bu görüşmenin haberinin en alt seviyede tutulmasını istemiştir. Savunma Bakanlığı da Filipinler Genel Valisi Harrison'ın kararlı muhalefeti karşısında bu görüşmenin tavsiye edilemeyeceğini değerlendirmişti. Çünkü Harrison Vecih Efendi'ye sadece kişisel bir misyoner (davetçi) olarak muamele yapılmasında ısrarcı olmuştur. Adalar İşleri Bürosu da Vecih Efendi'nin Başkan Wilson ile görüşmesine engel olunması için çaba harcamıştır. En sonunda Amerikan hükûmeti Dışişleri Bakanlığı kanalıyla Vecih Efendi'ye yazarak randevu verilmesinin mümkün olmadığını ve Washington'daki "Türk Maslahatgüzarlığı" kanalıyla hareket etmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁷²

Bunun üzerine Vecih Efendi, Filipinler'in güneyinde görev yapan ve şimdi de Amerikan ordusunun Genelkurmay Başkanı olan daha alt kademedeki General Hugh L. Scott ile temas kurmayı denemiştir. Bu arada Vecih Efendi'nin Teksas'ta bir askerî birlikte görev yapan dostu John Finley ile de temas kurduğu anlaşılmaktadır.

170 Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America", s. 146; Charbonneau, "Civilizational Imperatives", s.400.

171 Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America", s.145-146.

172 Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America", s.146.

Çünkü Finley, onun Filipinler'e tekrar dönmesine Amerika'da iken de destek ve yardımcı olmaya çalışmıştı. Nitekim Finley, 23 Eylül 1915'te Genelkurmay Başkanı Scott'a bir tavsiye mektubu yazarak Vecih Efendi'nin Filipinler'e dönmesinin Amerikan yönetiminin hayrına olacağını ve onun Morolara "dinlerini öğrenmede ve kamu düzeninin ve bölgede kalkınmanın sağlanmasında hükûmete karşı görevlerini" öğretmede en uygun bir kişi olduğunu tavsiye etmiştir.¹⁷³

Ayrıca Vecih Efendi, aynı tarihlerde daha önce Manila'da iken tanıştığı ve onunla yakın ilişki kurduğu Filipinler'deki Lübnan kökenli Dr. Necib Salibi ile de iletişime geçmiş ve kendisinin Filipinler'e dönüp dönemeyeceği hakkında gayriresmî olarak ondan yetkililerin görüşlerini öğrenmek istemişti. Vecih Efendi, Salibi ve Haşim imzalı bir telgraf almış ve telgrafta Filipinler'e dönmeden önce ona resmî kanalları uygun şekilde bilgilendirmesini tavsiye etmişlerdir. Ayrıca, onun Amerikan yetkililerine yazarken Filipinler'deki saygın Suriye kökenli şahsiyetlerin kendisinin Filipinler'e dönmesini desteklediklerini de ifade etmesini istemişlerdi. Telgrafi imzalayan Haşim, Salibi'nin yakın arkadaşı Necib T. Haşim olup, Filipinler'de yaşayan Lübnan kökenli Rum Ortodoks bir aileden gelen Protestan Hristiyan idi.¹⁷⁴

Vecih Efendi, muhtemelen John Finley'den de aldığı destekle Ekim ayı başlarında Genelkurmay Başkanı Scott ile görüşebilmek ümidiyle Philadelphia'dan Washington'a geçmiştir. *Washington Star* gazetesi 10 Ekim 1915 tarihli Pazar ekinde (*The Sunday Star*) Vecih Efendi'nin Scott ile görüşmek için Washington'a geldiğini duyurmuş ve onunla yaptığı mülakatı okuyucularıyla paylaşmıştır. Vecih Efendi'nin beyaz gömleklî, papyonlu, cübbe ve fes üstü beyaz sarıklı bir fotoğrafını paylaşarak Genelkurmay Başkanı General Scott ile görüşmek üzere başkent Washington'a geldiğini ve Türk Büyükelçisi ile akşam yemeğinde beraber olduğunu yazmıştır. Gazete onu Hz. Muhammed'in soyundan gelen "saf bir Arap" olmasına rağmen, "Teutonlar [Almanlar] kadar sarışın, uzun ve ince boylu, kumral saçlı, seyrek sakallı ve bıyıklı" bir kişi olarak tasvir etmiştir. Filipinler'e gittiğinde oradaki Moroların onu bir Müslüman prens gibi karşıladıklarını yazmıştır. Vecih Efendi'nin başka ırklara ve Hristiyanlara karşı hoşgörülü olduğunu ve Filipinler'in bağımsızlığına karşı çıktığını vurgulamıştır.¹⁷⁵

Esasen Vecih Efendi'nin Filipinler'in bağımsızlığı konusundaki görüşü, Moroların savunduğu görüş ile ilgili idi. Nitekim Morolar, Filipinli milliyetçilerin bağımsızlık hareketine destek olmamışlar ve ayrı bir yönetim altında kalmayı tercih etmişlerdi. Morolar bağımsız bir Filipin devleti kurulması hâlinde Müslüman bölgelerinin

173 Charbonneau, "Civilizational Imperatives", s.400.

174 Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America", s.144.

175 The Washington Star gazetesinin Pazar eki The Sunday Star, "Sayid Effendi Calls Upon Scott", 10 Ekim 1915.

yeni kurulacak bağımsız devletin dışında tutulmasını ve Müslümanlar için bağımsız bir devlet kuruluncaya kadar ABD yönetiminin altında kalmayı tercih edeceklerini belirtmişlerdi.¹⁷⁶ Hatta birçok datunun da imzaladığı dilekçelerle 1920’li ve 1930’lu yıllarda Amerikan yönetimine müracaat etmişler ve Moro bölgesinin bağımsız Filipin devletinin sınırları dışında tutulmasını istemişlerdir. Açıkça onlar, Hristiyan Filipinolar tarafından yönetilmek istemediklerini ısrarla vurgulamışlardı.¹⁷⁷

Vecih Efendi Washington’dan 11 Ekim 1915’te Scott’a bir mektup yazarak görüşme talebinde bulundu. Glazebrook’tan aldığı tavsiye mektubunu ekinde kopyalayarak ve “Filipinler Şeyhülislamı Seyyid M. Vecih Zeyd el-Geylanî” ibareli kartvizitini içine koyarak Başkan Wilson ile görüşmeyi sağlamada kendisine yardımcı olmasını istedi. Scott’a yazdığı 14 Ekim 1915 tarihli ikinci mektubunda ise Başkan’ın eşi için yanında getirdiği bir “altın bezemeli Şam ipek pelerini” hediye etmek istediğini ve bunun Amerikan geleneklerine göre kabul edilebilir bir hediye olup olmadığını sordu. Ayrıca o, Osmanlı Sultanı’nın kendisini söz konusu makama Amerikan ordusunda görev yapan ve şimdi korgeneralliğe yükselen John P. Finley’in tavsiyesi üzerine atandığını belirtmiştir. Şimdiye kadar da misyonunun masraflarını hep kendisinin karşıladığını bildirdi. Asker olmakla birlikte konuya diplomatik bir üslupla yaklaşan Scott, 16 Ekim 1915’te Vecih Efendi’ye gönderdiği cevabi yazısında Başkan’ın işlerine karışma gücü olmadığını ve bu şartlarda mektubunu Washington’daki Türk temsilciliği kanalıyla sunmasının daha uygun olacağını söyledi. Bununla birlikte Scott şahsi olarak onun elini sıkıkmaktan memnun kalacağını ve Savunma Bakanı’na onu takdim etmeyi bir zevk kabul edeceğini bildirdi.¹⁷⁸ Muhtemelen Vecih Efendi Scott ile yaptığı özel görüşmesinden de cesaret alarak bir hafta sonrasında 23 Ekim 1915’te tekrar Savunma Bakanı Garrison’a yazarak Scott tarafından aracılık edilen bir görüşme talebinde bulunmuş, ancak ondan hiçbir geri dönüş alamamıştır.¹⁷⁹

Vecih Efendi Washington’da bulunduğu sırada National Press Club adındaki etkili bir Amerikan basın kulübünde konuşma yapmış ve akabinde kulüp yönetimi tarafından kendisine geçici onur üyeliği verilmiştir. Bunun, Amerikan basın yetkilileriyle iyi ilişki kurması sebebiyle ve *Washington Star* gazetesinin 10 Ekim 1915 tarihli Pazar ekinde onunla yapılan övgü dolu bir mülakat yazısı neticesinde verildiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁰

Vecih Efendi’nin Filipinler’e dönmesi hakkında diğer bir tartışma konusu da onun hangi vasıtayla Filipinler’e gitmesiydi. Onun askeri bir araçla Filipinler’e dönmesini

176 Makol-Abdul, “Colonialism and Change”, s.318-319.

177 Majul, “The Moro Struggle in the Philippines”, s.899.

178 Clarence-Smith, “An Ottoman Notable in America”, s.146.

179 Charbonneau, “Civilizational Imperatives”, s.400.

180 Clarence-Smith, “An Ottoman Notable in America”, s.143.

düşünen Finley, 2 Ekim 1915'te Genelkurmay Başkanı Scott'a yazarak Vecih Efendi'nin Kasım 1915 başlarında San Francisco'dan Manila'ya hareket edecek olan askerî bir gemiye bindirilerek gönderilmesini istemişti. Vecih Efendi de Scott'tan bu konuda destek almaya çalışmış, fakat Scott 12 Ekim'de Vecih Efendi'ye yazarak diplomatik bir dille bunun Savunma Bakanlığının kurallarına aykırı olacağı cevabını vermişti. Scott, ayrıca aynı tarihte Finley'e özel olarak yazarak konu hakkında daha açık davranmış ve Savunma Bakanı Garrison'ın her zaman Genel Vali Harrison'ın görüşlerine karşı durmaya hazır olmadığını söylemişti. Vecih Efendi hiçbir resmî tanıma olmadan ve sadece bir Müslüman misyoner olarak Filipinler'e gidebilirdi. Ayrıca, eğer onun faaliyetleri kamu düzenine bir tehdit oluşturursa, ülkeden uzaklaştırılmaydı. Scott, "ülkenin barış ve huzura kavuşturulmasında" onun faydalı olabileceğini düşünerek Vecih Efendi'nin Moro bölgesine dönmesini şahsen desteklediğini belirtmişti. Ancak, Adalar İşleri Bürosu böyle bir seçeneğe kesinlikle karşı çıkmaktaydı. 15 Kasım 1915'te Vecih Efendi'ye yazarak onun Filipinler'e gidebileceğini, fakat bunun "askerî bir ulaşım aracıyla" değil ve hükümet tarafından herhangi bir resmî tanıma olmaksızın gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamıştı. Büro Müslüman bir şahsiyetin resmî olarak tanınmasının Birleşik Devletler anayasasında yer alan din ve devlet işlerinin ayrılması ilkesini ihlal edeceğini ileri sürmüştür. Buna karşı Vecih Efendi de dinlenme ve diyet bakımından sağlık durumunun idaresi için yeterli şartların ticari bir gemide mümkün olamayacağı cevabını vermiştir.¹⁸¹ Büro da bu cevaba karşı 1 Şubat 1916'da sadece Amerikan görevlilerinin ve çalışanlarının askerî bir araca binme hakları olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Büro, Vecih Efendi'nin taleplerine karşı da din ve devlet işlerinin ayrılması prensibinin "hükümetin adalardaki dinî işlerle hiçbir ilgisi olmadığı ve bu tür faaliyetleri yürüten herhangi birine karışmayacağı" anlamına geldiğini belirtmiştir. Aynı tarihte Adalar İşleri Bürosu, Genel Vali Harrison'a da yazarak Vecih Efendi'nin koloniye özel olarak geri dönmesi hâlinde ona izin vermesi yönünde bir talimat yollamış, ancak ona kesinlikle hiçbir resmî tanıma ve yardımın sağlanmaması gerektiğini bildirmiştir.¹⁸² Dolayısıyla Birleşik Devletler ve Filipinler'deki yetkililer, Vecih Efendi'nin Filipinler'e resmî görevli olarak dönme girişimlerine şiddetle karşı çıkmışlar ve onun sadece ferdî bir Müslüman davetçi olarak gidebileceğini söylemişlerdir.

Vecih Efendi, Amerika'da iken gazete muhabirlerine verdiği mülakatlarda Filipinler Şeyhülislamı olarak ana görevinin Morolar ile Amerikalı yetkililer arasındaki ilişkileri geliştirmek olduğunu vurgulamıştır. Amerika'ya gelişinin sebeplerinden birinin de Moroların eğitimi için yardım toplamak olduğunu belirtmiştir. Mesela, *The Richmond Times Dispatch* gazetesi onun Amerika'ya Mindanao'daki Morolara

181 Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America", s.146-147.

182 Charbonneau, "Civilizational Imperatives", s.401.

yardım toplamak için geldiğini duyurmuştur.¹⁸³ Louisville (Kentucky) merkezli *The Courier Journal* gazetesi de Vecih Efendi'nin Hz. Muhammed'in neslinden geldiğini ve Amerikan yönetimi altındaki Filipin adalarının şeyhi olduğunu belirttikten sonra onun Mindanao adasındaki Moroların eğitimi için yardım toplamak üzere Amerika'da bir süre kalacağını yazmıştır.¹⁸⁴ Vecih Efendi, Filipinler'den memleketine dönüşünü hastalığına bağlamakla birlikte *The Washington Star* gazetesi muhabirine Türkiye'ye dönüşünün esas sebeplerinden birinin de, Morolar için varlıklı ve hayırsever Müslümanlardan yardım toplamak ve fanatizmden uzak uygun eğitimciler bulup onları Filipinler'e götürmek olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁵

Vecih Efendi'nin Amerika'daki ana hedeflerinden birisi de, Amerikalılara "İslam'ın gerçek prensiplerini tanıtmak" olmuş ve özellikle Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir. Çeşitli vesilelerle İslamiyet'in diğer dinler ve mezhepler ile iyi ilişkiler kurulmasını öngördüğünü ve özellikle Hristiyanlarla dostluk ve barış ilişkisi içinde yaşamayı öncelediğini vurgulamıştır. Amerika'ya varışının ertesinde *New York Tribune* muhabirine verdiği mülakatta, İslam'ın diğer dinlerle iyi ilişkiler kurmayı öncelediğini, Hristiyanlık ile dostluk ve uzlaşma içinde yaşamanın önemi ve mezhepler arasındaki çekişmelerden ve kıskançlıklardan uzak durulması gerektiğini belirtmiştir. Farklı din ve inanç mensuplarına din hürriyetinin sağlanmasının lüzumu üzerinde durmuş, başka ırklara ve Hristiyanlara karşı hoşgörülü bir tutum takınmıştır. Bu konularda birçok Kuran ayeti ve Hz. Peygamber'in hadisleri bulunduğunu kaydetmiştir. Onun kadın ve çok eşlilik hakkındaki görüşlerini merak eden muhabirlere, kadınların ve erkeklerin hukuk önünde eşit olduklarını, farklılıkların sadece fiziki özellikleri bakımından söz konusu olduğunu vurgulamış ve kadınların eğitimi ve onlara seçme hakkının verilmesini savunmuştur. İslamiyet'in çok eşliliğe izin vermekle birlikte, kendisinin hep tek eşliliği savunduğunu söylemiştir. Amerikalı muhabire "Ben sadece tek bir eşe inanıyorum. Her ne kadar benim dinim bir, iki, üç, dört eşe izin verse de, benim de sadece bir eşim var." demiştir.¹⁸⁶ Daha sonra Savunma Bakanı Garrison'a yazarken de, Amerika'da bulunmasının sebeplerinden birinin de, "en barışçıl ve ilerlemeci bir din olan İslam" hakkındaki görüşlerini tebliğ etmek olduğunu bildirmişti.¹⁸⁷ Vecih Efendi, Amerika'da bulunduğu sırada gerek Amerikalı yetkililere yazdığı mektuplarda gerekse gazete muhabirlerine verdiği mülakatlarda modern bir İslam anlayışını ortaya koymaya çalışmış ve onun bu yöndeki görüşleri Amerikan medyasının ilgisini çekmiştir.¹⁸⁸

183 The Richmond Times Dispatch, 15 Ağustos 1915.

184 The Courier Journal (Louisville), "Lineal Descendant of Mohammad Here", 5 Eylül 1915.

185 The Washington Star gazetesinin Pazar eki, The Sunday Star, "Sayid Effendi Calls Upon Scott", 10 Ekim 1915.

186 New York Tribune, "Qoran Aids Sheik in Suffrage Quiz: One Wife is Enough; Women Equal Men Mentally", 14 Ağustos 1915.

187 Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America", s.143.

188 Gedacht, "Native Americans, the Ottoman Empire", s.137.

Gazete muhabirlerine Filipinler'e tekrar gitmeden önce Amerikalıların İslam hakkındaki bazı yanlış anlamalarını ve algılarını düzeltmek için bir broşür veya kitapçık bastıracağını söylemiştir. Onun bastırmayı düşündüğü kitap çalışması "What saith Sheikhu'l Islam of the Philippines" (Filipinler Şeyhülislamı Ne Diyor?) başlığını taşımaktaydı.¹⁸⁹ Ancak, onun bu kitap çalışması hiçbir zaman basılmamış ve muhtemelen vefatından sonra ailesine teslim edilen özel eşyalarının arasında bulunan "Truths of the Islamic Religion" (İslam Dininin Gerçekleri) isimli el yazması taslak bir metin olduğu tahmin edilmektedir.¹⁹⁰

Amerikan basını Vecih Efendi'nin kılık kıyafetine de fazlaca ilgi duymuş ve giydiklerini ayrıntısına varıncaya kadar yazmışlardır. Mesela *The Courier Journal* gazetesi, sanılanın aksine onun "İskoçlar kadar sarışın" olduğunu vurguladıktan sonra onu "uzun ve ince boylu, başlığının ucundan gözüken sarıya yakın saçları, hafif bıyıklı ve kısa sakallı, gözleri açık mavili, nazik ve esprili" bir kişi olarak betimlemiştir. Kırmızı fesin üstüne sarılmış beyaz bir sarık başlık, açık gri ipeksi çoraplar, alçak topuklu deri ayakkabı, pileli ve kolalı beyaz gömlek, siyah ipek papyon ve dik duran uzunca bir keten yakalı siyah cübbe giydiğini yazmıştır.¹⁹¹

Vecih Efendi, dinî geleneğin temel değerlerini muhafaza etmekle birlikte yenilikçi ve modernist bir İslam din anlayışına sahiptir. Nitekim Clarence-Smith, onun Mısırlı âlim Reşid Rıza'nın yenilikçi İslam anlayışının etkisi altında kaldığını belirtmiştir. Filipinler'den İstanbul'a dönerken 1914 Nisan sonunda İskenderiyye'de Mısır Hidivi ile görüştüğünü ve bu görüşmede Reşid Rıza'nın da hazır bulunduğunu ifade etmiştir. Reşid Rıza, onun vefatından sonra onu anma yazısında Vecih Efendi'yi sadece bir arkadaş değil aynı zamanda geniş İslam dünyasını uyandırmada güvenilir bir müttefik olarak tanımlamıştır.¹⁹²

Vecih Efendi Philadelphia'da iken, böbrek hastalığı tekrar nüksetmiş, böbrek yanığı ve böbreklerin kronik nefriti alanında uzman olan bir doktora muayene olmuştur. Burada Ahmediye mezhebine mensup olduğu söylenen Dr. Anthony John Baker adlı tanınmış bir doktor ile de bağlantı kurmuştur.¹⁹³ Ayrıca, Philadelphia'da Suriye, Lübnan ve Filistin'den ABD'ye göç eden Osmanlı tebaasından göçmen kökenli yerleşimcilerle de iyi ilişkiler kurmuştur. O yıllarda Philadelphia, önemli sayıda Arapça konuşan Osmanlı tebaasından göçmen nüfus barındırmaktaydı; bunların çoğunluğu çeşitli Hristiyan mezheplerine mensup olmakla birlikte az sayıda da Müslüman aileler vardı. 1908'de Philadelphia'ya yerleşmiş Muhammed Ahmed adında Filistinli bir

189 New York Tribune, "Sheikh Smiles At Rolling Sea", 13 Ağustos 1915; The Courier Journal (Louisville), "Lineal Descendant of Mohammad Here", 5 Eylül 1915.

190 Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America", s.143.

191 The Courier Journal (Louisville), "Lineal Descendant of Mohammad Here", 5 Eylül 1915.

192 Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America", s.143.

193 Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America", s.143-144.

Müslüman aile yaşamaktaydı. Vecih Efendi, New York'ta iken *al-Huda al-Arabiyya* adlı Amerika'da yayımlanan ilk Arapça gazete merkezini sıkça ziyaret etmiş ve planlarını gazetenin editörleri ile paylaşmış olmalıdır. Bu gazete, Vecih Efendi'nin vefatını büyük bir ilanla duyurmuştur. Daha sonra Kahire'deki *al-Manar* dergisi de onun vefat haberini yayımlamıştır.¹⁹⁴

Vecih Efendi'nin Amerika'da kalışının son aylarını Osmanlı temsilciliğinin sağladığı maddi destekle geçirdiği tahmin edilmektedir. Nitekim, New York Başkonsolosu Celal Bey 17 Aralık 1915'te Hariciye Nezaretine yazarak hâlen Philadelphia'da bulunan Vecih Efendi'nin müptela olduğu müzmin böbrek hastalığı hasebiyle bir ay tedavi görmek için hastaneye gitmek mecburiyetinde kaldığını ve hastalığından başka "nakd-i mevcudunun dahi tükenmek üzere" olduğunu belirtmiştir. Onun sefil ve perişan kalmaması için kendisine yardım yapılmasına izin verilmesini Nezaretten talep etmiştir.¹⁹⁵

Şubat 1916 başlarında Vecih Efendi giderek kötüleşen hastalığı sebebiyle ikametini iklim şartlarının daha uygun olacağını düşündüğü Virginia eyaletindeki Richmond şehrine taşınmış ve oradaki Lübnan ve Suriye kökenlilerle temas kurmuştur. Bunlar arasında onun vefatını duyuran ve eşyalarını New York'taki Türk Konsolosluğuna gönderen Mr. Dibb de bulunmaktaydı. Ayrıca, Lübnan asıllı tacir Halil el-Dibsi onun ölüm haberini Nasıra'daki ailesine bildirmiş, ancak gönderdiği mektup savaşın bitiminden sonra ulaşmıştır. Vecih Efendi, Richmond'da bugün de hâlâ tarihi bir otel olarak bilinen pahalı ve prestijli Jefferson Hotel'de ikamet etmiştir.¹⁹⁶

Mehmet Vecih Efendi'nin Amerika Birleşik Devletleri'nde Vefatı

Vecih Efendi'nin Amerika'daki hayatı Virginia eyaletinin Richmond şehrindeki vefatıyla sona ermiştir. Onun müzmin böbrek hastalığı 1916 yılı başlarında kalp rahatsızlığı ile birlikte iyice kötüleşmiş ve hastalığının ilerlemesi neticesinde Richmond'daki Hygeia Hospital'a kaldırılmıştır. Washington'daki Osmanlı Konsolosu Hüseyin Bey onu hastanede ziyaret etmiş ve şehirdeki Lübnan asıllı Mr. Dibb de hastalığı boyunca onunla yakından ilgilenmiştir. Henüz daha 34 yaşında iken 4 Mayıs 1916 tarihinde Richmond'daki Hygeia Hospital'da hayatını kaybetmiş ve şehirdeki Hollywood Kabristanlığı'na defnedilmiştir.¹⁹⁷

Vecih Efendi'nin vefatını *The Richmond Times Dispatch* gazetesi 6 Mayıs 1916 tarihli sayısında "Sultan'ın Temsilcisi Hygeia Hospital'da Vefat Etti" başlığıyla duyurmuştur. Onu Türkiye Sultanı'nın Filipin adalarındaki özel dinî temsilcisi olarak

194 Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America", s.144-145.

195 BOA, HR.UHM. 186-61.

196 Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America", s.145-146.

197 Clarence-Smith, "Wajih al-Kilani, Shaykh al-Islam of the Philippines", s.189.

sunan gazete, uzun süredir devam eden hastalığı sebebiyle yattığı Hygeia Hospital'da vefat ettiğini bildirmiştir. Washington'daki Türk Büyükelçiliğindeki Konsolos Hüseyin Bey'in onun vefatından haberdar edildiğini ve cenazesinin elçilikten gelecek direktifler için bekletildiğini belirtmiştir. Bir ay önce aniden hastalanarak Jefferson Hotel'den hastaneye kaldırıldığını ve yanında sadece Moro hizmetçisi Tahir'in bulunduğunu yazmıştır. Onu "sıra dışı bir kültüre sahip", "altı dil konuşan" ve "birkaç tane kitabın yazarı" bir Müslüman âlim olarak tanımlamıştır.¹⁹⁸

Aynı gazete ertesi günkü sayısında onun cenazesinin defnini de, arka sayfalarda haberleştirmiştir. Buna göre, Vecih Efendi 6 Mayıs 1916 tarihinde Cumartesi günü öğleden sonra saat 5'te şehirdeki Hollywood Kabristanlığı'na defnedilmiş ve New York şehrindeki Türk Konsoloslukunda çalışan imam tarafından dinî vecibeler yerine getirilerek cenazesi kaldırılmıştır. Gazete, savaş şartlarının onun cenazesinin memleketine taşınmasına izin vermediğini, eğer akrabaları isterlerse savaş sonrasında taşıyabileceklerini bildirmiştir.¹⁹⁹

Vecih Efendi, Amerika'daki zamansız vefatıyla birlikte yüklenmiş olduğu misyonu tam olarak yerine getirememiş ve ölümünün projelerinin hayata geçirilmesini göremeden elinden almıştır.²⁰⁰ Ancak, onun zamansız ölümüne sevinenler de olmuştur. Onu Filipinler'de görmek istemeyen Moro Bölge Valisi Carpenter, Vecih Efendi'nin vefatından iki yıl sonra bile onun vefatını bölgedeki kamu düzeni için muhtemel bir tehdidin ortadan kalkmasına vesile olan "zamanında" bir ölüm olarak değerlendirmiştir.²⁰¹

Vecih Efendi'nin Nasıra'da yaşayan ailesi uzun bir süre ondan haber alamayınca hayatta olup olmadığı hakkında şüpheye düşmüşler ve dönemin Beyrut Valisi Azmi Bey'e başvurarak yardım istemişlerdir. Azmi Bey de 3 Temmuz 1916'da Dâhiliye Nezaretine durumu bildirmiştir.²⁰² New York Başkonsolosluğu 12 Temmuz 1916'da Hariciye Nezaretine gönderdiği yazıda Vecih Efendi'nin yakalandığı müzmin hastalıktan kurtulamayarak Virginia Eyaleti'nin Richmond şehrinde 4 Mayıs 1916 günü vefat ettiğini ve Washington'daki Osmanlı sefaretinde görevli İmam Mehmed Ali Efendi tarafından cenazesi kaldırılarak naşının Richmond Kabristanlığı'na defnedildiğini bildirmiştir. Şahsi eşyaları olan iki çanta, bir sandık, bir tahta kutu ve bir torba

198 The Richmond Times Dispatch, "Sultan's Representative Dies at Hygeia Hospital", 6 Mayıs 1916.

199 The Richmond Times Dispatch, "Buried in Hollywood", 7 Mayıs 1916, s.11. Onun defniyle ilgili gazetede çıkan haber şöyledir: "Syed Mohammad al-Gilani, Sheik-ul-Islam of the Philippine Islands, was buried yesterday afternoon at 5 o'clock in Hollywood Cemetery. The Imam, or high priest attached to the Turkish Consulate in New York city, performed the last rites over the grave. War conditions in Europe necessiated the burial of the distinguished Turkish sheik in this city. At the expiration of war the body may be reinterred in his native land, if relatives so desire".

200 Clarence-Smith, "An Ottoman Notable in America", s.147.

201 Charbonneau, "Civilizational Imperatives", s.401

202 Türker, "ABD'nin Talebi", s.538.

ise Richmond'da mukim Osmanlı tebasından N. F. Dibb tarafından Başkonsolosluğa gönderilmiştir.²⁰³ Dâhiliye Nezareti 9 Kasım 1916'da Hariciye Nezaretine yazarak onun vefatı hakkında bilgi talep etmiş ve Hariciye Nezareti de 19 Kasım 1916'da Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda New York Başkonsolosluğunun yazısına atıf yaparak onun vefat haberini ailesine ulaştırılmak üzere bildirmiştir. Ayrıca, Meşihat Dairesine de haber verilmiştir.²⁰⁴

Vecih Efendi çok genç bir yaşta vefat etmiş ve geride bakıma muhtaç bir aile bırakmıştır. Onun Amerika'ya gitmesini sağlayan Cemal Paşa, vefat haberini duyunca çok üzülmüş ve 20 Kasım 1916'da Dâhiliye Nezaretine yazarak onun geride bıraktığı ailesine hükümet tarafından yardım yapılmasını istemiştir. Amerika'ya "Uzak Doğu'daki Müslüman âleminde cihad-ı mukaddes teşebbüsâtında bulunmak için gönderilmiş olan" Vecih Efendi'yi "kıymetli ve fedâkar bir zat" olarak tanımlamış ve onun için meclisten özel bir kanun çıkarılarak vatan hizmeti tertibinden 1500 gurusu maaş tahsis edilmesini teklif etmiştir. Onun geride "annesi ve eşinden başka iki bekâr kız kardeş, üç bekâr kız çocuğu ve küçük bir erkek çocuk" bıraktığını ve bu çocukların da yedi ilâ on sekiz yaşları arasında olup hâlen Nasıra'da ikamet ettiklerini bildirmiştir.²⁰⁵ Ancak Dâhiliye Nazırı Talat Bey, ailesi için meclisten vatan hizmeti maaşı kanunu çıkarılmasının çok zor olduğunu beyan etmiş ve talep edilen 1500 kuruşun acılı aileye bir defaya mahsus olmak üzere verilmesi Meclis-i Vükelâ toplantısında kararlaştırılmıştır.²⁰⁶

Savaş sonrasında Vecih Efendi'nin aile üyeleri Nasıra'da ve Nablus'ta ikamet etmeye devam etmişlerdir. Oğlu Suri, daha sonra İngiliz manda yönetimi döneminde Nasıra'daki mahkemede ve kızı Fatıma da başka bir ofiste çalışmıştır. Nasıra'daki Zubî ailesinin Geylânî ailesiyle kurduğu evlilikler vasıtasıyla iki aile birbirleriyle akraba olmuşlardır. 1948'deki Arap-İsrail Savaşı sırasında oğlu Suri bir patlama neticesinde hayatını kaybederken, kızı Fatıma da Amman'a göç etmiştir. Günümüzde ailenin soyunun Filistin ve Ürdün'de devam ettiği ifade edilmektedir.²⁰⁷

Bu araştırmanın hedeflerinden biri de, Vecih Efendi'nin Richmond'daki mezarının bulunup ortaya çıkarılması olmuştur. Bu yöndeki girişimlerimiz, basım öncesi araştırma metninin son okumalarının yapıldığı bir zamanda neticelenmiştir. Vecih Efendi'nin Hollywood Kabristanlığı'ndaki mezar yeri, onun hastanedeki vefat tarihinin 107'nci yıl dönümünde, yani tam olarak 4 Mayıs 2023 tarihinde Richmond'daki Virginia Commonwealth Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Osmanlı

203 BOA DH.EUM.4.Şb. 8/20.

204 BOA, HR.UHM., 186/61; BOA DH.EUM.4.Şb. 8/20; Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.955-956.

205 BOA DH.KMS. 42/13; Kadı-Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, c.2, s.956-957.

206 BOA, DH.KMS., 42/13; BOA, MV., 205/63.

207 Clarence-Smith, "Wajih al-Kilani, Shaykh al-Islam of the Philippines", s.191.

tarihçisi Melis Hafez ile Richmond'daki tarihî mezarlıklar üzerine çalışmaları bulunan meslektaşı Ryan K. Smith tarafından bulunmuştur.²⁰⁸ Mezarlık kayıtlarında onun tam adı "Sayed M. Wajah Gilani" olarak yazılmış ve 22'nci adanın tek kişilik mezarlar parselindeki 4'üncü sıra ve 75 numaralı mezar olarak kaydedilmiştir. Defin işleminin de, 6 Mayıs 1916 tarihinde yapıldığı belirtilmiştir. Amerikan usulü tarih yazımına (ay-gün-yıl) göre, 05.06.1916 olarak kayıtlara geçmiştir.²⁰⁹ Mezar yerinin ve üzerindeki yazının zamanla kaybolması sebebiyle, Melis Hafez ve arkadaşı Ryan K. Smith, önce 22'nci adanın tek kişilik mezarlar parselindeki 76 numaralı mezarı bulmuşlar ve hemen onun bir gerisindeki mezarın da Vecih Efendi'ye ait olduğunu tespit etmişlerdir.²¹⁰ İlgili kurumlarımızın mezarlık yetkilileri ile temasa geçerek tespit edilen yerde onun mezarının kabir geleneğimize uygun olarak yapılması önem arz etmektedir.

Search Burial Records

Enter a name below to search our burial records:

first: sayed

Tour Information

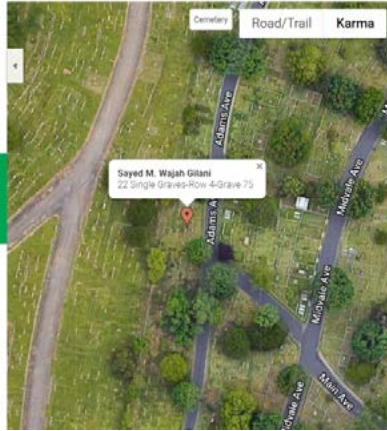
Search Results
Back to Results

Sayed M. Wajah Gilani
Born: Unknown Died: Unknown
Service: 05/06/1916 Age: 32

Section: 22 Single Graves
Plot: Row 4 Sub Plot | Niche | Crypt: Grave 75

Get Directions View & Submit Memories

Other Plot Occupants
No other occupants for this plot.

Resim 10: Vecih Efendi'nin Hollywood Kabristanlığı'ndaki Mezar Kaydı
(Kaynak: <https://www.hollywoodcemetery.org/genealogy/burial-records>.)

- 208 Haberin detayı hakkında bkz., <https://osmanlimalay.fsm.edu.tr/haber/Mehmed-Vecih-Efendinin-107-Yil-Sonra-Ilk-Ziyaretçileri2023-05-18-16-04-34pm>
- 209 Bu bilgiler için bkz. <https://www.hollywoodcemetery.org/genealogy/burial-records>. Defin kayıtlarının yer aldığı bu web sayfasını ve Vecih Efendi'nin mezar yeri fotoğraflarını çekip onları bizimle paylaşan Doç. Dr. Melis Hafız'a ve arkadaşı Prof. Dr. Ryan K. Smith'e burada sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Vecih Efendi'nin mezar yerini bulan Amerikalı tarihçilerle temas kurarak bunun gerçekleşmesini sağlayan kıymetli meslektaşım ve bu kitabın diğer editörü Prof. Dr. İsmail Hakkı Kadı'ya da ayrıca en kalbi duygularla teşekkür ederim.
- 210 Vecih Efendi'nin yanındaki 76 numaralı mezar, Julius A. Spiegel'e ait olup vefatı 20 Mayıs 1916 ve defin tarihi de 22 Mayıs 1916'dır. Bkz., <https://www.hollywoodcemetery.org/genealogy/burial-records>.

Resim 11: Vecih Efendi'nin Virginia'nın Richmond Şehrindeki Hollywood Kabristanlığı'ndaki Mezar Yeri (Foto: Melis Hafez ve Ryan K. Smith, 4 Mayıs 2023)

Sonuç

Filipinler Şeyhülislamı olarak tanınan Mehmet Vecih Efendi ve onun misyonu hakkında buraya kadar verilen bilgiler ve yapılan değerlendirmeler neticesinde sonuç olarak şunları söylemek mümkündür. Filipinler'deki Moro Müslümanlarının Osmanlı Sultanı ve Halifesi'nden bölgeye saygın bir dinî temsilcinin gönderilmesiyle ilgili talepleri, Amerikan işgalinin ilk yıllarından itibaren dile getirilmiş bir husustur. Ancak, onların bu arzusu Zamboanga Valisi Binbaşı John Park Finley'in onayı ve onun girişimleri sonucunda gerçekleşmiştir. Filipinler'deki Amerikan idaresi Moro direnişini kırmak için Osmanlı Sultanı'nın Halife sıfatıyla Moro Müslümanları üzerindeki etkisinden kendi lehlerine istifade etmek istemişlerdir. Zamboanga şehri ve çevresindeki Moro Müslümanları, Hacı Abdullah Nuno liderliğinde hazırlanan ve dinî bir temsilcinin gönderilmesini talep eden Moro mektubunun Osmanlı

Sultanı'na ulaştırılması için Finley'i vekil-i mutlak temsilcileri olarak seçmişlerdir. Başlangıçta Amerikan hükümetinin onayını alamayan Finley, yeni seçilen Demokrat Başkan Wilson'ın onayıyla mektubu muhatabına ulaştırmak üzere Moroların özel temsilcisi sıfatıyla İstanbul'a gelmiş ve Şeyhülislamlık makamı vasıtasıyla Moro mektubunun Sultan Reşad'a sunulmasını sağlamıştır. İstanbul'da Şeyhülislam ve Osmanlı hükümet yetkilileri tarafından gayet olumlu karşılanan Finley, amacına ulaşmış ve mektupta bahsedilen tüm Moro istekleri Osmanlı hükümeti tarafından yerine getirilmiştir.

Moroların talep ettiği dinî temsilci olarak Meşihat Dairesinde çalışan Mehmed Vecih Efendi, Şeyhülislamlık makamının teklifi ve Sultan Reşad'ın onayıyla Filipinler'e "Şeyhülislam Vekili" sıfatıyla görevlendirilmiştir. Onun bu makama atanmasında seyyid olması, iyi bir dinî ve resmî eğitim alması ve birçok dili konuşuyor olmasının önemli payı vardır. Ekim 1913'te İstanbul'dan ayrılan Vecih Efendi, deniz yoluyla Filipinler'e giderken Hindistan'daki ve Singapur'daki önemli dinî merkezleri ziyaret etmiş ve buralardaki Hint ve Malay Müslümanlar nezdinde Osmanlı temsilcisi olarak önemli izler bırakmıştır. 28 Ocak 1914 tarihinde görev yapacağı Filipinler'in Zamboanga şehrine ulaştığında, Finley ve kalabalık bir Moro topluluğu tarafından resmî törenle karşılanmıştır. Vecih Efendi, Finley ile birlikte çeşitli yerlerde düzenlenen toplantılara katılmış ve Morolara hitaben dinî konuşmalar yapmıştır. Gittiği her yerde Moro halkı onu büyük bir sevgi ve coşkuyla karşılamış ve Osmanlı Sultanı ve Halifesi'nin temsilcisi olarak ona saygı göstermiştir. Ancak onun Filipinler'deki faaliyetleri ve ülkede kalışı çok kısa sürmüştür. Finley'in dışındaki birçok Amerikalı ve Filipinli yetkili onun faaliyetini Moro direnişini kırmak değil aksine Moro cihadının yeniden canlanmasına yol açacağı endişesiyle ülkeden ayrılmasını istemişlerdir. Yakalandığı böbrek hastalığı da gerekçe gösterilerek iki ay sonra Filipinler'den ayrılmıştır.

Vecih Efendi Türkiye'ye döndükten sonra tekrar Filipinler'e dönmek ve Moro Müslümanlarına hizmet etmek üzere çeşitli fırsatlar kollamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı hükümeti tarafından Filipinler'e gitmek üzere bu defa Haziran 1915'te Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmiştir. Filipinler'e dönmek için Amerikan yönetimi nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmasına rağmen, Amerikan hükümet yetkilileri onun tekrar Filipinler'e resmî bir dinî sıfatla dönmesine şiddetle karşı çıkarak izin vermemişlerdir. Dokuz aya yakın ABD'de kalan Vecih Efendi, bu ülkede saygın bir Osmanlı temsilcisi olarak hareket etmiş, Hristiyan-Müslüman etkileşiminin hoşgörülü bir taraftarı, İslam'ın modern anlayışının tebliğcisi ve Moro Müslümanlarının haklarının savunucusu olmuştur. Amerika'da iken ikamet ettiği Philadelphia ve Richmond şehirlerinde yaşayan Lübnan, Suriye ve Filistin kökenli Osmanlı tebaası Hristiyan ve Müslüman göçmen yerleşimcilerle iyi ilişkiler kurmuştur.

Vecih Efendi Filipinler Şeyhülislamı olarak yüklendiği misyonuna sahip çıkmış, ona değer vererek makamını her yerde layıkıyla temsil etmeye çalışmıştır. Ancak onun görevi müzmin böbrek hastalığı sebebiyle kısa sürmüş ve Filipin Müslümanlarına hizmet etme yönündeki çabaları genç yaşta zamansız ölümüyle birlikte sonuçsuz kalmıştır. Bu vesileyle Filipinler'de Zamboanga çevresinde Türkiye'nin katkısıyla yapılabilecek bir cami, okul veya bir merkeze onun adı verilerek isminin ve hatırasının yaşatılması isabetli bir karar olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Kütüphane ve Koleksiyonlar:

Hakkı Tarık Us Osmanlıca Gazeteler Koleksiyonu (<http://www.tufs.ac.jp>)
 İSAM Ulema Sicil Dosyaları VT (Meşihat Arşivi) (<http://www.isam.org.tr>)
 İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşivi ve e-Kaynaklar (<https://ataturkkitapligi.ibt.gov.tr>)
 Amerikan Kongre Kütüphanesi (Library of Congress) (<https://lc.com/newspapers>)
 İngilizce Gazeteler Arşivi (<https://www.newspapers.com>)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Babialı Evrak Odası Evrakı (BEO): BOA, BEO., 4173/312948; 4174/313019;
 4174/3131019;
 Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU): BOA,
 DH.EUM.KLU., 9/12.
 Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH.EUM): BOA, DH.EUM., 4
 Şube 8/20.
 Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS): BOA, DH.KMS., 34/24;
 42/13.
 Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR): BOA, DH.ŞFR., 52/82; 468/23.
 Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS): BOA, HR.SYS., 70/36; 1010/10.
 Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO): BOA, HR.TO., 601/73.
 Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdüriyeti (HR.UHM): BOA,
 HR.UHM., 186/61.
 İrade Hariciye (İ.HR):BOA, İHR.423/1328/B-22
 İrade Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH): BOA, İ.MBH., 11/99; 12/37;12/40; 11/R-016;
 12/1331-C-011 (1); 12/1331-C-011 (3); 12/1331-C-011 (4); 12/1331-C-011
 (2); 12/1331-C-011 (5); 12/1331-C-14.
 İrade Taltifat (İ.TAL): BOA İ.TAL. 483/1331-C-14
 Maarif Nezareti Mektubi Kalem-i (MF.MKT): BOA, MF.MKT., 1046/61.
 Maarif Nezareti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalem-i (ME.İBT): BOA, ME.İBT., 150/98.
 Mabeyn İrade (MB.İ):BOA, MB.İ., 168/6.
 Meclis-i Vükela Mazbataları (MV): BOA, MV., 205/63; 231/123.
 Yıldız Parekende Umumi (Y.PRK.UM):BOA, Y.PRK.UM. 45/40;

Meşihat Arşivi:

Meşihat Sicill-i Ahval İdaresi Dosyaları (MŞH.SAİD): MEŞİHAT ARŞİVİ, MŞH. SAİD., 59/9/1; 59/9/2; 59/9/4; 59/9/5; 59/9/6; 59/9/7; 59/9/8; 59/9/10; 59/9/11.

Resmî Basılı Yayınlar:

Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (Year 1899)*, Government Printing Office, Washington 1901.

Department of Mindanao and Sulu, *Report of the Department of Mindanao and Sulu (Philippine Islands) 1914*, Vol.I, Government Printing Office, Washington 1916.

Philippine Statistics Authority (PSA), *2019 Philippine Statistical Yearbook*, PSA Publication, Manila 2019.

Mehmed Vecih Efendi'nin Yazıları:

Mehmed Vecih, "Filipin Mektupları-1: Yolda Bombay'dan", *Sebilürreşâd*, 5 Mart 1914, c.11, sy.286, s.425.

Mehmed Vecih, "İkinci Mektup: Aligir Medrese-i İslamiyesi", *Sebilürreşâd*, 5 Mart 1914, c.11, sy.286, s.425-426.

Mehmed Vecih, "Filipin Mektupları-3: Yolda Diyubend'den: Diyubend'de Medrese-i Diniyye", *Sebilürreşâd*, 12 Mart 1914, c.12, sy.287, s.15-16.

Mehmed Vecih, "Filipin Mektupları-4: Yolda Bohopal'dan: Bohopal Hakimesi Huzurunda", *Sebilürreşâd*, 19 Mart 1914, c.12, sy.288, s.36.

Mehmed Vecih, "5: Bohopal Hakimesi'nin Hilat İhsanı", *Sebilürreşâd*, 19 Mart 1914, c.12, sy.288, s.36-37.

Mehmed Vecih Geylanî, "Filipin Mektupları 6: Yolda", *Sebilürreşâd*, 26 Mart 1914, c.12, sy.289, s.55-56.

Mehmed Vecih Geylanî, "Filipin Mektupları-7: Singapur'a Muvasalat", *Sebilürreşâd*, 2 Nisan 1914, c.12, sy.290, s.72-73.

Mehmed Vecih Geylanî, "Filipin Mektupları-8: Singapur'dan Müfârakat", *Sebilürreşâd*, 9 Nisan 1914, c.12, sy.291, s.92-93.

[Mehmed Vecih], "Filipin Mektupları-2", *Tasvir-i Efkâr*, No:1040, 6 Nisan 1914.

[Mehmed Vecih], "Filipin Mektupları-3. Filipinli Dindaşlarımız Ne Hâldedir?", *Tasvir-i Efkâr*, No:1070, 6 Mayıs 1914.

Osmanlıca Gazete ve Dergi Yazıları:

- Rıza Tevfik, "Filipin Müslümanları ve Makam-ı Hilâfet", *İctihad*, 22 Mayıs 1913, sy.65.
- Rıza Tevfik, "Filipin Müslümanları ve John Park Finley", *Servet-i Fünûn*, No:1146.
- Mahmud Esad, "Filipin Ahali-yi İslamiyesine", *Şebilürreşad*, 12 Haziran 1913, c.10, sy.248.
- Sebilürreşâd, "Filipin", 10 Nisan 1913, c.10, sy.239.
- Tasvir-i Efkâr, "Filipin Ahali-yi İslamiyesi", No.716, 14 Nisan 1913.
- Tasvir-i Efkâr, "Filipin Ahali-yi İslamiyesi", No.770, 28 Mayıs 1913.
- Tanin, "Makam-ı Hilafete Filipin Müslümanları Hakkında Bir Müracaat". No.1565, 9 Nisan 1913.

İngilizce Gazete Yazıları (Kronolojik):

- Elmira Gazette (Star Gazette, New York), "Sultan Sending Panislamatic Emissaries to Philippines", 22 Temmuz 1902
- The Marion Star (Ohio), "Turkish Sultan and Philippines", 23 Temmuz 1902.
- Delphos Daily Herald, "Turkish Sultan and Philippines", 28 Temmuz 1902.
- The Sun (New York), "Wilson Approves Appeal to Sultan", 18 Şubat 1913.
- The Sun (New York), "Sultan Honors Major Finley", 4 Haziran 1913.
- The Sun (New York), "Col. Finley, Envoy of Moros, Spoils Turks' Old Tactics", 15 Haziran 1913.
- The Plainfield Courier News (New Jersey), "Bishop Brent May Not Accept", 14 Mayıs 1914.
- The Sun (New York), "Moros Regret Maj. Finley's Departure After Ten Years of Peaceful Rule", 2 Ağustos 1914.
- The Evening World (New York), "Kin of Mahomet Here To Pray on Skyscraper Top", 12 Ağustos 1915.
- New York Tribune, "Sheikh Smiles at Rolling Sea", 13 Ağustos 1915.
- New York Times, "Sheikh Here to Lecture", 13 Ağustos 1915.
- The Day Book (Chicago), "Telegraph Briefs", 13 Ağustos 1915.
- The Muncie Evening Press (Indiana), "Likes Skyscrapers", 13 Ağustos 1915.
- Xenia Daily Gazette (Ohio) "Great Alter", 13 Ağustos 1915.
- New York Tribune, "Qoran Aids Sheik in Suffrage Quiz: One Wife is Enough; Women Equal Men Mentally", 14 Ağustos 1915.
- The Richmond Times Dispatch, "The Shiek ul Islam of the Philippines", 15 Ağustos 1915.

- The Burlington Free Press, "Little News Stories", 17 Ağustos 1915.
- The Kane Republican, "Sheikh Sayid M. Wajih Gilani", 19 Ağustos 1915.
- Durham Morning Herald, "Scion of Mohammad Thinks New York Skyscrapers, A Good Place to Worship", 19 Ağustos 1915.
- The Fort Wayne Daily News, "Scion of Mohammad", 23 Ağustos 1915.
- The Union Republican (Winston-Salem), "Scion of Mohammad Thinks New York Skyscrapers, A Good Place to Worship", 26 Ağustos 1915.
- The Union Republican, "Sheikh Sayid M. Wajih Gilani", 26 Ağustos 1915.
- The Tampa Tribune, "Sheikh Sayid M. Wajih Gilani", 27 Ağustos 1915.
- The Tampa Tribune (Florida), "Scion of Mohammad Thinks New York Skyscrapers, A Good Place to Worship", 27 Ağustos 1915.
- The Courier Journal (Louisville), "Lineal Descendant of Mohammad Here", 5 Eylül 1915.
- The Salina Daily Union (Kansas), "Mohammad's Hitherto Unheard of Visit to Gotham", 11 Eylül 1915.
- Western Kansas World, "Sayid M.W. Gilani", 11 Eylül 1915.
- The Chronical Telegram (Ohio), "Mohammad's Hitherto Unheard of Visit to Gotham", 14 Eylül 1915.
- The Salina Union (Kansas), "Mohammad's Hitherto Unheard of Visit to Gotham", 14 Eylül 1915.
- The Kansas City Gazette Globe, "Mohammad's Hitherto Unheard of Visit to Gotham", 16 Eylül 1915.
- The Mound Valley Journal (Kansas), "He Liked the Skyscrapers", 08 Ekim 1915.
- The Washington Star (Pazar eki The Sunday Star), "Sayid Effendi Calls Upon Scott", 10 Ekim 1915.
- The Perry County Times, "He Liked the Skyscrapers", 14 Ekim 1915.
- The Owensboro Messenger (Kentucky), "Mohammad's Hitherto Unheard of Visit to Gotham", 20 Ekim 1915.
- Asbury Park Evening Press (New Jersey), "Mohammad's Hitherto Unheard of Visit to Gotham", 20 Ekim 1915.
- The Evening Republican (Columbus), "He Liked the Skyscrapers", 21 Ekim 1915.
- The Richmond Times Dispatch, "Sultan's Representative Dies at Hygeia Hospital", 6 Mayıs 1916.
- The Richmond Times Dispatch, "Buried in Hollywood", 7 Mayıs 1916.

Kitap, Makale ve Diğer Araştırmalar:

- Acehan, Işıl, “Osmanlı’nın Filipinler Şeyhülislamı Muhammed El-Vecih El-Geylani’nin Manhattan Ziyareti”, <https://forumusa.com/amerika-usa-amerika-birlesik-devletleri/osmanli-seyh-ul-islami-new-yorkta-bu-gokdelenlerden-ezan-okumak-ne-guzel-olurdu/> (Yayın Tarihi: 10 Mart 2019).
- Charbonneau, Oliver, “Civilizational Imperatives: American Colonial Culture in the Islamic Philippines, 1899-1942”, (Doktora Tezi, The University of Western Ontario, 2016).
- Clarence-Smith, William G., “Wajih al-Kilani, Shaykh al-Islam of the Philippines and Notable of Nazareth, 1913–1916”, *Nazareth History & Cultural Heritage: Proceedings of the 2nd International Conference*, Nazareth, July 2–5, 2012 (eds: Mahmoud Yazbak et al.), (Nazareth: Municipality of Nazareth Academic Publications, 2013), s.171-192.
- Clarence-Smith, William G., “Middle Eastern States and the Philippines under Early American Rule, 1898-1919”, *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia* (ed: A.C.S. Peacock ve Annabel Teh Gallop), (Oxford: Oxford University Press, 2015), s.199-220.
- Clarence-Smith, William G., “An Ottoman Notable in America in 1915-16: Sayyid Wajih al-Kilani of Nazareth”, *American and Muslim Worlds Before 1900* (ed: John Ghazvinian- Arthur Mitchell Fraas), (London: Bloomsbury Publishing, 2020), s.139-148.
- Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Osmanlı-Malay Dünyası Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, “Hacı Abdullah Nuno: Filipin Müslümanlarından Sultan Reşad’a Mektup”, (<https://osmanlimalay.fsm.edu.tr/Osmanli-Malay-Dunyasi-Calismalari-Uygulama-ve-Arastirma-Merkezi-Osmanli-Malay-Dunyasi-Iliskileri--Filipinler-ile-Iliskiler>).
- Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Osmanlı-Malay Dünyası Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, “Muhammed El-Vecih El-Geylani El-Nablusi: Malay Dünyasının Osmanlı Şeyh-ül İslâmı”, (<https://osmanlimalay.fsm.edu.tr/Osmanli-Malay-Dunyasi-Calismalari-Uygulama-ve-Arastirma-Merkezi-Osmanli-Malay-Dunyasi-Iliskileri--Wajih>).
- Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Osmanlı-Malay Dünyası Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, “Mehmed Vecih Efendi’nin 107 Yıl Sonra İlk Ziyaretçileri”, <https://osmanlimalay.fsm.edu.tr/haber/Mehmed-Vecih-Efendinin-107-Yil-Sonra-Ilk-Ziyaretçileri2023-05-18-16-04-34pm>
- Finley, John P., “Race Development by Industrial Means among the Moros and Pagans of the Southern Philippines”, *Journal of Race Development*, Vol.3, No:3, (1913): 343-368.

- Finley, John P. "The Mohammedan Problem in the Philippines", *Journal of Race Development*, Vol.5, No.4, (1915): 353-363.
- Gedacht, Joshua, "Islamic-Imperial Encounters: Colonial Enclosure and Muslim Cosmopolitans in Island Southeast Asia, 1800-1940", (Doktora Tezi, University of Wisconsin-Madison, 2013).
- Gedacht, Joshua, "Holy War, Progress and 'Modern Mohammedans' in Colonial Southeast Asia", *The Muslim World*, 105, s.446-471.
- Gedacht, Joshua, "The 'Shaykh al-Islam' of the Philippines and Coercive Cosmopolitanism in an Age of Global Empier", *Challenging Cosmopolitanism, Coercion, Mobility and Displacement in Islamic Asia* (ed: Joshua Gedacht ve R. Michael Feener), (Edinburg: Edinburg University Press, 2018), s.171-202.
- Gedacht, Joshua, "Native Americans, the Ottoman Empire, and Global Narratives of Islam in the US Colonial Philippines, 1900-14", *American and Muslim Worlds Before 1900* (ed: John Ghazvinian- Arthur Mitchell Fraas), (London: Bloomsbury Publishing, 2020), s.128-138.
- Gowing, Peter G., "Muslim-American Relations in the Philippines, 1899-1920", *Asian Studies*, Vol.6, No.3, 1963, s.372-382.
- Gowing, Peter G., "Mandate in Moroland: The American Government of Muslim Filipinos, 1899-1920", (Doktora Tezi, Syracuse University, New York 1968).
- Göksoy, İsmail Hakkı, "Filipinlerde İslamiyet", *Diyanet İlmî Dergi*, c.31, sy.3, (1995): 83-106.
- Göksoy, İsmail Hakkı, "Filipinler: Ülkede İslamiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), c.13, s.84-88.
- Hawkins, Michael, "Imperial Historicism and American Military Rule in the Philippines' Muslim South", *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol.39, No.3, (2008): 411-429.
- Hollywood Kabristanlığı Web Sayfası (Richmond, Virginia Eyaleti, Amerika Birleşik Devletleri), <https://www.hollywoodcemetery.org/genealogy/burial-records>.
- Kadı, İsmail Hakkı - Andrew Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, I-II, (Leiden: Brill, 2019).
- Kara, Adem, "Osmanlı Devleti-Filipin Ticari İlişkileri", *Journal of Turkish Studies*, c.8, sy.5, (2013): 331-343.
- Kawashima, Midori, "The 'Whiteman's Burden' and the Islamic Movement in the Philippines: The Petition of the Zamboanga Muslim Leaders to the Ottoman Empire in 1912", İsmail Hakkı Kadı- Andrew Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, (Leiden: Brill, 2019), c.2, s.877-929.

- Magdalena, Federico V., "Moro-American Relations in the Philippines", *Philippine Studies*, Vol.44, No.3, (1996): 427-438.
- Majul, Cesar Adib, *Muslims in the Philippines*, Third Edition, (Quezon City: University of the Philippines Press, 1999).
- Majul, Cesar Adib, "The Moro Struggle in the Philippines", *Third World Quarterly*, Vol. 10, No. 2, (1988): 897-922.
- Makol-Abdul, Pute Rahimah, "Colonialism and Change: The Change of Muslims in the Philippines", *Journal of Muslim Minority Affarirs*, Vol.17, No.2, (1997): 311-323.
- Othman, Mohammad Redzuan, "Pan-Islamic Appeal and Political Patronage: The Malay Perspective and the Ottoman Response", *Jurnal Sejarah*, No:4, (1996): 97-108.
- Özkan, Selim Hilmi, "Filipin Başşehbenderliği'nin Açılması ve Necip Halil'in Faaliyetleri", *Yeni ve Yakın Çağlarda Osmanlı Diplomasisi*, ed. Ahmet Dönmez, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), s.299-316.
- Rogers, P. D., "Major Finley and the Sheik Ul Islam: A Hitherto Unpublished Chapter of History", *Philippine Magazine*, Vol.36, No.1, (1939): 19,28-29.
- Saleeby, Najeeb M., *Studies in Moro History, Law and Religion*, (Manila: Bureau of Public Printing, 1905).
- Shehadeh, Raja, *A Rift in Time: Travels with My Ottoman Uncle*, (New York: OR Books, 2011).
- Straus, Oscar S., *Under Four Administrations: From Cleveland to Taft, Recollections of Oscar S. Straus*, (Boston/New York: The Riverside Press, 1922).
- Thompson, Wayne W., "Governors of the Moro Province: Wood, Bliss, and Pershing in the Southern Philippines, 1903-1913", (Doktora Tezi, University of California, San Diego, 1975).
- Türker, Hasan, "ABD'nin Talebi Üzerine Mehmet Vecih'in Filipinler'e Şeyhülislam Olarak Görevlendirilmesi (1913)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.33, sy.2, (2018): 521-543.
- Yıldız, Gültekin, "Halifenin Yokluğunda Hilafet Tartışmaları: 150'lik Rıza Tevfik'in Amman'dan Londra'ya Gönderdiği Bir Mektup Üzerine", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c.14, sy.26, (2009): 147-201.
- Walther, Karine V., *Sacred Interests: The United States and the Islamic World, 1821-1921*, (Chapel Hill: The Univesity of North Caroline Press, 2015).

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BASILAN MALAYCA YAYINLAR VE MEKKE VİLAYET MATBAASI

Filiz Dıđırođlu¹

Giriş

Güneydoğu Asyalıların Müslüman olmalarından itibaren hac ibadetini gerçekleştirmek üzere kutsal beldelere geldikleri ve Mekke-Medine ile irtibatta oldukları bilinmektedir.² Kutsal beldelere gerek hacı olmak niyetiyle gerekse dini ilimleri tahsil etmek maksadıyla yolculuk yapılıyor ve bazen tek seferde ikisi birden gerçekleşebiliyordu. Hicaz'da İslami ilimler konusunda eğitim alanların bir kısmı ülkelerine dönüp hocalık yapıyor bir kısmı da kutsal kentlerde kalıp öğrenci yetiştirmeye ve ilmi faaliyetlere devam ediyordu. 19. yüzyılın üçüncü çeyreğine gelindiğinde buharlı gemi teknolojisi kutsal beldelere ulaşımı kolaylaştırmış ve daha ucuz ve güvenli bir seyahat imkânı sağlamıştır. Böylece Güneydoğu Asya'dan daha fazla hacı aday ve talebe Mekke'ye seyahat etmiştir. İslami eğitim için Kahire'deki Ezher Camii ve Medresesi de Malay-Endonezya dünyası için oldukça cazip bir mekân olmuştur. Bu sayede Mekke ve Kahire'de yerleşik bir Cavalı topluluk da meydana gelmiştir. Osmanlı hâkimiyeti altındaki Mekke ve Kahire'de belirli bir süre yaşayan bu Malay ve Endonezya menşeli Müslümanlara bölgedeki en kalabalık Cava adasına nispetle o

1 Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, email: filiz.digiroglu@marmara.edu.tr. Orcid: 0000-0001-9319-8340

2 Bu çalışmanın ortaya çıkmasına birçok kişinin katkısı olmuştur. İlk olarak Hicaz gazetesi koleksiyonunu benimle paylaşan Süheyl Sapan Beyefendi'ye teşekkür ederim. İslami ilimler ve kitabiyat bilgisini benimle cömertçe paylaşan, Leiden Kütüphanesi'ndeki araştırmayı birlikte yürüttüğümüz değerli meslektaşım Güllü Yıldız'a müteşekkirim. Çalışmanın arşiv araştırmasında yer alan talebelerim Sinem Akyol ve Nurbanu Yılmaz'a, Arapça kaynaklardaki tercümelere yapan Elif Dığıroğlu'na ve Cavi kitaplardaki ketebe kayıtlarını benim için anlamlı hale getiren ve o bilgilere ulaşmamı sağlayan Abdülevvel Sıddik ve Naciye Tamimi'ye teşekkürü borç bilirim. Kitabiyat sahasındaki engin bilgilerinden her zaman istifade ettiğim İsmail Erünsal'ın yazıyı okumayı lütfedip nihai hâline bürünmesindeki katkularından dolayı müteşekkirim.

dönemde Arapça ve Osmanlı Türkçesinde “Câviler” veya “Cavalılar” denilmekteydi. Mekke ve Kahire’de yaşayan Cavalıların gündelik hayatlarına, neler yaptıklarına ve niçin oraya yerleştiklerine dair literatürde az da olsa bilgiler bulunmaktadır.³ Kahire’de başlayan ama Sultan II. Abdülhamid döneminde Mekke’de de aktif olarak yürütülen Cava ve çevre adalardaki ahaliye yönelik basım-yayın faaliyetleri ise daha sınırlı bir akademik ilgiye mazhar olmuştur. Bu çalışma Osmanlı dünyasında üretilen ve alınıp-satılan “Câvî lisanlı kitapların” [Kitab Jawi] izini sürmektedir. Her şeyden önce Câvî lisanı olarak tanımlanan metinlerin Güneydoğu Asya’daki Müslümanların ortak dili ve Arapça harf temelli bir yazı dili olduğu ifade edilmelidir.⁴ Bu yazıda Kahire’de başlayan, II. Abdülhamid döneminde Mekke’de yoğunlaşan ve hilafet merkezi İstanbul’da da görülen Cava adalarındaki ahaliye yönelik basım-yayın faaliyetleri ele alındı. Aslında Osmanlı Devleti’nin kendi topraklarında konuşulmayan bir dildeki neşriyata neden izin verdiği ve hatta bir adım sonrasında niçin ve ne şekilde bu tür basım-yayın faaliyetine doğrudan ya da dolaylı destek verdiği anlaşılmaya çalışıldı. Cava adalarına başta mushaf olmak üzere çeşitli dinî metinlerin hediye edildiğini de göz önünde bulundurarak kitap üzerinden bölgeyle kurulan bu dikkat çekici ilişki mercek altına alındı. Elbette Osmanlı ile Malay dünyası arasındaki dinî kitap ilişkisi Mekke’deki Vilayet Matbaasının Malay dünyasına yönelik kitap üretimi odak noktasından ayrılmadan ele alındı.

Resim 1: Mekke-i Mükerreme, Harem-i Şerif ve Kâbe-i Muazzama

(Kaynak: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, nr.90770)

- 3 Mekke’ye yerleşen Cavalılara dair yapılmış iyi bir çalışma için bkz. Muhammad Arafat bin Mohammad, “Be-Longing: Fatanis in Makkah and Jawi” (Doktora Tezi, Harvard University, 2013).
- 4 İslam’ın Malay kültürüne yaptığı en önemi katkılardan biri addedilen Câvî (Jawi) yazısı, Arap harf temelli bir alfabe oluşmaktadır. Câvî alfabesi önceleri sadece İslami kitaplarda kullanılırken Malay-Endonezya dünyasında konuşulan Malaycanın yazmada ortak alfabe olma özelliği kazanmasıyla birlikte kullanım alanı genişlemiş ve diğer metinlerin yazımında da yaygınlaşmıştır. Bkz., Md. Sidin Ahmad Ishak, “Malay Book Publishing and Printing in Malaya and Singapore 1807-1949”, (Doktora Tezi, University of Stirling, 1992), 16, 52.

Bu çalışmanın cevap aradığı birçok soru var ve onların başında bu neşriyata ev sahipliği yapan Mekke Matbaası'na dair olanlar geliyor: Mekke Matbaasının kurumsal yapısı, işleyişi ve teknik altyapısı nasıldır? Matbaa basım aletleri, kâğıt, mürekkep, Câvî hurufatı gibi teknik aksamı nasıl temin edilmiştir? Kurumsal yapıda Cavalı⁵ istihdamı ne orandadır ve bu istihdamın kurumdaki yapısal dağılımı ne şekildedir? Matbaada istihdam edilen Cavalıların isminin önünde yer alan “musahhîh” sıfatı ile kastedilen tam olarak nedir ve diğer vilayet matbaalarında benzer bir uygulama var mıdır? Matbaanın yayın performansında Malay dünyasına yönelik yayın faaliyetinin hacmi ne kadardır? Matbaada basılacak kitaplara dair yazışmalar var mıdır? Osmanlı otoritelerinin bu kararlardaki dahli ne orandadır? İstanbul'daki Malayca neşriyat hareketliliğine dair Osmanlı kaynaklarındaki izler nelerdir?

Resim 2: Cavalı Hacı ve Ailesi

(Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 27850)

Hacı adayı âlimler-talebeler-seyyahlar vesilesiyle hac dönemlerinde Mekke'deki entelektüel potansiyelin hareketlendiği malumdur. Buna ilaveten sıradan müminlerin de dinî bilgileri edinmek için temel düzeydeki risalelere ya da mushaf/cüze

5 Osmanlılar için “Cava” [Jawa] tanımı sadece Cava adası değil Güneydoğu Asya'daki tüm adaları kapsayan oldukça geniş bir bölgeye tekabül etmekteydi. Osmanlıların “Cavalı hüccac, tullab ve tüccar” tabirlerini kullanma biçimine bakıldığında Malay ve Endonezya dünyasındaki yerel farklılıkları gözetmeksizin herkesi kapsayacak şekilde olduğu görülecektir. Gerek sıradan ahali gerekse Osmanlı otoriteleri için Singapur, Malezya, Açe, Padang, Batavya, Patani ve takımadaların diğer bölgelerinden gelen herkes Cavalıdır. Osmanlı belgelerindeki kullanımı benzer biçimde gözlemleyen M.C. Low, Singapur üzerinden seyahat eden Çin ve Filipinli hacılar gibi başka grupları da kapsayabildiğini ifade etmektedir. Bkz. M.Christopher Low, *Imperial Mecca: Ottoman Arabia and the Indian Ocean Hajj*, (New York: Columbia University Press, 2020), Introduction, note 13.

olan teveccühü Mekke'yi her dönem kitap ticareti açısından avantajlı bir pozisyona sokmuştur. Bu nedenle gerek yazma gerekse matbu kitap için kayda değer bir kitap piyasasından söz edilebilir.

Mekke'deki kitapçı/sahafların faaliyetleri içerisinde Malay dünyasına yönelik özel bir gayret var mıdır? Varsa bu şekilde faaliyet gösteren kitapçı/yayıncılar kimlerdir? Mekke Matbaasında basılan Câvi (Jawi) kitapların baskı adetleri nedir, fiyatlandırma ve dağıtım şekilleri nasıldır? Cavalı tullab ve hüccacın kitap ticaretindeki rolleri tespit edilebilir mi? Tüm bu soru ve benzerlerinin cevaplarına dair ulaşılabilen veriler elinizdeki çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Hicaz'da Matbaanın Gelişimi

Hicaz'da matbaa ile ilgili Osmanlı arşivlerinde karşılaştığımız en erken kayıt 1872 yılına aittir ve bu kayıta Mekke'de ikamet eden Hind mücâvirlerinden Ali Muhtar isimli şahsa ait özel bir matbaadan bahsedilmektedir. Matbaa, ruhsatsız olarak işletildiğinin anlaşılması üzerine kapatılır. Bundan iki yıl sonra Medine'de bir devlet matbaası kurulması projesi gündeme gelir. Ancak 1883 yazında Mekke'de Vilayet Matbaasının açılması, bu projenin hayata geçmediğini göstermektedir. Mekke mücâvirlerinden sahaf Seyyid Abdullah Nureddin Efendi'nin kitap basmak üzere bir taş baskı matbaası açma talebine olumlu yaklaşmış ve 1876 yazında payitahttan izni onaylanmıştır.⁶ Hollandalı oryantalist C. Snouck Hurgronje Mekke hakkındaki meşhur kitabında Vilayet Matbaasından önce de Mekke'de matbu Malayca kitapların varlığından bahsetmiş ve 1876'da Zeynüddin'in dua ve ibadetlerini ele alan bir taş baskı kitabının tedavüle girdiğini ifade etmiştir.⁷ Bu durumda bu kitabın sahaf Nureddin'in matbaasında basılma ihtimali göz ardı edilemez. Ancak Ishak-Othman'ın son derece titizlikle hazırlandığı anlaşılan ve aralarında epeyce tarihsiz baskının da bulunduğu Malayca matbu eserlere dair listesindeki tarihi verilen eserlerden 1859 tarihli en eskisi, Davud b. Abdullah el-Fatani'nin Kahire'de basılan kitabıdır.⁸ Dolayısıyla 1859'dan itibaren Kahire'de Malayca matbu kitapların tedavülde olduğu bir gerçektir. Bu durumda Mekke'de karşılaşılan Zeynüddin'in kitabı Kahire'den de gelmiş olabileceği gibi o tarihlerde Mekke'de matbaa açma izni olan Mekkeli sahafın matbaasında da basılmış olabilir. Eğer öyle ise Osmanlı Devleti'nin resmî vilayet

6 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA), MF MKT 36/97, 39/58.

7 C. Snouck Hurgronje, *Mekka in the Latter Part of the 19th Century* (Leiden/Boston: Brill, 2007), 306.

8 Md. Sidin Ahmad Ishak and Mohammad Redzuan Othman, *The Malays in the Middle East: With a Bibliography of Malay Printed Works Published in the Middle East* (Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 2000), 79. Katalogda söz konusu kitabın Mekke'de 1841 baskısı da görülmektedir; ancak o tarihlerde Mekke'de bir basımevi olduğuna dair herhangi bir kanıt rastlanmamıştır. Bu eser Davud el-Fatani'nin en meşhur eserlerinden biridir ve yazma nüshasının Mekke'de tamamlandığı tarih 1841'dir. Bkz., Francis R. Bradley, *Forging Islamic Power and Place: The Legacy of Shaykh Davud bin Abd Allah al-Fatani in Mecca and Southeast Asia*, (Honolulu: University of Hawaii Press, 2016), 81. Katalogdaki bilginin eserin yazma nüshasına ait olması kuvvetle muhtemeldir.

matbaasından yaklaşık 7 yıl önce Mekke'deki özel matbaanın Malayca bir yayına ev sahipliği yaptığını söyleyebiliriz. Aslında Vilayet Matbaasının devreye girmesinden önce Malay dünyasının ihtiyaçlarına yönelik Kahire basımlı dinî kitapların Kahire ve Mekke'de tedavülde olduğunu ifade etmek gerekir.⁹

Mekke'deki Vilayet Matbaasının açılması ile Malay dünyasına yönelik Osmanlı topraklarında üretilen kitaplar için ikinci ve önemli bir başka safha başlamış oluyordu. 8 Ağustos 1883'te açılan matbaa birkaç ay içinde ilk kitabını basmıştır. *Menâsik-i Hac* adlı bu kitabı Sultan Abdülhamid'e takdim eden Hicaz'ın meşhur ve gayretli Valisi Osman Nuri Paşa, kitabı bir tüccarın talebi doğrultusunda bastıklarına vurgu yapıyordu. Mekke Matbaası da diğer vilayet matbaaları gibi hem devletin ihtiyaçlarını hem de o bölgedeki yayıncı ve kitapçıların taleplerini karşılamak üzere kurgulanmıştı.¹⁰ Vali'nin merkeze gönderdiği evraktaki dikkat çekici bir diğer husus ise Osmanlı topraklarında özellikle Mısır matbaalarında basılıp Mekke ve Kahire üzerinden Hindistan ve Cava adalarına çok fazla kitap gönderildiği tespitidir. Mekke Matbaasının baskı kalitesinin çok daha iyi olduğu ve bunun esnaf tarafından da takdir edildiğinin altını çizen Vali, matbaa genişletildiği takdirde Mısır matbaalarına ihtiyaç kalmayacağını ifade etmiştir.¹¹

Resim 3: Hicaz Valisi Osman Nuri Paşa, 1885.

(Kaynak: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, nr. 90850/165)

- 9 Kahire'deki Cavi (Jawi) matbuata dair bkz. Nico Kaptein, <https://www.kitlv.nl/blog-jawi-books-cairo/>.
- 10 Matbaanın çalışma nizamı ve şartlarını dönemin ruhuna uygun bir biçimde ifade eden ibareler için bkz. BOA, MF MKT 81/80.
- 11 "... Mekke-i Mükerreme'den Hindistan ve Cava adalarına külliyetle kütüb ve resâil nakl edenlerin badema Mısır matbaalarına müracaata lüzum görmeyeceklerinin katiyyen anlaşılacak [matbaanın] tevsiinin muhtaç olduğu ..." BOA, YPRK SRN 1/88; DH MKT 1342/6.

Söz konusu Mısır matbaaları ve baskıları ile yapılan kıyas tesadüfi olamaz ve acaba kast-1 mahsusu nedir? Mekke Matbaasının Mısır matbaalarına alternatif oluşturacak biçimde büyütülmesi teklifi ve peşi sıra gelen yazışmalar Osmanlı bürokratlarının Kahire merkezli Cava lisanlı kitap üretimini Mekke'ye doğru kaydırma operasyonunun bir nişanesi olarak okunabilir mi? Kanaatime göre okunabilir, zira meselenin hem siyasi hem de ticari boyutu vardır. Mekke'de hareketli bir kitap piyasası vardır ve bu piyasada Malay dünyasına yönelik kitap ve risalelerin payı hiç de yabana atılacak türden değildir. Üstelik eğitilmiş Malayların ve özellikle medreselilerin Arapça dini kitapları da rahatlıkla takip ettiği düşünüldüğünde Malayca ve Arapça kitapların hitap ettiği bir kitleye kitap satmaktan ne devletin ne de özel sektörün geri durmayaacağı aşikârdır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Müslüman coğrafyadaki rolü hesaba katıldığında II. Abdülhamid'in panislamist politikaları çerçevesinde Malay dünyasının Osmanlı'dan beklentilerini karşılamaya yönelik oldukça kullanışlı bir unsur olarak Mekke Matbaasının ustaca devreye sokulduğunu tahmin etmek güç olmayacaktır. Nitekim Mekke'nin Şafii Müftüsü Dahlan (1816-1886) *Fütuhât* adlı eserinin son kısmında Türkçe, Arapça ve Cava lisanında neşriyat yapmak üzere vilayette Sultan Hamid'in tesis ettiği matbaadan hayırlı bir hizmet olarak bahseder.¹²

Resim 4: Mekke Vilayet Matbaası.

(Kaynak: BOA, FTG.f, nr.1749)

12 Ahmed b. Zeyni Dahlan, *el-Fütühâtü'l-İslamiyye* 2, 1304/1886, (Kahire 1968), 485; İrfan Aycan, "Dahlân, Ahmed b. Zeyni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* 8, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), s. 416-417.

Üst düzey bir Osmanlı bürokratu olan Mehmed Emin el-Mekki, Osmanlı halifelerinin kutsal beldelere yaptığı hizmeti anlatan eserinde, Vilayet Matbaasının iki katlı kârgir bir yapı olarak hükümet binası karşısındaki arsaya inşa edildiğini anlatır. Matbaanın “Arapça, Türkçe, Farsça, Hintçe ve Cava lisanı”nda kitap basılabilecek altyapıya sahip olduğundan ve her türlü dinî kitabın basılarak İslam beldelerine gönderildiğinden de gururla bahseder.¹³ Öte taraftan Şeyh Osman Şihabüddin el-Funtani (Pontianak) adlı bir Malay da Sultan Abdülhamid’e ithafen bu bereketli matbaa girişimini anlattığı bir şiir kaleme almıştır.¹⁴

Mekke Vilayet Matbaası

Öncelikle Mekke Matbaasının isimlendirilmesi meselesine değinmek ve literatürde birkaç şekilde yer aldığını ve kayıtlarda farklı şekillerde karşımıza çıkabileceğini ifade etmek gerekir. Hicaz vilayetinin resmî matbaası Türkçe literatürde ağırlıklı olarak Hicaz Matbaası, Mekke Matbaası veya Vilayet Matbaası olarak anılırken, Arapça kayıtlarda ve çeşitli kütüphane kayıtlarında Matbaa-i Mirî olarak da zikredilmektedir. Aynı zamanda çoğu kitabın giriş ya da son sayfalarında son derece estetik bir istifle hazırlanmış olan “el-Matbaatü'l Miriyye bi-Mekketi'l-Mahmiyye, 1300” ifadesinin yer aldığı mührü de görmek mümkündür. Matbaa isimlerine belki de 1303 (1886) baskısı *Cemü'l-Fevâid*'in basım yeri tarifinde kullanılan “Matbaa-i Ümmü'l-Kura” ismi de eklenmelidir.¹⁵ Üstelik bu kitap kapaklarında doğrudan Mekke değil de sıfatının kullanıldığını görebildiğimiz yegâne tamlamadır. Bunlara ilaveten literatürde matbaaya dair “al-Matbaah al-Miriyyah al-Ka'inah” kullanımı da zikredilmektedir.¹⁶ Ancak bu kullanımdaki “kâin” kelimesi Mekke'deki Mirî Matbaa anlamında kullanılmakta ve gramer olarak bu şekilde Mirî Matbaa tamlamasında yer alsa da literatürde anıldığı gibi bir isim olarak kullanılması gerekli değildir. Aynı zamanda buradaki şekliyle “al-Ka'inah” ibaresinin matbaanın İslam coğrafyasına yönelik çeşitli Müslüman dillerinde kitaplar basması sebebiyle Ishak-Othman tarafından bu sıfatla adlandırıldığı görülmektedir.¹⁷ Kastedilen Mekke'deki bu Mirî Matbaa (devlet matbaası) olup, literatürde farklı isimlerle anılmıştır.

13 Mehmed el-Emin el-Mekki, *Hulefâ-yı İzâm-ı Osmâniyye Hazarâtunun Haremeyn-i Şerifeyndeki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Hümayûnlarından Bâhis-i Târîhi Bir Eserdir* (İstanbul 1318).

14 Ermy Azziaty Rozali, “Sheikh Wan Ahmad al-Fatani and the Malay Publications in the Middle East” *Asian Social Science* 11, no. 24 (2015): 92 (90-94). Söz konusu şiir övülen matbaada 1311/1894'de basılan *Fethü'l-Mekke* adlı kitabın son sayfasında yer alan şiir olmalıdır.

15 *Cemü'l-Fevâid*'in bu baskısı için bkz. Leiden Kütüphanesi, 8203 A 9. “Ümmü'l-kura”nın da yer aldığı Mekke isimleri için bkz. *Hicaz Vilayet Salnamesi* (1306), 178.

16 Ishak-Othman, *The Malays in the Middle East*, 27; Ermy Rozali, *Sheikh Wan Ahmad al-Fatani*, 91.

17 Kitabın editöryal okumaları esnasında bu hususa dikkatimi çeken kıymetli meslektaşım İsmail Hakkı Göksoy'a teşekkür ederim.

Resim 5: “el-Matbaatü'l Miriyye bi-Mekketi'l-Mahmiyye, 1300” yazılı Mekke Vilayet Matbaası'nın Kitaplara Bastığı Mühür
(Kaynak: *Bidayetü'l-Mübtedi*, 1320, s. 52)

Geniş Osmanlı coğrafyasında vilayet matbaa ve gazetelerinin tüm “resmî”lik vasıflarına rağmen bir kültür adacığı olduğu ve birçok açıdan kültürel gelişime öncülük ettikleri görülmektedir.¹⁸ Osmanlı topraklarında Hicaz, matbaa kurulması yarışına geç katılan vilayetlerden biridir ve en başından beri vilayet ahali kadar Mekke'deki hacı potansiyeli düşünülerek onların ihtiyaçları ve talepleri hesaba katılarak formüle edilmiştir. Bu yüzden vilayet matbaalarındaki çift dillilik (yerel dil [Arapça] ve resmî dil [Türkçe]) uygulaması Mekke'deki hacılara ve konuştuğuları dillere göre daha da esnetilmiştir. Burada Vilayet Matbaasının bastığı eserlere baktığımızda, Arapça-Türkçe çift dilinin dışında kayda değer bir dil olarak Cava lisanını hemen hatırlayalım.

Matbaanın kurumsal yapısı ve işleyişi ile ilgili bilgilere ulaşmak maksadıyla Osmanlı vilayet salnamesine baktığımızda şu tablo ile karşılaşılır: Şamlı Abdülgani Efendi'nin yönetiminde faaliyetine başlayan Vilayet Matbaası birkaç yıl içerisinde kadrosunu genişletmiştir. Abdülgani Bey'den sonra 1890'lı yılların başında İbrahim Ethem Efendi müdürlük vazifesini ifa etmiştir.¹⁹ 1905 sonbaharında basım ruhsatı istediği bir kitap vesilesiyle matbaa müdürünün yine Abdülgani Efendi olduğu anlaşılmaktadır.²⁰ Matbaa müdürü olarak ismine rastlanan bir diğer isim Mahmud Bey'dir.²¹ Mahmud Bey'in izinli gittiği İstanbul'dan geri dönmemesi üzerine yerine vilayet sabık evrak müdürü Nuri Efendi tayin edilmiştir.²² Birkaç hafta görevde kalan

18 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu ve Ali Birinci, “Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler”, *Kebikeç* 2 (1995): 101-121.

19 *Hicaz Vilayet Salnamesi* (1309), 157.

20 BOA, MF MKT 869/32.

21 BOA, DH MKT 2857/36.

22 *Hicaz*, nr. 21, 10 Ra 1327/ 1 Nisan 1909, s.1, st.3.

müdür ile kâtibin istifası üzerine yeni görevlendirmeler yapılmıştır. Müdüriyete 26 senelik hizmeti ve tecrübesiyle sermürettip Abbas Efendi, kitabete de Ragıp Bey tayin edilmiştir.²³ Mürettipler matbaanın belkemiği görevlilerdi ve tecrübeleri sayesinde içlerinden biri en üst makama kadar yükselmiştir. Öte taraftan zor ve meşakkatli görevleri bazı sağlık sorunlarına da sebebiyet verebiliyordu. Nitekim 19 sene Vilayet Matbaasında mürettiplik vazifesini sürdüren Mehmet Cemil Efendi gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı 1904'te görevinden ayrılmak zorunda kalmış ve kendisine maaş bağlanmışır.²⁴

Başlangıçta 9 personelle işe başlayan matbaa, 28 kişilik en geniş kadrosuna 1887-88/ h.1305'te erişir. İlk yıllardan itibaren müdür nezaretinde kitabı yayına hazırlayan musahhihler, baskıya hazırlayan mürettipler, teknik makinaları kullanan görevliler ve kitabı ciltleyerek satışa hazır hâle getiren mücellidiyle tam teşekküllü bir matbaa kadrosu iş başındadır. İlk yıl kadroda Cavalı kimse görünmezken sonraki yıllarda son derece istikrarlı biçimde 2 Câvi musahhih kitaplarla ilgilenir. Görüldüğü üzere Vali Osman Paşa'nın bastıkları ilk kitabı Halife-Sultan'a takdim ederken dile getirdiği matbaanın genişletilmesi talebi ve Cava diyarına gönderilecek kitaplar için bu matbaanın yegâne adres hâline getirilme potansiyeli göz ardı edilmemiş ve Câvi lisanlı kitapları kontrol etmek üzere Mekke'de mukim iki Cavalı âlim "musahhih" sıfatıyla görevlendirilmiştir. 1885-86 salnamesinde karşılaştığımız isimler Şeyh Ahmed Fatani [Ahmed b. Muhammad Zain al-Fatani] (1856-1908)²⁵ ile Şeyh Davud Fatani'dir. İsimlerinden de anlaşılacağı gibi Patani kökenlidirler. Salnamelerde zikredilmese de bir diğer musahhih Şeyh İdris Kelantani'dir. Çünkü Mısır baskısı *Tercümânü'l-Müs-tefid'in (Kadı Beyzavî Tefsiri)* musahhihleri arasında diğer iki musahhihle birlikte Mekke Matbaasındaki Câvi kitapların musahhihi sıfatıyla anılan isimlerden biridir.²⁶ İdris Kelantani'nin Mekke Matbaasında bu göreve ne kadar devam ettiği bilinmiyorsa da sonrasında Macid el-Kürdi'nin Terakki Matbaasında Câvi kitapların musahhihi hatta editörü olarak görevini sürdürdüğü kesindir.²⁷

23 *Hicaz*, nr. 24, 9 Nisan 1325/22 Nisan 1909, s.2, st.1.

24 BOA, DH MKT 889/85. Maaş bağlanması ile ilgili yazışmalar için bkz. BEO 2414/180985, 2485/186311, 2575/193103.

25 Francis R. Bradley, "al-Fatani, Ahmad b. Muhammad Zayn", *Encyclopaedia of Islam, Three*, ed. Kate Fleet ve dğr., (Leiden: Brill, 2016). Erişim: 22 Eylül 2022. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912-ei3-COM-30122>.

26 Bkz. Leiden Kütüphanesi, 893 A 12.

27 Musahhih olarak adının anıldığı kitaplar için bkz. Leiden Kütüphanesi, nr. 8202 A 23, 890 B 30, 890 B 56, 8201 A 23.

Tablo 1: Mekke Matbaası Kadrosu (1885-86)

Müdür ve Sermürettib	Abdülgani Efendi
Muavini Makineci	Ali Efendi
Arabî Musahhihleri	Şeyh Abdülhamid Efendi
Refiki	Mehmed Efendi
Câvî Musahhihleri	Şeyh Ahmed Fatanî Efendi
	Şeyh Davud Fatanî Efendi
Mürettibîn	Hüseyin Hüsnü Efendi
	Abdurrahman Efendi
	Ömer Efendi
	Ahmed Mazhar Efendi
	Ahmed Ziyaeddin Efendi
	Abbas Efendi
	Mehmed Receb Efendi
	Mustafa Şemseddin Efendi
	Mehmed Cemil Efendi
	Ahmed Mekki Efendi
Merdaneci	Abdülhamid Ağa
Mücellid	Şeyh Salih Efendi
Refiki	Hacı Seyyid

(Kaynak: Hicaz Vilayet Salnamesi, 1303 (1885-86), s. 65-66)

Tablo 2: Mekke Matbaası Kadrosu (1891-92)

Müdür	İbrahim Edhem Efendi
Arabî Musahhihleri	Müderresinden Dağıstani Cafer Efendi
Refiki	Mehmed Said Efendi
Câvî Musahhihleri	Şeyh Ahmed Fatanî Efendi
Refiki	Şeyh Davud Fatanî Efendi
Sermürettib	Ömer Fevzi Efendi
Sermürettib Muavini	Abbas Efendi
Mürettibîn	Mehmed Receb Efendi
	Mehmed Rüşdü Efendi
	Aburrahman Sahaf Efendi
	Nasib Sıdkı Efendi
	Mehmed Halebi Efendi
	Abdüllatif Efendi
	Ahmed Mazhar Efendi
	Ahmed Sezai Efendi
Litografya Muallimi	Şamlı Said Efendi
Muavini	Seyyid Ahmed Allam Efendi
Hurufat Basmacı	Yusuf Efendi
Mücellid	Salih Şuayb
Çarh Çeviren Hademe	Elmas Ağa
	Şamlı Mehmed
	Erzurumlu Yusuf Ağa
	Kazanlı Yusuf Ağa

(Kaynak: Hicaz Vilayet Salnamesi, 1309 (1891-92), s. 157.)

Matbaanın Câvî kitap musahhihlerinden Davud [b. İsmail] Fatanî hakkında kaynaklar mesai arkadaşı Ahmed Fatanî'de olduğu kadar konuşkan değildir. Herhalde ifade edilmesi gereken ilk şey, yazdığı birçok eserle Malay dünyasını derinden etkileyen meşhur Patanili âlim Davud [b. Abdullah b. el-İdris] Fatanî (ö.1847)²⁸ olmadığı

28 Oman Fathurrahman, "Dawud al-Fatâni" *Encyclopaedia of Islam, THREE*, ed. Kate Fleet ve dğr., (Leiden: Brill, 2016). Erişim: 22 Eylül 2022. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912-ei3-COM-27713>

ve onunla karıştırılmaması gerektiğidir. İkincisi ise matbaada Ahmed Fatanî'nin yardımcı pozisyonundadır. Salnameler dışında ismine ilk defa 1884-85/h.1302'de Mîrî Matbaada basılan Ataullah İskenderî'nin meşhur kitabı *Hikem*'in Malayca tercümesinde rastlanmaktadır. Burada ismi Ahmed Zeyn Fatanî ile birlikte Şeyh Davud b. el-merhum İsmail Fatanî şeklinde anılırken 1892-93/h.1310'da basılan *Sirâcu'l-Hüda*'nın ketebe kaydında ismi müstakil olarak zikredilmiştir.²⁹ Meşhur Malay âlimlerinden Sumbavî'nin *Sirâcu'l-Hüda*'sının hamisinde Davud Fatanî'nin kaleme aldığı *Ziyâu'l-mürîd*'de de yer almaktaydı ve bu baskıyı musahhah Davud Fatanî'nin tek başına yayına hazırladığı anlaşılmaktadır. *Hikem*'i ise Zeyn Fatanî ile mukabele ettikleri ve ortaklaşa yayınladıkları görülmektedir.

Mekke Matbaasında Câvî kitapların musahhihi olarak anılan diğer isim Şeyh Ahmed Fatanî'dir. 1856'da Patani'de dünyaya gelen Ahmed Fatanî, Siyam Krallığı'nın ulemaya baskı uygulaması sonucu ailesi ile birlikte 6 yaşında Mekke'ye göçmüştür. Kutsal beldede eğitimini ilerleten Fatanî kısa sürede Mekke'de yüksek bir itibar elde etmişti. 1870'ler Mekkesinde ismi önde gelen bir âlim olarak zikrediliyordu ve Malay dünyasından birçok öğrencisi oluyordu. Yetiştirdiği öğrencilerin bir kısmı Cava adalarına döndüklerinde dinî lider ya da hatırı sayılır şahsiyetler olmuştur. Ahmed Fatanî, sıra dışı ve yenilikçi bir öğretmen olmanın yanı sıra İslami ilimler ile tıp, tarih ve modern siyaset alanlarını kapsayacak evsafı taşıyan büyük bir âlimdi.³⁰ Bu bilgiler literatürde birçok güvenilir kaynaktan teyit edilebilmektedir. Ancak birazdan ifade edeceğim üzere muhtemelen Malay kaynaklı anlatılardan Türkçe literatüre devşirilen şu bilgiler biraz meşkûttür.

Onun Malay âlimleri bir çatı altında toplamak amacıyla 1884'te Mekke'de Rabitü Ulemâi'l-Malayu Fatanî adıyla bir birlik kurduğu, 1885'te İstanbul'da düzenlenen Milletlerarası İslam Kongresi'ne Mekke şerifinin temsilcisi olarak katıldığı, kongrede Mekke hakkında telif ettiği *Sebilü'l-Mühtedin li't-Tefekküh fi Umurîd-Din* adlı eserini Sultan'a sunduğu ileri sürülmüştür. Bu eserini II. Abdülhamid'e ithaf etmiş ve Sultan'ın da onu Mekke'de Malayca kitapları basan Vilayet Matbaasının başına getirdiği iddia edilmiştir.³¹ Literatürdeki bu bilgileri Osmanlı kaynakları henüz teyit etmemiştir, yani bir kitap ithafının hediyesi olarak mı matbaada görevlendirilmiş şu anda bilgimiz dâhilinde değildir ama kesin olan şey matbaanın başına değil de Malayca yayınlardan sorumlu editöryal bir pozisyona uygun görüldüğüdür. Aslında bu görev onun basım işine ilk girişi değildi, çünkü Kahire'de kaldığı yıllarda Câvî kitaplar basmakla ünlü Halebî Matbaasında ve aynı zamanda Kahire'deki Mîrî Matbaada musahhah olarak

29 Leiden Kütüphanesi, nr. 8202 A 16; 863 B 7.

30 Sidin Ahmad Ishak, "Malay Book Publishing and Printing in Malaya and Singapore 1807-1949" (Doktora Tezi, University of Stirling, 1992), 109-111.

31 Ali Bulut, "Fetâni, Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1, 449-450.

çalışmıştı.³² Muhtemelen bu tecrübesi ona Mekke'deki matbaada çalışmanın yolunu açmıştı. Bir diğer ilginç nokta ise Sultan'a sunduğu iddia edilen kitabın konusu ve yazarı hakkındaki bilgilerin yanlış olmasıdır. Söz konusu eser 1885/1303'te İstanbul'da basılmış, ancak Şafii fıkhı hakkındaki iki ciltlik kitabın yazarı Ahmed Fatanî değil Malay dilinde yazma metinler üreten ve birçok öğrenci yetiştiren Mekke'deki ilk nesil Malay âlimlerinden Emirüddin Muhammed Erşed b. Abdullah el-Bancarî el-Malayvî'dir.³³ Görüldüğü üzere Ahmed Fatanî'nin İstanbul ile ilişkisine dair bilgilerin sıhhati şüpheli olsa da, o dönemde hilafet merkezinde basılan Câvî kitapların orada basılmasında bir etkisi olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Ahmed Fatanî'nin Mısır'daki matbaalarla temasta olduğu ifade edilmişti. Ancak daha sonra o, ünlü Halebî Matbaasında çalışırken aralarındaki fikir ayrılığı sebebiyle oradan ayrılmıştır. Mekke'deki ünlü kitapçı Muhammed Fida Keşmirî ve büyük oğlu Abdülğani ile dostluklarını ilerletmiş ve onları bir Câvî kitap bastırma ya ikna etmişti. Muhammed Fida Keşmirî'nin sponsorluğunda Malay âlim Şeyh Abdüssamed Felembanî'nin *Hidaye es-Sâlikîn* adlı kitabını Ezher yakınlarındaki Şeyh Hasan Tukhî'nin matbaasında bastırmıştır. Her ne kadar bu kitabın Mısır'da basılan ilk Câvî kitap olduğu ifade edilse³⁴ de Ishak-Othman'ın bibliyografyalarında Kahire'de daha erken basımlar olduğu görülmektedir.³⁵ Kahire'de bastırılmasına vesile olduğu bu eseri kitapçı Fida'nın dükkânında her isteyen satın alabilirdi. Ahmed Fatanî bu kitabı çok önemsiyor olmalı ki daha sonra Mekke Matbaasının Câvî kitap sorumlusu olduğu dönemde kendisi de basmıştır.³⁶ Ahmed Fatanî'nin kitapçı Muhammed Fida ve büyük oğlu Abdülğani ile Mekke Matbaasındaki vazifesine getirilmeden önce başlayan dostluğu matbaadaki görevi esnasında da devam etmiş olmalıdır. Belki de 1893/1310'da Seyyid Osman'ın yazdığı *Menâsık-ı Hac ve Umre* kitabını Mekke Matbaasında bastıran Abdülğani Fida'nın işleri bu dostluk dolayısıyla rahat ilerlemiştir.

Cava neşriyatından sorumlu Ahmed el-Fatanî'nin gözetimi altında Mekke'deki matbaa Malay dilindeki İslami literatürü oldukça bereketlendirmiş ve birçok kitabın üretilmesine vesile olmuştur. Ahmed Fatanî mümkün olduğu kadar çok sayıda kaliteli kitabı basmak için çok iyi bir organizasyon ve planlama yapmış olmalıdır. Matbaanın açılmasından yaklaşık bir sene sonra bu vazifeye getirildiği görülmektedir;

32 Halebî matbaasında çalıştığına dair bkz., Ermy Rozali, *Sheikh Wan Ahmad*, 91. 1859'da Osmanlılar tarafından Ezher Camii yakınlarında kurulan Malay matbaasında musahhah olarak çalıştığına dair bkz. Christopher M. Joll, *Muslim Merit-Making in Thailand's Far-South*, (London/ New York: Springer, 2012), 45.

33 Kitabın İstanbul'daki yegâne nüshası için bkz. Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 1980.

34 Rozali, *Sheikh Wan Ahmad*, 91.

35 Ishak-Othman, *The Malays in the Middle East*, 79; Davud b. Abdullah Fatanî'nin 1841'de iki cilt olarak Kahire'de yayımlanan *Fürû'ul-Mesâil* hakkında ayrıca bkz. Azyumardi Azra, "The Patani 'Ulema': Global and Regional Networks", *The Ghosts of the Past in Southern Thailand: Essays on the History and Historiography of Patani*, ed. Patrick Jory (Singapore: NUS Press, 2013), 104.

36 Mekke'deki Miri matbaada 1893-94/h.1311'de basılan nüsha için bkz. Leiden Kütüphanesi, 890 A 28.

belki de bu süre içerisinde bu hazırlığı yapmıştır. Başta Davud Fatanî olmak üzere Malay dilinde üretilmiş el yazmalarını özenle düzenleyerek yayımlamıştır. Sadece ana dilinde değil Berzencî, Cezûlî gibi Arap bilginlerin Arapça kitaplarını da düzenlemekle görevlendirilmiştir. Matbaadaki editörlük işlerinin yanı sıra Arapça ve Malayca birçok kitap yazmıştır.³⁷ Kendi yazdığı eserlerin bir kısmını da Mîrî Matbaada basmıştır.³⁸ Yayıncı ve yazar performansına bakılırsa hayranlık uyandırıcı bir çalışma azmine sahip olduğu görülecektir.

Şeyh Ahmed Fatanî, matbaada Davud Fatanî'nin en önemli öğretileri olarak gördüğü şeyleri yayımlayarak işe başladı ve matbaadaki görevi boyunca yayımlanan eserlerin yaklaşık %75'i Davud Fatanî'nin eserleri oldu.³⁹ Matbaada Davud Fatanî'nin eserlerini basmayı tercih etme sebebi herhalde Hurgronje'nin iddia ettiği gibi hemşehrlik ilişkisinden kaynaklanmıyordu. 19. yüzyıl boyunca Patanili âlimlerin ürettiği 1400 yazma eserin 900'ünün Davud Fatanî'nin yazdıklarının kopyası olması⁴⁰ onun Malay dünyasındaki popülerliğini kanıtlamaktadır ki tercih sebebi de bu olmalıdır. Aslında bu tercih hem yazarın okur kitlesinin genişliğini hem de Ahmed Fatanî'nin kendi ticari zekâsını gösterir. Bu ilk yayınların popüleritesi ve bunun doğal bir sonucu olarak elde ettiği bol miktardaki gelir, Malayca basım faaliyetinin devamı için elzemdi ve Ahmed Fatanî bu durumun son derece farkında olarak hareket etti. Çünkü Davud Fatanî'nin metinleri, ölümünden bir asır sonrasında bile Malayca eserlerin en popüler koleksiyonu olarak kaldı ve bu popüleriteden istifade etmemek düşünülemezdi. Üstelik Davud Fatanî'nin eserlerini yayımlamak Mekke Matbaasına münhasır da değildi. İstanbul, Bombay, Kahire, Singapur, Penang ve son olarak Patani'deki yayınevleri de benzer bir girişimden kazanç sağladılar.⁴¹ Meşhur bir âlim ve yazar olan Davud Fatanî'nin Mekke'deki varlığı, yetiştirdiği öğrenciler ve yazdığı kitaplar Malay-Endonezya ulemasına etkisi bakımından fevkalade önemli bir yerde durmakla beraber gelişen matbaa teknolojisi ve Ahmed Fatanî'nin isabetli tercihleri doğrultusunda kitaplarının Mekke'de basılması sayesinde geniş erişim yoluyla yayılmasına büyük katkı sunmuştur. Çünkü hac ve eğitim vesilesiyle her yıl kutsal beldelere gelen takımda Müslümanlarının Mekke'den edindikleri Davud Fatanî nüshası söz konusu hareketlilik nedeniyle oldukça avantajlıydı. Sahibinin gözünde halifenin himayesindeki matbaada basılan

37 Ishak-Othman, *The Malays in the Middle East*, 61.

38 Bunlardan bazıları için bkz. Leiden Kütüphanesi, 8203 A 4, 893 F 24, 8202 A 22, 8202 A 25, 890 B 59.

39 Francis R. Bradley, "The Social Dynamics of Islamic Revivalism in Southeast Asia: The Rise of Patani School, 1785-1909" (Doktora Tezi, University of Wisconsin-Madison, 2010), 477. Davud Fatanî'nin eserleri ve kopyaları hakkında ayrıntılı bir liste için bkz. Francis R. Bradley, "Sheikh Daud bin Abdullah al-Fatani's Writings Contained in the National Library of Malaysia", *Jurnal Filologi Melayu* 15, (2007): 122-140. (121-141); Aynı yazar tez, 222-262.

40 Francis R. Bradley, "Sheikh Da'ud Al-Fatani's Munyat Al-Musalli and The Place of Prayer in 19th-Century Patani Communities", *Indonesia and the Malay World* 41, no. 120 (2013): 3-4. (1-17).

41 Muhammad Arafat Bin Mohamad, "Be-Longing: Fatanis in Makkah and Jawi", (Doktora Tezi, Harvard University, 2013), 58-59.

nüşhanın diğer yerlerde basılanlara göre daha güvenilir, itibarlı olma ihtimali de düşünüldüğünde Mekke nüshasının maddi-manevi bereketli olduğu şüphesizdir.

Mekke Matbaasının Câvî kitaplarının sorumluluğunu yüklenen Ahmed Fatani (Şeyh Wan Ahmed) titiz bir âlimdi ve editörlüğünü yaptığı kitaplarda da bu titizliğin izlerini görmek mümkündür. Mesela bir eseri yayımlamak ya da basmak istediğinde o eserin çeşitli versiyonlarını, eğer eserin orijinal kopyasına erişemezse bütün kopyalarını toplardı. Orijinal nüsha ve versiyonların yanı sıra taş baskı nüshaları da edinecek kendi hazırladığı baskılarda kullanırdı.⁴² Yayımladığı eserlerden müellif nüshasına erişemediklerini de kitap kapaklarında belirtip en doğru şekilde yayına hazırlamaya çalıştığını eklemiştir.⁴³ Eğer eser Farsça veya Arapçadan Malay diline tercüme ise tercüme ile orijinal eser arasında karşılaştırmalar yapardı. Bu hem tercüme edilen kopyalarda bulunabilecek dil hatalarını hem de sıra karışıklığını düzeltmek için iyi bir yöntemdi. Eser bilinmeyen bir yazar tarafından kaleme alınmışsa yazarın dili ve üslubunu belirlemek için yetkin dil bilgisini kullanırdı.⁴⁴ Bir eserin özgünlüğünü tespit etmek için dil üslubu karşılaştırmaları yapardı ki bu yöntemi *Syrah Hikam Melayu*'nun gerçekliğini tespit için de uyguladı ve bunu kitabın 1884'te Mekke Matbaasında basılan nüshasında açıkladı.⁴⁵ Aynı yıl basılmasına vesile olduğu *Hikem*'in son sayfalarında rivayet edilen mütercimim kelime tercihlerine bakarak zikredilen şahsa ait olmadığına dair kuvvetli bulgularını okura duyurmuştur.⁴⁶ Ayrıca yayımladığı kitapların sonuna matbaanın mührünü vurarak da eserin sıhhatini artırma yoluna gitmekte, hatta okuyucunun bunu ayırt etmesini sağlamaktaydı. Okuyucuları mührün bulunmadığı ya da başka mührün bulunduğu nüshalara inanmamaları konusunda uyarıyordu. Bu tür kopyaların Mekke Matbaasında olduğu gibi titiz bir tashih sürecinden geçmediği ve bu nedenle birçok hatayı barındırdığı ve onlara tevccüh etmemeleri gerektiğini gösteren ifadeleri birçok kitabın sonuna vurduğu mühürle birlikte yayımlıyordu.⁴⁷ Elbette bu şekilde "taklitlerimizden sakınınız" diyerek okuru uyarıyor ve matbaasını diğerlerinden daha prestijli bir konuma yükseltiyordu. Fatani'nin üslubuna dair söylenebilecek bir diğer şey ise kitap kapaklarında ya da son sayfada yer alan kısımlarda yazdığı şiirlerdir. Bu şiirlerin bazıları kitabın basım tarihine işaret ederdi. Mirî Matbaada basılan *Ġam al-Fawaid*⁴⁸ ya da *Sebilü'l-Mühtedîn*⁴⁹ bu tür şiirle tarih düşürmeye örnek olabilecek yayınlarındandır.

42 Rozali, *Sheikh Wan Ahmad*, 93.

43 Bu tür bir ifadenin yer aldığı kitap kapağı için bkz. Leiden Kütüphanesi, 8203 A 38.

44 Rozali, *Sheikh Wan Ahmad*, 93.

45 Rozali, *Sheikh Wan Ahmad*, 93.

46 Leiden Kütüphanesi, 863 B 7.

47 Bu ibarenin yer aldığı bir eser için bkz. Leiden Kütüphanesi, 890 B 17.

48 Leiden Kütüphanesi, 8203 A 9.

49 Leiden Kütüphanesi, 863 B 17.

Bradley'in de ifade ettiği gibi Şeyh Ahmed Fatani'nin matbaayı idare ettiği yıllar iki ana döneme ayrılabilir: Dönemin en popüler eserlerinin çoğunu yayımladığı 1301-14/1884-96 yıllarını kapsayan ilk dönem ve 1319-25/1902-8 yıllarını kapsayan ikinci bir dönem.⁵⁰ Fatani göreve başladığı ilk yılda Mekke Matbaasında Câvî dilinde (Malayca'da) 12 kitap basmıştır. O yıl 30'u Arapça ve 1 tane Türkçe kitap olmak üzere toplam 43 eser basılmıştı. Dolayısıyla Türkçe salnameyi de hesaba katarsak 1885-86/h.1303'te matbaada basılan eserlerin %68'i Arapça, %27'si Câvî lisanı ve %5'i Türkçe'dir.⁵¹ Arapça eserlerin bir kısmının da Malay-Endonezya dünyasında karşılığı olduğunu düşünürsek matbaanın üretiminin neredeyse yarısının belki biraz daha fazlasının Câvî lisanı konuşan topluluklara yönelik olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Matbaa müdürünün bazı baskı tekrarı taleplerinden matbaanın ritmi ya da daha doğrusu söz konusu kitabın tedavüldeki hızı anlaşılabilir; ancak tam tirajın belli olmadığı bu durumda değerlendirmelerin eksik kalacağı muhakkaktır. Yine de ihtiyatlı olarak denenebilir. Mesela matbaa müdürünün 1905 Mayıs'ında baskı tekrarı istediği *Hatmül-Kuran*'ın daha önceki basım için aldığı ruhsat tarihi Kasım 1900'dür. Neredeyse 4 yıl içerisinde bu kitap tükenmiş ve yeniden basım süreci başlamıştır. Aynı ruhsat dilekçesinde basımı istenen *Mevlid-i Şerif* de benzer zaman diliminde tükenmiş görünüyor.⁵² *Mevlid* ve *Hatmül-Kuran*'ın Müslümanlar arasında çok okunan kitaplar olduğu, diğer matbaacı ve kitapçıların da bunları basmaktan geri durmayacağı, dolayısıyla piyasadaki bollukları düşünüldüğünde Mekke Matbaasının baskı tekrarına gittiği bu dört yıllık süre oldukça makul bir vakit gibi görünmektedir. Bunlara ilaveten Mekke Matbaasında altı baskıya erişerek popüleritesine ve tirajına dair ipuçları veren *Kifajat al-Gholam fi Bajan Arkan al-Islam* (Kifâyetül-Gulâm fi Beyân Erkânül-İslâm) da zikredilmelidir.⁵³ Yine bu bağlamda yedinci baskısını yapan Sumbavî'nin *Bidâyetül-Mübted'*si hatırlanmalıdır. Aynı dönemlerde Bombay'da 1400 adet basılan *Dürr-i Semîn*'in⁵⁴ baskı adedi de fikir vermesi açısından zikredilebilir. Zira Davud Fatani'nin bu eseri Mirî Matbaada basılan ilk Câvî kitaplardan biridir. 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı matbuatında bir kitabın tek seferde 1200 kopya basıldığı⁵⁵ da hesaba katılırsa her bir kitabın 1200-1500 adet arasında çoğaltıldığı düşünülebilir.

Görebildiğimiz örnekler üzerinden Mekke Matbaasında basılan kitapların formları, sayfa düzeni ve kapak tasarımı açısından bir bütünlük arz ettiği ve belirli form

50 Bradley, *The Social Dynamics of Islamic Revivalism*, 477.

51 *Hicaz Vilayet Salnamesi* (1303), 202-204.

52 BOA, MF MKT 866/39, Lef 2, 4 Mayıs 1321/ 17 Mayıs 1905.

53 Leiden Kütüphanesi, 863 B 16.

54 Leiden Kütüphanesi, 863 B 8.

55 Bu bilgiye Ayşe Tek Başaran'ın Osmanlı matbaacılığının 19. yüzyıldaki ilk evrelerini detaylı bir şekilde ele aldığı çalışmasında muhtelif yerlerde erişilebilir. Ayşe Tek Başaran, "The Ottoman Printing Enterprise: Legalization, Agency and Networks, 1831-1836", (Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019).

özelliklerine kavuştuğu söylenebilir. Ancak matbaanın teknik özellikleri, kaç kitap basıldığı ve kitap fiyatlarına dair ayrıntılı ve düzenli bilgilere sahip değiliz. Matbaanın kurulduğu ilk yılda basılan salnameden Mekke'de litograf tezgâh olmadığı için hazırlanan takvim ve haritanın basılmadığından; fakat sonraki yıllarda bu eksikliğin giderileceği ümidinden bahsedilmektedir.⁵⁶ Basılan beşinci ve son salnamede harita göremesek de litografya muallimi vazifesi ile birinin istihdam edilmesi matbaanın bu tekniği kullanma niyetinin somut adımı olarak okunmalıdır. Matbaa için gerekli harflerin İstanbul'dan getirildiği ve ihtiyaç hasıl olduğunda matbaa müdürünün taleplerini yinelediğini görüyoruz.⁵⁷ Matbaanın en temel ihtiyaçlarından biri olan kâğıdı nasıl temin ettiğine dair de ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Mekke Matbaasının çalışma saatleri ve dönemleri hakkında sınırlı bilgiye sahibiz ki onlardan biri hac dönemlerindeki yoğunluk dolayısıyla çalışmalarına birkaç hafta ara verildiğidir.⁵⁸

Hicaz Vilayet Matbaasında kitap dışında materyaller de yayımlanmış, örneğin Arapça-Türkçe dil çiftiyle neşredilen *Hicaz gazetesi* basılmıştır. Haftalık yayımlanan bu gazete henüz akademik bir ilgiye mazhar olmadığı için bölge kültür hayatına nasıl bir etkisi olduğunu belirlemek güçtür. Ancak gazetenin kendisini *Hicaz* ya da *Arap-Türk coğrafyasıyla* sınırlamadığı, Müslüman coğrafyaya yönelik hedefleri olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü yayına başladığı ilk aylarda gazete ve matbaanın Singapur'da bir vekâletinin bulunduğu okuyuculara duyuruluyordu.⁵⁹ İlan gözü atıldığında saygın bir tüccar vasıtasıyla Malay dünyası ile doğrudan bir bağ kurulduğu, var olan kitabi ilişkinin basın suretiyle de kuvvetlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Gazete ve matbaanın temsilcisinin Singapur'da olması da tesâdüfi değildir; çünkü Singapur 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Malay dünyasında bir basım merkezi olma yolunda ilerlemiş ve yüzyılın ortalarında hatırı sayılır bir yer edinmiştir.⁶⁰

Matbaanın neşriyat faaliyetlerinin yanı sıra Sultan Abdülhamid dönemine mahsus olan kitap denetim sisteminde de yer aldığı görülüyor. Kozmopolit nüfusuna yaraşır biçimde Hindistan, Tunus ve Mısır matbuatından kitaplar gelmekte ve bunların kontrolünün de Vilayet Matbaasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak *Hicaz Valisi* matbaanın yoğunluğu sebebiyle bu vazifeyi hakkıyla icra edemediği için diğer vilayetlerde olduğu gibi bu işe mahsus Maarif Müdürlüğünde bir müfettiş görevlendirilmesinin daha iyi olacağını ifade etmiştir. Bu talebi değerlendiren İstanbul ise

56
56 *Hicaz Vilayet Salnamesi* (1301), 182.

57 *Hicaz Vilayet Matbaası* müdürünün matbaada kullanılmak için Mekteb-i Sanayi-i Şahane'ye sipariş edilen harfleri teslim aldığı gösteren makbuz için bkz. BOA, DH MDK 91/4.

58 *Hicaz* gazetesinin bu nedenle oluşan yayın aksaklığından dolayı okuyucularından özür dilemesi hakkında bkz. *Hicaz*, nr. 141, 6 Muharrem 1332.

59 "Singapur'daki Müslüman kardeşlerimizin gazetemize ulaşmalarını kolaylaştırmak için saygın tüccarlardan es-Seyyid el-Hac Muhammed Efendi Ebubekir Medâni'nin *Hicaz gazetesi* ve matbaası vekâletini üstlendiği, isteyenlerin bu zata müracaat etmeleri tavsiye olunur", *Hicaz*, nr. 9, s.2, st.2. 19 Zilhicce 1326/12 Ocak 1909.

60 Singapur'un basım tarihi için bkz. Sidin Ahmad Ishak, *Malay Book Publishing*, 35-40, 69-73.

şöyle bir çözüm önermiştir: Hicaz vilayetine bu beldelerden gelen kitaplar umumiyetle mezheplere ve dine taalluk eden kitaplar olacağından Mekke'deki dört mezhep imamının bu kitapları değerlendirmesi münasiptir.⁶¹

Mekke'deki Vilayet Matbaasının bir diğer hizmeti de her yerde olduğu gibi kitapçılara kitap basımı noktasında yardımcı olmaktır. Mekke'de de bu hizmetten yararlanan, Arapça ve Câvî kitaplar bastıran kitapçı ve sahaflar vardı. Ishak-Othman'ın envanterine göz atacak olursak Câvî kitap basımı ve alım-satımı ile de uğraşan kitapçı-yayıncılarla ilgili şöyle bir tablo ile karşılaşırız.

Kaynak: Ishak-Othman, *The Malays in the Middle East*, s. 73-86.

Görüldüğü üzere Mekkeli kitapçılar içerisinde Câvî neşriyatı konusunda iki müessese öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki Hint asıllı bir Malay olan Ahmed bin Abdullah Mücellid veya Ahmed Mücellid'in müessesesidir. 1892'de yayımlanan bir reklamında, çeşitli yazarların kendileri tarafından yayımlanan yaklaşık elli Malayca kitabın başlığını listelemiştir.⁶² Kendisi Mescid-i Haram yakınlarındaki Babüs-Selam'da bulunan bir yayıncı ve ciltçiydi. Hatırlanacağı üzere burası o dönemde Mekke'nin kitapçılar bölgesiydi. Son derece girişken ve başarılı bir yayımcı olan Mücellid Ahmed babasının izinden gidip onun gibi hem yayımcılık hem de ciltçilik sanatını sürdürüyordu. Babası Mücellid Abdullah Hindî, Kahire, Bombay, Mekke gibi birçok farklı yerde kitap bastırıp Mekke'deki dükkânda satmaktaydı. İstanbul'daki Câvî kitap basımında adı geçen yayıncılardan biri olan Mücellid Abdullah payitahttaki Câvî matbuatın mimarlarından biri olarak da anılmayı hak etmektedir. Baba-oğul Mücellid ailesinin Mekke merkezli Câvî kitap ticaretinde önemli bir yeri olduğu muhakkaktır.

Ishak-Othman'ın çalışmasındaki ifadelerden Mücellid Ahmed müessesesi ile Kerimiye Matbaası aynı müessese gibi anlaşılmaktadır.⁶³ Ancak Mücellid'in çokça

61 BOA, DH MKT PRK 1018/45 21 Nisan 1303; DH MKT 1422/71.

62 Ishak-Othman, *The Malays in the Middle East*, 62.

63 Ishak-Othman, *The Malays in the Middle East*, 63. Sidin Ahmad Ishak, *Malay Book Publishing*, 113.

kitap bastırması dışında Kerimiye Matbaası ile aralarında henüz tespit edebildiğimiz organik bir bağ yoktur. Bunun yanı sıra aynı yazarların Kerimiye Matbaasının Hindistan alt kıtasından gelen Câvi baskılarını anımsatan daha kalın hurufat kullanımı ve daha büyük yazı biçimiyle açıkça ayırt edilebilir yayınlar yaptığı tespitine katılmamak mümkün değildir. Gördüğümüz baskıların çoğu bu tespiti teyit etmektedir. Bu nedenle Kerimiye Matbaasının Bombay taraflarında bağımsız bir matbaa olduğunu düşünmekteyiz. Eğer böyle ise Hint asıllı Mücellid ailesinin Bombay'daki matbaayla iletişime geçmesi hiç de şaşırtıcı olmamalıdır.

Diğer dikkat çekici müessese muhtemelen Ahmed Fatanî'nin önderlik ettiği bir girişim olan Mektebe Fatanîye'dir. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarına denk gelen birkaç on yıl boyunca kitap satışında oldukça etkili olan bu kitapçı Mekke'deki Kaşâşiye bölgesindedir. Mekke'deki kitapçıların bulunduğu yerdeki bu kitapçı sadece kitap satıyor olamaz; aynı zamanda yayımcı da olmalıdır. Ne var ki sattığı birçok kitabın Matbaa-i Mirîye'de basıldığını biliyoruz.⁶⁴ Aynı zamanda bu kurumun Malezya, Endonezya, Patani ve Kamboçya'da geleneksel medrese tarzında İslami eğitim veren pondok/pesantren okullarının birçoğu için ana malzeme tedarikçilerinden biri olduğu da bilinmektedir.⁶⁵ Bu kadar faal bir müessese olan Mektebe Fatanîye ile Vilayet Matbaası Câvi kitaplarını aynı kişinin idare ettiği düşünüldüğünde bu iki kurumun basımları birlikte değerlendirilebilir ki, o zaman faaliyetleri Mücellid Ahmed'in müessesesiyle eş değer bir çizgiye çıkar.

Hacim itibariyle bunlarla kıyaslanamayacak olsa da grafikte görülen Macid Kürdi'nin kurduğu Terakki Matbaası da Câvi kitap basımında öne çıkan işletmelerden biridir.⁶⁶ 1909 yılı başlarında matbaa ruhsatına kavuşan Macid Kürdi'nin 1913'te basmayı tercih ettiği kitap Mekke'nin Şafii Müftüsü Dahlan'ın kaleme aldığı Malay dünyasındaki en popüler dinî kitap addedilebilecek *Mühimmat el-Nefâis*'tir. Mekke'deki Cavalıların gündelik hayatlarında karşılaştıkları meselelere Şafii fıkına uygun fetvaların verildiği bu kitabın 5 defa farklı şehirlerde baskısı olması popülaritesine işaret etmektedir.⁶⁷ Ve Mekke'li tecrübeli kitapçı da matbaasını faaliyete geçirdiği ilk yıllarda satış garantili bir eser olarak bu kitabı basmayı tercih etmiş olmalıdır.

Görüldüğü üzere Mekke'deki matbaanın ve ismi anılan kitapçıların faaliyetlerinin büyük bir kısmı Malay okurlara yöneliktir. Ortadoğu'daki doğal Malay okuyucu

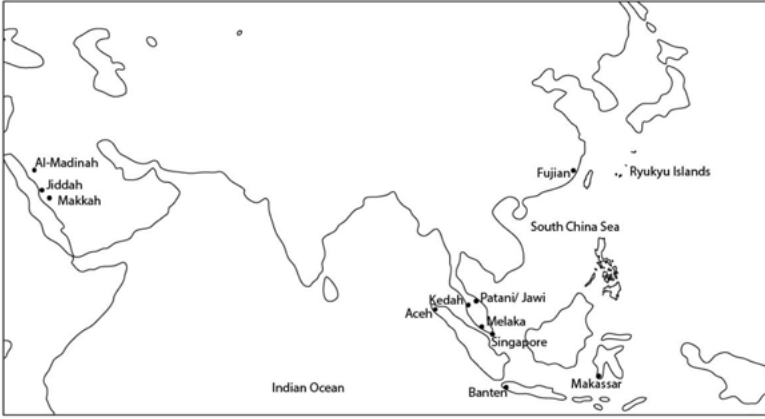
64 Ishak-Othman, *The Malays in the Middle East*, 61.

65 Ishak-Othman, *The Malays in the Middle East*, 62.

66 Bu matbaanın ismi Ishak-Othman'ın listesinde Matbaah al-Turki al-Majidiyah olarak geçmektedir; ancak kurucusu Macid el-Kürdi'nin matbaasına verdiği Terakki adı ile anılması daha doğrudur. Bu nedenle grafikte Terakki adı tercih edilmiştir.

67 Mekke'deki Şafii ulemanın 130 civarında verdiği farklı konulardaki fetvalardan oluşan bu kitabın yazıldığı andan itibaren binlerce nüshası basıldı ve yıllarca dolaşımı da sürdü. Hatta Nico Kaptein'e göre bu kitap Endonezyalıların "ümme't" in parçası olduğunu farketmesini sağladı. Bkz., Nico Kaptein (ed.), *The Mühimmat al-Nefâis: A Bilingual Meccan Fetwa Collection for Indonesian Muslims from the End of Nineteenth Century* (Jakarta: INIS Press, 1979), 1-16.

kitlesi öğrenci, hoca ve kutsal bölgeleri ziyaret eden hacılardan oluşmaktadır ki, hac ile ilgili kitaplar, Mekke ve Medine’de aylarca kalan hacılar tarafından sıklıkla aranır-
dı.⁶⁸ Bu kitlenin dışında Câvî kitapların Malezya, Endonezya ve Güney Tayland’da hazır alıcıları vardı. Bu bölgeye kitap ithalatı büyük olasılıkla hacdan dönen hacılar veya hacıları getiren aracı kişi ve kurumlar vasıtasıyla mümkün oluyordu.⁶⁹

Resim 6: Mekke’den Patani’ye.

(Kaynak: Muhammad Arafat Bin Mohamad, “Be-Longing: Fatanis in Makkah and Jawi”,
Doktora Tezi, Harvard University, 2013, s. X)

İstanbul’da Câvî Matbuatı

Osmanlı Arşivi’nde yaptığımız araştırmalar İstanbul’un da Malay dünyasına yönelik Malayca kitap basan yerler arasında yüksek sesle zikredilmesi gerektiğini gösterdi. Literatürde Câvî lisanı kitap basan yerler arasında İstanbul zikredilmekle beraber buradaki basımın ayrıntıları ve basılan kitaplar ile matbaacılarına dair oldukça az bilgi bulunmaktadır.

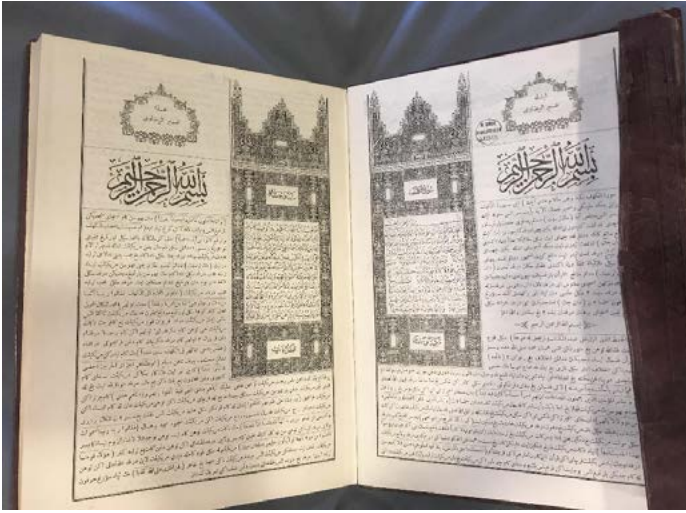
Açeli âlim Abdürraûf Singkilî’nin (ö.1693) kaleme aldığı Kadı Beyzavi Tefsiri olarak da bilinen *Tercümânü’l-Müstefîd* İstanbul’da basılan ilk Câvî kitap olmalıdır.⁷⁰ Mekke’deki Vilayet Matbaasının Câvî kitap basımından önce İstanbul’da bir deneme yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tefsir 1302 h./1884’te İstanbul’da basıldığında muhtemelen Mekke Matbaasında Câvî musahhihler henüz görevlendirilmemişti ya

68 Mekke matbaasının Câvî kitaplarını idare eden Ahmed Fatani’nin matbaa ile birlikte ilk defa Cavali hacılar üzerinde büyük bir etki yaptığı hakkında bkz. Bradley, *Forging Islamic Power and Place*, 14.

69 Ishak-Othman, *The Malays in the Middle East*, 62.

70 Her ne kadar Kadı Beyzavi tefsiri adıyla yaygınlık kazansa da Peter Riddel’e göre Tercümanü’l-Müstefîd’in bu şekilde isimlendirmesi çok da doğru değildir; çünkü kaynakları arasında yer alan Celaleyn tefsirinden daha fazla yararlanılmıştır. Bkz. Peter Riddel, “Abdurrauf Singkili”, *Encyclopedia of Islam*, 3rd edition, (Leiden: Brill, 2007), vol. 1, s. 28. Osmanlı makamları ve belgelerinin Singkilî’nin meşhur tefsiri için yaygın olan Kadı Beyzavi ismini benimsediğine dair literatürdeki ilk vurgu için bkz. İsmail Hakkı Kadı ve A.C.S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, vol. 2, (Leiden: Brill, 2020), s. 621.

da yeni göreve gelmişlerdi. Matbaa-i Osmaniye'de basılan tefsirin yıllar sonra baskı tekrarını da aynı matbaa yapmıştır. Nitekim matbaa müdürü Osmanlı mercilerinden gerekli izinleri almak için yazdığı dilekçesinde Cava lisanıyla *Tefsirli Mushaf-ı Şerif* diğer adı ile *Kadı Beyzavi Tefsiri*'nin [*Tercümânü'l-Müstefid*] baskısı tükendiği için basmak istediğini ifade eder. Baskı tekrarı sebebi olarak da Cava'daki ahali-i İslamiye'nin talebini vurgular.⁷¹ Dinî eser olduğu için Meşihat makamının da onayı gerekmektedir; İstanbul'daki müftülük biriminde Câvî lisanı bilen uzman olmadığı için ve önceki baskısını inceleyip onaylayan Mekke'deki Cavalı musahhih âlimlerin muteber görüşlerine dayanarak baskı tekrarı onaylanmıştır.⁷² Osmanlı dinî otoriteleri Cavalı musahhihlerin musaddak nüshasından baskı yapılmasını özellikle vurgulamıştır.⁷³ Aslında Meşihat'ın bu tavrı halifenin Mekke'deki Câvî musahhihlerine olan güvenini bir kez daha teyit etmektedir. Malay dünyasında İslami bilginin gelişmesinde önemli katkılar sağlayan bu tercüme ve tefsir çalışmasının ilk baskısının İstanbul'da yapılması ilginçtir. Yıllar sonra baskı tekrarı İstanbul'da yinelenen bu eserin Malay dünyasını derinden etkilediği ve yıllar içerisinde Kahire ve Mekke'de de basıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁴ Bu tefsir ilk baskısı İstanbul'da yapılan Câvî kitap olmakla beraber İstanbul'da basılan ilk Câvî kitap olarak da zikredilmelidir.⁷⁵

Resim 7: İstanbul'da Basılan Malayca Kadı Beyzavi Tefsiri [*Tercümânü'l-Müstefid*], c.II, Konstantiniye, 1302.

71 BOA, MF MKT 865/52, Lef 1.

72 Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Dairesi Defterleri, nr. 1785, pdf 133, nr. 31; BOA, MF MKT 865/52, Lef 3.

73 BOA, MF MKT 865/52, Lef 2.

74 Ishak-Othman, *The Malays in the Middle East*, 76.

75 Söz konusu kitabın Kahire baskısının tarihi Ishak-Othman'ın bibliyografyasında belli olmadığı için 1882 tarihli İstanbul baskısı ilk kabul edilmiştir. Daha erken bir baskı tarihi tespit edilene kadar bu tespit geçerliliğini koruyacaktır.

Abdür-raûf b. Ali el-Fansurî el-Câvî es-Singkilî'nin Beyzavî ve Celâleyn tefsirlerinden yararlanarak kaleme almış olduğu ilk Malayca Kur'an tercümesi ve tefsiri kabul edilen *Tercümânü'l-Müstefid*'in baskı onayı için İstanbul'a gönderilen yazma nüshası Bursa'da ortaya çıkmıştır.⁷⁶ İstanbul baskılarının Maarif Nezareti tarafından onaylanmış olan bu nüshadan çoğaltıldığı düşünülmektedir. Abdür-raûf es-Singkilî'nin öğrencisi ve halefi Baba Davud er-Rumî'nin esere katkı sağladığı eserin girişinde özellikle zikredilmektedir. Eserin orijinal nüshası önce yazarın torunlarına, sonrasında da Malay âlim Şeyh Ahmed b. Muhammed Zeyn Fatanî'ye geçmiş ve ilk olarak Şeyh Ahmed Fatanî tarafından yayımlanmıştır.⁷⁷ Mehmet Özay'ın aktardığı bu ilk baskı bilgisinde yayımlayandan kasıt Mekke Matbaasında musahhihlik yapan Ahmed Fatanî ise İstanbul baskısını yayına hazırlayanın da o olduğu anlaşılacaktır. Ancak Mekke Matbaası Câvî lisanlı kitapların musahhihi ve editörü Ahmed Fatanî'nin bu baskı ile herhangi bir alakası tespit edilememiştir. Zira kitabın ketebe kaydında musahhih olarak Şeyh Ebi Bekir ibn Abdullah el-Kuddus el-Tubanî el-Câvî, kitabın yayım haklarının sahibi olarak da Mekkeli kitapçılardan birkaçı zikredilmektedir.⁷⁸ Bu tefsirin tarihi belli olmayan Mısır baskısında ise musahhih olarak Mekke Matbaası Câvî kitap musahhihleri görev almıştır ve bunlar arasında Ahmed el-Fatanî'nin adı da kayıtlıdır. Kanaatimizce bu baskı 1885-86/h.1303 sonrası hatta daha da geç bir tarihte yapılmış olmalıdır. Böyle düşünmemize sebep olan iki şey vardır. Birincisi musahhihler arasında ismi zikredilen İdris el-Kelantanî, Mekke Matbaasında 1891-92/h.1309'dan sonraki bir tarihte görev almış olmalıdır; çünkü bu tarihe kadar olan devlet salnamelerinde ismi Mekke Matbaası musahhihi olarak hiç anılmamıştır. İkincisi ise kitabın kapak ve ilk iki sayfasındaki başlıkların kırmızı renkle basımıdır; yani baskı kalitesi ve tarzı İstanbul baskısından sonraki bir tarihe işaret etmektedir.

1884'te İstanbul'da basılan Malayca tefsirin ardından ertesi sene Mekke'deki matbaada 12 kitabın basımı Osmanlı Devleti'nin Câvî lisanlı matbu kitap üretiminde binliçli ve eş zamanlı bir politika güttüğünü ve bu tür kitapların üretimini desteklediğini göstermektedir. Söz konusu tefsirin ketebe kaydında kitabın ortaya çıkışında gayretleri takdir edilen ve kitabın zimmetinin ait olduğu kişiler olarak Mekkeli kitapçılar zikredilmektedir: Şeyh Ebi Talip el-Meymenî, Şeyh Fida Muhammed el-Keşmirî ve Şeyh Abdullah el-Mücellid. Kitapçılar bu önemli kitabın tashihinde Şeyh Ebi Bekir ibn Abdullah el-Kuddus el-Tubanî el-Câvî'ye güvenmişler ve musahhih olarak onu görevlendirmişlerdir. Dolayısıyla İstanbul'daki bu ilk girişim Mekke'deki kitapçıların talebi doğrultusunda başlamış ve onların "zimmetinde" basılmıştır. Kitabın basıldığı

76 Bu nüshayı tespit eden ve bizi haberdar eden Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü sorumlusu ve yazma eser uzmanı Osman Nuri Solak Bey'e müteşekkirimiz. Bu nüsha henüz kataloglanmayan bir envanter içerisinde olduğu için referans numarası verilememektedir. (Osman Nuri Solak ile gerçekleştirilen 27.08.2022 tarihli sözlü mülakattan)

77 Mehmet Özay, "Açe'de Bir Türk Alimi: Baba Davud", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2007/2): 183.

78 *Tercümânü'l-Müstefid* II, 316.

Matbaa-i Osmaniye (İstanbul) her ne kadar özel bir matbaa olsa da mahiyeti ve fonksiyonları itibariyle yarı devlet matbaası gibi hareket ettiğinden bu girişimlerin devlet politikasıyla uyumlu olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁷⁹ Câvî lisanlı tefsirin kaç adet basıldığını bilemesek de matbaa müfettişlerinin raporlarındaki -ikinci baskıya dair- bilgilerin izi sürülerek bir fikir elde edilebilir. Raporlarda tefsirin 1906 yılının ilk yarısı boyunca ardından da sonbaharda 40 gün boyunca Matbaa-i Osmaniye’de basıldığı görülmektedir ki bu da yüksek bir tiraja sahip olduğunu düşündürmektedir.⁸⁰ İstanbul’da günlerce süren bu faaliyeti yöneten Matbaa-i Osmaniye’nin basım izni alırken Malay dünyasından gelen talebi işaret etmesi ilk anda doğrudan Cava adalarındaki Müslümanlara gönderildiğini düşündürmektedir; ancak kitapların Mekke üzerinden yaygınlaştırıldığı kuvvetli ihtimaldir. Hatırlanacak olursa ilk baskının gerçekleşmesini sağlayan talep Mekkeli kitapçılardan gelmişti. Buna ilaveten bizzat Malay Müslümanlarından ya da Osmanlı şebkenderlerinden gelen teklifler doğrultusunda özellikle mushaf taleplerine Halife-Sultan’ın olumlu yaklaştığı ve mümkün mertebeye taleplerin karşılandığı ifade edilmelidir.⁸¹ Matbaa-i Osmaniye uzun süre Osmanlı Devleti’nde mushaf basma imtiyazını elinde tutan matbaaydı ve bu taleplerin de yegâne karşılanma merci olarak hizmet vermektedir. Tefsirli Kur’an baskısının orada gerçekleşmesi bu bakımdan hiç de şaşırtıcı değildir.

İstanbul kitapçıları ve matbaacıları arasında dikkate değer Câvî kitap basan bir diğer matbaacı ise Bosnalı Hacı Muharrem Efendi’dir. İstanbul’daki hatırı sayılır özel matbaacılarından biri olduğu anlaşılan Hacı Muharrem, bastığı kitapları Hindistan, Cava, Kırım ve Kazan gibi Osmanlı dışındaki Müslüman coğrafyaya göndermekteydi.⁸² Fatih’teki konağının altında bulunan matbaası oldukça faal bir işletmeydi.⁸³ Hatırlanacağı üzere II. Abdülhamid dönemi matbuat politikaları çerçevesinde Osmanlı topraklarında basılacak her kitap baskı öncesi kontrolden geçiyor ve ruhsat alanlar basılabiliyordu. Hacı Muharrem’in İstanbul’da Câvî lisanı ile dinî kitap basmak için Osmanlı mercilerine verdiği dilekçe 14 Aralık 1886 tarihlidir. Dilekçesinde kitapların isimleri açıkça zikredilmese de konuların “akâid-i İslam ve umûr-ı din”e dair olduğu ve Hicaz’da neşredilmek üzere basım izni istediğini özellikle vurguluyor.⁸⁴ Bu girişimin tarihi dikkat çekicidir, zira Mekke’deki devlet matbaasında Cavalı musahhahlar

79 Matbaa-i Osmaniye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Birinci, “Osman Bey ve Matbaası: Ser-kurena Osman Bey’in Hikayesine ve Matbaa-i Osmaniye’nin Tarihçesine Medhal”, *Müteferrika* 39, (2011/1): 3-148.

80 Matbaa-i Osmaniye’de Câvî lisanlı tefsirin basımı hakkındaki raporlardan bazıları için bkz. BOA, DH MDK 97-100, 102-105.

81 Batavya şebkenderinin Cava ahali ileri gelenlerine Matbaa-i Osmaniye’de basılmış mushaflardan hediye edilmesi teklifi için bkz. BOA, İ. HR 290/ 18200-2. Güney Afrika’da yaşayan 12.000 civarındaki Malay ahaliye Osmanlı şebkenderinin tavsiyesi üzerine mushaf hediye edilmesine dair bkz. BOA, BEC, 3875/290609, 3882/291149. Tunuslu Şeyh Salih Efendi eliyle Cava adalarına gönderilen 2.000’e yakın Kelam-ı Kadim hakkında bkz. BOA, HR İD 1373/54.

82 BOA, DH MDK 46/54.

83 BOA, DH MDK 72/136, Lef 16.

84 BOA, MF TTD 8/170, 26 Ra 1304/23 Aralık 1886.

nezaretinde basılan Câvî lisanlı kitapların ardından bir yıl geçmeden İstanbul'daki özel bir matbaa benzer bir faaliyete girişmiştir. Mekke ve Malay dünyası arasındaki bu kitabi ilişki başlangıçta yarı-devlet matbaası üzerinden kurulurken İstanbul'da özel bir matbaanın da çok gecikmeden bu ilişkiye dâhil olduğu görülmektedir. Bu durum matbaacının kârlı bir saha olarak gördüğü bir alana giriş yapması yani bir müteşebbisin ticari girişimi olarak mı yorumlanmalıdır? Eğer öyleyse ilk seferde 3-4 kitap birden bastırmak istemesi gerçekten cesur bir tacir olmasına hamledilebilir. Öte taraftan araçlar vasıtasıyla kendisine bir talep geldiği ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Nitekim 1887-88/h.1305'te bastığı Sumbavî'nin *Bidâyetü'l-mübtedî*'sinin ketebe kaydında kitabın Mekke'deki Hacı Abdullah Mücellid "zimmetinde" İstanbul'da basıldığı açıkça zikredilmektedir. Tashihini Nur Muhammed'in ve mukabelesini Muhammed Hüseyin'in yaptığı bu kitap Kadı Feth Muhammed ile Kadı Abdülkerim'in de ihtimamıyla basılmıştır.⁸⁵ Matbaacı Bosnevî Hacı Muharrem Efendi'nin Malay dünyasına yönelik kitapları basmasının ardındaki sebep herhalde Mücellid Abdullah gibi Mekke'li kitapçıların taleplerini karşılamaktır. Söz konusu eserin Mekke Matbaasında 7. baskısını 1902-3/h.1320'de, II. Meşrutiyet döneminde kurulan Terakki Matbaasında 1913-14/h.1332'de basıldığı hesaba katıldığında Sumbavî'nin bu kitabının Malay-Endonezya dünyasındaki popülerliği daha net anlaşılacaktır.

Hacı Muharrem'in adı Şirket-i Hayriye olduğu anlaşılan matbaasının İstanbul'da basımını gerçekleştirdiği kitapların içinde ilki *Bidâyetü'l-Hidâye*'dir.⁸⁶ *Ümmü'l-Berâhîn* şerhi olan bu kitabın yazarı Açeli Muhammed Zeyn b. Celâluddin el-Âşî'dir. Hattat Hafız Filibevî Mehmet Zihni Efendi'nin hazırladığı nüshadan çoğaltılan kitap 1885-86/h.1303'te basılmıştır.⁸⁷ Ertesi yıl kenarlarında Arapça kaynakları da gösteren notların olduğu *Bâbü'n-nikah*⁸⁸ ile *Tuhfetü'r-râğibîn*'i basmıştır.⁸⁹ Hacı Muharrem Matbaasında basılan her iki kitabın arka sayfasında Şirket-i Hayriye mührü bulunurken *Tuhfetü'r-râğibîn*'in Şirket-i Hayriye "zimmeti"nde basıldığı özellikle ifade edilmiştir. 1887-88/h.1305'te el-Bancari'nin Şafii fikhına dair kaleme aldığı *Sebilü'l-Mühtedîn li't-tefakkuh fi emri'd-dîn*⁹⁰ bir sonraki yıl da Sumbavî'nin *Minhâcü's-selâm*'ını basmıştır. *Sebilü'l-mühtedîn*'i daha önce de aynı matbaa için Câvî kitap nüshası hazırlayan hattat Filibevî Zihni Efendi kaleme almıştır. *Minhâcü's-selâm*

85 Yûsuf al-Gâñî b. Sawwâl Sumbawî, *al-Bidâyat al-mubtadî wa-'umdat al-awlâdî*, İstanbul, 1305, s.120. Leiden Kütüphanesi, 8202 D 31.

86 Bradley İstanbul'daki Câvî kitaplar bahsinde 1887 tarihinde matbaası bilinmeyen bir *Bidâyetü'l-Hidâye*'den bahsetmektedir. Matbaası bilinmeyen bir baskı olarak söz ettiği bu basımın Ahmed Fatani'nin daha önce Mekke'deki Miri matbaada basılan edisyondan kopyalandığını düşünür.

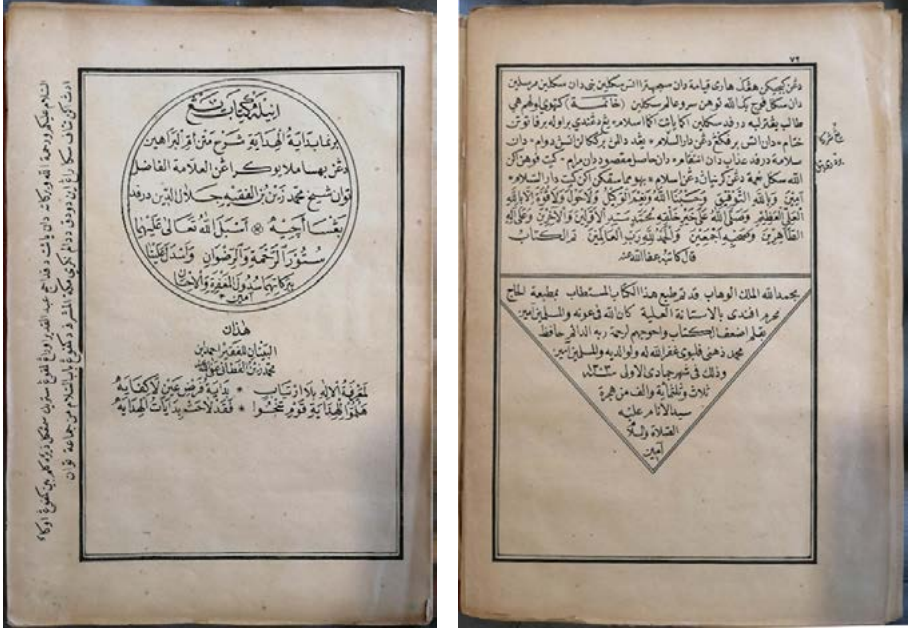
87 Leiden Kütüphanesi, 890 B 19.

88 Leiden Kütüphanesi, 815 D 10.

89 Leiden Kütüphanesi, 890 B 4.

90 Bu kitap bugün İstanbul kütüphanelerinde bulunan yegâne Câvî lisanlı kitaptır. Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan bu kitabın katalog bilgisinde dili yanlış girilip Arapça olarak kaydedilmiştir. Bkz. Yazma Eserler Kurumu, Beyazıt Kütüphanesi, nr. BM 1986.

kitabının son sayfasında Şirket-i Hayriye mührü yer alırken yine sondaki ketebe kaydında şirketin “zimmeti”nde tab’edildiği özellikle yazılmıştır. Sumbavî'nin bu eserin İstanbul baskısından önce Mekke Matbaasında 1885-86/h.1303'te basılarak tevdiğe girdiğini de hatırlatalım.

Resim 8: Hacı Muharrem Efendi'nin Şirket-i Hayriyesinde Basılan İlk Câvî Kitap: Bidâyetü'l-Hidâye.

Literatürde İstanbul baskılarından biri olarak söz edilen bir diğer kitap ise *Min-hâcû'l-Abidin*'dir. Bu kitabın matbaası Othman-Ishak listesinde “Hacı Mahrah? Efendi” olarak Bradley'in tezinde ise “Matba'ah al-Haj Muhammad Afandi” olarak kaydedilmiştir.⁹¹ Bir tipografya hatası ya da başka türlü bir yanlış okuma sonucu bu şekilde kaydedildiğini varsayarak bu baskıyı da Hacı Muharrem Efendi Matbaasında gerçekleşmiş addedebiliriz. Hilafet merkezi İstanbul'da Malay dünyasına yönelik kitap basan bir diğer matbaa olarak 1306'da *Behcetü's-seniyye tahsilü'l-meram*'ı basan Matbaatü'l-Âlem zikredilmelidir. Bradley bu İstanbul baskısını matbaa adı zikretmeden anonim matbaa olarak kaydetmiştir.⁹²

Ancak söz konusu baskıyı Âlem Matbaasının yaptığı kitap kapağında açıkça yazmaktadır. Davud el-Fatani'nin *al-Durr al-Thamin*, *Ghayat al-maram*, *Kayfiyyat Khitam al-Qur'an*, *Nahj al-raghibin* ve *al-Syad wa al-zaba*'i dâhil olmak üzere en az

91 Bradley, *The Social Dynamics of Islamic Revivalism*, 486; Ishak-Othman, *The Malays in the Middle East*, 80.

92 Bradley, *The Social Dynamics of Islamic Revivalism*, 486.

beş başka eserinin aynı dönemlerde İstanbul'da basılmış olma ihtimalinden bahseden Bradley'in tahmini ise görebildiğimiz kadarı ile gerçekleşmiş değildir. Yazar bu tahminini bir adım öteye taşıyarak İstanbul matbuatındaki Câvî kitapların tamamına yakınının Şeyh Davud Fatânî'nin çalışmaları olduğunu iddia eder. Hatta Mekke'de olduğu gibi İstanbul'daki basım operasyonlarının da aileden biriyle bağlantılı olabileceği yorumunu ekler.⁹³ Ne var ki tespit edebildiğimiz İstanbul baskısı 11 Câvî kitap içerisinde yazarı belli olanlardan sadece üç tanesi (Minhâcü'l-âbidîn, Bâbü'n-nikâh, Behcetü's-seniyye) Davud Fatânî'ye aittir.

Aslına bakılırsa İstanbul'un Câvî kitap basma hevesi Mekke Matbaası ile aynı zamanda ortaya çıkmıştır. İstanbul'da basılan ilk Câvî kitap olarak Kadı Beyzavi tefsirinin ardından gelen beş kitaplık Hacı Muharrem Efendi Matbaasının gayretinden sonra Âlem Matbaasının da tek kitaplık girişimiyle birlikte İstanbul'da Câvî kitap basımının durakladığı bir gerçektir. İlk Câvî kitap olan Kadı Beyzavi tefsirinin Kur'an basımını içerdiği için hilafet merkezi dışında başka bir yerde basılması resmî olarak mümkün değildi.⁹⁴ Mekkeli kitapçıların talebi doğrultusunda basıldığı ve ardından gelen Hacı Muharrem girişiminin de benzer talepleri karşılamayı amaçladığı bilinmektedir. Zaten Câvî dilinin konuşulmadığı/okunmadığı Osmanlı payitahtında İstanbul okuru düşünülerek bu basımların gerçekleştirildiği iddia edilemez. Matbaacıların kitap yayımlama tercihlerine bakılırsa, söz konusu kitaplar Mekke'deki kitap piyasasının ihtiyaçlarına yönelik rağbet gören popüler metinlerdi. Ayrıca basım ağının (matbaacı-yayımcı-bazen telif sahibi bazen de kitabın tedavüle girmesini isteyen kişi) açıkça zikredildiği kayıtlarda, Câvî kitap basımının İstanbullu matbaacılarından ziyade Mekkeli kitapçıların gayreti ile başlayan bir hareket olduğu görülmektedir. Öte taraftan Hacı Muharrem'in matbaasında basılan bazı kitaplarda Şirket-i Hayriye "zimmeti"nde olduğu vurgusu kitapçının kendi inisiyatifıyla yani tüm sorumluluğu üstlenerek baskı faaliyetini gerçekleştirdiğini de düşündürmektedir. Ancak kitapların Mekke'ye intikalinin meşakkati ve maliyeti devreye girdiğinde sürdürülebilir ve kârlı bir girişim olmadığı anlaşılmış olmalıdır.

Öte taraftan Mekke Matbaasının yoğun çalışmaları ile Kahire ve Bombay baskıları hem Mekke kitap piyasasını hem de Câvî kitapların okunduğu alanları yeterince beslemekteydi. Dolayısıyla İstanbul Câvî kitap üretiminde bir adres olsa da Mekke Matbaası ile kıyaslandığında oldukça sınırlı bir çerçevede kaldığı ifade edilmelidir. Ancak hilafet merkezindeki Matbaa-i Osmaniye'nin 20. yüzyıl başlarında baskı tekarrarına gittiği *Hatmü'l-Kur'an* ve *Mevlid* baskıları da hesaba katıldığında İstanbul'un Câvî kitap basımında diğer basım merkezlerine göre ritmi düşük olsa da basıma devam ettiği rahatlıkla söylenebilir.

93 Bradley, *The Social Dynamics of Islamic Revivalism*, 487.

94 Osmanlı'da matbu Kur'an basımı hakkında bkz. Filiz Dıġıroġlu, *Osmanlı'da Dini Matbuat* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022), 36-48.

Sonuç

Görüldüğü üzere Osmanlı topraklarında Kahire-Mekke-İstanbul üçgeninde üretilen Câvî matbuatı hem Osmanlı ülkesindeki Cavalıları hem de Câvî dili (Malayca) konuşan bütün coğrafyayı beslemiştir. Osmanlıların Mekke Matbaasını 1880'lerden itibaren Câvî neşriyatı noktasında özel olarak konumlandırması, Halife -Sultan II. Abdülhamid tarafından ince hesap edilmiş bir politikaya işaret ediyor olmalıdır. Mekke'deki kitap piyasasının ihtiyaçlarına cevap veren matbaada istihdam edilen Cavalı âlimlerin yönettiği başarılı kitap basım ve ticaret operasyonları, aslında hem matbaa görevlendirmelerinin hem de yayımlanacak kitap seçimlerinin ne kadar isabetli olduğunu gösteriyor. Ahmed el-Fatanî ve yardımcısı Davud Fatanî ile onlara daha sonra katılan İdris el-Kelantanî Osmanlı Devleti'nin resmî Vilayet Matbaasında Câvî kitapların yayınlanmasındaki en büyük aktörler olarak anılmalıdır. Anlaşıldığı kadarıyla musahhah heyeti içinde basım operasyonlarındaki karar mercii Ahmed Fatanî idi ve sadece hangi kitabın ne zaman yayımlanacağına karar vermekle kalmıyordu. Bizzat tashihini yaptığı ve hatta eserlerin kenarlarına düştüğü notlar ve metinlerle klasik İslam telif geleneğine uygun matbu metinler yayınladığı gibi kendi eserlerini telif etmekten de geri durmuyordu. Biraz abartılı bir yorumla Kahire'yi istisna tutarak Osmanlı'daki Câvî kitap neşriyatının baş aktörü olan Ahmed Fatanî'nin neredeyse elinin değmediği hiçbir kitabın yayımlanmadığı söylenebilir. Yayımlanacak eserin tespiti, derleme veya notlama gibi editörlükle ilgili tercihleri ve katkılarının yanı sıra tercüme ya da bizzat yazdığı eserler de düşünüldüğünde yorumun haklılık payı artacaktır. Matbaanın faaliyetlerini arttıran şeylerden biri de elbette Mekke gibi hareketli bir kitap piyasasının aktörleri olan kitapçılardan gelen taleplerdi. Müşterileri olan Cavalı hüccac ve tullabı dükkânlarından boş göndermek istemeyen bu girişimciler hem Mekke Matbaasında hem de Kahire-İstanbul-Bombay'da bastırdıkları kitapları dükkânlarında bulundurmak için hiçbir girişimden ve masraftan kaçınmıyorlardı. Hülasa-i kelimeler hac ve yıl boyu süren entelektüel faaliyetler sayesinde dünyanın çeşitli yerlerinden Müslümanların bir araya geldiği Mekke'de, bu defa Vilayet Matbaasında yürütülen bu faaliyetlerle birlikte Cava adalarıyla siyaset ve dinden bağımsız olmayan yeni bir bağ kuruluyordu.

EK 1: 1912'de Şeyhülislamlığa Gelen Mekke Basımı Câvî Kitapların Listesi

İsim	Müellif
Babu'n-Nikah	
Bediatü'z-Zaman	Şeyh Abdüssamed bin Muhammed Salih
Buluğu'l-Meram	Şeyh Davud bin Abdullah el-Fatanî
Cevahirü's-Seniyye	Şeyh Davud bin Abdullah el-Fatanî
Dürr-i Semin	Şeyh Davud ibn Şeyh Abdullah el-Fatanî
ed-Dürrün-Nefs	Şeyh Muhammed Nefis bin İdris el-Bancarî
el-Behcetü'l-Virdiyye	Şeyh Davud ibn Şeyh Abdullah el-Fatanî
el-Kavlü'l-Minkah/Münekkah?	Seyyid Ebi Bekir bin Muhammed Şeta
Fethü'l-Mütefekkirin	Şeyh Ahmed b. Zeyn
Firkenin [FuruKenen?]	Müftü Cemaleddin ibn Muhammed Erşed
Hidayetü'r-Rahman	Muhammed ibn Abdullah el-Ezherî
Hidayetü's-Sail	Muhammed Hüseyin bin Abdüllatif
Hidayetü's-Salikin	Şeyh Abdüssamed el-Felembanî
İzahü'l-Bab li-Müridi'n-Nikah bi's Savab	Şeyh Davud ibn Şeyh Abdullah el-Fatanî
Keşfu'l-Gumme	Şeyh Davud ibn Şeyh Abdullah el-Fatanî
Keyfiyetü tarikatü nakşibendiyye	
Kıssa-i Yusuf	Şeyh Davud ibn Abdullah el-Fatanî
Kifayetü'l-Avam	Hacı Abdüssamed bin Muhammed Salih
Kitabu'l-Fırkadin?	Muhammed bin İsmail Davudi el-Fatanî
Luktatu'l-Aclan/Nuktatu'l-Aclan?	Ahmed bin Muhammed Zeyn bin Mustafa el-Fatanî
Melhatü't-Tecvid/Tecdid?	Şeyh Muhammed bin Muhammed Salih el-Kelantanî

İsim	Müellif
Menâkıbü'ş-Şeyh Muhammed Seman/k?	Şeyh Muhammed el-Ezherî
Menâsiku'l-Hac	Şeyh Davud ibn Şeyh Abdullah el-Fatanî
Muniyyat el-Musalli	Şeyh Davud ibn Şeyh Abdullah el-Fatanî
Mevrudu'z-Zımmân/Zıllan?	Şeyh Abdullah Sunkur
Mezheb-i Şafii Üzerine Feteva-yı Mutemede	
Minhacu's-Selam	Şeyh Muhammed Zeynüddin es-Sumbavî
Minhacü'l-Abidin	Şeyh Davud ibn Şeyh Abdullah el-Fatanî
Mukaddimetü'l-Etfal	Muhammed Hüseyin bin Abdülatif el-Kelakubi? el-Fatanî
Nüzhetu't-Taraf	Müellifi Şeyh Hüseyin bin Süleyman el-Funtianî [Pontianak]
Siracu'l-Kari	Muhammed Salih bin Zeynelabidin ibn Muhammed el-Fatanî
Süllemu'l-Mübtedi	Şeyh Davud bin Abdullah el-Fatanî
Şerh-i Keşfu'l-Gumme	Şeyh Davud ibn Şeyh Abdullah el-Fatanî
Talimu'l-Acam	
Tenbihü'l-Gâfilin	
Umdetü'l-Mürîd fi akaid et-tevhid	Davud bin İsmail el-Fatanî
Vişahu'l-Efrah	Muhammed bin İsmail Davudi el-Fatanî
Zehratü'l-Mürîd fi Akaidi't-Tevhid	Şeyh Muhammed Ali bin Abdurrahman bin Abdulgafur Kutan el-Kelantanî

(Kaynak: Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Dairesi Defterleri, nr 5295.)

BİBLİYOGRAFYA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

BOA, MF MKT 36/97, 39/58, 81/80, 865/52, 866/39, 869/32.

BOA, YPRK SRN 1/88.

BOA, DH MKT 889/85, 1342/6, 2857/36.

BOA, BEO 2414/180985, 2485/186311, 2575/193103, 3875/290609, 3882/291149.

BOA, DH MDK 46/54, 72/136, 91/4.

BOA, İ. HR 290/ 18200-2.

BOA, HR İD 1373/54.

BOA, MF TTD 8/170.

BOA, FTG.f, nr.1749.

Meşihat Arşivi, Tedkik-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyeye Dairesi Defterleri,
nr 5295.

Kütüphane ve Koleksiyonlar:

Leiden Üniversitesi Kütüphanesi

Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

Osmanlıca Kaynaklar:

Mehmed el-Emin el-Mekki, *Hulefâ-yı İzâm-ı Osmâniyye Hazarâtının Haremeyn-i Şerîfeyndeki Âsâr-ı Mebrûre ve Meskûre-i Hümâyûnlarından Bâhis-i Târihi Bir Eserdir* (İstanbul 1318).

Hicaz Vilayet Salnamesi, 1301 (1883-1884).

Hicaz Vilayet Salnamesi, 1303 (1885-86)

Hicaz Vilayet Salnamesi, 1309 (1891-1892).

Hicaz, nr. 9, 19 Zilhicce 1326/12 Ocak 1909

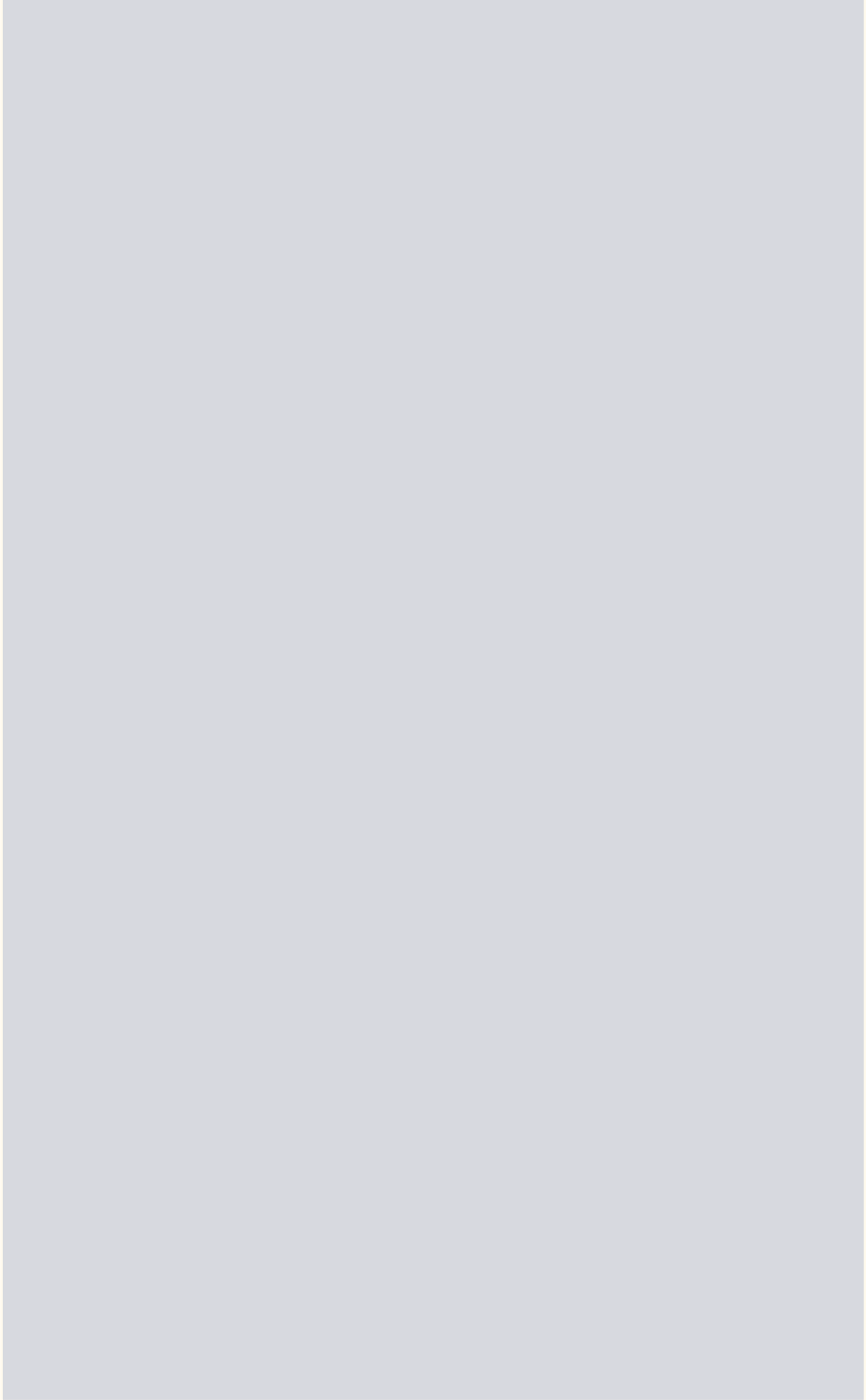
Hicaz, nr. 21, 10 Ra 1327/ 1 Nisan 1909.

Hicaz, nr. 24, 9 Nisan 1325/22 Nisan 1909.

Kitap, Makale ve Diğer Araştırmalar:

- Aycan, İrfan, “Dahlân, Ahmed b. Zeyni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), c.8, s.416-417.
- Azra, Azyumardi, “The Patani ‘Ulema’: Global and Regional Networks”, *The Ghosts of the Past in Southern Thailand: Essays on the History and Historiography of Patani*, edited by Patrick Jory, (Singapore: NUS Press, 2013), s.87-109.
- Başaran, Ayşe Tek, “The Ottoman Printing Enterprise: Legalization, Agency and Networks, 1831–1836”, (Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019).
- Birinci, Ali. “Osman Bey ve Matbaası: Ser-kurena Osman Bey’in Hikayesine ve Matbaa-i Osmaniye’nin Tarihçesine Medhal”, *Müteferrika* 39, (2011/1): 3-148.
- Bradley, Francis R., “Sheikh Da’ud Al-Fatani’s Munyat Al-Musalli and the Place of Prayer in 19th-Century Patani Communities”, *Indonesia and the Malay World* 41, no. 120 (2013): 1-17.
- Bradley, Francis R., “al-Fatâni, Ahmad b. Muhammad Zayn”, *Encyclopaedia of Islam, THREE*, edited by Kate Fleet ve dğr., (Leiden: Brill, 2016).
- Bradley, Francis R., “Sheikh Daud bin Abdullah al-Fatani’s Writings Contained in the National Library of Malaysia”, *Jurnal Filologi Melayu* 15, (2007): 122-140.
- Bradley, Francis R., “The Social Dynamics of Islamic Revivalism in Southeast Asia: The Rise of Patani School, 1785-1909”, (Doktora Tezi, University of Wisconsin-Madison, 2010).
- Bradley, Francis R., *Forging Islamic Power and Place: The Legacy of Shaykh Davud bin Abd Allah al-Fatani in Mecca and Southeast Asia*, (Honolulu: University of Hawaii Press, 2016).
- Bulut, Ali, “Fetâni, Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), c. EK-1, s.449-450.
- Dahlan, Ahmed b. Zeyni, *el-Fütühâtü’l-İslamiyye* 2, 1304/1886, (Kahire 1968).
- Dıġıroġlu, Filiz, *Osmanlı’da Dinî Matbuat*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2022).
- Fathurrahman, Oman, “Dawud al-Fatâni”, *Encyclopaedia of Islam, THREE*, edited by Kate Fleet ve dğr., (Leiden: Brill, 2016).
- Hurgronje, C. Snouck, *Mekka in the Latter Part of the 19th Century*, (Leiden/ Boston: Brill, 2007).
- Ishak, Md. Sidin Ahmad ve Mohammad Redzuan Othman, *The Malays in the Middle East: With a Bibliography of Malay Printed Works Published in the*

- Middle East*, (Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 2000).
- Ishak, Md. Sidin Ahmad, "Malay Book Publishing and Printing in Malaya and Singapore 1807-1949", (Doktora Tezi, University of Stirling, 1992).
- Joll, Christopher M., *Muslim Merit-Making in Thailand's Far-South*, (London/ New York: Springer, 2012).
- Kadı, İsmail Hakkı ve A.C.S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, vol. 2, (Leiden: Brill, 2020).
- Kaptein, Nico (ed.), *The Muhimmat al-Nafais: A Bilingual Meccan Fetwa Collection for Indonesian Muslims from the End of Nineteenth Century*, (Jakarta: INIS Press, 1979).
- Kaptein, Nico, <https://www.kitlv.nl/blog-jawi-books-cairo/>
- Kocabaşoğlu, Uygur ve Ali Birinci, "Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", *Kebikeç*, 2 (1995): 101-121.
- Low, M.Christopher, *Imperial Mecca: Ottoman Arabia and the Indian Ocean Hajj*, (New York: Columbia University Press, 2020).
- Mohammad, Muhammad Arafat bin, "Be-Longing: Fatanis in Makkah and Jawi", (Doktora Tezi, Harvard University, 2013).
- Özay, Mehmet, "Açe'de Bir Türk Alimi: Baba Davud" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33 (2007/2): 169-186.
- Riddel, Peter, "Abdurrauf Singkili", *Encyclopedia of Islam*, 3rd edition, (Leiden: Brill, 2007), vol. 1, s. 27-30.
- Rozali, Ermy Azziaty, "Sheikh Wan Ahmad al-Fatani and the Malay Publications in the Middle East", *Asian Social Science* 11, no. 24 (2015): 90-94.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENARDA KALMIŞ BİR ZİYARET:

COHOR SULTANI EBÜ BEKİR'İN İSTANBUL ZİYARETİ (1893)

İsmail Hakkı Kadı¹

Osmanlı-Güneydoğu Asya ilişkilerinin en az çalışılan cihetlerinden biri de Cohor Sultanı Ebü Bekir'in (1833-1895) 1893'te gerçekleştirdiği İstanbul ziyaretidir.² Sultan Ebü Bekir'in yaşamına ilişkin yapılmış çalışmalar, daha çok Britanya ve Britanya'nın Malay yarımadasındaki temsilcileri ile olan dostane ilişkilerine odaklanmakta ve Avrupa'ya, özellikle de İngiltere'ye sık sık yaptığı ziyaretlerini ele almaktadır. 1866'da Kraliçe Victoria tarafından kabul edildiği ve 1878, 1885-1886, 1891 ve 1895'teki ziyaretlerinde İngiliz soyluları ile temaslarını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu genel tabloda Ebü Bekir'in İstanbul'a yaptığı seyahat, Mecelle'nin Cohor'da medeni kanun olarak kabul edilmesi şeklinde fazlasıyla etkili olmasına rağmen, istisnai bir olay olarak değerlendirilmektedir. Oysaki bu önemli neticesi ve diğer başka ilgi çekici yönleri sebebiyle Ebü Bekir'in İstanbul seyahati ilmî bir incelemeyi hak etmektedir.

Ebü Bekir, geneli itibarıyla Malay yarımadasının hususi olarak da Cohor'un tarihinde çok önemli bir figür olmuştur. Saltanatı sırasında (1862-1895) ekonomik, idari ve hukuki reformları hayata geçirmesi sebebiyle modern Cohor'un kurucusu sayılmaktadır. Pek çok başarılı icraatı vardır. Bunlar arasında ilk anayasayı yürürlüğe koyması, Cohor'un tarıma dayalı ekonomisinin kalkınmasını sağlaması ve hükümdarlığı sırasında Cohor'un doğrudan İngiliz sömürge yönetimine girmesini engellemeyi başarabilmesi sayılabilir.³

İstanbul seyahati Sultan Ebü Bekir'in yaşamının son yıllarında gerçekleşmiştir.

1 Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-1449-3112>.

2 Bu makalenin yazılmasını mümkün kılan Doç. Dr. Filiz Dıgıroğlu, Sinem Akyol, Najihah Binti Mohd Fauzi ve Serdar Çöp'e nazik yardımları için şükranlarımı sunarım.

3 Ebü Bekir'in özellikle ekonomik alanda başarılı icraatları için bkz. Carl A. Trocki, *Prince of Pirates: The Temenggongs and the Development of Johor and Singapore 1784-1885*. (Singapur: NUS Press, 2012).

Bugüne dek bu ziyarete yapılan değiniler *Hikayat Johor*⁴ ve Wilfrid Scawen Blunt'un günlüklerini⁵ temel almış ve bunlar çoğu zaman eleştirel bir gözle değerlendirilmeden alıntılanmıştır. Bu konuyla ilgili literatürün diğer bir zayıf yönü de, Blunt'ın her şeyden önce kolonyal bir bakış açısını yansıtan anlatısını teyit etmek amacıyla, Sultan Ebû Bekir'in ziyaretine ilişkin Osmanlı kaynaklarının layıkıyla incelenmemiş olmasıdır.⁶ Dolayısıyla, elinizdeki bu çalışma Sultan Ebû Bekir'in İstanbul'u ziyaretine dair Osmanlı kaynaklarını Blunt'ın anlatısı ile karşılaştırarak bu olayı, ayrıntılarını, kronolojisini ve Osmanlı İmparatorluğu ile genel olarak Güneydoğu Asya, özel olarak da Cohor arasındaki ilişkiler açısından önemini daha iyi anlamaya yönelik bir girişimdir. Bununla birlikte, Blunt'ın günlüklerinin hâlen bu olayla ilgili önemli kaynaklardan biri olduğunu belirtmeliyiz; zira Osmanlı resmî kayıtlarında bu ziyarete ilişkin sınırlı atıfların derli toplu anlaşılması esasen Blunt'ın anlatısıyla mümkün olmaktadır. Konuyu aydınlatmaya yarayacak diğer bir kaynak da, Ebû Bekir'in İstanbul'da kaldığı süre içerisindeki gezilerine sıklıkla değinen dönemin İstanbul gazeteleridir. Bu sebeple, bu çalışmada Blunt'ın yazılarından konuya ilişkin kısımlar geniş bir şekilde alıntılanacak ve bu içerik Osmanlı kaynakları ve bağlam hakkında bildiklerimiz ışığında tartışılacaktır.

Blunt'ın anlatısının getirdiği soruların başında Sultan Ebû Bekir'in seyahatinin II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesine dair bir isteği ve beklentisi olup olmadığı gelmektedir. Blunt'ı dikkate alacak olursak, Ebû Bekir'in böyle bir niyeti yoktur: "*Ebû Bekir mensubu olduğu Muhammedîlerden biraz kişisel ilgi göreceğini umuyordu. Abdülhamid'in kendisini dikkate alacağı beklentisine girmeyecek kadar mütevazı idi ve kendisine söyleyeceği mühim bir şey yoktu.*"⁷

Daha mütevazı bir ünvana (*Temenggong*⁸) sahip olduğu 1866 yılında Kraliçe Victoria tarafından kabul edilen ve henüz Sultan değil Mihrace olarak tanındığı 1878 yılında da Buckingham Sarayı'nda devlet balosuna davet edilen Ebû Bekir'in, II. Abdülhamid'in kendisini kabul edeceğine dair bir beklentisi olmayacak kadar mütevazı ve umarsız olduğuna inanmak güçtür. Dahası, Osmanlı Sultan-Halifesi'nin genelde Güneydoğu Asya'da, özelde Cohor'da Müslüman halkların ve siyasi seçkinlerin nezdinde gördüğü itibar dikkate alındığında⁹, II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesinin, yaşamı boyunca

4 A. Rahman Tang Abdullah, *Hikayat Johor dan Tawarikh Almarhum Sultan Abu Bakar: Kajian, Transliterasi dan Terjemahan Bahasa Inggeris* (Cohor Bahru: Yayasan Warisan Johor, 2011)

5 Wilfrid Scawen Blunt, *My Diaries, Being a Personal Narrative of Events, 1888-1914: Part One 1888-1900* (New York: Alfred A. Knoff, 1922).

6 Bu yönde isabetli girişimlerden biri için bkz. Nuramirah Binti Shahrin, "The Relationship Between the Sultanate of Johore and the Ottoman Empire", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019).

7 Blunt, *My Diaries*, 95-7.

8 *Temenggong*, Malay ve Cava bölgelerinde hem hükümdarın güvenliğinden hem de ülkenin asayişinden sorumlu otorite olan, polis teşkilatı ve ordunun bağlı bulunduğu soylulara verilen bir üvandır.

9 Bkz. Ermy Azziaty Rozali, Wan Kamal Mujani ve Azmul Fahimi Kamaruzaman, "Relation between the Ottoman Empire and the Johor Sultanate: Perception and Influence", *Mediterranean Journal of Social Sciences* 7, No.

mensubu olduğu hanedanlığın statüsü ve itibarını yükseltmek için her fırsatı değerlendiren Ebû Bekir için siyaseten önemli yararları olacaktı. Bu açıdan, Sultan Ebû Bekir gibi, İngiliz soyluları ve siyaset adamları ile olan ilişkilerine çok şey borçlu olan birinin Osmanlı Sultan-Halifesi tarafından kabul edilmesinin yararlarının farkında olmadığına ya da bu tür bir girişimi gerekli görmediğine inanmak güçtür. Dolayısıyla Dato Hacı Muhammed Said bin Hacı Süleyman'ın [Dato' Haji Mohd. Said bin Haji Sulaiman], *Hikayat Johor* adlı eserinde¹⁰ Ebû Bekir'in bu seyahatle amacının Osmanlı Sultanı ile tanışmak olduğunu aktaran anlatısı daha akla yatkın görünmektedir.

Resim 1: Cohor Sultanı Ebû Bekir, 1886.

(Kaynak: <https://www.rct.uk/collection/2907317/sultan-abu-bakar-ibrahim-of-johore-1833-95>)

2 (Mart 2016): 404-408; S. J. N Muhammad, N. S. A Rahman, NRNM Affendi, Asmiaty A., "Influence of the Turkish Empire on Malaya in the Malay Manuscript of the Leiden University Library Collection", *Psychology and Education*, (2021) 58(2): 5957-5965.

10 A. Rahman Tang Abdullah, *Hikayat Johor dan Tawarikh Almarhum Sultan Abu Bakar: Kajian, Transliterasi dan Terjemahan Bahasa Inggeris* (Cohor Bahru: Yayasan Warisan Johor, 2011), 124-5. Karş., elinizdeki kitapta Syed Farid Alatas'ın "Malezya'da Bir Osmanlı Mirası: Rukiye Hanım" makalesi.

Sultan Ebû Bekir, İstanbul'a gidiş yolunda 1893 yılının Mart ayı ortalarında Kahire'ye varmış olmalıdır; zira 31 Mart 1893'te Şeyh Ubeyde Çiftliği'nde¹¹ bir araya geldiklerinde Blunt Ebû Bekir'in iki haftadır Kahire'de bulunduğunu anlatır. Blunt, Ebû Bekir'i "... mütevazı tavırlı ve hoşsohbet iyi bir Hintli ihtiyar beyefendi"¹² olarak tasvir etmiş ve "Ramazan olmasına rağmen, bizimle öğle yemeği yedi, kırık dökük İngilizceyle konuşuyor ama bu asaletinden bir şey eksiltmiyordu." demiştir.¹³ Sultan'ın yanında "ordusunun komutanı genç bir Malay ve İngiliz sekreteri Yüzbaşı Creighton bulunuyordu." Ebû Bekir, Lord Cromer'in¹⁴ kendisine Mısırlılarla kaynaşmamasını salık verdiğini söylemiş ve Kahire'de bulunduğu iki haftalık süre boyunca İngiliz görevlilerden başka kimseyle bir araya gelmediklerine dair Blunt'a serzenişte bulunmuş, bunun üzerine, öğrendiğimiz kadarıyla, Blunt ona yardım teklif etmiştir:

"Ben de ona bunun için yardımcı olmayı teklif ettim, çok memnun oldu ve talihe bakın ki, çatıda oturduğumuz sırada Muhammed Moelhi geldi ve Muhammed'i onunla tanıştırdım. O gün Cuma olduğundan Muhammed Ali Camii'nde namaz kılmaları için Muhammed'i onunla Kahire'ye gönderdim. Pazar günü de Şeyh el-Bekri'ye ben götürceğim. Muhammed Abduh ve diğer şeyhlerle görüşmesi için ve İstanbul'a gittiğinde Sultan Abdülhamid'le temasa geçebilmesi için ona yardımcı olacağız."¹⁵

Blunt'ın bu cümlede zikrettiği isimler oldukça önemli kişilerin isimleridir ve Ebû Bekir'in ziyaretinin gerçekleştiği bağlamı daha iyi anlamak için bu isimlere biraz daha dikkatli bakmak gereklidir. Ebû Bekir'i Cuma namazı için Muhammed Ali Camii'ne götüren "Muhammed Moelhi", esasen önde gelen Mısırlı bir aile olan Müveylîhî ailesinin bir üyesi ve Mısırlı siyasi gazeteci İbrahim el-Müveylîhî'nin oğlu Muhammed Müveylîhî'dir (1858-1930).¹⁶ Bu cümle içerisinde zikredilen diğer kişi ise Bekriyye tarikatının genç şeyhi ve Nakibüleşraf¹⁷ Şeyh el-Bekri'dir (1870-1932). El-Bekri, Cemâleddin Efgani'nin görüşlerine hayranlığı ile biliniyordu ve onun ilmi yeteneklerini çokça takdir eden Abdülhamid'le de irtibatı vardı.¹⁸

11 Şeyh Ubeyde, Kahire yakınlarında Wilfred Blunt'ın Arap atı yetiştirmek için kurduğu bir damızlık çiftliğidir. Bkz. Elizabeth Longford, *A Pilgrimage of Passion: The Life of Wilfrid Scawen Blunt* (Londra: Tauris Parke, 2007).

12 Blunt, *My Diaries*, 95.

13 Blunt, *My Diaries*, 95.

14 Evelyn Baring (Lord Cromer) (26 Şubat 1841–29 Ocak 1917) Mısır Başkonsolosu olarak, Mısır'ın Britanya tarafından işgal edildiği 1882 yılından itibaren ülkedeki fiili otorite olmuştur.

15 Blunt, *My Diaries*, 95.

16 "Muhammed Müveylîhî (1274-1348/1858-1930) Mısırlı yazar ve siyasi gazetecidir. Mısır'ın ünlü şahsiyetlerinden babası İbrahim el-Müveylîhî ile birlikte, saygın ve keskin dilli bir üsluba sahip *Misbâhuş-şark* (Doğu'nun Işığı) isimli gazeteyi çıkarmışlardır. *Şevki'nin Toplu Şiirlerinin Eleştirisi* ve *Ruha Şifa* diğer önemli eserleri arasındadır." <https://nyupress.org/author/muhammad-al-muwaylihi/>. Ayrıca bkz. Roger Allen, "Muhammad Al-Muwaylihi's Coterie: The Context of 'Hadîth 'Isâ Ibn Hishâm", *Quaderni Di Studi Arabi* 18 (2000): 51–60. <http://www.jstor.org/stable/25802894>. Bu kaynaklar için Dr. İbrahim Halil Üçer'e şükranlarımı sunarım.

17 Nakibüleşrafîk Osmanlı İmparatorluğu'nda Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerle ilgilenmekle sorumlu, oldukça nüfuzlu bir resmi müessesedir. Bkz. Ş. Tufan Buzpınar, "Nakibüleşraf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nakibulesraf>.

18 İrfan Gündüz, "Bekri, Muhammed Tevfik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bekri-muhammed-tevfik>.

Resim 2: Şeyh el-Bekrî

(Kaynak: https://ar.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF_%D8%AA%D9%88%D9%81%D9%8A%D9%82_%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%83%D8%B1%D9%8A)

Cümlede bahsi geçen bir başka isim Mısırlı İslam âlimi, gazeteci ve Mısır'ın Başmüftüsü ve 19 ve 20. yüzyıllarda İslami reform hareketinin başat isimlerinden biri olan Muhammed Abduh'tur.¹⁹ Günlüklerinde Blunt, el-Bekrî ve Ebû Bekir arasında tercümanlık yaptığını belirtmekte ve ilgi çekici ayrıntılara yer vermektedir:

“2 Nisan- Cohor Sultanı'nı Şeyh el-Bekrî'ye Kahire'ye götürdüm ve tercümanlığını yaptım. Bu ihtiyar Sultan'ın İngilizcesi anlaşmak için çok yeterli değildi ve düşünceleri de karmakarışıktı. Davranışlarının da bir Doğulu için, tuhaf yakışıksız bir hâli vardı ve el-Bekrî'yi de kutsal şeyler hakkında patavatsızca konuşarak çok şaşırttığını sanıyorum. Yine de her tercüman gibi, ben bazı hoş olmayan sözlerini yumuşatmayı başarabildim. Esasen ikisinin de amaçları birbiriyle taban tabana zıt idi. El-Bekrî, Sultan Ebû Bekir'in panislamcı fikirleri olup olmadığını, İstanbul'da II. Abdülhamid'i

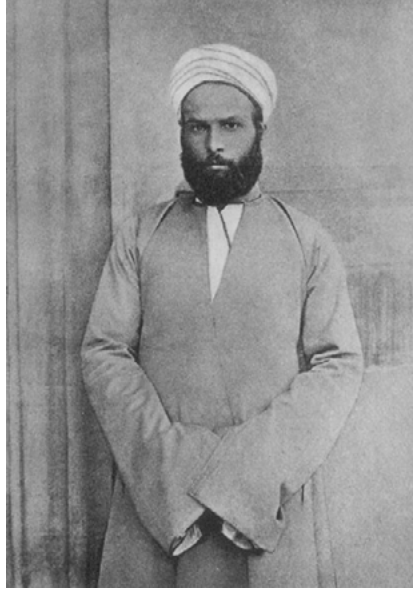
19 M. Sait Özervarlı, “Muhammed Abduh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-abduh>.

görmek isteşinin siyasi bir amacı olup olmadığını ve Cohor'da panislamcı tebliğcileri destekleyip desteklemediğini öğrenmek istiyordu. Bu ihtiyaç adam ise, mensubu olduğu Muhammedilerden biraz kişisel ilgi göreceğini umuyordu. Abdülhamid'den daha fazlasını beklemeyecek kadar mütevazıydı ve ona söyleyeceği ehemmiyetli bir şeyi yoktu. Dolayısıyla el-Bekrî de Sultan Ebû Bekir de birbirlerinin ne istediğini yanlış anlamıştı. Şeyh, "Hindistan'daki Muhammedî hükümdarlar," diye sordu, "Birbirleriyle temas kuruyorlar mı, İstanbul'daki Sultan'la da temas kuruyorlar mı?" Bu soruya Ebû Bekir, Malay hükümdarların birbirlerini tanıdıklarını ama başkalarını tanımadıklarını söyleyerek cevap verdi. Daha önce İstanbul ile en ufak bir temasa geçmemişlerdi ve Osmanlılar onlara kâfir gözüyle bakıyordu. Bir keresinde bir Türk savaş gemisi Japonya'ya giderken Singapur'a uğrayıp orada bir süre kalmış ve gemidekiler Cohorluların Muhammedî olduğunu geminin yola çıkmasından hemen önce öğrenmişlerdi. O zaman herkes çok sevinmişti. Bu, Türklerle şimdiye kadar sağlanan ilk temas olmuştu. Singapur'da ticaret yapmak için gelmiş pek çok Hicazlı Arap görmüşlerdi; ama bunların bazıları zengin olsa da cahil adamlardı. Ebû Bekir İstanbul'a gitmek istiyor ama Sultan Abdülhamid'e rahatsızlık vermek istemiyordu. Küçük bir ülkenin hükümdarıydı ve söyleyecekleri de bir ehemmiyet taşımıyordu. Tebliğcilere gelince, eğer Şeyh kendilerine dinlerini öğretmek için bir hoca gönderirse çok memnun olacaktı. Cohor'da herkes Şafi idi. Dualarını Arapça yapıyorlar ama kelimelerin anlamlarını bilmiyorlardı; Kur'an bazı kısımları hariç Malaycaya çevrilmemişti. Bir tercüme yaptırıyordu. Hepsî çok cahildi. Genç Şeyh el-Bekrî, sanıyorum ki, bunlara ne anlam vereceğini bilmiyordu."²⁰

Bu konuşmada bahsi geçen savaş gemisinin II. Abdülhamid'in Japonya'ya iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek için gönderdiği Ertuğrul Fırkateyni olduğu açıktır. Fırkateyn Temmuz 1889'da İstanbul'dan ayrılmış ve Temmuz 1890'da Yokohama'ya varmıştır. Ertuğrul 16 Eylül 1890'da dönüş seyahati sırasında Japonya'nın Kushimoto açıklarında batmış ve Türk tarihinin en büyük deniz faciası yaşanmıştır. Japonya'ya gidiş yolunda fırkateyn Bombay, Kolombo, Singapur ve Saigon gibi pek çok limana uğramıştır. Fırkateyn Singapur'da 15 Kasım 1889'dan 22 Mart 1890'a kadar uzunca bir süre demirlemişti. İstanbul'a düzenli raporlar gönderen fırkateyn komutanı Singapur dâhil Güney Asya limanlarında yerli Müslümanlar tarafından nasıl karşılandıklarını büyük bir heyecanla aktarmıştır.²¹ Dolayısıyla Cohor halkının Müslüman olduğunun gemi mürettebatı tarafından sonradan anlaşıldığı iddiaları Osmanlı kaynakları ile örtüşmemektedir.

20 Blunt, *My Diaries*, 95-97.

21 Süleyman Nutki, *Ertuğrul Fırkateyni Faciası* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005). Bkz. İsmail Hakkı Kadı ve A. C. S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives* (Leiden: Brill, 2020), 244-258; İsmail Hakkı Göksoy, "Acehnese Appeals for Ottoman Protection in the Late Nineteenth Century", *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia*, Ed. A.C.S. Peacock ve Annabel Teh Gallop, (Oxford: Oxford University Press, 2015), 175-197 (Proceedings of the British Academy; 200).

Resim 3: Muhammed Abduh

(Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhammed_Abduh)

Bu anlatıda Sultan Ebû Bekir, Müslüman dayanışmasını savunan aktivistlerin gündemlerinden, söylemlerinden ve zihniyetinden tamamıyla kopuk biri olarak tasvir edilmektedir. Aşağıda değineceğimiz gibi, Osmanlı resmî belgeleri, en az iki defa, Ebû Bekir'in, Cohor'da Cuma hutbelerinde Osmanlı Sultan-Halifesinin isminin de zikredildiğini söylediğini kaydetmektedir. Bu da Ebû Bekir'in bu insanların hassasiyetlerinin az ya da çok farkında olduğunu göstermektedir. Bu konuşma esnasında "garip" bir İngiliz olarak Blunt'ın ortamdaki varlığı, Ebû Bekir'in el-Bekri ile rahatça konuşmaktan çekinmesine sebep olmuş olabilir.

Blunt'a göre, Ebû Bekir'in diğer kişiler ile olan görüşmeleri daha başarılı olmuş görünmektedir:

"Cohor Sultanı'nın onu tanıştırdığım diğer Mısırlılarla görüşmeleri daha başarılı geçti. Abdüsselam'a gittik, [Abdüsselam] Paşa, Ekselansları ve onu getirdiğim için benim önümde yerlere kapandı. [Sultan] Onlara ülkesini elinde bastonuyla nasıl atarkil bir usülle yönettiğini anlatıyordu, -Abdüsselam 'ilk halifeler gibi' diye ekledi- ve evinde olduğu zaman, karısı ve annesiyle birlikte yere oturarak elleriyle yemek yemeyi nasıl sevdiğini anlattı. Böyle yapan başkalarını da bulmak istiyordu, ama Kahire'de her yerde Avrupalı koltuklar ve sedirler vardı. Ona böyle birilerini de göstereceğimize söz verdik ve sonra Muhammed Abduh'la görüşmeye gitti."²²

Abdüsselam da “el-Müveylîhî” ailesinin bir mensubu ve İngiliz işgaline karşı duran ve 1870’lerin sonlarında Mısır’ın bağımsızlığı için heyecanlı söylevler veren, Mısır Parlamentosu üyelerinden biri idi. Söylevlerinde hükümeti ve İngiliz ve Fransız sefirlerini Mısır halkına karşı ikiye bölmeyle itham ediyordu.²³

Blunt’ın Ebû Bekir’in Mısır’daki temaslarına dair tasvirlerinden Ebû Bekir’in sadece o dönemin çok etkili olan “panislamcı”larının önde gelen isimleri ile temas kurduğu intibai uyanmaktadır. Burada akla gelen soru, Ebû Bekir’in Blunt’ın aracılığı ve bilgisi olmaksızın herhangi birileriyle teması olup olmadığıdır. Mart’ın ortalarından 12 Nisan’da İstanbul’a yola çıkmasına kadar olan bu bir aya yakın süre içerisinde Sultan’ın bu tür görüşmelerde bulunmuş olması muhtemeldir. Bununla birlikte Blunt’ın günlüklerinin dışında, Ebû Bekir’in Mısır’da temas kurduğu kişilerle ilgili Ahmed Muhtar Paşa’nın onunla yaptığı görüşmeye ilişkin kısa raporu hariç elimizde başka bir kaynak bulunmuyor.

Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919), Kırım ve Rus-Türk savaşlarında çarpışmış Osmanlı ordusunun önemli kumandanlarından biridir. Paşa, 1885-1908 yılları arasında Mısır’da Osmanlı Fevkalade Komiseri olarak görev yapmış ve daha sonra Sadrazamlığa getirilmiştir.²⁴ Ebû Bekir’in Ahmed Muhtar Paşa ile görüşmesi, görünen o ki, Blunt’ın bilgisi dâhilindedir. Zira Blunt, 2 Nisan’da el-Bekrî ve Abdüsselam ile görüşmelerinden sonra Ahmed Muhtar Paşa’yı ziyaret etmiş ve Ahmet Muhtar Paşa Ebû Bekir’le görüşeceğine söz vermiştir. Günlüklerinde değinmemiş olmasına nazaran, Blunt, Ebû Bekir’in Ahmed Muhtar Paşa ile olan görüşmesinde bulunmamıştır. 9 Nisan’da Ahmed Muhtar Paşa, Sultan Abdülhamid’e Ebû Bekir’le birbirlerini karşılıklı olarak ziyaret ettiklerine ilişkin bilgi vermiş ve Ebû Bekir’in ona Cohor’da Cuma namazları esnasında kendisinden önce II. Abdülhamid’in isminin okunduğunu söylediğini aktarmıştır. Ahmed Muhtar Paşa ayrıca Ebû Bekir’in bir sonraki Çarşamba günü (12 Nisan) İstanbul’a gitmek üzere oradan ayrılacağını ve Selamlık merasimini²⁵ izlemek için Ramazan Bayramı’ndan önceki gün İstanbul’a varacağını söylemiştir.²⁶ Ayın 12’sinde İstanbul’daki İngiliz Sefareti Babıali’ye Ebû Bekir’in

23 Yusuf Ramiç, “Müveylîhî Ailesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*: <https://islamansiklopedisi.org.tr/muveylîhî-ailesi>

24 Rıfat Uçarol, “Gazi Ahmed Muhtar Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazi-ahmed-muhtar-pasa>.

25 Cuma namazları ve bayram günlerinde yapılan hükümdarlık merasimi. Bkz. Mehmet İpşirli, “Cuma Selamlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuma-selamligi>.

26 “Telgrafnâme, Mâbeyn-i Hümayûn Cenâb-ı Mülûkâne Serkitâbet-i Celîlesi’ne Hindçini’nin cenûbunda kâ’in Singapur Cohor Hükümet-i İslâmiyesi’nin emîri Kâhire seyahatine geldiğinden te’ât-i ziyâret olundu. Memleketinde nâm-ı nâmî-i hazret-i hilâfet-penâhiyi isminden evvel minberde zikr ettirdiğini esnâ-yı sohbetde söyledi. Arefe günü İstanbul’a girmek üzere Çarşamba günü posta-i hidivî ile gidiyor. Bayram selamlığını görmek ve mirî hotelinde ikâmet eylemek fikrinde olduğu ma’rûzdur, fermân. Ahmed Muhtar. Fî 28 Mart sene [1]309” BOA, Y.PRK.MK. / 5 – 105. Karş., İsmail Hakkı Kadı ve A. C. S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives* (Leiden: Brill, 2020), 367.

İskenderiye'den ayrıldığını bildirmiş ve Pazar günü (16 Nisan'da) İstanbul'a varmasının beklendiğini iletmiştir.²⁷

Resim 4: Gazi Ahmed Muhtar Paşa

(Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmed_Muhtar_Pa%C5%9Fa)

Sultan II. Abdülhamid, Ebû Bekir'in İskenderiye'den yola çıktığı konusunda bilgilendirildiği zaman, Hariciyeden ziyaretçi hakkında bilgi talep etmiştir. Saray, Ebû Bekir'in ziyaretinin amacının, seyahati sırasında nereleri ziyaret ettiğinin, İstanbul'dan sonra nereye gitmeyi planladığının, Mısır'da ne yaptığının ve İstanbul'u neden ziyaret ettiğinin soruşturulmasını istemiştir.²⁸

27 BOA BEO / 183 - 13658.

28 BOA BEO / 183 - 13712.

II. Abdülhamid'in Ebû Bekir'in ziyaretinin amacının anlaşılmasına dair bu isteğine sonraki gün cevap verilmiştir. Hariciye Nezaretinin verdiği bilgi İstanbul'daki İngiliz Sefaretinden temin edilmiştir. Osmanlı hükûmeti fazla aşinalığı olmadığı herhangi bir hükümdar ya da ülkenin kendileriyle temasa geçmesi hâlinde bunlar hakkında İngiliz Sefaretinden bilgi alırdı.²⁹ Hariciyenin verdiği bilgiye göre Ebû Bekir'in ziyareti gezi mahiyetinde idi ve belirli bir amacı yoktu. İstanbul'a gelmeden önce nereleri ziyaret ettiği çok net değildi ama doğrudan Mısır'a gittiği ve orada belirli bir amacı olmaksızın bir süre kaldığı tahmin ediliyordu. Elde edilen bilgiye göre, Sultan Ebû Bekir İstanbul'u bir Müslüman olarak Halife'ye bağlılığını bildirmek için ziyaret etmek istiyordu. Ebû Bekir'in İstanbul'dan sonra nereye gitmeyi planladığı da kesin değildi; ama İngiliz sefiri, gösterişli ve dayalı döşeli bir evinin olduğu Londra'ya gideceğine kesin gözüyle bakıyordu. Sefaret'e göre, Ebû Bekir varlıklı bir adamdı ve Londra'da kalmayı seviyordu. Cohor, içinde olduğu bölgede bağımsızlığını muhafaza edebilmiş birkaç devletten biri idi ve Britanya ile dostane ilişkileri vardı. 150.000 ila 400.000 civarında bir Müslüman nüfusu vardı. Britanya hükûmeti siyasi temaslarında yol gösterici olması için Ebû Bekir'in yakın çevresinde Creighton isimli bir görevli bulunduruyordu.³⁰

13 Nisan'da İstanbul gazetelerinden *Sabah*, Cohor Sultanı'nın bir sonraki gün (Cuma) İstanbul'a varmasının beklendiğini duyurdu.³¹ Varış tarihinin doğru olması ihtimali ile birlikte, bu, ziyaretle ilgili oldukça erken bir haber olarak değerlendirilebilir. Sultan'ın İstanbul'a varışının tam gününe Osmanlı resmî kaynaklarında değinilmemiştir. Ancak, Kahire ve İstanbul arasındaki gemiler düzenli aralıklarla işlediği için İngiliz Sefareti tarafından verilen tarihin (16 Nisan) doğru olduğunu varsayabiliriz.

İstanbul'a gidiş yolunda, gemi İzmir'de kısa bir süre duraklamış, Ebû Bekir, şehrin valisi Abdurrahman Paşa ile karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmiş ve şehri gezmeye çıkmıştır. Ebû Bekir, İstanbul'da Teşrifat Nazırı Münir Paşa ve Padişahın yaveri Ahmed Ali Paşa tarafından törenle karşılanmıştır.³² "Şeker" lakabıyla bilinen Ahmed Ali Paşa (1841-1907) ressam, asker ve bürokrat olup, 1896'tan itibaren Teşrifat Nazırlığı görevini yürütmüştür. Ahmed Ali Paşa, sıklıkla, Osmanlı başkentine gelen yabancı misafirlere refakat etmek ve hoşça vakit geçirmeleri için görevlendiriliyordu ve Kasım 1891'de İstanbul'u ziyaret eden Siyam Prensi Damrong'a da aynı şekilde refakat etmiştir.³³ İstanbul'da konakladığı süre boyunca Ebû Bekir'e de refakat etmiştir.

29 İsmail Hakkı Kadı & A.C.S. Peacock & Annabel Teh Gallop, "Writing history: The Acehese embassy to İstanbul, 1849-1852", *Mapping the Acehese Past*, Ed. R. Michael Feener, Patrick Daly ve Anthony Reid (Leiden: KITLV, 2011), 180.

30 BOA Y.A. HUS. / 272 - 135.

31 *Sabah*, 1 Nisan 1309 / 13 Nisan 1893.

32 Tercüman-ı Hakikat, 9 Nisan 1309 / 21 Nisan 1893.

33 İsmail Hakkı Kadı & A.C.S. Peacock, *The Ottoman Empire and The Kingdom of Siam Through The Ages* (Bangkok: Institute of Asian Studies, 2017), 35 ve 57.

Dahası hükümet bu misafiri için İstabl-ı Amireden binek hayvanı da tahsis etmiştir.³⁴

Resim 5: Ahmed Ali Paşa

(Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/seker-ahmet-pasa>)

19 Nisan'da, Sultan Ebû Bekir'in Hazine-i Hümayun'u görmesi için Topkapı Sarayı'na götürüldüğü, Süleymaniye ve Sultanahmet camilerini ziyaret ettiği, bu camilerde Kur'an okuduğu ve kendi ülkesinde Cuma namazları esnasında Halife'nin isminin okunduğunu tekrar dile getirdiğine dair II. Abdülhamid'e bilgi verilmiştir. Ebû Bekir'in İstanbul'da gördüğü misafirperverlikten çok memnun kaldığı söylenmiştir. Ertesi gün İngiliz Sefarethanesinde öğle yemeği yemiş, ardından

Dolmabahçe Sarayı'nı ziyaret etmiş ve akşam Ahmed Ali Paşa gibi bazı kimselerin şerefine ziyafet düzenlemiştir.³⁵ 20 Nisan'da Sultan, Ahmed Ali Paşa'nın refakatinde ve İstabl-ı Amireden kendisine tahsis edilmiş arabalarla Müze-i Hümayun'u ve başka yerleri ziyaret etmiştir.³⁶ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberine göre, Ebû Bekir 21 Nisan itibarıyla Ayasofya, Sultanahmet Camii, Bayezid Meydanı, Süleymaniye Camii, Karye-i Atika Camii, Yeraltı Camii, Arab Camii, Eyüp Sultan Camii ve Topkapı Sarayı, Müze-i Hümayun ve Sanayi-i Nefise Mektebi'ni ziyaret etmiştir. Kapalı Çarşı'yı ziyaret ettikten sonra, Ebû Bekir'in Sadullah, Osman ve Ahmed Efendilerin antika dükkânlarına gittiği bildirilmiştir. Ayrıca vapurla Boğaz kıyılarını gezdirildiği de söylenmiştir.³⁷

10 Nisan Cumartesi günü, İngiliz Sefareti, Yıldız Sarayı Teşrifat Dairesine bilgi notu göndermiştir. Anlaşıldığı kadarıyla not, saray ve İngiliz Sefareti arasında süregelen yazışmaların devamı olmakla birlikte taraflar arasında daha önce yapılan yazışmalar elimizde bulunmuyor. Bu bilgi notunda İngiliz Sefareti, Sultan'ın Ebû Bekir'le görüşme yapması ve bu görüşmede İngiliz Sefiri'nin de hazır bulunmasını istemesi hâlinde İngiltere'nin Cohor'u bağımsız bir devlet olarak kabul ediyor olmasından ötürü hem Ebû Bekir'e hem de kendi hükûmetine karşı güç duruma düşeceğini belirtmektedir. Ancak, Sultan'ın Ebû Bekir için bir ziyafet vermesi hâlinde bu durum daha farklı olacaktır ve İngiliz Sefiri de herhangi bir itirazı olmadan diğerleri gibi buna iştirak edecektir.³⁸

Aynı gün, o zamana kadar Cohor'a sehven Yohor, hükümdarına da Muhammed diyen *Sabah* gazetesi okuyucularına ülkenin isminin esasen Cohor olduğunu ve hükümdarının da Ebû Bekir Han olduğunu açıklamıştır. Edinilen bilgiye göre, Ebû Bekir'in maiyetinde yeğeni Muhammed Said Han da bulunuyordu. Gazete haberine göre İngiliz Sefareti iki gün önce Ebû Bekir'in şerefine bir ziyafet vermiştir. Hollandalı, İspanyol ve Amerikalı sefirler, İngiliz Sefareti'nin tercümanı ve onlarla birlikte Ahmed Ali Paşa, (Ebû Bekir'in sekreteri olduğu belirtilen) Hacı Kasım İnci ve Seyyid Muhammed de ziyafete katılmıştır. Habere göre, öğleden sonra Ebû Bekir ve maiyetindekiler Dolmabahçe, Beylerbeyi ve Çubuklu saraylarını ziyaret etmişlerdir.³⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, Ebû Bekir'in (21 Nisan'da) II. Abdülhamid'in Cuma selamlığını da izlediği ve kendisiyle taltif edici bir sohbet ettikleri bilgisini vermiştir.⁴⁰

Haber metninde Ebû Bekir'in sekreteri "Hacı Kasım İnci" olarak adı geçen kişi

35 BOA Y.PRK.BŞK. / 30 - 99.

36 Sabah, 9 Nisan 1309 / 21 Nisan 1893.

37 Tercüman-ı Hakikat, 9 Nisan 1309 / 21 Nisan 1893.

38 BOA, Y.PRK.BŞK., 30 - 99.

39 Sabah, 10 Nisan 1309 / 22 Nisan 1893.

40 Tercüman-ı Hakikat, 10 Nisan 1309 / 22 Nisan 1893.

büyük olasılıkla Blunt'ın "Ordusunun kumandanı genç bir Malay" dediği kişidir.⁴¹ Haberde Muhammed Said ve Seyyid Muhammed olarak anılan kişi de önde gelen ve varlıklı bir Hadramî olan, Ebû Bekir'in yakın çevresinden, Singapur'da Osmanlı'nın fahri konsolosu gibi faaliyet gösteren ve sıklıkla Avrupa'ya ve İstanbul'a seyahat eden Seyyid Muhammed es-Sekkâf (1836-1906) olmalıdır. Es-Sekkâf'ın adı, Ebû Bekir'in kendisine verdiği Kukup'taki "Constantinople Estate" olarak da anılan arazi imtiyazı ile ilişkili olarak kaynaklarda sıklıkla geçmektedir.⁴² Anthony Reid, es-Sekkâf'ın 1880'ler ve 90'lar boyunca Singapur Müslümanları arasında en nüfuzlu kişi olduğunu belirtmektedir.⁴³

Es-Sekkâf'ın Ebû Bekir'in maiyetinde bulunuyor olması bu ziyaretin önemli bir cihetidir, zira es-Sekkâf'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bağlantıları olduğunu biliyoruz. Osmanlı resmî belgelerinde ve gazetelerinde es-Sekkâf'ın ismine birkaç yerde rastlanması Osmanlı başkentinde Ebû Bekir'in ziyaretinin başarılı geçmesinde kritik bir rol oynamış olabileceği ihtimalini ortaya koyuyor. Örneğin, Ertuğrul Fırkateyni'nin 15 Kasım 1889-22 Mart 1890 tarihleri arasında bulunduğu Singapur'da gemi zabıtları pek çok defa es-Sekkâf'ın evinde verilen ziyafetlerde ağırlanmış, bu da İstanbul'da gazetelerde ayrıntılı olarak yer bulmuştur.⁴⁴ Bir yıl kadar sonra Ocak 1891'de Batavya'daki Osmanlı Başşehbenderi Ahmed Rifkı onun hakkında şunları yazmıştır:

"Singapur'da mukim saâdetlü Seyyid Muhammed bin Sekkâf Efendi Hazretleri aileleriyle beraber Cidde'ye nakl ve hicret buyurmuşlardır. Singapur'da doğmuş, umûr-ı ticârete sülûk buyurmuş ve talihlerinin yaver gitmesiyle servet ve sâ mânâna mâlik olmuştur. Daha sonra her nasılsa İngiliz hükûmetiyle aralarında yaşanan uyuşmazlık sebebiyle Singapur'da ikâmeti uygun görmemiş ve Lloyd Kumpanya'nın 'Pozidon' vapuru ile sekiz bin İngiliz lirası karşılığında ailesinden yüz otuz kişi ile Cidde'ye hareket etmişlerdir. Yukarıda adı geçen [Seyyid Muhammed], geçen yıl Halife Hazretlerinin ebedi devletine bağlılığını, vatanseverliğini ve yüce saltanatına olan hususi sadakatini kamuoyuna ilan ederek herkesin hüsn-i takdirini ve ihtiramını kazanmıştır..."⁴⁵

Seyyid Muhammed es-Sekkâf'ın, Singapur'daki İngiliz makamları ile yaşadığı

.....

41 Blunt, *My Diaries*, 95.

42 Ermy Azziaty Rozali, "Sayid Muhammad Al-Sagoff in Johore- Ottoman Sovereign Relations", *Advances in Natural and Applied Sciences* 6, No.6 (2012): 893-897 ve H. Taner Seben, *Singapur'daki İlk Temsilciliklerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi* (Singapur: T.C. Singapur Büyükelçiliği, 2013).

43 Anthony Reid, "The Ottomans in Southeast Asia", *ARI Working Paper*, No. 36 (2005): 12, www.nus.ari.edu.sg/pub/wps.htm.

44 Hatice Kırkaya, "İkinci Abdülhamid Döneminde (1876-1908) Osmanlı Singapur İlişkileri" (Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2019), 28-30.

45 BOA Y.A.HUS. 244/15. Karş. için bkz., İsmail Hakkı Kadı ve A. C. S Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, (Leiden: Brill, 2020), 802-3. Alıntı sadeleştirilerek verilmiştir.

bazı sıkıntılara kaynaklarda değinilmiş ama kendisinin Singapur'dan Cidde'ye kalıcı olarak taşındığı hiç konu edilmemiştir.⁴⁶ Anthony Reid, Ertuğrul Fırkateyni Singapur'dan ayrıldıktan sonra es-Sekkâf'ın Avrupa'ya seyahat ettiğini, 1892'de geri döndüğünü ve bu seyahatin Açalilerin içinde buldukları sıkıntılı durumun Osmanlı'nın gündemine getirilmesi amacını taşıdığına düşünülüğünü belirtmektedir.⁴⁷

Es-Sekkâf'ın Osmanlılarla olan temaslarının Ebû Bekir'in ziyaretinden önce başlayıp sonrasında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Kasım 1899'da, Batavya Osmanlı Başşehbenderi, Osmanlı hükûmetine gönderdiği bilgi notunda "Devlet-i Aliyye ve Yunan muharebesi tarihini anlatan kitabın Arapça tercümesinden yaklaşık 200 kopya gönderilmesi çok yararlı olacaktır. [Kitaplar] sigortalı olarak, konu kendisine aktarılmış olan Seyyid es-Sekkâf adlı kişiye irsal edilmelidir."⁴⁸ Singapur'daki Osmanlı Şehbenderi Ahmed Ataullah Efendi, Kasım 1903'te bir araba kazasında vefat ettiğinde, cenaze töreni naaşın tutulduğu es-Sekkâf'ın evinden başlamıştır.⁴⁹ 1914 gibi bir tarihte de Osmanlı hükûmeti tarafından Morolu Müslümanlar için vazifelendirilen Mehmed Vecih Efendi de Filipinlere giderken Singapur'a uğrayarak bir süre kalmış ve Seyyid Ömer es-Sekkâf'ın oğlu Seyyid Muhammed es-Sekkâf'ın ısrarlı daveti üzerine es-Sekkâf ailesinin evinde ağırlandı.⁵⁰ Sultan Ebû Bekir'e İstanbul ziyaretinde eşlik eden Seyyid Muhammed es-Sekkâf bin Ahmed es-Sekkâf, Seyyid Ömer es-Sekkâf'ın (ö.1927) amcasıdır. Amcasının 1906'da Hicaz'daki vefatından sonra, Ömer es-Sekkâf Singapur'a dönerek Alsagoff şirketinin başına geçmiştir.⁵¹

İlginçtir ki, Osmanlılar es-Sekkâf'ı heyetin içinde en önemli ikinci kişi olarak görmüş olmalarına ve defalarca onu Ebû Bekir'in akrabası (amcazadesi ve yeğeni) olarak nitelendirmelerine rağmen, Ebû Bekir'in Mısır ve İstanbul seyahatlerine sayfalar ayıran Blunt tek bir defa bile es-Sekkâf'ın ismini zikretmemektedir. Bu da Blunt'ın, Ebû Bekir'in Şeyh el-Bekrî ve Muhammed Abduh gibi Kahire'deki "panislamcı" çevrelerle tanışmasında kendi rolüne ısrarla vurgu yapmasına dair şüphe uyandıran bir başka noktadır. Es-Sekkâf'ın kendisi de seyyid soyundan ve seyyidlerin başı olan Şeyh el-Bekrî gibi isimlere ulaşmakta güçlük çekmeyecekti.⁵²

46 Bkz. Ermy Azziaty Rozali, "Sayid Muhammad Al-Sagoff in Johore-Ottoman Sovereign Relations", *Advances in Natural and Applied Sciences* 6, No. 6 (2012): 893-897.

47 Anthony Reid, "The Ottomans in Southeast Asia", *ARI Working Paper*, No. 36, (2005): 12-23, www.nus.ari.edu.sg/pub/wps.htm.

48 BOA MEMKT. 462/33; karşı., İsmail Hakkı Kadı ve A. C. S Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives* (Leiden: Brill, 2020), 614-15.

49 H. Taner Seben, *Singapurdaki İlk Temsilcilerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi* (Singapur: T.C. Singapur Büyükelçiliği, 2013), 13.

50 Bkz. İsmail Hakkı Göksoy, "Osmanlı'nın Filipinler Şeyhülislamı Mehmed Vecih Efendi: Hayatı, Vazifeleri ve Faaliyetleri", bu ciltte.

51 Bkz., Bonny Tan, "Syed Omar bin Mohamed Alsagoff", [singaporeinfomedia: https://eresources.nlb.gov.sg/infopedia/articles/SIP_1624_2009-12-31.html](https://eresources.nlb.gov.sg/infopedia/articles/SIP_1624_2009-12-31.html)

52 Bir başka makalede Osmanlı İmparatorluğu ile Güneydoğu Asya arasındaki ilişkilerde seyyidler arasındaki bağlantıların rolünü tartışmıştık. Bkz. İsmail Hakkı Kadı, "An Old Ally Revisited: Diplomatic Interactions Between

Resim 6: Seyyid Muhammed es-Sekkâf (1836-1906)

(Kaynak: H. Taner Seben, *Singapurdaki İlk Temsilciliklerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi* (Singapur: T.C. Singapur Büyükelçiliği, 2013), 46.)

Dahası es-Sekkâf hakkında sahip olduğumuz bilgiler kendisinin Müslüman dayanışmasını savunduğunu ve bu konuda faaliyetlerde bulunduğunu ve bu çevrelerle ulaşmakta çok fazla güçlük çekmeyeceğini ortaya koymaktadır.⁵³ Ebû Bekir ve es-Sekkâf arasındaki yakın ilişkiler, Blunt'ın, Şeyh el-Bekrî ve Ebû Bekir arasında geçen konuşmadan iki tarafın tamamen bambaşka zihniyet ve dünya görüşüne sahip oldukları ve birbirlerini anlamakta güçlük çektiklerinin anlaşıldığını öne süren anlatısına dair de şüphe uyandırmaktadır. Es-Sekkâf'la yakın ilişkisi olan Ebû Bekir Müslüman dayanışmasını savunan bu insanların bakış açılarına dair epey bir fikir sahibi olmalıdır.

Ziyaretin gidişatına geri dönecek olursak, 23 ve 24 Nisan'daki *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberlerine göre Ebû Bekir Topkapı Sarayı'nı, Ayasofya ve Sultanahmet camilerini, Kapalı Çarşı'yı, Sanayi-i Nefise Mektebi'ni, Müze-i Hümâyun'u ve bunların dışında Mercan, Beyazıt, Süleymaniye, Şehzadebaşı, Okçularbaşı,

.....
the Ottoman Empire and the Sultanate of Aceh in the Face of Dutch Colonial Expansion", *The International History Review*, 43:5, (2021): 1080-1097.

53 Anthony Reid, "Nineteenth Century Pan-Islam in Indonesia and Malaysia", *The Journal of Asian Studies*, 26, No. 2 (1967): 278; Anthony Reid, "The Ottomans in Southeast Asia"; *Asia Research Institute, Working Paper Series*, No. 36, (Şubat 2005): 10-13, National University of Singapore; Ermy Azziaty Rozali, "Sayid Muhammad Al-Sagoff in Johore-Ottoman Sovereign Relations", *Advances in Natural and Applied Sciences* 6, No. 6 (2012): 893-897.

Divanyolu, Cağaloğlu, Beyoğlu, Tophane ve Sirkeci gibi başka yerleri de ziyaret etmiştir.⁵⁴ Burada bahsi edilen bazı yerlerin daha erken tarihlerde yapılan haber metinlerinde de Ebû Bekir'in ziyaret ettiği yerler arasında zikredilmiş olması, Ebû Bekir'in bu yerleri ikinci defa ziyaret etmiş olabileceğini ya da haber metinlerinin üstünkörü hazırlanmış olabileceğini düşündürmektedir.

24 Nisan Pazartesi günü Ebû Bekir'in İstanbul ziyareti için doruk noktasıdır. O akşam Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamid ile birlikte yemek yemiştir. Resmî beyanatlara göre, yemekte Ebû Bekir'in maiyeti, Osmanlı Hariciye Nazırı ve Yıldız Sarayı'nda görevli memurlar da hazır bulunmuştur.⁵⁵

Wilfrid Scawen Blunt Kahire'den İstanbul'a seyahati sırasında Ebû Bekir'e eşlik etmemiş, İstanbul'a 23 Nisan'da varmıştır. Dolayısıyla ziyafetin verildiği günde İstanbul'dadır; ancak sarayda misafir edilmemiştir. Bununla birlikte, günlüklerinde ziyafetin sonrasında yaşananları çok canlı bir şekilde tasvir etmiştir. Ziyafetten bir gün sonra, Rus sefiri Nelidoff ile görüşmüş ve anılarında neler konuştuklarına yer vermiştir:

“Cohor Sultanı'nı çok merak ettiğimi farkettim, o da Konstantinopolis'te bu kadar merak uyandırdığı için çok şaşkıncı ve ilk başta Saray kendisinin Sultanlık iddiasını kabul etmeyi reddetse de Şeyh el-Bekrî'nin takdim etmesi ile Abdülhamid tarafından merasimle karşılandı. Herkes kendisini Malay devletlerinin Muhammedî Emiri olarak kabul etti ve tazimde bulundu. Nelidoff, kendisinin kim olduğunu ve vasfını Mabeyn-i Hümâyün'a sorduğunda şu cevabı aldığını anlattı: 'Cohor Sultanı diye birini tanımıyorum ama bu isimde bir Prens var ve Majesteleri Sultan ile görüşme talebinde bulunmuş.' Nelidoff Cohor'un tebaasının sayısını öğrenmek istedi ve ona 'sadece 500 bin' dediğimde büyük bir hayal kırıklığı yaşadı. Sanıyorum ki, Hindistan sınırlarındaki Cohor'un Rusya için muhtemel bir müttefik olabileceğini ummuştur.”⁵⁶

Aynı gün Blunt Ebû Bekir'in kaldığı oteli ziyaret etmiş ve buna dair gözlemlerini de paylaşmıştır.

“Aynı gün öğleden sonra (25 Nisan) kaldığı otele gidiyorum. Dün gece Sultan tarafından kabul edilmelerinden sonra Cohorluların kaldığı odada herkes kendilerine cennet bahşedilmiş gibi çok memnun görünüyordu. Kendilerine süvarilerin eşlik ettiği iki devlet bineği gönderilmişti ki, Londra'da iken Kraliçe'nin Jübilesi'nde bundan kendilerine verilmemişti. Sarayda bir ziyafette ağırlanmışlar, Sultan Abdülhamid bu kardeş hükümdara çok yakınlık göstermiş ve ona birinci dereceden murassa Nişan-ı Osmanî ve maiyetine konumlarına göre derecelerde nişanlar vermişti. Bu

54 Tercüman-ı Hakikat 12 Nisan 1309 / 24 Nisan 1893 ve 13 Nisan 1306 / 25 Nisan 1893.

55 BOA DH. MKT. PRK / 1357-141.

56 Blunt, *My Diaries*, 98-99.

yaşlı beyefendiyi görmedim, dışçıye gitmişti. Muhammed Moelhi'ye ise herhangi bir nişan verilmemişti ama aslında bu şekilde karşılanmalarını tamamen ona borçlular-
dı. Sultan ilk başta onun sadece Hindistanlı bir raca olduğunu söyleyerek görüşmeyi
reddetmişti ama Moelhi saraydakileri Cemaleddin vesilesiyle ikna etmeyi başardı ve
neticesi de bu muhteşem karşılama oldu. Cemaleddin de ziyafette idi..."⁵⁷

Ebû Bekir'in bir Sultan olarak ağır lanıp ağır lanmayacağı üzerine yaşanan ihtilaf
Osmanlı kaynaklarına yansımamıştır; ama Osmanlı kaynaklarında kendisine Cohor
Hâkimi Ebû Bekir Han olarak yer verildiğini belirtmek gereklidir. Bu da Blunt'ın Os-
manlıların kendisini Sultan olarak kabul etmekte isteksiz davrandıkları iddiasını te-
yit etmektedir.

Osmanlı resmî kaynaklarında ve gazete haberlerinde yer verilmeyen önemli bir
ayrıntı da Cemâleddin Efgani'nin ziyafette hazır bulunmasıdır. Cemâleddin Efgani
(1838-1897) 19. yüzyıl boyunca Avrupa ve İslam dünyasında seyahatler yapmış önde
gelen bir siyasi eylem adamı ve âlimdir. İslami modernleşme akımının kurucuların-
dandır ve emperyalistlerin müdahalelerine karşı İslam birliğini savunmuştur.⁵⁸ Zi-
yafette kendisinin de olması Osmanlı yönetiminin Ebû Bekir'in ziyaretini sıradan
diplomatik bir ziyaret olarak görmeyip İslami dayanışma gibi hususi bir siyasi pers-
pektiften değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Ziyafet sırasında Efgani'nin de hazır bulunmasına yer vermemiş olsalar da Os-
manlı kaynakları o akşam ziyaretçilere kuşandırılan nişanlar hakkında eksiksiz bilgi
vermiştir. Ebû Bekir murassa bir nişanla ve (Ebû Bekir'in amcazadesi olarak tarif
edilen) es-Sekkâf birinci dereceden Nişan-ı Osmanî ile, (Ebû Bekir'in Genelkurmay
Başkanı olarak tarif edilen) General Creighton ikinci dereceden Mecidiye Nişanı ile,
Ebû Bekir'in doktoru üçüncü dereceden Nişan-ı Osmanî ile ve (Ebû Bekir'in özel
kalemi olarak tarif edilen) Kasım da üçüncü dereceden Mecidiye Nişanı ile taltif
edilmişlerdir.⁵⁹

57 Blunt, *My Diaries*, 100.

58 Bkz. Hayreddin Karaman, "Efgani, Cemâleddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, [https://
islamansiklopedisi.org.tr/efgani-cemaleddin](https://islamansiklopedisi.org.tr/efgani-cemaleddin).

59 BOA İ.TAL. / 19 – 30; BOA BEO / 197 – 14730; Sabah, 16 Nisan 1309 / 28 Nisan 1893.

Resim 7: Cemâleddin Efganî

(Kaynak: https://fi.wikipedia.org/wiki/Jamal_al-Din_al-Afghani)

II. Abdülhamid'in kabulünün ardından gazeteler Ebû Bekir'in İstanbul'daki gezileri hakkında bilgi vermeye devam etmiştir. *Sabah* ve *Tercüman-ı Hakikat*, Sultan Ebû Bekir'in 25 Nisan'da Çağaloğlu üzerinden Nuruosmaniye Camii'ni, Beyazıt Umumi Kütüphanesi'ni ve Kapalı Çarşı'yı ziyaret ettiğini ve Bedesten'den çok ince işlenmiş parçalar satın aldığını haber vermiştir.⁶⁰ Ahmed Ali Paşa'nın raporuna göre, Ebû Bekir ve maiyetindekiler 26 Nisan'da Eyüp'e giden bir buharlı gemiye binmişler, Bahariye Mevlevihânesi'ni ziyaret etmişler ve oradaki sema törenine katılmışlardır. Törenin ardından tekkenin şeyhi ile birlikte kahve içip şeker yemişler ve otellerine dönmeden önce Ebû Eyyüb el-Ensari'nin türbesini ziyaret etmişlerdir.⁶¹ 27 Nisan'da İstanbul'daki gazeteler Ebû Bekir'in diş ağrısı hakkında yazmışlar ve önceki gün Boğaz'da bir tura çıktığını ve Üsküdar ile Çamlıca'yı ziyaret ettiğini aktarmışlardır.⁶² Ancak ikinci ziyaret, Ahmed Ali Paşa'nın o günkü seyahatleri hakkında olan raporu ışığında ihtimal dışı görünmektedir. Aktarıldığına göre, 27'sinde Fatih, Kariye-i Atik ve Hırka-ı Şerif camileri, Merkez Efendi Tekkesi ve Ahmed Ali Paşa'nın Mercan'daki

60 Sabah, Tercüman-ı Hakikat, 14 Nisan 1309 / 26 Nisan 1893.

61 BOA Y.PRK.MYD. / 12 – 68.

62 Sabah, Tercüman-ı Hakikat, 15 Nisan 1309 / 27 Nisan 1893.

konağının yanında Beyoğlu'nu, Boğaz'ı ve Binbirdirek Sarnıcı'nı gezmişlerdir. Ertesi gün Yıldız Sarayı'na giderek II. Abdülhamid'in Cuma selamlığını izlemişler ve Beyoğlu, Şişli ve Kâğıthane'yi gezmişlerdir. 29 Nisan'da, *Sabah*, ayrıca Ebû Bekir'in bir sonraki Pazartesi İstanbul'dan ayrılacağını bildirmiştir.⁶³

Anlaşıldığı kadarıyla Blunt 29 Nisan'da zamanını misafirlerle birlikte geçirmiştir. Blunt, Ebû Bekir, Ahmed Ali Paşa ve diğer refakatçilerle birlikte on kişinin beş farklı dil - İngilizce, Fransızca, Türkçe, Arapça ve Malayca - konuştuğu bir masada öğle yemeği yediklerini anlatır. Akşam vakti ise Ahmed Ali Paşa'nın konağında müzik eşliğinde akşam yemeği yemişlerdir.⁶⁴ *Sabah*, Ahmed Ali Paşa'nın mekânına gitmeden önce Aksaray'daki Valide Camii'ni de ziyaret ettiklerini aktarmıştır.⁶⁵ *Tercüman-ı Hakikat'e* göre 30'unda, Ayasofya, Küçük Ayasofya, Sultanahmet, Şehzade, Fatih, Hırka-ı Şerif Camii ile birlikte Müze-i Hümâyun'u ziyaret etmişler ve Beyoğlu'nu ve Boğaz'ı da gezmişlerdir. Gazete, 1 Nisan'da Ebû Bekir'in o gün İstanbul'dan ayrılacağını bildirmiştir.⁶⁶ Aslında İstanbul'dan ayrılan, Ebû Bekir ve Muhammed el-Müveylihî'yi kendi evinde ağırladıktan sonra yola çıkan Blunt'tır. Blunt, el-Müveylihî'nin de ikinci dereceden bir Mecidiye Nişanı ile ödüllendirildiği için mutlu olduklarını aktarır.⁶⁷ Resmî Osmanlı kayıtları Muhammed el-Müveylihî'ye sonradan verilen bu nişanı doğrulamaktadır.⁶⁸

Blunt'ın İstanbul'dan ayrılmasının ardından Ebû Bekir şehirde keyifle vakit geçirmeye devam etmiştir. Mayıs'ın 2'sinde Adalar'ı ziyaret ettiği aktarılır.⁶⁹ 4'ünde gemilerle Kâğıthane'ye gitmişler ve Kasr-ı Hümâyun bahçesinde öğle yemeği yemişlerdir. 6'sında bir buharlı gemi ile İstanbul'un Asya yakasına geçmişler ve Hakkı Paşa'nın yalısında öğle yemeği yiyerek Çamlıca'yı gezmişlerdir.⁷⁰

II. Abdülhamid 10 Mayıs günü, Ebû Bekir'in maiyetindekilerden ertesi gün uğurlama töreninde bulunacaklar hakkında haberdar edilmiştir. Listedeki isimlerden biri anlaşıldığı kadarıyla Sultan için şaşırtıcı olmuş ve açıklama gerektirmiştir. Bu isim Muhammed el-Müveylihî'den başkası değildir. Sultan, onun Maarif Meclisinin bir üyesi olan İbrahim'in oğlu olduğu ve Ebû Bekir'in maiyetinde bulunduğu konusunda bilgilendirilmiştir. Ahmed Ali Paşa saraya, uğurlama töreninde Muhammed el-Müveylihî'nin de maiyetinde bulunmasının Ebû Bekir'in kendi isteği olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan İngiliz Sefareti'nin birinci tercümanı, kendilerinin ilk törende

63 Sabah, Tercüman-ı Hakikat, 16 Nisan 1309 / 28 Nisan 1893 ve 17 Nisan 1309 / 29 Nisan 1893.

64 Blunt, *My Diaries*, 103-4.

65 Sabah, 20 Nisan 1309 / 2 Mayıs 1893.

66 Tercüman-ı Hakikat, 19 Nisan 1309 / 1 Mayıs 1893.

67 Blunt, *My Diaries*, 105.

68 BOA İ.TAL. / 19 - 40.

69 Sabah, 21 Nisan 1309 / 3 Mayıs 1893.

70 BOA Y.PRK.BŞK. / 30 - 99; Tercüman-ı Hakikat, 26 Nisan 1309 / 8 Mayıs 1893.

bulunmaları dolayısıyla uğurlama töreninde de yer almalarına engel herhangi bir durumun olmadığını ve törene katılıp katılmayacağını tamamen Sultan'ın arzusuna bağlı olduğunu bildirmiştir.⁷¹

11 Mayıs Perşembe günü öğleden sonra, Ebû Bekir ve maiyetindekiler mevlid-i şerif kıraatini dinledikleri Yıldız Sarayı'nda ağırlandırlardır. Sonrasında düzenlenen merasimin ardından Ebû Bekir Londra'ya gitmek üzere akşam vakti İstanbul'dan trenle yola çıkmıştır.⁷² Uğurlama töreni ve Ebû Bekir'in şehirden ayrılışı ertesi gün İstanbul gazetelerinde yer almıştır.⁷³ Tren Edirne istasyonuna vardığında yetkililer Ebû Bekir'i resmî bir törenle karşılamışlardır.⁷⁴ Ebû Bekir Sofya'dan II. Abdülhamid'e bir telgraf göndererek İstanbul'da ağırlandırlarından ve gördüğü misafirperverlikten ötürü minnettarlığını ifade etmiştir. Bu misafirperverliğin anısını hiç unutmayacağını ve Halife tarafından kendisine başıslanan onuru ve gördüğü güzel muameleyi Müslüman tebaasına anlatacağını belirtmiştir.⁷⁵ II. Abdülhamid, Ebû Bekir'in telgrafına 15 Mayıs'ta cevap vermiş ve onu İstanbul'da ağırlamaktan ötürü duyduğu içten memnuniyetini dile getirmiştir.⁷⁶

Bu iki hükümdar arasında gidip gelen karşılıklı iltifatlar ve içten dostane duyguların paylaşılması bir süre devam etmiştir. 17 Mayıs'ta Viyana'daki Osmanlı Sefareti Ebû Bekir'in maiyetindekilerle birlikte Sefareti ziyaret ettiğini ve İstanbul'da gördükleri misafirperverliğe olan minnettarlıklarını dile getirdiklerini Osmanlı hükûmetine bildirmiştir. Sefaretin telgrafına göre Ebû Bekir ve maiyetindekiler bir sonraki Cumartesi Sefarete yemek yiyeceklerdir.⁷⁷ Bu sırada İstanbul gazeteleri Ebû Bekir'in Viyana'daki temasları hakkında yazmaya devam etmiştir. *Sabah*, Cohor'un hükümdarının Viyana'ya ulaştığını, bir karşılama töreni yapıldığını ve İmparator ile birlikte akşam yemeği yediğini yazmıştır. Aktarıldığına göre, Ebû Bekir birinci dereceden Franz Joseph Nişanı ile ödüllendirilirken, maiyetindekiler ise başka nişanlar almışlardır.⁷⁸

22 Mayıs'ta, Viyana'daki Osmanlı Sefareti önceki Cumartesi günü Ebû Bekir'in ve "yeğeni" Seyyid Muhammed es-Sekkâf, doktoru, sekreteri ve bir memurun da aralarında bulunduğu maiyetinin (hepsi de Osmanlı nişanlarını takmış bir halde) Sefareti ziyaret ettiklerini, orada yemek yediklerini ve İstanbul'da gördükleri misafirperverliğe

71 BOA Y..PRK.BŞK. / 30 - 99.

72 BOA DH. MKT. PRK / 1359 -90 / 2, 3, 4.

73 Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1309 / 12 Mayıs 1893.

74 Tercüman-ı Hakikat, 1 Mayıs 1309 / 13 Mayıs 1893.

75 BOA Y..PRK.BŞK. / 30 - 99 / 3.

76 BOA Y..PRK.BŞK. / 30 - 99 / 1, 2.

77 BOA Y.A.HUS. / 274 - 36 / 2; karş., İsmail Hakkı Kadı ve A. C. S Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives* (Leiden: Brill, 2020), 364.

78 *Sabah*, 6 Mayıs 1309 / 18 Mayıs 1893 ve 9 Mayıs 1309 / 21 Mayıs 1893.

olan minnettarlıklarını dile getirdiklerini Hariciye Nezâretine bildirmiştir.⁷⁹ Bunun haberi *Sabah* ve *Tercüman-ı Hakikat* tarafından 25 Mayıs'ta yapılmıştır.⁸⁰

Sultan Ebû Bekir ziyaretinden yaklaşık bir yıl sonra II. Abdülhamid'e onu tebrik eden ve II. Abdülhamid'in de memnuniyetini ifade ederek cevap verdiği bir telgraf göndermiştir.⁸¹ Bunu takiben Dato Sri Amar d'Raja Abdurrahman, Sultan Ebû Bekir'i İstanbul'daki ziyaret süresi boyunca ağırlayan Osmanlı devlet adamları için Cohor sarayının uygun gördüğü nişanları teslim etmek amacıyla İstanbul'u ziyaret etmiştir. Elçi, Cohor'un Başbakanı Cafer Bin Hacı Muhammed'den [Jaffar Bin Hadji Mohamed] 26 Şubat 1894 tarihli bir mektup getirmiştir. Cohor sarayı elçisi, 14 Haziran'dan önce Londra'daki Osmanlı Sefaretinden bir pasaport temin etmiş ve Temmuz'da İstanbul'a varmıştır. Karşılığında elçi ve beraberindekiler II. Abdülhamid tarafından nişanla ödüllendirilmiştir.⁸²

Ebû Bekir'in İstanbul ziyareti hem Osmanlı idaresinde hem de Osmanlı halkında Cohor'a yönelik bir ilgi ve yakınlık uyandırmıştır ki, bu ilgi ve yakınlık ara sıra Cohor ile ilgili meselelere yapılan atıflarda kendisini göstermiştir. Ebû Bekir 1895'te Londra'da öldüğünde haberler II. Abdülhamid'e ulaşmıştır.⁸³ Aynı şekilde İbrahim'in tahta geçişi, bir başka İstanbul gazetesi olan *Servet-i Fünûn* tarafından yeni Sultan'ın bir fotoğrafı da yayımlanarak haber yapılmıştır. Gazete, İbrahim'in 1861'de doğduğunu ve iyi bir eğitim ve öğretimden geçtiğini yazmıştır.⁸⁴

İki saray arasındaki etkileşimin mevcut kaynaklar üzerinden doğrulayabildiğimizin ötesinde olduğu açıktır. Aksi takdirde Osmanlıların, 1898'de Cohor Sultanı İbrahim'e ve Cohor kabinesinin başkan yardımcısı olarak kabul edilen Abdurrahman'a neden nişan verdiklerini açıklamak güçtür. Babası gibi Sultan İbrahim'e de murassa bir Nişan-ı Osmanî verilirken, Abdurrahman ikinci dereceden Nişan-ı Osmanî almıştır.⁸⁵ İki saray arasındaki etkileşimin devam eden kısımlarından biri muhtemelen, Abdülhamid'in cülûs yıl dönümü gibi çeşitli durumlarda karşılıklı iletilen tebrikler olmuştur.⁸⁶ Singapur'daki Osmanlı Konsolosluğu'nun bir başka irtibat kanalı olduğu görünmektedir; Osmanlı Şehbenderi Ahmed Ataullah Efendi Kasım 1903'te bir araba kazasında vefat ettiğinde Singapur, Teluk Blangah'daki Cohor Kraliyet Mezarlığı'na defnedilmiş ve bu talihsiz haber Osmanlı Sarayı'na Sultan İbrahim tarafından

79 BOA HR.TO.. / 114 - 75 ve 76; BOA Y.A...HUS. / 275 - 4 / 1, 3.

80 Sabah, Tercüman-ı Hakikat, 13 Mayıs 1309 / 25 Mayıs 1893.

81 BOA Y..PRK.BŞK. / 35 - 86, 12 Nisan 1894.

82 BOA HR. SFR.3... / 428 - 16; BOA İ.TAL. / 57 - 13.

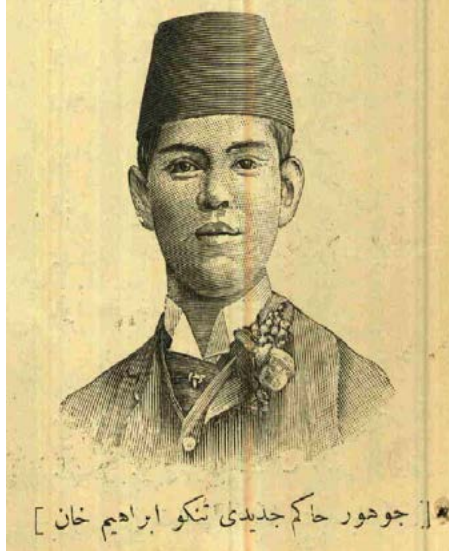
83 BOA Y..PRK.EŞA. / 21 - 46.

84 Servet-i Fünun, 22 Haziran 1311, 4 Temmuz 1895.

85 BOA İ.TAL. / 137 - 21; BOA BEO / 1136 - 85153.

86 BOA Y..PRK.NMH. / 8 - 69.

iletmiştir.⁸⁷ Ahmed Ataullah Efendi'nin vefatından bir buçuk ay sonra, Osmanlılar için de şehbender vekili olarak görev yapan Singapur'daki Alman Konsolosu, Sultan İbrahim'in gümrük kontrolü ve başka zorluklara maruz kalmaksızın Osmanlı topraklarından geçmek amacıyla kendisi ve bakanlarının bazılarından oluşan maiyeti için pasaport istediği konusunda Osmanlı Devleti'ni haberdar etmiştir. Ayrıca gezinin tarihinin de belirlenmemiş olduğu not düşülmüştür.⁸⁸ Anlaşıldığı kadarıyla pasaport, II. Abdülhamid'in de resmî bir yazıyla haberdar edildiği, İbrahim'in 1905'teki Avrupa gezisi için planlanmıştı.⁸⁹

Resim 8: Servet-i Fünûn'da Cohor Sultanı İbrahim, 22 Haziran 1311 / 4 Temmuz 1895

Ara sıra gerçekleşen bu etkileşimlere bakıldığında, tüm dünyadaki Müslüman topluluklarını eşi benzeri görülmemiş bir şekilde harekete geçiren Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Kızılayı'nın maddi yardım aldığı yerler arasında Cohor'un da yer almaması şaşırtıcı olurdu. 1913'te Muar'daki "Kamu İşleri Müdürlüğü"nden Muhammed Emin b. Hasanuddin ve Abdurrahim, Muar halkından para toplayıp "yetimler, dullar ve hâlihazırdaki Türkiye-Balkan Savaşı'nda yaralananlar" için Osmanlı Kızılayı'na göndermiştir.⁹⁰

87 BOA Y.PRK.NMH. 9/44. Karş., İsmail Hakkı Kadı ve A. C. S Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives* (Leiden: Brill, 2020), 450. Ahmed Ataullah Efendi ve ölümü hakkında bkz. H. Taner Seben, *Singapur'daki İlk Temsilciliklerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi* (Singapur: T.C. Singapur Büyükelçiliği, 2013).

88 BOA Y.A.HUS. 467/3; İsmail Hakkı Kadı ve A. C. S Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives* (Leiden: Brill, 2020), 414.

89 BOA Y.A...HUS. / 492 - 64.

90 BOA BEO / 4206 - 315440; BOA BEO / 4214 - 315984; BOA BEO / 4229 - 317130.

Sonuç

Ebû Bekir'in İstanbul'u ziyaret ettiği yıl, *Mecelle*⁹¹ Cohor'da medeni kanun olarak yürürlüğe girmiş⁹² ve iki yıl sonra (1895) Cohor'un ilk anayasası olarak kabul edilmiştir. Anayasa, Cohor üzerindeki İngiliz etkisinin bir işareti olarak değerlendirilmişse de⁹³ *Mecelle'nin* Ebû Bekir'in 16 Nisan'dan 11 Mayıs 1893'e kadar neredeyse bir ayı bulan ziyaretinin ardından Osmanlı İmparatorluğu'ndan alındığı açıktır. Bu olaylar zinciri kaçınılmaz bir şekilde Ebû Bekir'in, 19. yüzyılda yaşamış büyük Osmanlı âlimi ve devlet adamı ve *Mecelle'nin* esas hazırlayıcısı olan Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) ile şahsen tanışıp tanışmadığı gibi soruları akla getirmektedir. Çünkü Paşa, o esnada hâlâ hayatta, emekli ve kendini ilmî çalışmalarına adanmış olup İstanbul'un Bebek ilçesinde ikamet etmekteydi.⁹⁴ Eğer böyle bir kişisel temas Ebû Bekir'i Cohor'da *Mecelle'yi* yürürlüğe sokmak konusunda ikna etmiş ise, Sultan Ebû Bekir'in meşrutiyetçiliğinin muhtemel ilham kaynağı olarak Cemâleddin Efganî'nin meşrutiyetçi fikirlerine işaret etmek fazla mı spekülatif olur? Neticede, Efganî İstanbul'da son derece önemli bir şahsiyettir ve Blunt'un anlatısına göre Ebû Bekir'in Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ebû Bekir'in İstanbul günlerinde ikisi arasında geçen etkileşim, kaynaklarda geçtiğinden çok daha fazla olabilir.

Ebû Bekir'in İstanbul ziyareti hakkında Blunt'un anlatısına gelecek olursak, Osmanlı kaynaklarıyla karşılaştırmalı bir okuma, onun günlüklerini temkinli bir şekilde okumamız gerektiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı kaynakları Seyyid Muhammed es-Sekkâf'ı devamlı bir şekilde Ebû Bekir'in akrabası olarak tarif edip, Cohorlu ziyaretçiler arasında en önemli ikinci kişi olarak değerlendirirken, Blunt garip bir biçimde es-Sekkâf'ı tamamen göz ardı eder ve ismini bir kez dahi anmaz.

Osmanlı kaynaklarının Ebû Bekir ile es-Sekkâf arasındaki akrabalık ilişkisine (amcazadesi veya yeğeni) dair mükerrer ifadeleri de sorgulamamız gerekenler arasındadır. Mevcut literatür dikkate alındığında bilinmeyen bu akrabalık ilişkisinin Osmanlılara Cohorlular tarafından ifade edilmiş olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira İstanbul'daki temaslara dair belgeler gibi Viyana'daki temaslara dair belgeler de ikisi arasında akrabalık ilişkisini zikretmektedir.

91 Tam adıyla *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* Ahmed Cevdet Paşa'nın denetimindeki bir heyet tarafından 1869-1876 yılları arasında hazırlanmış olan Osmanlı medeni kanunuydu. Bkz. Mehmet Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecelle-i-ahkam-i-adliyye>.

92 *Mecelle'nin* Cohor'da yürürlüğe girmesi hakkında bkz. Abd Jalil Borham, "The Influence of Turkish Ottoman Islamic Civil Law in 19th Century in the State of Johor, Malaysia", *American International Journal of Contemporary Research*, 3/8 (August 2013): 59-62.

93 Bu yaklaşımın eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Iza Hussin, "Textual Trajectories", *Indonesia and the Malay World*, 41:120 (2013): 255-272.

94 Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevdet-pasa>. Ebû Bekir'in (4 Mayıs) 1895'te Cevdet Paşa'dan (26 Nisan) yalnızca dokuz gün sonra vefat ettiğini belirtmek gerekir.

Öte yandan, Blunt'ın olaylara ilişkin kendi anlatısında Muhammed es-Sekkâf'ı neden tamamen göz ardı ettiği daha açıktır. Blunt sadece, Ebû Bekir'in Mısır ve İstanbul'daki "panislamcı" çevreye erişiminde kendi rolünü vurgulayabilmek için es-Sekkâf'ı göz ardı etmiş olabilir ki, Blunt bu ziyaretin başarısında önemli bir rolü olduğunu ileri sürer. Müslüman dayanışması savunucusu ve seyyid olan el-Sekkâf, Blunt'ın Ebû Bekir'i tanıştırmakla gurur duyduğu çevrelere ulaşmak için gerekli niteliklere ve imkâna sahiptir. Es-Sekkâf'ı Cohorlu heyetin bir parçası olarak kabul etmek Blunt'ın anlatısının inandırıcılığını güçlendirmeyecekti.

Blunt'ın anlatısı başka açılardan da kusurludur. Ebû Bekir'i II. Abdülhamid ile görüşmek için hiçbir ümidi olmayan biri olarak göstermesi, İngilizlerle ve saltanatı boyunca çok şey borçlu olduğu diğer soylularla bir araya gelmiş ve dostluklar kurmuş Ebû Bekir'in şahsiyetiyle uyumlu değildir. Ayrıca, Ebû Bekir'i II. Abdülhamid ile görüşmesinin kendisine sağlayacağı prestije kayıtsız biri olarak sunması da hanedanlığının statüsünü ve ünvanını 1868'de Temenggong'dan Maharaja'ya ve sonra 1885'te Sultan'a yükseltmek için çok uğraşmış olan Ebû Bekir'in kişiliği ile yine tutarlı değildir. Neticede bu dönem, Malay yarımadasından ve Endonezya takımadalarından çok sayıda yöneticinin prestijden yararlanmak için Osmanlı sarayına ulaşmaya çalıştığı bir dönemdi.⁹⁵ Ebû Bekir en başından beri II. Abdülhamid tarafından kabul edilme beklentisinde ve Müslüman bir bölgenin yöneticisi olarak bunun faydalarının farkında olmuş olmalıdır.

Blunt'ın anlatısında eleştirel bir değerlendirmeyi gerekli kılan bir başka boyut ise, el-Bekrî ile olan sohbetine ilişkin tasvirinde Ebû Bekir'in Müslüman dayanışması yanlısı aktivistlerin gündemine, diline ve zihniyetine tamamen yabancı biri olarak yansıtılmasıdır. İstanbul'a yolculuğu sırasında es-Sekkâf'ın yanında bulunduğu biri olarak Ebû Bekir'in böyle biri olması mümkün değildir. Üstelik Osmanlı resmî belgelerine göre Ebû Bekir en az iki kez Osmanlı Sultan-Halifesi'nin Cohor'daki Cuma namazları esnasında anıldığını söylemiştir. Bu da onun Müslüman dayanışması savunucularının zihniyet dünyasından habersiz olmadığına işaret eder. Muhtemelen, şüpheli bir İngiliz olan Blunt'ın sohbet esnasında orada bulunması Ebû Bekir'i el-Bekrî'ye bu tür bir yorum yapmaktan alıkoymuş olabilir.

Bununla beraber Blunt'ın Ebû Bekir'in ziyaretine ilişkin anlattıkları, Osmanlı resmî belgelerinin bu tür detaylara karşı ilgisizliğinden dolayı kayıt altına dahi alınmadan kaybolacak olan olayın pek çok detayını aydınlatan değerli bir kaynak olmaya devam etmektedir. Blunt'ın anlattıkları olmaksızın, Ebû Bekir'in el-Bekrî ve Efganî ile olan görüşmesi, Blunt'ın bu görüşmelere dair algısı bir yana, tamamen kayıtların dışında kalacaktı. Osmanlı'nın Ebû Bekir için "Sultan" ünvanının kullanılmasına

95 Bkz. İsmail Hakkı Kadı ve A. C. S Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives* (Leiden: Brill, 2020), 75-325.

yönelik isteksizliği de eğer Blunt buna işaret etmeseydi muhtemelen fark edilme-yecekti. Hem Osmanlı resmî kayıtları hem de gazeteler Ebû Bekir'i tümüyle *Cohor Hâkimi Ebû Bekir Han* olarak zikretmiştir. Osmanlının bu tutumu İngilizlerin Ebû Bekir'i 1886'dan beri Sultan olarak tanıması göz önüne alındığında kulağa hoş gel-meyebilir. Ancak, Osmanlılar nezdinde Ebû Bekir için Sultan ünvanını kullanmanın Osmanlı Sultanı'na eşit bir statü kazandıracağını, fakat İngilizler nezdinde durumun bundan çok uzak olduğunu göz önünde bulundurmanız gerekir.

Ebû Bekir'in İzmir'de şehrin valisi tarafından ağırlanması da dikkati hak etmektedir. Bu karşılamanın, Mısır'da Ahmed Muhtar Paşa ve İstanbul'da Sultan II. Abdülhamid ile görüşmeyle kıyaslanamayacağı bir gerçektir; ama yine de Uzak Doğu'dan Müslüman bir hükümdarın gelişinin İzmir gibi uluslararası kozmopolit bir ticaret merkezinde bile kimsenin aracılık etmeksizin yaratabileceği ilgi ve heyecanın bir tezahürüdür. O hâlde, Sultan Ebû Bekir'in Osmanlı sarayına münasip bir şekilde kabul edilmesi için Blunt'ın ya da başka herhangi birinin kendisi adına aracılık etmesine gerçekten ihtiyacı olup olmadığı sorgulanabilir.

Bu ziyaret esnasında ya da sonrasında II. Abdülhamid ya da Ebû Bekir'in yeni emperyalizmle karakterize edilmiş uluslararası bir düzende bir şekilde bağımsız devletlerin yöneticileri olarak kendi ortak yanları üzerine düşünüp düşünmediklerini merak etmemek elde değildir. İki ülke arasında yüzölçümü açısından bariz fark olmasına rağmen her iki ülke de aynı uluslararası siyasi ortamın bağlamında kendi egemenliklerinden geriye kalanını korumak için uğraşmaktaydı. Mevcut problemlere cevaplardan biri, tabii ki de reformlar ortaya koymak ve devleti, orduyu, sanayiye vs. modernize etmektir. Bu açıdan yoldaşı olan doğulu bir Müslüman ülkenin modernleşme deneyimi modern bir Batı'nın örneğinden çok daha değerli olabilirdi. *Mecelle*'nin Cohor'da kabul edilmesi, diğerlerinin modernleşme deneyimlerinden yardım almanın faydalarına yönelik farkındalığın bir örneği olarak kabul edilebilir.

Cohor'da *Mecelle*'nin kabul edilmesinin dışında, Ebû Bekir'in İstanbul ziyareti birbirine uzak bu yoldaş Müslümanların meselelerine dair bir farkındalık ve ilgi doğurmuş görünmektedir. Daha sonrasında, Cohor'un ara sıra Osmanlı gazetelerinde ve resmî kayıtlarında görünmesi, ziyaretin bu faydalarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ahmed Ataulлах Efendi'nin Osmanlı konsolosu olarak 1901'de Singapur'a atanması, ardından 1903'te bir araba kazasında vefat etmesi ve Cohor Kraliyet Mezarlığı'na gömülmesi ile ilgili hikâye, kökleri giderek büyüyen bu ilgi ve farkındalığa dayanır.

Sultan Ebû Bekir'in İstanbul ziyaretinin incelenmesi ayrıca on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki ortamda farklı ya da anlaşıldığı kadarıyla çatışan siyasi gündemlere sahip çeşitli siyasi, dinî ve diplomatik aktörlerin günlük ilişkilerinin ilginç bir boyutunu da ortaya koymaktadır. Osmanlı yetkilileri, İngiliz diplomatik temsilcileri,

“panislamcı” denilen çevre ve antiemperyalist olmasıyla tanınan bir İngiliz, İngiliz siyasetine yakın olmasıyla bilinen, fakat es-Sekkâf’ın şahsında farklı bir âlemin insanıyla arkadaşlığı olan Ebû Bekir’in ziyaretinin başarısı için beraber çalışmış görünmektedir.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

- BOA BEO / 1136 – 85153.
 BOA BEO / 183 – 13658.
 BOA BEO / 183 – 13712.
 BOA BEO / 197 – 14730.
 BOA BEO / 4206 – 315440
 BOA BEO / 4214 – 315984
 BOA BEO / 4229 – 317130.
 BOA DH. MKT. PRK / 1357–141.
 BOA HR.TO.. / 114 – 75 & 76.
 BOA İ.TAL. / 137 – 21
 BOA İ.TAL. / 19 – 30.
 BOA İ.TAL. / 19 – 40.
 BOA MF.MKT. 462/33.
 BOA Y.A. HUS. / 272 – 135.
 BOA Y.A.HUS. / 275 – 4 / 1, 3.
 BOA Y.A.HUS. / 492 – 64.
 BOA Y.PRK.BŞK. / 30 – 99 / 1, 2.
 BOA Y.PRK.BŞK. / 30 – 99 / 3.
 BOA Y.PRK.BŞK. / 30 – 99.
 BOA Y.PRK.EŞA. / 21 – 46.
 BOA Y.PRK.NMH. / 8 – 69.
 BOA Y.A.HUS. / 274 – 36 / 2.
 BOA Y.A.HUS. 244/15.
 BOA Y.A.HUS. 467/3
 BOA Y.PRK.MYD. / 12 – 68.
 BOA Y.PRK.NMH. 9/44.

Osmanlı Gazete Makaleleri:

- Sabah, 6 Mayıs 1309 / 18 Mayıs 1893.
 Sabah, 9 Mayıs 1309 / 21 Mayıs 1893.
 Sabah, 13 Mayıs 1309 / 25 Mayıs 1893
 Sabah, 1 Nisan 1309 / 13 Nisan 1893.
 Sabah, 8 Nisan 1309 / 20 Nisan 1893.
 Sabah, 9 Nisan 1309 / 21 Nisan 1893.
 Sabah, 10 Nisan 1309 / 22 Nisan 1893.

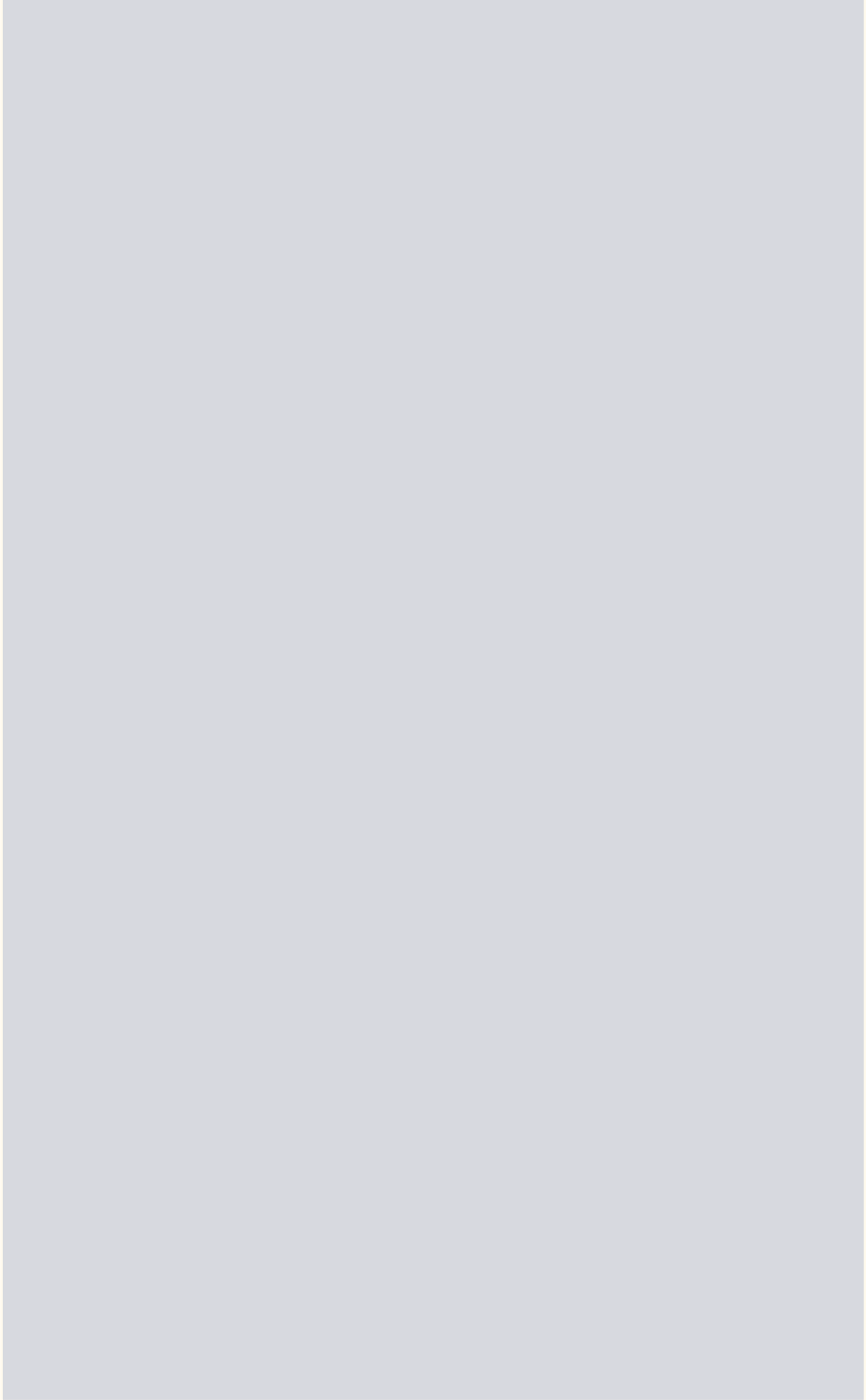
Sabah, 14 Nisan 1309 / 26 Nisan 1893.
 Sabah, 15 Nisan 1309 / 27 Nisan 1893.
 Sabah, 16 Nisan 1309 / 28 Nisan 1893.
 Sabah, 20 Nisan 1309 / 2 Nisan 1893.
 Sabah, 21 Nisan 1309 / 3 Nisan 1893.
 Servet-i Fünun, 22 Haziran 1311/ 4 July 1895.
 Tercüman-ı Hakikat, 9 Nisan 1309 / 21 Nisan 1893.
 Tercüman-ı Hakikat, 10 Nisan 1309 / 22 Nisan 1893.
 Tercüman-ı Hakikat 12 Nisan 1309 / 24 Nisan 1893
 Tercüman-ı Hakikat 13 Nisan 1306 / 25 Nisan 1893.
 Tercüman-ı Hakikat, 14 Nisan 1309 / 26 Nisan 1893.
 Tercüman-ı Hakikat, 15 Nisan 1309 / 27 Nisan 1893.
 Tercüman-ı Hakikat, 16 Nisan 1309 / 28 Nisan 1893
 Tercüman-ı Hakikat, 17 Nisan 1309 / 29 April 1893.
 Tercüman-ı Hakikat, 19 Nisan 1309 / 1 Mayıs 1893.
 Tercüman-ı Hakikat, 26 Nisan 1309 / 8 Mayıs 1893.
 Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1309 / 12 Mayıs 1893.
 Tercüman-ı Hakikat, 1 Mayıs 1309 / 13 Mayıs 1893.
 Tercüman-ı Hakikat, 13 Mayıs 1309 / 25 Mayıs 1893.

İkincil Kaynaklar:

- Abdullah, A. Rahman Tang, *Hikayat Johor dan Tawarikh Almarhum Sultan Abu Bakar: Kajian, Transliterasi dan Terjemahan Bahasa Inggeris*, (Johor Bahru: Yayasan Warisan Johor, 2011).
- Alatas, Syed Farid. "Malezya'da bir Osmanlı Mirası: Rukiye Hanım", bu ciltte.
- Allen, Roger, "Muḥammad Al-Muwayliḥī's Coterie: The Context of 'Ḥadīth 'Īsā Ibn Hishām", *Quaderni Di Studi Arabi* 18 (2000): 51–60: <http://www.jstor.org/stable/25802894>.
- Aydın, Mehmet Akif, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecelle-i-ahkam-i-adliyye>.
- Blunt, Wilfrid Scawen, *My Diaries, Being a Personal Narrative of Events, 1888-1914: Part One 1888-1900*, (New York: Alfred A. Knoff, 1922).
- Borham, Abd Jalil, "The Influence of Turkish Ottoman Islamic Civil Law in 19th Century in the State of Johor, Malaysia", *American International Journal of Contemporary Research*, 3/8 (August 2013): 59-62.
- Buzpınar, Ş. Tufan, "Nakibüleşraf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*: https://islamansiklopedisi.org.tr/nakibulesraf_

- Göksoy, İsmail Hakkı, “Acehnese Appeals for Ottoman Protection in the Late Nineteenth Century”, *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia*, editör A.C.S. Peacock ve Annabel Teh Gallop, s.175–197. (Oxford: Oxford University Press, 2015).
- Göksoy, İsmail Hakkı, “Osmanlı’nın Filipinler Şeyhülislamı Mehmed Vecih Efendi: Hayatı, Vazifeleri ve Faaliyetleri”, bu ciltte.
- Gündüz, İrfan, “Bekrî, Muhammed Tevfik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bekri-muhammed-tevfik>.
- Halaçoğlu, Yusuf- Aydın, Mehmet Akif, “Cevdet Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevdet-pasa>.
- Hussin, Iza, “Textual Trajectories”, *Indonesia and the Malay World*, 41, No.120 (2013): 255-272.
- Kadı, İsmail Hakkı & Peacock, A.C.S. & Gallop, Annabel Teh, “Writing history: The Acehnese embassy to Istanbul, 1849-1852”, *Mapping the Acehnese Past*, editör R. Michael Feener, Patrick Daly ve Anthony Reid, (Leiden: KITLV, 2011).
- Kadı, İsmail Hakkı & Peacock, A.C.S., *The Ottoman Empire and The Kingdom of Siam Through The Ages*, (Bangkok: Institute of Asian Studies, 2017).
- Kadı, İsmail Hakkı ve Peacock, A. C. S., *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, (Leiden: Brill, 2020).
- Kadı, İsmail Hakkı, “An Old Ally Revisited: Diplomatic Interactions Between the Ottoman Empire and the Sultanate of Aceh in the Face of Dutch Colonial Expansion”, *The International History Review*, 43, No.5, (2021): 1080-1097.
- Karaman, Hayreddin, “Efganı, Cemâleddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/efgani-cemaleddin>.
- Kırkaya, Hatice, “İkinci Abdülhamid Döneminde (1876-1908) Osmanlı Singapur İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2019.
- Longford, Elizabeth, *A Pilgrimage of Passion: The Life of Wilfrid Scawen Blunt*, (Londra: Tauris Parke, 2007).
- Muhammad, S.J.N, Rahman, N.S.A, NRNM Affendi, A Asmiaty, “Influence of the Turkish Empire on Malaya in the Malay Manuscript of the Leiden University Library Collection”, *Psychology and Education*, 58(2), (2021):
- Nutki, Süleyman, *Ertuğrul Firkateyni Faciası*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005).

- Özerverli, M. Sait, “Muhammed Abduh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-abduh>.
- Ramiç, Yusuf, “Müveylîhî Ailesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*: <https://islamansiklopedisi.org.tr/muveylihi-ailesi>.
- Reid, Anthony, “Nineteenth Century Pan-Islam in Indonesia and Malaysia”, *The Journal of Asian Studies*, 26, No.2 (1967): 267-283.
- Reid, Anthony, “The Ottomans in Southeast Asia”. *Asia Research Institute, Working Paper Series*, No.36, (Februrary 2005): 10-13, Singapur Ulusal Üniversitesi: <https://ari.nus.edu.sg/publications/wps-36-the-ottomans-in-southeast-asia/>
- Rozali, Ermy Azziaty, Mujani, Wan Kamal, ve Kamaruzaman, Azmul Fahimi, “Relation between the Ottoman Empire and the Johor Sultanate: Perception and Influence”, *Mediterranean Journal of Social Sciences* 7, No.2 (March 2016): 405-408.
- Rozali, Ermy Azziaty, “Sayid Muhammad Al-Sagoff in Johore- Ottoman Sovereign Relations”, *Advances in Natural and Applied Sciences* 6, No.6 (2012): 893-897.
- Seben, H. Taner, *Singapur'daki İlk Temsilciliklerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi*, (Singapur: T.C. Singapur Büyükelçiliği, 2013).
- Shahrin, Nuramirah Binti, “The Relationship Between the Sultanate of Johore and the Ottoman Empire”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.
- Tan, Bonny, “Syed Omar bin Mohamed Alsagoff”, *singaporeinfopedia*: https://eresources.nlb.gov.sg/infopedia/articles/SIP_1624_2009-12-31.html
- Trocki, Carl A., *Prince of Pirates: The Temenggongs and the Development of Johor and Singapore 1784-1885*, (Singapur: NUS Press, 2012).
- Uçarol, Rifat, “Gazi Ahmed Muhtar Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*: <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazi-ahmed-muhtar-pasa>.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİNGAPUR VE BATAVYA'DA OSMANLI TEBAASI: HADRAMİLER

Alaeddin Tekin¹

Alwi Alatas²

Giriş

Hint Okyanusu'nda, yüzyıllar boyunca Güney Arabistan ve Güney Çin Denizi arasında Malaka Boğazı üzerinden işleyen çok geniş bir ticaret ağı varlığını sürdürmüştür. Arap Denizi kıyılarındaki Güney Yemen'in Hadramut bölgesi de tabii olarak bu ticaret ağının içinde yer almıştır ve bölge halkı sadece ekonomik sıkıntılardan kaçmak için değil, tebliğ amaçlı faaliyetlere katılmak için de başka sahil şehirlerine göç etmişlerdir. R. B. Serjeant, Hadramut'un Seyyidleri üzerine mülahazalarda bulunurken, onların doğuya doğru seyreden göç hareketlerinde Hindistan'ın ilk durakları olduğuna ve pek çok önemli ticari merkeze yerleştiklerine dikkat çekmiştir. Hadramilerin en önemli göç hareketleri ise Güneydoğu Asya'ya yönelik olmuştur ve bölgede varlık göstermeleri Hollandalıların gelişinden öncedir.³ Diaspora toplumu elbette sadece soyları Hüseyin ibn Ali ibn Ebî Talib'e dayanan Seyyidler ya da diğer adıyla Hadramut Alevilerinden oluşmuyordu, zira başka Hadramiler de bu göç hareketlerine katılmışlardır. Arap Yarımadası ile Güneydoğu Asya arasındaki bağlantı, 14. yüzyılda Mes'ûd el-Câvî'nin Yemenli Şafii âlimi Yâfiî'ye hırka giydirmesi rivayetinde de ilginç bir şekilde görülebilir.⁴ Câvî ünvanı, onun Güneydoğu Asya'dan gelmiş olduğunu, saf yerlilerin ya da Arapların soyundan olduğunu; manevi yaşamını Yemen'de sürdürmüş olması da bu ağdaki karşılıklı ilişkiyi ortaya koymaktadır.

- 1 Dr. Öğr. Gör., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. E-posta: alaeddin.tekin@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8358-5934.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi Tarih ve Medeniyetler Bölümü, Kuala Lumpur/MALEZYA. E-posta: alwialatas@iiu.edu.my, ORCID: 0000-0002-2207-1438.
- 3 R. B. Serjeant, *The Sayyids of Hadramawt* (London: School of Oriental and African Studies, 1957), s. 24-25.
- 4 El-Yâfiî, *Mir'at al-Finan*, Vol. 4 (Beyrut: Dar al-Kutub al-İlmiyah, 1997), s. 232.

Hadramîlerin Güneydoğu Asya'ya göç hareketleri ve yerleşimlerinin erken dönemlerine ilişkin bilgiler çok sınırlıdır. Bunların büyük bir kısmının yerli halkla ve yerli kimliklerle kaynaşmış oldukları anlaşılmaktadır. Hadramîlerin Hindistan ve Hollanda mandası Doğu Hint Adaları'na (koloni dönemi Endonezyası) göç etmeleri, 17. yüzyıl sonundan itibaren özellikle de 19. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde buharlı gemilerin ortaya çıkması ve Süveyş Kanalı'nın açılması sonrasında gitgide gide artış göstermiştir.⁵ Singapur'dan Cava Adası'na gelen Arapların büyük bir kısmı önce Batavya'ya (Cakarta) varmış, daha sonra farklı bölgelere yayılmışlardır. Batavya hükümeti tarafından yeni gelenlerden her yıl ortalama 100 kişi resmî olarak onay almış ve bunların çoğu bölgede yerleşerek kalmıştır (geriye dönmemiştir).⁶ Hollanda kaynaklarına göre, Hadramîlerin Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki nüfusları 1885 yılında 20.500 civarında idi; bu sayı 1905'te 29.000'e yükselmiştir.⁷ Bununla birlikte Osmanlı arşiv kayıtlarına göre, bu adalar topluluğundaki Hadramî nüfusu 1898 yılında tahmini olarak 40.000 civarındadır⁸ ve 1902'de 60.000'e yükselmiştir.⁹

Hadramî nüfusundaki bu hızlı artış, Hollanda Doğu Hint Adaları ile birlikte Britanya'nın Boğazlar Yerleşimi'nde de görülmüştür ve ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Bu açıdan bölgede yerleşik olan farklı Arap toplumlarını genel olarak Hadramîler temsil etmekteydi. 19. yüzyılın ikinci yarısı bu Hadramî toplulukları için, ekonomik imkânların ve başarıların artışı, doğrudan ya da dolaylı olarak adil olmayan sömürgeci muameleler ve onları Ortadoğu ve Osmanlı'ya bağlayan reform yanlısı fikirlerin yayılması gibi hem güçlükleri ve hem de dinamizmi beraberinde getirmiştir.

Aynı yıllarda gitgide daha da kötüleşen ve bir çöküş hâlinde kendini kurtarmak için mücadele eden Osmanlı İmparatorluğu da bölgede geçmişteki nüfuzunu tekrar canlandırmak istemiştir. Müslüman dünyanın Osmanlı'nın önderliğinde birleşmesini amaçlayan İttihâd-ı İslam (*Pan-Islamism*) düşüncesi ortaya çıkmış ve bölgede resmî bir manda yönetimi kurulmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında Batavya ve Singapur'da Türk diplomatik misyonlarının kurulması ve şebhenderlerin gönderilmesi yerli Müslüman toplulukları ile ilişkilerin geliştirilmesine hizmet edecek ve güçlenen Avrupa ülkelerine karşı bir koz teşkil edebilecekti. Reform yanlısı Hadramîler ve sömürgeci politikalarda aradığını bulamayan mahallî sultanlıklar Osmanlı tebaası statüsünü elde etmek ve sömürgecilerin tehditlerinden korunabilmek için fiili olarak çabalamışlardır. Osmanlı misyonunun bölgedeki varlığının teselli edici ve umutları

5 Ulrike Freitag, *Indian Ocean Migrants and State Formation in Hadhramaut: Reforming the Homeland* (Leiden: Brill, 2003), s. 47-48

6 L.W.C. Van den Berg, *Hadhramaut dan Koloni Arab di Nusantara* (Trans: Rahayu Hidayat) (Jakarta: Indonesian Netherlands Cooperation in Islamic Studies/INIS, 1989), s.73.

7 Anthony Reid, "Nineteenth Century Pan-Islamism in Indonesia and Malaysia," *Journal of Asian Studies*, Vol. 26, No. 2, (1967): 269.

8 BOA, Y. A. HUS, 385/2.

9 BOA, Y. PRK. AZJ, 46/10.

tazeleyici bir etkisi olmuştur. Hadramilerin liderleri çok geçmeden Osmanlı Şehbenderliği etrafında bir araya gelmişler, İttihâd-ı İslam hareketinin savunucuları olarak öne çıkmışlar ve dolayısıyla Singapur ve Batavya merkezli topluluklarda bir hareketlenme yaşanmıştır.

Singapur ve Batavya'da Türk Şehbenderliğinin Açılışı

Güneydoğu Asya'da nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmuş ve Osmanlı sultanları da hilafet makamına bağlı olarak bu nüfus üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bu sebeple, Osmanlı hilafeti Güneydoğu Asya Müslümanları için Singapur (1864) ve Batavya (1882) olmak üzere iki ayrı ve önemli şehirde iki diplomatik misyon kurmak istemiştir. Türkler için bu iki merkezin açılması kolay olmuştur; zira söz konusu iki şehir Britanya İmparatorluğu ve Hollanda gibi kolonyal devletler tarafından kontrol ediliyorlardı. Bu gibi sebeplerle Osmanlı sultanları, bu misyonlara Türk şehbenderler yerine hâlihazırda bu bölgelerde yerleşik olan varlıklı ve nüfuz sahibi Araplar ya da Hadramilerden temsilci atamıştır. Halifeler tarafından yapılan atamalara ilişkin politikalar incelendiğinde, öncelikle Hadramî zümresinden temsilcilerin atandığı, merkezden Türk diplomatların ilerleyen zamanlarda gönderildiği görülmektedir.

Sumatra'da bulunan mahallî sultanlıkların (Açe, Riau, Cambi) kolonyal güçlerle yaşadıkları çatışmalarda Osmanlı'nın aracı olmasına yönelik talepleri üzerine, Osmanlı'da bölgede bu tür bir rol üstlenebileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Osmanlıların Müslüman halklar için barışın sağlanması girişimlerine kolonyal güçler son derece tepki ile yaklaşmışlardır. Britanya ve Hollanda Güney ve Güneydoğu Asya'da Osmanlı'nın nüfuzunu kırmak için omuz omuza çalışmış ve bölgede şehbenderliklerin açılması gibi, engellemelerinin mümkün olmadığı meşru faaliyetleri kaygıyla izlemişlerdir. Ancak Hollanda, sömürgeleştirdiği İslam coğrafyasında Halife'nin bir temsilcisinin bulunmasından rahatsız olduğu için bu taleplere uzun süre olumlu bakmadı. Bu durumun bir sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asyalı Müslümanlar için şehbenderlikleri ilk defa 1849'da Britanya Hindistan'ındaki Bombay¹⁰ ve Kalküta'da¹¹ ve yine İngiliz kontrolündeki Singapur'da (1864) açılmıştır.

Batavya ve Singapur gibi Güney ve Güneydoğu Asya'nın önemli şehirlerinde halifelğin temsilciliklerinin açılmasının, bölgede İttihâd-ı İslam düşüncesinin Müslümanların kolonileştirilmeye karşı başkaldırılarına ilham vermesi açısından ciddi neticeleri olmuştur. Nihayetinde, Britanya, Osmanlı'nın 1864'te Singapur'da şehbenderlik açılması talebini geri çevirememiş ve bu durum hem İngilizlerde hem

10 Bugün Mumbai olarak bilinmektedir.

11 Kalküta, 18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar Hindistan'ın başşehri olmuştur.

de Hollandalılarda kaygı yaratmıştır.¹² Görünen o ki, bazı ekonomik ve diplomatik gerekçelerden dolayı, Osmanlı İmparatorluğu doğrudan İstanbul'dan Singapur'a bir atama yapamamış, bunun yerine Hadramiler arasından fahri şehbender tayin etmiştir. Bölgede yerleşik Hadramilerin soyundan, varlıklı bir tacir olan Seyyid Abdullah bin Ömer el-Cüneyd 1864'te Halife'nin Singapur fahri şehbenderi olarak atanmıştır.¹³ Hollanda'nın Singapur üzerinde hiçbir söz hakkı olmamasına rağmen, bu atama Hollandalılarda endişeye sebep olmuştur; çünkü nüfuzlu Müslümanlar özellikle de Hint adalarındaki Hadramiler artık Singapur'a kolayca seyahat edebiliyor ve böylelikle Hollanda'nın Hadramilerin seyahat etmelerini zorlaştıran engellerini aşabiliyorlar ve Osmanlıların temsilcileri ve dış dünya ile irtibata geçebiliyorlardı.

Seyyid Abdullah bin Ömer el-Cüneyd Hadramilerin Singapur'daki ikinci nesil göçmenlerindendi. Babası Palembang'dan gelmiş, 1819'da Britanya'nın işgalinden sonra Singapur'a yerleşmiş ve zaman içerisinde varlıklı bir yönetici konumuna gelmiştir.¹⁴ Seyyid Abdullah'ın bazı Osmanlı diplomatları ile iyi ilişkileri vardı. Halife'nin Singapur Fahri Şehbenderi olarak atanmadan önce, atama işlemleri hususunda aracılık etmesi için önde gelen bir İngiliz devlet adamı olan Edward Henry Stanley'ye başvurduğu anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Londra sefiri Kostaki Bey, el-Cüneyd için Osmanlı Hariciyesine 30 Haziran 1864'te bir tavsiye mektubu göndermiştir. Kostaki Bey mektubunda şunları yazmıştır:

“Üç kez İngiltere Başbakanı olan Lord Stanley'in büyük oğlu Edward Henry Stanley'in (Eski İngiltere Dışişleri Bakanı) yakın arkadaşı olan Seyyid Abdullah bin Ömer el-Cüneyd aslen Hadramî olup Singapur'da ikamet eden ve o bölgenin en zengin tacirlerinden birisidir. Daha önce Babıali'ye sunulmak üzere bir dilekçe göndererek Singapur'a Yüce Osmanlı Devleti'nin konsolosu olarak atanmasını talep etmiştir. Bay Edward Henry Stanley bu konuyu gündeme getirdi ve bu samimi talebin kabul edilmesi için benden arabuluculuğumu istedi. Bay Stanley'nin bana anlattığı kadarıyla, adı geçen Seyyid Abdullah bin Ömer el-Cüneyd'in sadece bir zengin olmanın ötesinde, Osmanlı Padişahına itaatkâr ve sadık, İngilizce bilen ve mümkün olan tüm liyakat ve yeterlilik seviyelerine sahip olduğunu düşünüyorum. Söz konusu kişinin Singapur'a Devlet-i Âliyye'nin konsolosu olarak atanıp atanmayacağı hususunu sizlerin onayına bırakıyorum.”¹⁵

12 Anthony Reid, “The Ottomans in Southeast Asia” *Asia Research Institute, Working Papers Series* (NUS), No. 36 (2005), s.11.

13 H. Taner Seben, *Singapur'daki İlk Temsilcilerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi*, (Singapur: T.C. Singapur Büyükelçiliği, 2014), s.6-7.

14 Sumit K. Mandal, “Natural Leaders of Native Muslims: Arab Ethnicity and Politics in Java under Dutch Rule”, Ulrike Freitag ve W.G. Clarence-Smith (ed.), *Hadhrami Traders, Scholars, and Statesmen in the Indian Ocean, 1750s-1960s* (Leiden: Brill, 1997), s.189-190.

15 BOA. İ.HR. 208/11999. Belgenin tam çevirisi için bkz., İsmail Hakkı Kadı ve Andrew C. S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives (2 Cilt)*, (Leiden: Brill, 2019), s.422-423.

Nihayet, 26 Eylül 1864'te İngiltere Kraliçesi'nin onayıyla Seyyid Abdullah bin Ömer el-Cüneyd'in Singapur'a ataması gerçekleşmiştir. Atamanın Kraliçe tarafından onaylanması 27 Eylül 1864'te *The London Gazette*'de "*The Queen has been pleased to approve of Said Abdullah ben Omer el Djenid* (Kraliçe, Seyyid Abdullah bin Ömer el-Cüneyd'i onaylamaktan memnuniyet duymuştur)" şeklinde habere konu olmuştur.¹⁶ Osmanlı arşiv belgelerine göre, el-Cüneyd, Güneydoğu Asya'nın en varlıklı insanlarından biri ve Halife'nin sadık hizmetkârlarındandı ve böylesi ehemmiyetli bir görevin tevdi edilebileceği güvenilir bir kişi idi.¹⁷

Seyyid el-Cüneyd'in ataması Singapur basınında da yankı uyandırmış ve 10 Şubat 1865'te *The Straits Government Gazette* isimli yerel bir gazetede şu haber yayımlanmıştır: "El-Cüneyd Singapur'a Türk şebenderi olarak tayin edildi."¹⁸ Ancak 1865'te bir kaza sonucu hayatını kaybetmesinin ardından, Hollanda, Osmanlı'nın yeni bir şebender atamasına engel olmak için Britanya üzerindeki baskısını arttırmıştır.¹⁹ Hollandalılar, Osmanlı Sultanı'nın bölgedeki Müslümanlar üzerindeki etkisinin artacağından endişe etmiş olmalı ve İngiltere de mevzubahis talebi uzun süre görmezden geldiği için bu yönde hareket etmiş olabilir.

Ne yazık ki, görevinin kısa sürmesi sebebiyle el-Cüneyd'in Singapur'daki şebenderlik tecrübesine dair yeterli bilgiye sahip değiliz. Ölümünden bir yıl sonra, Seyyid Cüneyd bin Ömer el-Cüneyd kardeşinin ölüm haberini ve kendisinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiştir.²⁰ Seyyid Abdullah bin Ömer el-Cüneyd vefat ettikten sonra, 1871 senesinde Sumatra'daki bir hanedan ailesi mensubu olan Tungku Muhammed Arifin, kendisinin Singapur'a Osmanlı'nın yeni şebenderi olarak atanması talebinde bulunmuştur.²¹ Ancak, Osmanlı Hariciyesinin bir raporuna göre Osmanlı Sadrazamı 1882'de Seyyid Abdullah'ın kardeşi Seyyid Cüneyd bin Ömer el-Cüneyd'i yeni şebender olarak tavsiye etmiştir.²² Bu tavsiye, Hariciye tarafından göz ardı edilmiş, ama 1884'te İstanbul'daki Britanya Büyükelçiliği tarafından hazırlanan bir raporda, Türk makamlarının Cüneyd'in fahri şebender olarak Singapur'a atanmasını istedikleri ve bu fikirden geri adım atmadıkları bildirilmiştir.²³ Tüm baskılara rağmen, Osmanlı hükûmeti el-Cüneyd'i yeni fahri şebender olarak atamak istemiş;

16 H. Taner Seben, *Singapur'daki İlk Temsilciliklerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi*, s.7. Bkz.; *The London Gazette* (No. 22897-4615), 27 Eylül 1864).

17 BOA, İ. HR, 208/11999.

18 *The Straits Government Gazette*, 10 Şubat 1865.

19 Anthony Reid, "The Ottomans in Southeast Asia" *Asia Research Institute, Working Papers Series* (NUS), No. 36 (2005), s.11-12.

20 BOA, HR, TO, 448/8.

21 BOA, HR, TO, 454/56.

22 BOA, İ.HR, 286/17881.

23 Ulrike Freitag, "Arab Merchants in Singapore Attempt of a Collective Biography", Ulrike Freitag ve W.G. Clarence-Smith (ed.), *Transcending Borders; Arabs, Politics, Trade and Islam in Southeast Asia*, (Leiden: KITLV Press, 2022), s.127.

fakat Osmanlı Hariciyesi aynı yıl Britanya'nın baskıları üzerine bu ısrarından vazgeçmiştir. Seyyid Cüneyd resmî olarak Osmanlı'nın şebbenderi olamadıysa da bölge Müslümanları yıllarca kendisini Halife'nin temsilcisi olarak görmüş ve ona hürmet etmişlerdir. Fahri şebbender olarak tanınmamış olsa da Babıali ile irtibatını sürdürmüş ve 1871 ile 1873 yılları arasında bazı istidanameler göndermiştir.²⁴

Bir başka varlıklı Hadramî tüccarı olan Seyyid Muhammed es-Sekkâf Singapur'un yeni Osmanlı şebbenderi olarak atanmıştır. Es-Sekkâf, 1824'te Hadramut'tan Singapur'a gelen tüccar Seyyid Abdurrahman es-Sekkâf'ın torunlarından. Es-Sekkâf'ın tayinine dair resmî bir belge olmamasına rağmen, Anthony Reid kendisinin 1880'lerde Singapur'da fahri şebbender olarak hizmet verdiğini ileri sürmüştür. Ancak İngilizler, Hollanda'nın baskısı sebebiyle, görevini ifa etmesine izin vermemişlerdir. Tüm baskılara ve tehditlere rağmen, es-Sekkâf makamını uzun süre korumuştur.²⁵ Tayini ile alakalı bazı şüpheler mevcuttur. Eğer es-Sekkâf Osmanlı şebbenderi ise, Batavya'daki Osmanlı şebbenderliğinin raporlarında kendisinin ismine neden hiç değinilmemiştir? Örneğin, Batavya'daki başşebbenderin 1891 tarihli raporunda Ahmed Rıfky Bey, Seyyid Muhammed es-Sekkâf'ı Singapur'da yaşayan sıradan bir kişi olarak takdim etmiştir.²⁶

Büyükbabası Seyyid Abdurrahman, 1848'de Boğazlar Yerleşimi'nin Arap ve Avrupa ülkelerine kereste, kauçuk, sago, Hindistan cevizi, kakao ve kahve ihracatının büyük bir kısmını kontrol eden *Alsagoff and Company* isimli bir şirket kurmuştur.²⁷ Muhammed es-Sekkâf aynı zamanda yerli hacı adaylarını Hicaz'a taşıyan ulaşım alanında faaliyet gösteren *Singapur Steamship and Co.* isimli bir şirketin de sahibiydi ve bu yolla bazı Osmanlı paşalarıyla güçlü ilişkiler tesis etmişti.²⁸ Cohor Sultanı Ebû Bekir ile de iyi bir ilişkisi vardı; ikili birlikte 1879 ve 1893 yıllarında İstanbul ve Avrupa'ya seyahat etmişlerdir. Muhammed es-Sekkâf, tayin sürecini tamamlamak için Osmanlı Sultanı ile görüşmek amacıyla İstanbul'da bir süre kalmayı planlamıştır.²⁹ Es-Sekkâf ailesi Singapur'da büyük bir nüfuza sahipti ve ailenin diğer bazı üyeleri Singapur'daki Britanya yönetiminde önemli pozisyonlarda bulunuyorlardı.³⁰ Resmî şebbender olup olmadığı yönündeki şüphelere rağmen, bir süre Osmanlı'nın bölgedeki bir temsilcisi olarak görüldüğü bir vakaadır.

24 BOA, HR. SFR, 3. 200/1.

25 Anthony Reid, "Nineteenth Century Pan-Islamism in Indonesia and Malaysia" *Journal of Asian Studies*, Vol. 26, No. 2, (1967): 271.

26 BOA, Y. A. HUS, 244/15.

27 Ermy Azziaty Rozali, "Sayid Muhammad Al-Sagoff in Johore-Ottoman Sovereign Relations", *Advances in Natural and Applied Sciences*, 6 (6), (2012): 893.

28 Seben, *Singapur'daki İlk Temsilciliklerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi*, s.8.

29 Mohammad Redzuan Othman, "The Middle Eastern Influence on the Development of Religious and Political Thought in Malay Society, 1880-1940", (Doktora Tezi, University of Edinburg, 1994), s.303-304.

30 Ulrike Freitag, "Arab Merchants in Singapore Attempt of a Collective Biography", Huub de Jonge ve Nico Kaptein (ed.), *Transcending Borders: Arabs, Politics, Trade and Islam in Southeast Asia*, (Leiden: KITLV Press, 2022), s.128-129.

Resmî olmayan görevi sürecindeki yıllarda en önemli gelişmelerden biri Japonya'ya giden Ertuğrul Fırkateyni'nin Singapur'da 3 ay kadar kalması olmuştur. Bu süre zarfında pek çok Açeli Singapur'a gelmiş, Muhammed es-Sekkâf ile tanışmış ve Hollanda ile devam eden savaş için yardım istemiştir.³¹ Ertuğrul Fırkateyni'nin Singapur'a vardığını öğrenen Açeliler, hızlıca, Osmanlı Sultanı'na sunulmak üzere bir mektup hazırlamışlardır. Bu mektubu iletmek üzere bir heyet hazırlanarak Singapur'a gönderilmiştir, ancak heyet Singapur'a vardığında *Ertuğrul*'un çoktan demir almış olduğu öğrenilmiştir. Seyyid Muhammed es-Sekkâf, Açe'ye 1892'de bir temsilci göndererek taleplerinin karşılanacağı sözünü vermiştir.³² Aynı sıralarda İstanbul gazetelerinde de, es-Sekkâf'ın bölgedeki Müslümanlara olan fiili desteği haberlere konu olmuştur. Dönemin en önemli gazeteleri *Tercumân-ı Hakikât* ve *İkdâm*, es-Sekkâf'ın İttihâd-ı İslam yanlısı çalışmalarını İstanbul'da gündeme getirmiştir.³³

19. yüzyılın sonlarına doğru, Hollanda Sumatra'da bazı sultanlıklar ile savaş hâlindeyken bu sultanlıkların Sumatra'nın hemen karşı kıyısındaki Singapur'daki Osmanlı temsilcisi ile irtibat kurmasını istememiştir. 25 Mart 1901 tarihli bir Osmanlı arşiv belgesine göre, Singapur Asya'nın en önemli ticari limanlarından biridir ve pek çok Hadramî burada yaşamaktadır; bu yüzden Singapur'a, yerli Hadramîler arasından değil de merkezden bir Osmanlı diplomatı olan Ahmed Ataullah Bey yeni Osmanlı şebhenderi olarak atanmıştır.³⁴

Kendisinden önceki şebhenderlerin diplomatik statüleri belirsiz bir nitelikte iken³⁵ Ahmed Ataullah, resmî Osmanlı şebhenderi olarak görev yapmıştır. Singapur'da ilk Osmanlı şebhenderliğinin açılması onuruna bir tören düzenlenmiş ve nüfuzlu Arap tüccarları da törene katılmışlardır.³⁶ Ahmed Ataullah, 1902 yılının son günlerinde *Robinson Road* üzerindeki şebhenderlik binasında Osmanlı Sultanı'nın doğum günü vesilesiyle bir davet organize etmiştir. Kutlamaya Hadramî es-Sekkâf ve el-Kaf ailelerinin de aralarında olduğu Singapurlu Müslüman liderler ve bazı Batılı diplomatlar iştirak etmiştir.³⁷ Ancak Ahmed Ataullah Bey bu davetten sadece bir yıl

31 A.g.e., s.186.

32 Anthony Reid, "Nineteenth Century Pan-Islamism in Indonesia and Malaysia", *Journal of Asian Studies*, Vol. 26, No. 2, (1967), s.278-279.

33 Hatice Kırkaya, "İkinci Abdülhamid Döneminde (1876-1908) Osmanlı Singapur İlişkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2019), s.23.

34 BOA, İ. HR, 371/22.

35 Bkz. Ulrike Freitag, "Arab Merchants in Singapore: Attempt of a Collective Biography", Huub de Jonge ve Nico Kaptein(ed.), *Transcending Borders: Arabs, Politics, Trade and Islam in Southeast Asia* (Leiden: KITLV Press, 2022), s.126-128.

36 "A Turkish Ceremony", *Straits Budget*, 23 Kasım 1901, s.11, <https://eresources.nlb.gov.sg/newspapers/ Digitised/ Article/straitbudget19011123-1.2.78>

37 "Sultan of Turkey's Birthday", *Straits Budget*, 19 Kasım 1902, s. 11, <https://eresources.nlb.gov.sg/ newspapers/ Digitised/Article/straitbudget19021119-1.2.60>

sonra bir trafik kazası sonucunda vefat etmiştir. Naaşı hastaneden Cava sokağındaki Seyyid Muhammed es-Sekkâf'ın evine getirilmiş, cenazesine dua etmek ve son defa saygı göstermek isteyen çok sayıda insan katılmıştır.³⁸ Naaşının konulduğu tabuta Türk bayrağı ve Britanya bayrağı sarılmış ve cenazesine farklı ırk ve inançlardan binlerce insan katılmıştır. Haberlerde, şehbenderin popüleritesine atıfla, "Singapur'da böylesi etkileyici bir korteje çok rastlanmadığının rahatlıkla söylenebileceği" belirtilmiştir.³⁹ Ahmed Ataullah Bey, vefatı sırasında sadece 40 yaşındaydı ve şehbenderlik görevini yalnızca iki yıl sürdürebilmiştir.⁴⁰

Halife'nin temsilcilerine karşı Hollanda'nın tüm baskılarına rağmen, Osmanlı Hariciye Nezareti 1882'de Hollanda'nın takımadalardaki idarî merkezi olan Batavya'da bir şehbenderlik açmaya karar vermiştir. Batavya'da birçok Osmanlı diplomatı Halife'nin temsilcisi olarak görev yapmış, çoğu bu görevde 5 yıldan az kalmıştır. Batavya'daki ilk şehbender bölgedeki Araplar arasındadır; ancak sonraki şehbenderler Türklerden atanmıştır. Batavya'ya atanan ilk Osmanlı şehbenderine ilişkin ilk arşiv kayıtları 1881 tarihlidir. Osmanlı Hariciye Nezareti Lahay'deki Osmanlı Büyükelçiliğinden, Osmanlı vatandaşı olduklarını iddia eden Hadramî tacirlerin haklarını korumak için Batavya'ya bir temsilci gönderilmesini istemiştir. Bu tacirler takımadalar ile Hicaz toprakları arasında ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Lahay'deki Osmanlı Büyükelçiliği, İstanbul'a Cava'da bir temsilciliğin açılmasının 10.000 Hollanda florinine mal olacağını ve bunun için yeterli bütçenin olmadığını bildirmiştir. Sadrazam ve Sultan'ın yenilikçi bazı girişimleri, bölge sakinlerinden tüccar Seyyid Abdülaziz (el-Musavi) el-Bağdadî'nin atanmasıyla neticelenmiştir. El-Bağdadî resmî olarak 17 Şubat 1882'de şehbender olarak görevlendirilmiştir.⁴¹

Yapılan bu atama, sonraki ay Hollanda gazetelerinde de yayımlanmış ve gazetelerde şehbenderliğin açılmasının arkasında Hadramilerin vatandaşlık statüsü ve Arapların kolonyal sistemden şikâyetçi olmaları gibi konuların olduğuna dikkat çekilmiştir.⁴² Seyyid Aziz Efendi olarak da anılan Abdülaziz el-Bağdadî, Irak'ta doğmuş ve Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki ticari faaliyetleri, kendisini bölge insanıyla, özellikle de Batavya'daki Hadramî topluluğu ile yakınlaştırmıştır. Kendisi yerli ve soylu bir aileden bir kadınla evlenmiş⁴³ ve daha sonra kızını da varlıklı bir Hadramî

38 "Death of the Turkish Consul", *Straits Budget*, 12 Kasım 1903, s.13, [https://eresources.nlb.gov.sg/newspapers/ Digitised/Article/straitsbudget19031112-1.2.93](https://eresources.nlb.gov.sg/newspapers/Digitised/Article/straitsbudget19031112-1.2.93)

39 "Impressive Scenes", *Straits Budget*, 12 Kasım 1903, s.13, <https://eresources.nlb.gov.sg/newspapers/ Digitised/Article/straitsbudget19031112-1.2.94>

40 "Death of the Turkish Consul", *Straits Budget*, 12 Kasım 1903, s.11. <https://eresources.nlb.gov.sg/newspapers/ Digitised/Article/straitsbudget19031112-1.2.82>

41 BOA, İ. HR, 285/17778.

42 Bkz. örneğin "Turkije", *Haarlemsche Courant*, 13 Mart 1882, s.1.

43 A. Heuken SJ, *Historical Sites of Jakarta*, (Jakarta: Yayasan Cipta Loka Caraka, 2000), s.291; Alwi Shahab, *Saudagar Baghdad dari Betawi* (Jakarta: Republika, 2004), s.3.

ailensinden gelen ve ilerleyen zamanlarda ateşli bir İttihâd-ı İslam savunucusu olacak olan Abdullah ibn Alevi el-Attas⁴⁴ ile evlendirmiştir.

Hollanda hükümeti Abdülaziz Efendi'ye verilen temsil izninden ötürü Osmanlı İmparatorluğu'nu protesto etmiş ve vazifelendirilmesine onay vermemiştir.⁴⁵ Bununla birlikte Osmanlı Hariciye Nezareti bu atamaya ilişkin belgenin hatalar içerdiği iddiasını reddetmiştir. Osmanlı Hariciyesi Türk bir diplomatın atanmasının daha yararlı olduğu kanısına sahipti; zira bölgede yaşayan Hadramiler Osmanlı vatandaşlığı talebinde bulunan pek çok istidânâme göndermeye başlamışlardı. Ayrıca bölgede bir Türk diplomatın varlığının bölge halkının Halife'ye olan sadakatini daha da arttıracığı düşünülüyordu. Bunun neticesinde II. Abdülhamid'in onayı ile Ali Galip Bey 12 Nisan 1883'te Batavya'nın ilk Türk şebbenderi olarak görevlendirilmiştir.⁴⁶ O, yaklaşık 3 yıl bu görevde kaldıktan sonra Avrupa'ya gitmek üzere 1886 yılının Mayıs ayında söz konusu görevinden ayrılmıştır.⁴⁷ Ali Galip Bey, iyi eğitimliydi ve Batavya'ya gelmeden önce Osmanlı sarayında tercümanlık tecrübesi bulunuyordu. Görev süresi boyunca Fransızca beyanatlar vermiş⁴⁸ ve Avrupalı konsoloslar ile de Fransızca iletişim kurmuştur.⁴⁹ Galip Bey, sadece Hadramiler ile değil yerli Müslümanlar ile de iyi ilişkiler geliştirmiştir. Bölgede hacı seferlerine ilişkin herhangi bir huzursuzluk ya da yerel bir ayaklanma yaşandığında, onlara ilgili davranmış ve bölgedeki Müslümanların Osmanlı Sultanı'nın himayesinde olduğu intibası yaratarak kolonyal idarecilerde rahatsızlığa neden olmuştur.⁵⁰

Haziran 1886'da yayımlanan bir gazete, Ali Galip Bey'in Bombay'a transfer edildiğini, yerine Sırbistan'da şebbenderlik görevinde olan İsmail Bey'in atandığı haberini vermiştir.⁵¹ Muhtemeldir ki, eğer Ocak 1887'de Batavya'nın yeni şebbenderi olarak açıklanan Rıfki Bey ile aynı kişi değiller ise, İsmail Bey Batavya'ya gelmemiştir.⁵² Rıfki Bey, Marsilya'dan Batavya'ya gitmek üzere 22 Mayıs 1887'de ayrılmıştır.⁵³ 1891'in sonlarına kadar görevini sürdürmüş ve bu itibarla önceki şebbenderlere göre uzun süre görevde kalan kişi olmuştur. Açe Savaşı ile ilgili pek çok rapor göndererek bölgedeki duruma dair bilgi vermiştir. Rıfki Bey'e göre "Hollandalılar bu savaşta başarılı

44 Kazuhiro Arai, "Arabs who traversed the Indian Ocean: The History of the al-'Attas family in Hadhramawt and Southeast Asia, c. 1600 - c.1960" (Doktora Tezi, University of Michigan, 2004), s.246.

45 Jan Schmidt, *Through the Legation Window 1876-1926: Four Essays on Dutch, Dutch-Indian and Ottoman* (Istanbul: Netherlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1992), s.86.

46 İsmail Hakkı Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, (Isparta: Fakülte Kitapevi, 2004), s.97.

47 "Nederlandsch Indie", *Bataviaasch Handelsblad*, 27 Mart 1886, s.6.

48 "Avis.", *Sumatra Courant*, 12 Nisan 1884, s.3.

49 "Nederlandsch Indie", *Bataviaasch Nieuwsblad*, 20 Şubat 1886, s.2.

50 Snouck Hurgronje ve ar., *Nasihât-nasihât C. Snouck Hurgronje semasa Kepegawaiannya kepada Pemerintah Hindia Belanda, 1889-1936*, Vol. IX (Jakarta: INIS, 1994), s.1739-1740.

51 "Telegrammen uit de Locomotief", *De Nieuwe Vorstenlanden*, 7 Haziran 1886, s.3.

52 "Benoemingen, enz., op heden", *Java-Bode*, 10 Ocak 1887, s.5.

53 "Nederlandsch Indie", *Bataviaasch Nieuwsblad*, 13 Haziran 1887, s.1.

olamayacak ve bölgede hâkimiyet kuracak yeni devlet Almanya olacaktı.⁵⁴ Ancak Rıfki Bey, Hadramiler ve Doğu Hint Adalarında yaşayan diğer Müslümanlar arasında ibadetlerini yeterince yerine getirmiyor olması, Fransızca konuşmayı tercih etmesi ve Avrupalı kıyafetler giymesi sebebiyle, pek sevilen bir isim değildi.⁵⁵ Batavya'da Türk Şehbenderliği açılmasında Arapların heyecanlı taleplerinin etkili olması ve Rıfki Bey'in Singapurlu bir Arap yazar tarafından İttihâd-ı İslam yanlısı bir gazetede güçlü bir şekilde eleştirilmesi neticesinde Batavya'dan Barselona'ya transfer edilmiş olması da burada kayda değerdir.⁵⁶

Bir sonraki Osmanlı Şehbenderi Veli Şemsi Bey hakkında çok fazla bir şey bilinmemektedir. St. Petersburg'daki Türk Şehbenderliğinde ikinci sekreter olarak görev yapmış, 1891'in Ekim ayının ortalarından itibaren ise Batavya'nın bir sonraki şehbenderi olarak ismi anılmaktadır.⁵⁷ Kendisi ile alakalı haber yapan bir Hollanda gazetesinde, Veli Şemsi Bey'in diğer şehbenderlere kıyasla farklı bir hâlinin ve tavırlarının olduğu anlatılırken Avrupa'daki kariyer geçmişine de değinilmiştir.⁵⁸ Bir başka gazete ise Batavya'ya resmî olarak göreve atanmasının tarihini aynı yılın Aralık ayının başı olarak vermiştir.⁵⁹ 1893'te geçici bir süreliğine görevinin başında olmayacağı bildirilmiş, ancak görevine bir daha dönmemiştir ve yerine 1895'in sonlarına doğru yeni bir şehbender, Rıfki Efendi atanmıştır.⁶⁰ Rıfki Efendi'nin önceki şehbenderlerden biri olup olmadığını açıkça gösteren bir delil bulunmamaktadır. Ama daha önce Batavya şehbenderliğinde çalıştığı ve Hollanda Doğu Hint Adaları'nda bir sosyal çevreye sahip olduğuna değinilmiştir. Durum her ne ise, Batavya'ya gideceği gün hayatını kaybetmiş ve yerine başşehbender olarak Fuad Bey atanmıştır.⁶¹ Fuad Bey Batavya'ya 20 Ocak 1896'da varmış⁶² ve yaklaşık bir yıl kadar Türk Şehbenderliğini yönetmiştir. Ocak 1897'de Avrupa'da geçirmek üzere 5 ay için izne ayrılmıştır.⁶³ Ancak onun Batavya'daki görevine geri döndüğüne dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Batavya'da şehbenderlik için resmî bir görevlendirmenin yapılmadığı süre içerisinde birkaç Avrupalı ismin geçici Türk şehbenderi olduğundan bahsedilmiştir. Ali Galip Bey 1886'da Avrupa'ya gittiğinde, Batavya'daki Türk Şehbenderliğinin işleri

54 BOA, Y. A. HUS, 246/18.

55 "Plaatselijk Nieuws", *Bataviaasch Handelsblad*, 5 Aralık 1891, s.9.

56 "Nederlandsch Oost-Indie", *Dagblad*, 13 Ocak 1892, s.1; "Java News", *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser*, 8 Aralık 1891, s.352, <https://eresources.nlb.gov.sg/newspapers/Digitised/Article/singfreepresswk18911208-1.2.26>.

57 "Plaatselijk Nieuws", *Bataviaasch Handelsblad*, 17 Ekim 1891, s.6.

58 "Nederlandsch Indie", *Bataviaasch Nieuwsblad*, 23 Kasım 1891, s.1.

59 "Consulaire Berichten", *De Tijd*, 2 Aralık 1891, s.2.

60 "Nederlandsch Indie", *Java-Bode*, 28 Eylül 1895, s.2.

61 "Nederlandsch Indie", *Bataviaasch Nieuwsblad*, 17 Aralık 1895, s.1.

62 "Aangekomen Passagiers te Batavia", *De Locomotief*, 20 Ocak 1896, s.3.

63 "Gemengd Indisch Nieuws", *Soerabaiasch-Handelsblad*, 27 Ocak 1897, s.6.

Fransız Konsolosu Mr. Jouslain tarafından yürütülmüştür.⁶⁴ Veli Bey'in yokluğunda ise yerine J. C. Kraft vekâleten Türk şebbenderi olmuştur; ancak 1895'in ortalarında yerini bir başka Avrupalı, W. H. Schulz'un aldığı dışında bu kişi hakkında başka detaylı bilgiye sahip değiliz.⁶⁵ Schulz 1895 ve 1898 yılları arasında birden fazla sefer Türk şebbenderi olarak görev yapmıştır. Schulz'un diplomatik bir geçmişinin olmadığı, Alman bir ticari ataşe olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶ Büyük ihtimalle, bu görevlendirmeler Hollanda Doğu Hint Adaları hükûmeti tarafından iyice değerlendirilmeden ya da Osmanlı'nın onayı olmaksızın yapılmıştır. Bu ihtimal Hollanda'nın Türk Şebbenderliğinin sadece siyaset dışı ve ticari nitelikli işlevlerini sürdürmesi için gösterdiği kararlılık düşünüldüğünde daha tutarlıdır.⁶⁷

1897 yılının Ekim ayının başında, Batavya'ya Osmanlı'nın bir sonraki şebbenderi Kamil Bey atanmıştır. Hollanda sömürge hükûmeti Cidde'deki konsolosluklarına benzer şekilde davranılabileceği kaygısıyla, bu görevlendirmeyi isteksiz bir şekilde kabul etmiştir.⁶⁸ Görev süresi sadece bir yıl kadar kısa sürmüş olsa da Kamil Bey, Hollanda sömürge hükûmeti için en rahatsız edici, Hadramiler için de bir o kadar umut verici bir şebbender olmuştur. Avrupalı bazı gazete makalelerinde ve raporlarda Kamil Bey'in günahları şu şekilde sıralanmıştır: taç giyme törenlerine katılmamak, bazı yerli prensleri etkisi altına alarak sadakatlerini sarsmak, *Malumat* ve *Servet* gibi saray yanlısı mecmualarda muhataplarını küçük düşürücü makaleler yayımlamak ve İstanbul'a eğitim için bazı Hadramî gençlerini göndermek.⁶⁹ Kısacası Kamil Bey, bölgedeki İttihâd-ı İslam yanlısı hareketin arkasındaki asıl figür olmakla suçlanmış, bu yüzden 13 Ekim 1898'de Hollanda sömürge hükûmetinin ısrarı ile görevinden alınmıştır. Mümkün olduğu kadar çabuk bir şekilde Batavya'yı terk etmesi istenmiş, Kamil Bey aynı yılın Aralık ayı başında, yanında eğitim için İstanbul'a giden yedi Arap çocukla birlikte şehirden ayrılmıştır.⁷⁰

Daha sonra, Aralık ayının sonunda şebbender olarak Liverpool'a gitmiştir.⁷¹ Hadramilerin kendisi ile iletişimi sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Buna göre Kamil Bey belki de, Hollanda Doğu Hint Adaları'nda görev süresi bittikten sonra İttihâd-ı İslam düşüncesinin yayılması yönündeki çalışmalarını sürdüren tek Osmanlı şebbenderi olmuştur. 1900'lerin başında Kamil Bey düzenli bülten hazırlayarak yayımlamış ve Cava'daki Hadramiler arasında dağıtmıştır. Batavyalı Hadramilerin Avrupalılarla

64 "Nederlandsch Indie", *Bataviaasch Handelsblad*, 27 Mart 1886, s.6.

65 "Nederlandsch Indie", *Bataviaasch Nieuwsblad*, 26 Haziran 1895, s.2.

66 "Telegrammen uit de Locomotief", *De Nieuwe Vorstenlanden*, 22 Ocak 1897, s.5.

67 "Een Gevaarlijke Gaast", *Bataviaasch Nieuwsblad*, 9 Aralık 1898, s.1.

68 "Nederlandsch Indie", *Java-Bode*, 6 Ekim 1897, s.2.

69 Schmidt, *Through the Legation Window*, s.87-88.

70 "Een Gevaarlijke Gaast", *Bataviaasch Nieuwsblad*, 9 Aralık 1898, s.1.

71 "Soerakarta 31 December 1898", *De Nieuwe Vorstenlanden*, 31 Aralık 1898, s.2.

eşitlik mücadelelerine devam etmelerini, bunun için bir avukat tutmalarını ve taleplerini Hollanda Doğu Hint Adaları Genel Valisi'ne, Hollanda Kraliçesi'ne ve İstanbul'a ulaşturmalarını telkin etmiştir.⁷² Kamil Bey'in Hadramî arkadaşlarından biri olan Taha el-Haddad diğer Hadramilerin de mali desteği ile İstanbul'a gelmiş ve şehirdeki nüfuzlu kişilerle görüşerek Hollanda sömürge hükûmeti ile ilgili eleştirilerinin bilinmesini istemiştir.⁷³ Jan Schmidt'e göre, Kamil Bey, Hollandalılar tarafından "istenmeyen adam" (*faiseur d'embarras*) ilan edilmiştir.⁷⁴

Kamil Bey Liverpool Şehbenderi Emin Bey'in yerini almış, Emin Bey ile de Batavya şehbenderi olarak karşılıklı becayiş yapmışlardır.⁷⁵ Emin Bey'in Osmanlı şehbenderi olarak atanması Ekim 1898'in ortalarında olmuştur.⁷⁶ Atanmasının ardından Aralık ayının ortalarında İstanbul'dan ayrıldığı bildirilmiştir.⁷⁷ Mart 1899'da Emin Bey Batavya limanı Tanjung Priok'a varmış ve bir grup Hadramî tarafından karşılanmıştır. Daha sonra Batavya'daki *Java Bode* gazetesinin bir muhabirinden gelen röportaj isteğini kabul etmiştir. Bu röportaj esnasında 32 yaşındaki şehbender daha önceki diplomatik kariyerinden bahsetmiş ve Osmanlı şehbenderliğinin imajını iyileştirmek için çabalamıştır.⁷⁸ Halefinin aksine, İttihâd-ı İslam hareketiyle daha tedbirli bir ilişki kurmuş ve bu da Cava ve Singapur'daki silahlı Müslüman gruplar nezdinde hayal kırıklığı yaratmıştır. Emin Bey, önde gelen bazı Singapurlu Müslümanlardan kendisine yönelik eleştirilerin olduğuna yönelik İngilizce bir mektup almıştır; mektupta kendisi "Hollanda Hindistan'ındaki görevlerini Sultan Hazretlerinin tüm tebaasını memnun edecek şekilde sürdüren" Kamil Bey ile karşılaştırılmıştır.⁷⁹ Emin Bey, 20 Nisan 1900'e kadar Batavya'da şehbenderlik görevini sürdürmüştür,⁸⁰ 16 Ağustos 1900'de Batavya'dan ayrılmıştır.⁸¹

Jan Schmidt'in iddialarının aksine, Emin Bey'den sonra Batavya'ya Sadık Belig Bey Osmanlı şehbenderi olarak gelmiştir.⁸² Sadık Bey görevi süresince bölgedeki ticari olanaklar üzerine eğilmiştir.⁸³ 1904'te Sadık Bey'in yerine, daha önce Tagan-

72 "Uit de Indische Bladen - De Arabieren", *De Tijd*, 13 Şubat 1900, s.2.

73 Hurgronje, *Nasihah*, 1994, s.1772.

74 Schmidt, *Through the Legation Window*, s.87.

75 BOA, HR. SFR. 3, 473/63.

76 "Consulaire Berichten", *De Tijd*, 14 Ekim 1898, s.2. Osmanlı arşivlerinde Emin Bey'in tayin edildiği tarih Ağustos 1898'dir. Bkz.; BOA, HR. SFR. 3, 473/61; HR. SFR. 3, 473/63; HR. SFR. 3, 473/65; HR. SFR. 3, 473/66.

77 "De Consul-generaal van Turkije", *De Locomotief*, 16 Aralık 1898, s.2.

78 "Soerakarta 13 March 1899", *De Nieuwe Vorstenlanden*, 13 Mart 1899, s.2; "De Nieuwe Turksche Cons.-Gen.", *De Locomotief*, 14 Mart 1899, s.2.

79 "Netherlands India", *Straits Budget*, 5 Nisan 1900, s.10, <https://eresources.nlb.gov.sg/newspapers/ Digitised/ Article/straitbudget19000405-1.2.71>

80 BOA, BEO. 1473/110459.

81 "Telegrammen", *Soerabaiasch-Handelsblad*, 16 Ağustos 1900, s.6.

82 Schmidt, *Through the Legation*, s.88-89.

83 "Handelsbetrekingen met Turkije", *De Locomotief*, 9 Temmuz 1903, s.2.

rog'da şehbender olarak görev yapan Hacı Rasim Bey gelmiştir.⁸⁴ Hacı Rasim Bey'in tayin belgesine göre resmî olarak görevlendirildiği tarih 16 Ocak 1904'tür.⁸⁵ Ticari faaliyetlere ilgisi halefinden daha fazla olmuştur. Hacı Rasim Bey'in Batavya'daki diplomatik kariyeri esnasında Osmanlı şehbenderliğindeki ticari görevler İslami propagandanın gerisinde bırakılmamıştır.⁸⁶

Hacı Rasim Bey, İstanbul ve Batavya arasındaki ticaretin arttırılmasını istemiş, iki taraf arasındaki ticari ilişkileri teşvik etmiş ve kolaylaştırmak için çaba göstermiştir.⁸⁷ Bununla birlikte, Hadramî topluluğu ile de iyi ilişkiler kurmuş, hatta bölgenin önde gelen geleneksel âlimlerinden Batavya Müftüsü Seyyid Osman bin Yahya ile şehbenderliğin ilişkilerini geliştirmeye gayret etmiştir.⁸⁸ Daha önce, Kamil Bey'in görevli bulunduğu dönemde Osmanlı şehbenderliğinin Seyyid Osman'la hasmâne bir ilişkisi vardı.⁸⁹ Hacı Rasim Bey, Endonezya'da İttihâd-ı İslamcı propagandada bulunmuş ve Batavya'da da Hadramî diasporası ile de iş birliği yapmıştır. Hacı Rasim Bey'in İttihâd-ı İslam yanlısı faaliyetlerinden başlıcası bölge Müslümanlarına Hicaz Demiryolu projesini tanıtmayı ve yardım kampanyaları düzenlemesidir.⁹⁰

Hacı Rasim Bey'in selefi Ocak 1910'da yeni Osmanlı Şehbenderi olarak atanan Erşed Bey olmuştur.⁹¹ Erşed Bey'in Türkiye'de gücü ele geçiren Jön Türkleri desteklediğine dair söylentiler vardı.⁹² Erşed Bey görevinde iki yıldan az bir süre kalmış, 1911'de yerine bir başka şehbender olan Refet Bey atanmıştır.⁹³ Yeni şehbender Refet Bey'in ataması 4 Mart 1911'de gerçekleşmiştir.⁹⁴ İttihâd-ı İslam hareketini desteklediği sanılan Refet Bey,⁹⁵ Batavya'da en son ve en uzun süre görev yapan Osmanlı şehbenderi olmuştur. Önceki şehbenderler de bir dereceye kadar Osmanlı hilafeti ve dünyadaki değişimlerin etkilerini tecrübe etmişken, Refet Bey Birinci Dünya Savaşı sırasında görevi başında ülkesine hizmet etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına da tanıklık etmiştir.

84 "Het Turksch Consulaat-Gen. te Batavia", *De Nederlander*, 13 Şubat 1904, s.2.

85 BOA, BEO. 2263/169665.

86 "Het Turksche Consulaat-generaal te Batavia", *Algemeen Handelsblad*, 31 Mart 1909, s.1.

87 "Nederlandsch Indie", *Soerabaiasch-Handelsblad*, 8 Kasım 1905, s.6.

88 Hurgronje, *Nasihah*, s.1794.

89 A.g.e, s. 1631-1632; Niko Kaptein, "Sayyid 'Uthmân on the Legal Validity of Documentary Evidence", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, Vol., 153, No.1, (1997), s.99.

90 İsmail Hakkı Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, (İsparta: Fakülte Kitabevi, 2004), s.104; Hacı Rasim Bey'in hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz., İsmail Hakkı Göksoy ve Zübeyir Tetik, "Osmanlı Devleti'nin Batavya Başşehbenderi Hacı Rasim Bey'in Hayatı, Faaliyetleri ve Meclis-i Mebusan'a Sunduğu Arzuhalî", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, c.6, sy.5, (2019): 211-229.

91 "Turksch Consul te Batavia", *Deli Courant*, 25 Ocak 1910, s.2

92 "Uit de Indische Bladen", *The Tijd*, 21 Temmuz 1909, s.5; "Untitled", *The Straits Times*, 28 Haziran 1909, s.6, <https://eresources.nlb.gov.sg/newspapers/Digitised/Article/straitstimes19090628-1.2.45>

93 "Turksch Consul te Batavia", *De Sumatra Post*, 13 Mayıs 1911, s.6.

94 BOA, İ. HR. 435/20.

95 "Uit de Kolonien", *De Avondpost*, 12 Nisan 1911, s.6.

Hadramilerin vatandaşlığı sorunu onun döneminde de devam etmiş ve Osmanlı şehbenderliği Türk pasaportları vererek başvuruda bulunanlara yardımcı olmaya çalışmıştır. Mart 1914'te Cava'nın Surabaya şehrindeki Arapların Osmanlı tebaası olduklarını gösteren geçiş belgelerine sahip oldukları, ancak seyahat belgelerinin onaylanmadığı ve bunların Hollanda Doğu Hint Adalarından gönderildiği bildirilmiştir. Osmanlı ve Alman konsoloslukları en başta müdahale etmek istedilerse de meselenin halledilmesini sağlayamamışlar ve nihayetinde geri çekilmişlerdir.⁹⁶

Şehbenderliğin, Araplara yardım edebildiği durumlar da olmuştur. Bir başka meselede, Hadramî Seyyid Agil Assegaf, Surabaya'daki dükkânına Osmanlı, Alman ve Avusturya imparatorlarının fotoğraflarını koymuş, savaşın yarattığı bir hassasiyetle bazı Britanyalı müşterileri bu duruma öfkelenmiş ve Assegaf'ı Hollanda yönetimine şikâyet etmişlerdir. Hollanda'nın savaşta tarafsız olmasına rağmen, ertesi gün Hollanda yönetiminin polisi gelmiş ve herhangi bir uyarıda bulunmadan fotoğraflara el koymuş ve ancak Hadramî Assegaf'ın olayı Alman Konsolosluğuna bildirmesinden sonra fotoğraflar kendisine iade edilmiştir.⁹⁷ Bölge Müslümanları arasında, Osmanlılarla ittifak hâlinde olmalarından ötürü Almanlara yönelik bir sempati bulunuyordu.⁹⁸ Adalardaki Müslüman tebaayı savunmak ya da düşman ülkelerin açıklamalarına karşılık vermek söz konusu olduğunda, savaş sırasındaki müttefiklik durumu gereği Osmanlı ve Alman konsolosluklarının birlikte çalıştıkları zamanlar olmuştur. Örneğin, 1914'te yaşanan bir olayda, Batavya'daki her iki konsolosluk da Britanya'nın, Almanya'nın ittifak yapması için Osmanlı Devleti'ne rüşvet verdiği iddiasını resmî olarak protesto etmişlerdir.⁹⁹ Osmanlı şehbenderliği bunun gibi açıklamalara cevap vermekle kalmamış, *Oetoesan Hindia* ve *Sin Pro* gibi bazı yerli basın organlarında, savaşta yaşanan gelişmelerin Türklerin gözünden anlatıldığı yayımlar da yapmışlardır.¹⁰⁰

Mekkeli Şerif Hüseyin'in isyan etmesi ve Osmanlı'dan ayrılmasıyla birlikte, bölge Müslümanlarının nasıl bir tavır takınacağı merak konusu olmaya başlamıştır. Mesela, Batavya'daki Sarekat Islam cemiyeti Cidde'den bir telgraf almış, bu telgrafta İngilizce olarak Hicaz topraklarının idaresinin değiştiği bildirilmiş, cemiyetten bu bilgiyi yaymaları ve ülkeden ayrılan hacı adaylarına dair telgraf çekilmesi istenmiştir.¹⁰¹ Bununla birlikte, birkaç ay sonra, Sarekat Islam cemiyetinin yayım organı

96 "Onze Oost", *Algemeen Handelsblad*, 26 Nisan 1914, s.9.

97 "Binih tidak Setija", *Oetoesan Hindia*, 4 Nisan 1916, s.1.

98 Kees van Dijk, *The Netherlands Indies and the Great War, 1914-1918* (Leiden: KITLV Press, 2007), s.622.

99 "Duitsch-Turksch Protest", *De Preangerbode*, 7 Kasım 1914, s.3.

100 Bkz., örneğin, "Persangkalan dari Fihak Turkije", *Oetoesan Hindia*, 11 Nisan 1916, s.1; "Kabar dari Fihak Toerkie", *Sin Po*, 1 Temmuz 1915, s.2.

101 "Kabar dari Arab", *Pertimbangan*, 22 Temmuz 1916, s.7.

olan ve masrafları bir Arap şirketi tarafından karşılanan bülten *Oetoesan Hindia*¹⁰² tarafını belli ederek, okuyucularına şu bilgiyi vermiştir:

“*Soerat2 kabar dari fihak serikat Entente memoedji keras akan kelakoeannja bekas Sheriff Hoessein telah berontak melawan pada keredjaan Osmaniah itoe. Tetapi sebaliknja: hampir segenap doenia Moeslimin di Hindia kita mentjela keras akan perboeatannja bekas Seriff jang telah berchianat kepada Califah.*”

[İttifak Devletleri'nin haber ajansları Osmanlı İmparatorluğu'na başkaldıran Şerif Hüseyin'in davranışlarından övgüyle bahsetmiştir. Ama bizim Hint adalarındaki Müslümanların tamamına yakını, halifelige ihanet eden Şerif'in eylemlerini şiddetle kınamaktadırlar.]

Bu ortaya çıkan yeni durumda, Arap ülkelerindeki diğer ayrılıkçı hareketlerle birlikte, Osmanlı'nın sembolik de olsa Müslüman dünyanın manevi lideri olmasına artık karşı çıkılmaktadır. Bu durumun pratikte bir başka sonucu daha olmuştur: kutsal topraklarda hac ibadetinin yeniden düzenlenmesi. Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki Hadramî topluluk için, Arap milliyetçiliği ve Şerif Hüseyin'in seyyidlerden olması yakınlık duyacakları bir potansiyele sahipti. Nitekim seyyidlerden bazıları Hicaz'ın bağımsızlığına destek vermeye başlamıştır.¹⁰³ Singapur'daki Seyyid Ömer es-Sekkâf da Şerif Hüseyin'i destekleyen ilk Arap liderler arasındadır.¹⁰⁴

Osmanlı'nın Batavya Şehbenderliği adına yayımlanan sert bir üslupla kaleme alınmış bir makalede, Arapların ve Hollanda Hint Adaları halkının sempatisini kazanma amacıyla, İtilaf Devletleri yanlısı Arapça broşürlerin dağıtıldığına değinilmiştir. Makaleye göre broşürler hem İngiliz ve Fransız ajanları hem de İngilizler için çalışan bazı seyyid Araplar tarafından dağıtılıyordu. Makalede, ilk olarak Arap bölgesinde yayımlanan bu broşürlerin “*soeda di toelis dalem bahasa dan hoeroef Arab dan semoeanja tjoba maoe kasi oendjoek banjak sympathie (kesian) pada bangsa Arab, serta kasi harepan dan perdjandjian ...*” [Arap dilinde ve Arap harfleriyle yazıldığına ve herkesin Araplara (acıma ile karışık) sevecenlik gösterdiğine ve onlara umut verdiğine..] değinilmiştir.¹⁰⁵ Ancak makaleye göre,

“*Tetapi semoea itoe perdjandjian jang berharga dari fihak Inggris dan Fransch tjoema djadi bintjana dan koerang kasetia'an dan koerang iman, dan Inggris serta*

102 Oetoesan Hindia, Sarekat Islam ve Hasan bin Semit'in kaydadeğer bir hissesinin bulunduğu Setia Oesaha şirketi arasındaki ilişki için bkz. Sumit K. Mandal, *Becoming Arab: Creole Histories and Modern Identity in the Malay World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), s.174; William Gervase Clarence-Smith, “Hadhrami Entrepreneurs in the Malay World, c. 1750 to c. 1940”, Ulrike Freitag ve W.G. Clarence-Smith (ed.) *Hadhrami Traders, Scholars, and Statesmen in the Indian Ocean, 1750s-1960s* (Leiden: Brill, 1997), s.307.

103 Mandal, *Becoming Arab*, s.190-191.

104 Mohammad Redzuan Othman, “Conflicting Political Loyalties of the Arabs in Malay before World War II”, Huub de Jonge ve Nico Kaptein (ed.), *Transcending Borders: Arabs, Politics, Trade and Islam in Southeast Asia* (Leiden: KITLV Press, 2022), s.40.

105 “Turkye”, *Pertimbangan*, 21 Kasım 1916, s.3.

Fransch poenja toedjoean aken menanem bibit kebentjian dan soepaja bertjere-bereinja kaoem Moeslimin di dalem djadjahan Turkye soepaja Inggris dan Fransch bisa timboelken brontakan dan kekaloeatan di dalem djadjahan Turkye dan soepaja moesoe-moesoenja Turkye bisa senang sadja poekoel dan taloeken ia poenja djadjahan dan negri-negri soetji Mekka dan Medina.”

[Britanya ve Fransa'nın tüm vaatleri ancak felakete yol açacak, halkın sadakatini azaltacak, inancını sarsacaktır. Britanya ve Fransa nefret tohumları ekmek istemektedir, böylece Türk mülkü olan topraklarda Müslümanlar dağılacak, Britanya ve Fransa ayaklanmaları ve kaosu teşvik edecek ve böylece Türkiye'nin düşmanları, Türk mülkü olan bu toprakları ve kutsal Mekke ve Medine topraklarını kolayca ele geçirecektir.]¹⁰⁶

Refet Bey “*KEPALA dari Islam*” [İslam'ın Başı] diye niteleyerek Osmanlı'nın önemini ifade etmiştir. Ona göre, düşmanların İslam dünyasını ele geçirmek için, bu baştaki gücün ortadan kalkmasını istiyorlardı; böylece “*masoek kadalem negri itoe dengen poera-poera aken membri keamanan. Padahal itoe moesoe nanti doedoek disitoe selama-lamanja*” [güvenliği sağlama gerekçesiyle orduları bu ülkelere girebilecekler ve bu ülkeleri sonsuza kadar ele geçirmiş olacaktı.]¹⁰⁷

Şehbender Refet Bey, sadece savaşa ilişkin meselelerle değil Hadramilerin işleriyle ve bu topluluk içerisinde çıkan bazı anlaşmazlıklar ile de ilgilenmiştir. Bu durum Batavya'daki Alatas Okulu örneğinde de görülebilir. Okulda öğretmenlerden biri şikâyet konusu olmuş ve konu Osmanlı Şehbenderliğine de yansıtılmıştır; bunun neticesinde şehbender okula yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Okul müdürü meselenin aslını öğrenmeden okulu eleştiren şehbenderliğe bir açık mektup yazmıştır. Mektupta şehbenderliğin Müslümanların halifesinin temsilcisi olduğu, bu yüzden gerekçelerini öğrenmeden bir yargıya varmaması gerektiği dile getirilmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca başka bir olayda da, Refet Bey'in el-İrşad Okulu'nu ziyaret ettiği ve coğrafya, tarih, matematik, İslam fıkhi gibi derslerde öğrencilerin bilgilerini tarttığı ve öğrencilerin başarılı cevapları karşısında çok şaşırması olduğu belirtilir.¹⁰⁹

Bu dönemde şehbenderliğin Ermeni katliamı suçlamalarına karşılık verme ya da Batavya'daki Condet semtindeki yerlilerin sömürge idaresi tarafından baskı gördüklerine dair şikâyetlerinin dinlenmesi gibi başka faaliyetleri de olmuştur. Refet Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında da, 1924'te Osmanlı halifeliğinin feshedilmesiyle

106 A.g.e.

107 “Turkye. II”, *Pertimbangan*, 22 Kasım 1916, s.3.

108 “Al-Atas School”, *Pertimbangan*, 30 Aralık 1916, s.3. Bu ifadenin aslı şu şekildedir: “Timbanglah p. toean Consul dengen mengambil alesan jang tersoerat itoe! Kerna p. toean wakil Chalifatoel-Moeslimin.”

109 “Soerat Kiriman”, *Pertimbangan*, 23 Şubat 1917, s.5.

tüm denizaşırı Osmanlı şebenderliklerinin geri çağırılmasına kadar görevini sürdürmüştür. Refet Bey, Mart 1924'te Ankara'ya geri dönmüştür.¹¹⁰

Vatandaşlık Meselesi ve Karşılıklı Destek

Batavya'da Osmanlı Şebenderliğinin açılması, Hint Adaları'ndaki Hadramî topluluğunun on yıllardır elde etmek için mücadele ettiği vatandaşlık ve statü meselesi ile yakından ilgili idi. Şebenderliğe 1882'de Abdülaziz Efendi'nin atanmasından sonra Hadramut'taki Arapların Osmanlı Sultanı'nın tebaası olduğu ve Avrupalılarla aynı muamelele tabi olmaları gerektiği ilan edilmiştir. Osmanlı ve Hollanda arasında imzalanan 1859 ve 1863 antlaşmaları hatırlatılmış; bu anlaşmalar gereğince Osmanlı topraklarındaki Hollandalılara yasalar önünde eşit davranıldığı gibi Osmanlı Sultanı'nın Hollanda topraklarındaki tebaasının da aynı şekilde eşit muamele görmesi gerektiği yönünde Hollanda uyarılmıştır.¹¹¹ Esasen bu mevzu oldukça karmaşıktı ve Hollanda sömürge idaresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Türk şebenderlerin çoğu gibi Avrupa'daki topraklarından gelenlere Avrupalılara tanıdıkları statüyü tanımış olsa da, aynısını Osmanlı'nın Asya topraklarındaki ve tabii ki Arap tebaası için uygulamayı reddetmiştir. Hollanda'nın sömürge politikasındaki bu çelişkiler hükûmetinin İslam işleri danışmanı Hollandalı müsteşrik Snouck Hurgronje tarafından da zaman zaman dile getirilmiştir.¹¹²

İronik olarak, Abdülaziz Efendi'nin kendisi de Bağdat'ta doğduğu için, Osmanlı'nın Avrupa topraklarından olmadığı gerekçesiyle sömürge hükûmeti tarafından Avrupalılara eş değer statüde bir Osmanlı tebaası olarak kabul görmemiştir. Bu da oğullarına uygulanan miras vergisi üzerinde etkili olmuştur; zira Hollanda Hint Adaları'nda Avrupalılara ve Avrupalı olmayanlara uygulanan yasal düzenlemeler farklıydı. Ailenin, Abdülaziz Efendi'nin babası Said Gedder'in (isminin Arapça "Seyyid Haydar"ın bozulmuş hâli olduğu anlaşılmakta) İstanbul doğumlu olduğunu ispat etmesi ile mesele halledilmiş ve Abdülaziz Efendi'nin ailesi Avrupalılarla aynı statüde kabul edilmiştir.¹¹³

Sömürge idaresinin gözünde Hadramîlerin aynı yöndeki talebi gerçeklikten çok uzaktı. Hadramut, tarihinin pek çok döneminde bağımsız bir bölge olmuş, küçük emirlikler ve kabileler tarafından kontrol edilmişti. Osmanlı zaman zaman bölgede hâkimiyetini ilan etse de, gerçekte Hadramut halkı üzerinde bir otoritesi olduğunu söylemek güçtür.¹¹⁴ Sömürge hükûmeti de Hadramîlerin ne Osmanlı tebaası olduğu-

110 Frial Ramadhan Supratman, "Rafet Bey: The Last Ottoman Consul in Batavia during the First World War 1911-1924", *Studia Islamika* 24/1, (2017): 33-68.

111 "Uitsluitend Agent for Europa E. Elsbach te Parijs", *Suriname*, 7 Nisan 1882, s.2.

112 Bkz. örneğin Hurgronje, *Nasihah*, 1994, s.1696-1697.

113 "Nederlandsch Indie", *Bataviaasch Handelsblad*, 13 Mart 1889, s.7.

114 Natalie Mobini-Kesheh, *The Hadhrami Awakening. Community and Identity in the Netherlands East Indies, 1900-1942* (New York: Cornell Southeast Asia Program Publications, 1999), s.20.

nu kabul etmiş ne de onları Avrupalılarla eşdeğer statüde saymıştır.

Hadramîlerin bu statüyü elde etmek için neden bu kadar mücadele ettikleri sorulabilir. Buradaki esas sorun, ırkçı sömürge idaresinin yasalar yoluyla katı bir sosyal tabakalaşma yaratmış olmasıydı. Bu sistemde, Hint Adaları'ndaki Hadramîler, Avrupalılar ve yerlilerden farklı olarak toplumda ayrı bir orta tabaka teşkil eden Yabancı Doğulular (*Vreemde Oosterlingen*) kategorisine sokulmuştur. Mahallî bir sistem içerisinde, 19. yüzyılın sonlarında artık çok kalabalık bir hâle gelmiş olan, şehrin kendilerine ayrılmış belirli mahallelerinde yaşamak zorunda idiler. Ayrıca seyahat etmek için de özel izin almaları gerekli idi ki, bu gereklilikler geçimlerini ticaret yaparak sürdürenler için hayatı zorlaştırıyordu. Benzeri zorlukları Avrupalılar ya da Avrupalılarla eşit statüde kabul edilenler ise yaşamıyorlardı. Bu noktada, Hurgronje, Hadramîleri Avrupalılarla eşit statü arayışına iten temel sorunun bu olduğunu söylerken isabetlidir.¹¹⁵ Hadramîler, İttihâd-ı İslam ve reform yanlısı fikirlerin ilgi uyandırması ile birlikte, Osmanlının hamiliği ile bu soruna bir çıkış yolu aramışlardır. Batavya'da şehbenderliğin açılması ve Osmanlı'nın Singapur'daki şehbenderlerinin yardımları ve İttihâd-ı İslam yanlısı yayınlarla, kamuoyunda güçlü bir sömürge karşıtlığı ortaya çıkmıştır. Hadramîlerin bu çabaları Hollandalı ve İngiliz sömürge hükümetlerinde rahatsızlık yaratmıştır. Hollanda sömürge hükümeti Hadramîler için uyguladığı mahallî sistem politikasını 1910'dan sonra yavaş yavaş gevşetmeye başlamış, nihayet 1919'da uygulamayı tamamen kaldırmıştır.¹¹⁶ Ancak yine de Hadramîlere hiçbir zaman Avrupalılarla eşit statü de tanınmamıştır.

Hadramîlerle ilgili diğer bir konu da, sömürge yönetimi altında çocuklarının yeterli eğitim imkânından mahrum olmaları idi. Bu yüzden Hollanda Hint Adaları'ndaki bazı Hadramîler, çocuklarını eğitim almak için İstanbul'a gönderme arayışına girmişlerdir. Hadramî bir ailenin çocukları, Mısır'daki bir Osmanlı memurunun yardımıyla İstanbul'da eğitim kurumlarına kaydolmuşlardır. Batavya'daki Osmanlı Şehbenderliğinin yardımıyla burslu okuma imkânı elde eden başkaları da aynı yolu izlemişlerdir. 1895 ve 1899 yılları arasında toplamda 17 Hadramî çocuk üç grup hâlinde İstanbul'a gitmişlerdir.¹¹⁷ Bu öğrencilerin gönderilmesi vatandaşlık statüleri ile ilgili bir uyuşmazlık yaratmış, bu da 1899 yılının başlarında Hollanda Parlamentosu ve Osmanlı Hariciye Nezareti arasında tartışma konusu olmuştur.¹¹⁸

Hollandalılar, öğrencilerin eğitim için Osmanlı topraklarına gitmelerinin İttihâd-ı İslam yanlılarına hizmet edecek sonuçları olacağından kaygı duymuşlardır.

115 Hurgronje, *Nasihah*, 1994, s.1771.

116 Huub de Jonge, "Dutch Colonial Policy Pertaining to Hadhrami Immigrants", Ulrike Freitag ve W.G. Clarence-Smith (ed.), *Hadhrami Traders, Scholars, and Statesmen in the Indian Ocean, 1750s-1960s* (Leiden: Brill, 1997), s.105.

117 Alwi Alatas ve Alaeddin Tekin, "The Indonesian-Hadhramis' Cooperation with the Ottoman and the Sending of Indonesian Students to Istanbul, 1880s-1910s", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Vol. 37 No. 1, (2022): 27-52.

118 BOA, Y.A.HUS, 394/96.

Gerçekten de, bazı öğrenciler Batavya'ya Osmanlı'ya özgü kıyafetleri ile döndükleri zaman heyecan yaratmışlardır. Bununla birlikte bu öğrencilerin Osmanlı vatandaşlığı almaları kolay olmamıştır. İstanbul'daki bazı yüksek eğitim kurumları sadece Osmanlı vatandaşlarını kabul ediyordu ve Hadramî öğrencilerin doğrudan buralara kaydolması mümkün olmamıştır. Özel izin almaları veya vatandaşlık başvurusunda bulunmaları gerekmiştir.¹¹⁹ Öğrencilerin çoğu Hollanda Hint Adaları'na ve geçici vatandaşlık statülerine geri dönmüştür.

Resim 1: İstanbul'da Aşiret Mektebinde Okuyan Cavalı Öğrenciler
(Kaynak: Servet gazetesi, No:463-98, 15 Cemaziyelevvel 1317/ 21 Eylül 1899)

Vatandaşlık meselesi özellikle yeni gelen Hadramî göçmenler için önem arz ediyordu. Hadramî göçmenler sömürge yasalarına göre Yabancı Doğulular olarak kabul ediliyorlardı. Sömürge hükûmeti Hadramî göçmenlerin Osmanlı vatandaşı oldukları iddialarını hiçbir surette kabul etmemiştir. Bununla birlikte, Hadramut, Mukalla'da yerleşik ilk İngiliz koloni memuru olan W. H. Ingrams, 1939'un ortalarında Singapur ve Batavya'yı ziyaret ettiğinde, Hadramîlerin Britanya tebaası (*Britische onderdanen*) olduğunun ifade edilmesi ne Hollanda sömürge hükûmeti nezdinde ne de medyada bir rahatsızlık yaratmıştır.¹²⁰ Hadramut'ta 1937 ve 1939 yıllarında bölgedeki başlıca kabileler olan Kesîrî ve Kuaytî sultanlıkları arasında yapılan antlaşmalarda Ingrams da rol oynamıştır.¹²¹

Hadramîler, Osmanlı'nın yardımını ve himayesini beklerken aynı zamanda Osmanlı yönetimine ve halkına destek vermişlerdir. 20. yüzyılın başlarında,

119 Alatas ve Tekin, "The Indonesian-Hadramis' Cooperation", s. 41.

120 "Batavia Viert den Kroningsdag", *Het Nieuws van den Dag*, 12 Mayıs 1937, s.5.

121 Ulrike Freitag, "Hadramis in International Politics c. 1750-1967", Ulrike Freitag ve W.G. Clarence-Smith (ed.), *Hadrami Traders, Scholars, and Statesmen in the Indian Ocean, 1750s-1960s* (Leiden: Brill, 1997), s.127-128.

Batavya'daki Osmanlı Şehbenderliği, Şam ile Mekke'yi birbirine bağlayan Hicaz Demiryolu için fiilî olarak para toplamış ve Hadramiler bu demiryolunun inşasının başlıca bağışçıları olmuşlardır.¹²² Ancak 1910'larda Avrupa'da önce Balkan Savaşı sonra Birinci Dünya Savaşı gibi Osmanlı'nın da dâhil olduğu savaşların çıkması ile daha düzenli bir bağış toplama süreci başlamıştır. 1912'de Hadramiler Batavya'da Cemiyet-i Hayır derneğinin ofisinde, İstanbul merkezli Kızılay'ın (Hilal-i Ahmer) Batavya şubesinin kurulmasına dair bir görüşme yapmışlardır.¹²³ Aynı yıl, 2 Aralık'ta *Nederlandsche Handel Maatschappij* isimli bir ticari şirket üzerinden Kızılay'ın İstanbul'daki başkanına 12.000 Frank gönderilmiştir. *Bataviaasch Nieuwsblad*'da yayımlanan haberde, Batavya Kızılayı muhasip-sekreteri (*secretaris-penningmeester*) olarak S. Ebubekir Abdullah Alatas'ın imzası bulunuyordu.¹²⁴ Beş gün sonra 12.000 Frank daha transfer edilmiştir.¹²⁵ 7 Ocak 1913'te 12.000 Frank,¹²⁶ 19 Mart 1913'te 10.000 Frank daha gönderilmiştir.¹²⁷ Toplam gönderilen para miktarı 46.000 Frank olmuştur. Son iki para transferi sırasında Ebubekir Alatas cemiyetin başkanı idi. Bu finansal yardım Cavalı Müslümanlardan gelmiş ve savaşta kullanılmak üzere ambulans alımı için harcanmıştır.¹²⁸ Batavya'da Kızılay'ın çalışmalarının sürdürüldüğüne emin değiliz; ancak 23 Ocak 1915'te Seyyid bin Abdurrahman bin Semit başkanlığındaki Hollanda Hint Adaları Kızılay Komitesi'nin (*Comite Alhilaloel Ahmar Hindia Belanda*) Surabaya Valisi tarafından iyi karşılandığı bildirilmiştir. Sonraki gün komitenin faaliyetlerini planlamak için Arap Hayır Cemiyeti'nin (Aldjamiah Alarabijah Alchaeriah) merkezinde bir toplantı yapılmıştır.¹²⁹ Komite, Hollanda Hint Adaları halkının bağışlarını Türkiye Kızılay cemiyetine ulaştırmak üzere 24 Ocak 1915'te resmî olarak kurulmuştur.¹³⁰ Birkaç hafta öncesinde ise, Kızılay'a gönderilmek üzere 46.43¹³¹ Frank toplanmış, ancak bağışlar Sarekat Islam'da kalmıştır.¹³² Batavya Kızılayı'nın bu sırada dağılmış olduğu veya bağışlar için yeni bir kurumun kurulduğu muhtemeldir. Balkan Savaşları'nın kurbanlarına yardım için Batavya Kızılayı, Birinci Dünya Savaşı sırasında ise Surabaya şehrindeki Kızılay Komitesi faaliyet göstermiştir. Komitede Hadramiler önemli rol oynarken, artık Sarekat Islam öne çıkmaya başlamıştır. Komite'nin başkanlığında Seyyid Hasan bin

122 Bkz. örneğin Hurgronje, *Nasihah*, 1994, s.1793.

123 Mandal, *Becoming Arab*, s.170.

124 "Kennisegeving", *Bataviaasch Nieuwsblad*, 4 Aralık 1912, s.4.

125 "Kennisegeving", *Bataviaasch Nieuwsblad*, 9 Aralık 1912, s.4.

126 "Kennisegeving", *Bataviaasch Nieuwsblad*, 8 Ocak 1913, s.4.

127 "Vereeniging "Alhilal Al Ahmar"", *Bataviaasch Nieuwsblad*, 22 Mart 1913, s.18.

128 "Hulp van Java aan de Turken", *De Sumatra Post*, 19 Aralık 1912, s.12.

129 "Alhilal Alahmar", *Oetoesan Hindia*, 23 Ocak 1915, s.1.

130 "Alhilaloel Ahmar", *Neratja*, 8 Kasım 1917, s.1.

131 Her ne kadar orijinal belgede 46.43 Frank olarak geçmişse de, bu meblağın 46.430 Frank olduğu düşünülmektedir.

132 "Alhilal Alahmar", *Oetoesan Hindia*, 2 Ocak 1915, s.1.

Semit bulunurken, Ömer Said Cokroaminoto (Tjokroaminoto) başkan yardımcısıdır, komite üyeleri arasında seyyidler, şeyhler ve hacılar da bulunmaktadır.¹³³

Bilindiği üzere, Hasan bin Semit Hadramilerdendi ve Central Sarekat İslam'ın (CSI) bir üyesiydi. Bu hâliyle buradaki sosyal ağ daha da genişlemiştir: Osmanlı Şehbenderliği, Hadramiler ve Sarekat İslam. Bu sosyal ağ aşağıda özetlenen haber metninde de görülmektedir:

18 Mart 1916'da, Seyyid Hasan bin Semit, Habib Hasan el-Musava'nın hanesinde bir düğüne katılmak üzere Surabaya'dan Semarang'a gitmiştir. Ertesi gün, Batavya'ya gitmiş, Tjikampek'te kendisine Cokroaminoto refakat etmiştir. Batavya'da Kemayoran İstasyonu'na varmışlar ve CSI üyesi Coyosudiro'nun (Djojosoediro) evine gitmişlerdir. Sonraki gün, Pazartesi, iç işlerinden sorumlu bakanın makamına gitmişler ve Mr. Cignett ile görüşmüşlerdir. Ertesi gün, sarayda görüşme yapmışlar ve öğleden sonra Bintang Timoer'in bir kutlama etkinliğine katılmışlardır. Çarşamba günü, Cokroaminoto, Bandung'a gitmek üzere ayrılmış, öte yandan Seyyid Hasan da Hollanda Doğu Hint Adaları'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin önemini görüşmek üzere Türk Şehbenderi Refet Bey'i ziyaret etmiştir. Daha sonra, Arapların geri kalmışlıklarının üzerine konuşulduğu, seyyid sınıfından birinin evine gitmişler ve gece 02.00'ye kadar kalmışlardır. Sabah saatlerinde, Habib Kramat Loearbatang'ın mezarını ziyaret etmişlerdir. Seyyid Muhammed bin Abdurrahman bin Şahab'ın evinde öğle yemeği yemişlerdir. Ardından Bandung'a hareket etmişler, burada Abdulmuiz (*Abdul Moeis*) tarafından alınmışlar ve ikisi de Sarekat İslam tarafından Priangan'da düzenlenen bir seri programa katılmışlardır.¹³⁴

1915'in Eylül ayı itibarıyla, Surabaya'daki Kızılay Komitesi 20.000 Frank toplamış ve Türkiye Kızılayına transfer etmiştir.¹³⁵ Komiteye bağış yapan sadece Cavalı Müslümanlar değildir. Makassarlı Müslümanlardan ve Çinlilerden de 1.000 Frank bağış gelmiştir.¹³⁶ Sumit Mandal'a göre, bu yardım organizasyonu Hollanda'nın savaşta tarafsızlığını ihlal ettiği için bitirilmiştir.¹³⁷

Müslüman dünyasını birleştirmeye yönelik İttihâd-ı İslam yanlısı hareketin çözülmeye başlayacağı 1916 yılında, heyecanlı bir yazarın Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki Müslümanlar ile Osmanlılar arasında gerçekleşen karşılıklı yardımlaşmaya işaret etmesi üzerinde düşünmeye değer bir konudur:

“Satoe doea boelan setelah timboelnja perang Europa, terlahirlah di Soerabaja soeatoe perhimpoean jang besar sekali ertinja bagi kaoem Islam, jaitoe ‘Comite

133 “Alhilal Alahmar”, *Oetoesan Hindia*, 25 Ocak 1915, s.1.

134 “Perdjalanannya”, *Oetoesan Hindia*, 3 Nisan 1916, s.1.

135 “Oentoek “Alhilaloel-Ahmar” Turkije”, *Oetoesan Hindia*, 21 Eylül 1915, s.1.

136 “Alhilaloel Ahmar”, *Oetoesan Hindia*, 13 Ekim 1915, s.5.

137 Mandal, *Becoming Arab*, s.170.

Alhilaloe'lahmar Hindia Belanda.' Sepandjang oedjarnja chabar2 jang kami dengar, Comite ini soedah mengirinkan oelang sedjoemlah f 20.000 kepada perhimpoean "Alhilaloe'lahmar" di Turkije, oentoek meringankan kesoekarannja soldadoe2 Osmaniah jang menanggoeng sangsara di dalam medan perang. Soenggoehpoen f 20.000 dan derma dari Comite Alhilaloe'lahmar dilain2 tempat itoe tiada seberapa besar djoemlahnja, tetapi ialah menoendjoekkan satoe tali perikatan jang mengikat batinnja Kaoem Moeslimin di beberapa bahagian doenia. ... pertjajalah kami dengan sepenoeh-penoehnja bahwa tali perikatan itoe akan dapat menoendjoekkan kekoetaan dan pengaroehnja, apabila sampai ada datang perloenja."

[Avrupa'da savaşın başlamasından bir ya da iki ay sonra, Surabaya'da Müslümanlar için çok önem arzeden bir kurum, "Hilal-i Ahmer Doğu Hint Adaları Cemiyeti" kurulmuştur. Aldığımız duyumlara göre, bu cemiyet cepheye savaş hâlindeki Osmanlı askerlerinin yaşadıkları güçlüklerle yardım amacıyla Türkiye'deki Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne 20.000 Frank göndermiştir. 20.000 Frank ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yapılan diğer bağışlar sayıca çok olmasa da, dünyanın farklı bölgelerindeki Müslümanlar arasındaki bağı ortaya koyuyordu... Bu bağın gerektiğinde gücünü ve etkisini göstereceğine yürekten inanıyoruz.]¹³⁸

Güneydoğu Asya Sultanlıklarından İstanbul'a Gönderilen Hadrami Elçilerin Misyonları

İslam dünyasının 16. yüzyılın ortalarından itibaren sömürgecilerin işgaline uğraması neticesinde pek çok yerden İstanbul'a elçiler gönderilmiştir. Bu yüzyıllarda Güney ve Güneydoğu Asya'da güçlü bir devletin eksikliği Portekizlilerin işini kolaylaştırmış ve 1511'de Goa ve Malaka'yı işgal edebilmişlerdi. Bununla birlikte Güney ve Güneydoğu Asya'nın tamamını ele geçirme hedefleri ve yayılmacı politikaları bölgedeki mahallî devletçikleri rahatsız etmiş olmalıdır. Bu durumun en iyi örneği günümüz Endonezya sınırlarındaki Sumatra Adası'nın kuzeyindeki Açe Daru's-Selam Sultanlığı'dır. Açe Sultanlığı'nın konumu Arap ve Gucerâtlı Müslümanlar ve tacirler için oldukça önemliydi; zira bu takımadalara girmek isteyen yabancıların çoğu ilk olarak Açe limanlarına geliyorlardı.¹³⁹ Güneydoğu Asya'da ilk Müslüman devlet olan Pasai Sultanlığı da 1290'da Açe topraklarında kurulmuştur.¹⁴⁰

Güneydoğu Asya'yı etkisi altına alan tüm yeni fikirler, kültürler ve dinler her zaman Batı'daki adalardan, yani Sumatra'dan başlamış ve Doğu'daki adalara doğru seyretilmiştir.¹⁴¹ Açe Sultanlığı'na da bu sebeple batıdan pek çok yabancı gelmiştir, bun-

138 "Naiklah Deradjat Kaoem Islam!", *Oetoesan Hindia*, 11 Nisan 1916, s.1.

139 Hee-Soo Lee, *İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması: Kore'de İslamiyet'in Yayılması ve Kültürel Tesisleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), s.35-36.

140 M. C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since 1300*, (London: MacMillan, 1991).

141 Syed Hussein Alatas, "Reconstruction of Malaysian History", *Revue du sud-est asiatique*, No. 3, (1962): 219-245.

ların ekserisi de Yemen'deki Hadramut bölgesindedir. Bu bilgi bize Hadramilerin önce Açe'ye yerleştiklerini, ardından bazılarının takımadaların doğusuna doğru göç ettiğini göstermektedir. Endonezya ve Malay dünyasının batılılar tarafından işgal edilmesi ile Hadramiler Güneydoğu Asya'daki mahalli devletler ile İstanbul'daki Halife arasında aracı ve elçi rolü üstlenmişlerdir.

Portekizliler Malaka'ya yerleştikten sonra (1511), Endonezya ve Malay dünyasındaki Müslüman sultanlıklar takımadalardan Portekizlileri çıkarmak istemişlerdir. Bölgedeki en nüfuzlu ve önemli figür Açe Sultanı Alauddin Riayet Şah el-Kahhar'dır (hük.1537-1571). Açelilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan taleplerini içeren birincil tarihî kayıtlara ve ikincil kaynaklara göre, Sultan Alauddin Şah elçilerini İstanbul'a 1565 yılında göndermiş olmalıdır.¹⁴² Ama bu elçiler hakkında çok sınırlı bilgiye sahibiz. Açe Sultanı tarafından kaleme alınan orijinal mektup Arapça yazılmıştır ve Cidde ya da Hicaz toprakları civarında Türkçeye çevrilmiş olmalıdır. Bu elçilerden birinin ismi "El-Muhâtab be-rütbet-pemâyî-i ma'arife" olarak geçen Hüseyin Efendi'dir. Ancak, bu kişilerin Hadramut'tan olup olmadıkları konusunda net bir kanaate sahip değiliz.¹⁴³

Güneydoğu Asya ve Osmanlılar arasındaki ilişkilerde yaşanan uzun bir kopukluktan sonra Açeliler 1849'da İstanbul'a yeni bir heyet göndermiş, elçi Molla Muhammed Gavs bu heyete başkanlık etmiştir.¹⁴⁴ Bu kişinin Hadramî soyundan geldiği kanaatinde değiliz çünkü aile isminde Gavs "Gus" olması sebebiyle bu ünvan Hadramîler arasında pek kullanılmamakla birlikte daha çok Gucerât bölgesinde popülerdir. Osmanlı arşiv kayıtlarından bir başka belgeye göre, Hicaz Valisi 1869'da Babialı için Açe'nin coğrafi ve stratejik önemi üzerine bir rapor hazırlamıştır. Bunun neticesinde, Hicaz Valisi tarafından yapılan araştırmadan, tüm bu bilgilerin (Şeyh Muhammed bin Ahmed Bâ Cüneyd'in soyundan) Hadramî bir aileden, yani Şah Muhammed Ahmed Bâcenî tarafından sağlandığını anlayabiliriz.¹⁴⁵ Arşiv belgelerinde aynı seri numarasında Açe'de Hollanda mezalimi hakkında yine bir başka Hadramîli olan Ali bin Ömer el-Cüneyd Bâ Alevî'nin sağladığı bilgiler de mevcuttur.¹⁴⁶ Elbette, bu bilgilerin hazırlanması ile Açe Sultanlığı Osmanlı'nın desteğini almayı amaçlıyordu.

142 7 Numaralı Mühimme Defteri, BOA, A [DVNSMHM.d, 7/244. [20.09.1567]. Ayrıca bkz., Razulhak Şah, "Açı Padişahı Sultan Alaeddin in Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.5, No:8-9, (1967): 373-409.

143 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E-8009. Mektubun tamamının tercümesi için bkz. İsmail Hakkı Kadı ve Andrew C. S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, 2 Vols., (Leiden: Brill, 2019), s.33-51.

144 BOA, İ.HR, 66/3208; BOA, İ.HR, 67/3270.

145 BOA, İ.MMS, 37/1524.

146 BOA, İ.MMS, 37/1524 (12). Belgenin tam çevirisi için bkz. İsmail Hakkı Kadı ve Andrew C. S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, 2 Vols., (Leiden: Brill, 2019), s. 168-185.

Güneydoğu Asya'dan İstanbul'a gelen, en sevilen ve en iyi bilinen elçilerden biri Habib Abdurrahman ez-Zahir'dir. 1833'te Yemen'de (Hadramut) doğmuştur ve İslami bir eğitim alması amacıyla beş yaşında iken babası tarafından Mısır'a gönderilmiştir. Entelektüel ilgi alanları çok geniş olan ez-Zahir, Avrupa'nın, Arap dünyasının ve Güneydoğu Asya'nın önemli şehirlerine seyahat etmiştir. Nihayet, Singapur ve Cohor'da üç yıl kaldıktan sonra, 1864'te Açe'ye gelmiş ve yaşamının geri kalanını orada sürdürmüştür. Bir âlim olarak ünü yayılmış ve çok kısa sürede Açe'de önde gelen bir isim olmuştur. Açe Sultanı İbrahim Mansur Şah (hük.1857-1870) ez-Zahir'i önce Büyük Mescid'in (*Meuseugit Masjid Raya*)¹⁴⁷ başına ve daha sonra da Dini İşler Başkanlığına atamıştır ve ez-Zahir Açeliler için önde gelen bir devlet adamına dönüşmüştür. Açelilere uzun yıllar hizmet eden ez-Zahir nihayet vezir-i azam (başbakan) olarak atanmıştır.¹⁴⁸ Diplomatik görevlerinden en önemlisi elbette, 1873 yılında Mahmud Şah'ı (hük.1870-1874) temsilen gerçekleştirdiği İstanbul ziyaretidir.

Mekke'yi ziyaretinden sonra, içinde bulunduğu heyetle birlikte 27 Nisan 1873'te Mısır bandıralı bir buharlı gemi olan *Tanta* ile İstanbul'a varmıştır.¹⁴⁹ Seyahat ettiği süre içerisinde, Hollanda-Açe Savaşı (1873-1904) resmî olarak başlamamış, fakat herkes yakında bir savaş çıkacağı ihtimali üzerinde hemfikirdir.¹⁵⁰ İstanbul'da bir misafirhanede kalan Habib Abdurrahman ez-Zahir ve beraberindeki heyet sarayın misafirhanesine taşınmış ve sonraki yedi ay boyunca Osmanlı sarayına yakın ikamet etmişler ve lobıcılık faaliyetlerini buradan sürdürmüşlerdir. Ez-Zahir hemen her gün Bâbiâli'yi ziyaret etmiş ve sık sık Osmanlı siyasi liderleri ile Açe'de Hollandalılarla girilen savaşa dair görüşmeler yapmıştır.¹⁵¹ Osmanlı bürokrasisi içerisinde giriştiği yoğun çalışmaları netice vermiş ve *el-Cevâib* (1861-1884 yılları arasında İstanbul'da Arapça yayımlanan gazete), *La Turquie* (1870-1908 yılları arasında İstanbul'da Fransızca yayımlanan gazete) ve *Basiret* (İstanbul'da 1870-1908 yılları arasında yayımlanan gazete) gibi bazı gazete ve mecmualar Açe'deki gelişmeleri takip etmeye başlamıştır. Ayrıca, Açe'deki bu savaşla bazı Batılı gazeteler de ilgilenmiş ve Osmanlı Hariciyesi *Morning Post*¹⁵² (25 Şubat 1874) ve *Lokomotiv*'de¹⁵³ (5 Haziran 1899) Hollanda-Açe Savaşı'na (1873-1904) ilişkin yayımlanan bazı haberleri arşivlemek üzere kayıt altına almıştır.

147 C. Snouck Hurgonje, *The Achehese I* (Leiden: Brill, 1906), s.161-163.

148 Anthony Reid, "Habib Abdur-Rahman az-Zahir (1833-1896)", *Indonesia* (Cornell Modern Indonesia Project), No.13 (1972): 44-51.

149 Schmidt, *Through the Legation Window 1876-1926*, s.59.

150 Anthony Reid, "Habib Abdur-Rahman az-Zahir (1833-1896)", s.54.

151 Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.78.

152 BOA, HR. SFR.3 206/71.

153 BOA, HR. TO. 356/30.

Resim 2: Habib Abdurrahman ez-Zahir (1832-1896)
(Kaynak: Reid, 1972: 37)

Bu Hadramî elçi Osmanlı basını ve bürokrasisi nezdinde her geçen gün daha da görünür olmaya başlamıştır. Bu durum İstanbul'daki lobi çalışmaları ile Açelilere karşı İngilizlerin tam desteğini elde eden Hollanda hükümeti nezdinde kaygı ve paniğe sebep olmuş, Fransız, Rus, Alman, Avusturya ve İtalyan konsoloslukları bir araya gelerek, Osmanlı Hariciyesine Hollanda'nın Açe'yi ilhak etmesine müdahale etmemesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁵⁴ Batılı sömürgeci güçlerin Açeli heyetin çalışmalarını boşa çıkarmaya yönelik entrikaları karşısında, bazı Osmanlı hükümet üyeleri de rahatsızlık duymaya başlamışlardır. Halifelik ve Sadrazamlık makamlarından, zulme uğrayan Müslüman bir devlete yardım ve destek verilmesi talep edilmiş, ancak siyasi ve coğrafi şartlar bu yönde herhangi bir hamle yapılmasına müsaade etmemiştir.¹⁵⁵ Bu esnada, *Basiret*'te yayımlanan haberlere göre, Açe

154 Schmidt, *Through the Legation Window 1876-1926*, s.58.

155 Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.84.

Sultanlığı'nı temsil eden bu Hadramî elçi ve Osmanlı Sadrazamı Mithat Paşa, Babialî'de uzun bir görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁵⁶ Habib Abdurrahman ez-Zahir, ayrıca, Açe'den 16. yüzyılda iki ülke arasındaki ilişkilerin geçmişini gösteren çeşitli belgeler ve kayıtlar da getirmiştir.¹⁵⁷

Habib Abdurrahman ez-Zahir, Babialî'den olumlu bir karşılık alarak bir an önce Endonezya'ya dönmek istemiştir. Zira görevi öngörülenden daha da uzun sürmüştü ve her an Hollandalılarla bir savaş çıkması ihtimali onu iyiden iyiye sabırsızlandırmıştı. Osmanlı Hariciye Nazırı ile yaptığı son görüşmesi pek de olumlu geçmemiş, "Türkiye'nin herhangi bir adım atabilmesi için Açe'nin fazla uzak kaldığı" cevabını almıştır.¹⁵⁸ Ancak Osmanlı arşivindeki Eylül 1873 tarihli bazı belgeler ez-Zahir'in İstanbul'daki görevinden ve Açelilerin hilafete bağlılıklarından Halife'nin çok memnuniyet duyduğunu ortaya koymaktadır. Rapordaki şu ifadeler önemlidir: "Bu vesile ile gösterdiği bağlılık Halife'yi çok memnun etmiş, Halife Açe Sultanı'nın bu memnuniyetinden haberdar edilmesini istemiştir. Açe Sultanı tarafından gönderilen bu bağlılığın Halife nezdinde takdirle karşılandığı ve Abdurrahman ez-Zahir Efendi'nin görevi ile ilgili hususların kendisine sözlü olarak aktarıldığı için gerekli detaylı malumatları ondan ayrıntılı bir şekilde öğrenebilecekleri, bundan sonra ise aynı samimiyetle muhabbet ve dostluklarının devam etmesi beklenmektedir." şeklinde bir cevap ile Açe'ye gönderilmiştir.¹⁵⁹ Bu bilgiye ek olarak, aynı belgenin bir başka nüshasında ez-Zahir'e Açe Sultanı Mahmud Şah'a sunulmak üzere birinci dereceden, kendisine ise ikinci dereceden birer Nişân-ı Osmânî takdim edildiği belirtilmektedir.¹⁶⁰ Birincil kaynaklardan elde edilen bu bilgilere dayanarak bu olumlu gelişmeler, Hadramî asıllı elçinin Açe Sultanlığı adına bulunduğu İstanbul'daki görevinin nispi bir memnuniyetle sonuçlandığını göstermektedir.

Bazı belgelerde Osmanlı İmparatorluğu'nun, Hollanda ve Açeliler arasında arabulucu bir rol üstlenmek istediği belirtilmiştir.¹⁶¹ Osmanlı Hariciye Nezaretinden Açe Sultanı'na verildiği gibi, Habib Abdurrahman ez-Zahir'in de Endonezyalı Müslümanlar adına Osmanlı Halifelîği nezdindeki çabalarını ödüllendirmek için nişan ile taltif edilmesi ve kendisine mektup verilmesine karar verilmiştir. Bunların dışında, ez-Zahir herhangi bir maddi yardım elde edememiş ve nihayet 18 Aralık 1873'te İstanbul'dan ayrılmıştır.¹⁶² Ez-Zahir, Açe Sultanlığı'nın İstanbul'a gönderdiği son resmî

156 Adem Efe vd., *Basiret ve Direniş; Basiret Gazetesinde Açe'deki Hollanda Savaşının İlk İki Yılımı Ele Alan Metinlere Dair*, (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2018), s.47-53. Bkz. *Basiret*, (No. 945), 5 Haziran 1873.

157 Age, Bkz. *Basiret*, (No. 933), 22 Mayıs 1873.

158 Reid, *The Contest for North Sumatra*, s.105.

159 BOA, İ.HR, 260/15583, [2]. Tercümesi için bkz., Mehmet Akif Terzi, Ahmet Ergün ve Mehmet A Alacagöz, *Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı Endonezya İlişkileri* (İstanbul: Hitay Holding, 2017), s.261-267.

160 BOA, İ.HR, 260/15583, [1].

161 BOA, İ.HR, 260/15586.

162 Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, s.86-87.

temsilci olmuştur.¹⁶³ Ez-Zahir örneği, Hadramilerin Osmanlı Halifeliği ve Güneydoğu Asya Müslümanları arasındaki ilişkilerde ne kadar önemli bir rol üstlendiklerine güzel bir örnek olarak gösterilebilmektedir.

Sömürgeci güçler ile mahallî sultanlıklar arasındaki savaşta, Osmanlılar için Güneydoğu Asyalı Müslümanlarla irtibata geçmek için en sık kullanılan metod, Hicaz'daki yöneticilerdi ve genellikle, Güneydoğu Asya'daki Hadramilerle iyi ilişkilere sahip olan Hicaz valileri üzerinden irtibat kurulmuştur. Örneğin, Hollandalılarla savaşın sürdüğü sırada, 22 Aralık 1882'de, Hicaz'a gidip gelen, Habib Abdurrahman ez-Zahir'in damadı Seyyid Ali Alevî'nin bavulunda bazı Türk tüfekleri ve mermiler bulunmuştur.¹⁶⁴ Hadramilerin ve yerel halkın hacdan dönerken yanlarında Türk silahları taşıdıkları bir başka örnek de dokuz Açeli hacının Mekke'den Açe'ye yanlarında 250 kılıçla dönmeleridir; ancak bu kılıçlar Açe çevresindeki Hollandalı güçler tarafından ele geçirilmişlerdir.¹⁶⁵

Açeliler gibi, Endonezya'daki Cambi (Jambi) Sultanlığı da 19. yüzyılın ikinci yarısında Hollandalılara karşı mücadelelerine destek bulmak umuduyla İstanbul'a bir heyet göndermeye karar vermiştir. Güneydoğu Asya'dan bir hükümdar Osmanlı İmparatorluğu'na elçi göndereceği zaman bu kişi genellikle Hadramî asıllılardan seçilirdi. Cambi Sultanı Taha Safiuddin, İstanbul'a göndermek üzere bir heyet belirlemiş ve bu heyet 1858'deki İstanbul ziyaretlerinde gerekli makamlara sunulmak üzere Arapça bir istidânâme götürmüştür. Bu evraklar bugün tekrar incelendiğinde, istidânâmeyi Hadramî elçi Seyyid Şerif Ali ibn Alevî bin Hasan el-Cufri el-Alevî'nin getirdiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁶ Bölgeden İstanbul'a gönderilen neredeyse tüm büyükelçilerin Hadramî asıllı olması kayda değerdir. Bu istidânâmelerin tümünün bu Hadramîler tarafından yerel dillerden Arapçaya çevrildiği ve Osmanlı diplomatlarına verildiği muhtemeldir.

Bölgeden İstanbul'a gönderilen bir başka diplomat günümüz Endonezya sınırları içinde bulunan Riau bölgesindedir. Riau, Doğu Sumatra ile Güney Singapur'un arasında Malaka Boğazı'nın doğu çıkışında bulunmaktadır. 11 Şubat 1857 tarihli arşiv belgesine göre¹⁶⁷, Riau Sultanı Ali bin Emir Cafer, İstanbul'a iki elçi göndermiş ve bunlar Hicaz Valisi'ne taleplerini sunmak üzere önce Mekke'ye varmışlardır. Bu elçiler Cavalı Şeyh Ahmed Efendi ve Mekkeli Seyyid Hüseyin idi. Evraklardaki mühür incelendiğinde isimlerinin "Ahmed bin Osman el-Halidî Nakşibendî eş-Şazeli ve

163 Schmidt, *Through the Legation Window 1876-1926*, s.62.

164 Reid, *The Contest for North Sumatra*, s.138.

165 Reid, *Age*, s.138. Ayrıca bkz., İsmail Hakkı Göksoy, "Acehnese Appeals for Ottoman Protection in the Late Nineteenth Century", *From Anatolia to Aceh: Ottoman Turks and Southeast Asia*, (Oxford: Oxford University Press, 2015), s.178.

166 BOA, İ. HR, 173/9431.

167 BOA, İ. DH, 368/24377.

es-Seyyid Zeyn İbn-i Hüseyin el-Cufri” olduğu görülmektedir.¹⁶⁸ El-Cufri ismi Hadramî seyyid bir aileye aittir. Bu kişilerin Hadramîlerin arasından seçilmesinin esas nedeni de Hicaz’daki Osmanlı valileri ile irtibat olmaları ve Arapça bilmeleriydi.

Hadramîlerin Osmanlı İmparatorluğu’ndan talepleri sadece Endonezya’ya ilişkin değildi. Hadramîlerin Güneydoğu Asya’da Cava’dan Filipinler’e ve Tayland’a kadar pek çok farklı bölgede çok güçlü diaspora toplulukları bulunuyordu. Bu durumun en iyi örneklerinden biri olarak, Hadramîlerin bugün Tayland sınırları içerisinde kalan Patani bölgesinde de nüfuz sahibi olduklarını görüyoruz. Patani Sultanlığı Osmanlı’nın Hicaz toprakları ile Hicaz’da mukim bulunan Patanili bir topluluk vesilesiyle irtibat hâlinde idi. Patani’nin hükümdarı Sultan Süleyman (1890-1899), 1898’de İstanbul’a bir ziyaret gerçekleştirerek Siyamlılara karşı Osmanlı’nın destek vereceğini ummuştur. Orjinali kaybolduğu sanılan bir mektubu Batavya’daki Osmanlı Şehbenderliğine ulaştırmış, orada Batavya’da sömürge yönetimine ilişkin Hadramîlerin şikâyet mektupları ile birlikte değerlendirilmiştir. Belgelere göre, Babiali, bu meseleyi dikkate alacak ve Hollanda hükümetinin Hadramîlere yönelik eylemlerini soruşturacaktır.¹⁶⁹

Sonuç

İslamiyet’in Güneydoğu Asya’da yayılmaya başladığı 14. yüzyılın ilk yıllarından itibaren bölgede Arapların ciddi bir nüfuzu oluşmaya başlamıştır. Bunlardan en dikkat çekici olan grup şüphesiz ki Hadramîlerdir. Onlar, takımadalarda yaşamışlar ve ticaret yapmışlardır. Tarih boyunca Güneydoğu Asya’da İslam’ın yayılması için uğraşmışlar ve daha sonra Batıların bölgeyi işgal ettikleri sırada İstanbul ve Nusantara (Endonezya Takımadaları) arasında irtibat kurulmasını sağlamışlardır. Bu Hadramîlerin Arap topraklarındaki limanlarda ve Malay-Endonezya dünyasındaki ailevi ve ticari bağlantıları, Babiali ile irtibat kurmalarını daha da kolaylaştırmış ve sonuç almakta etkili olmuştur. Bu Hadramîlerin aracılığı ile Sumatra’da Açe, Cambi, Riau gibi bazı mahallî sultanlıklar Osmanlı Sultanı ile kolayca iletişim kurabilmişlerdir. Hadramîler, Arapçaya hâkim olmaları sebebiyle 19. yüzyılda İttihâd-ı İslamcı fikirleri yakından takip edebilmişlerdir. Kahire, Beyrut ve İstanbul’da yayımlanan bazı İttihâd-ı İslam yanlısı Arapça dergi ve gazetelere erişebilmişler ya da söz konusu yayınları takımadalara gelirken yanlarında getirebilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu ile Güneydoğu Asya arasındaki siyasi, ekonomik ve dinî ilişkiler Hadramîlerin aracılığı vasıtasıyla daha da gelişmiştir.

168 Alaeddin Tekin, “Restoration of Riau Sultanate-Ottoman Relations (1857-1904) Explanatory Factors”, *Al-Shajarah: Journal of the International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC)*, 26 (2), (2021): 185.

169 BOA Y.A.HUS. 389/5. Belgenin tam çevirisi için Bkz; Ismail Hakkı Kadı ve Andrew C.S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, 2 Vols., (Leiden: Brill, 2019), s.369-377.

Hollanda hükümeti tüm Endonezya adalarını kontrol etmek istemiş ve takımadaların sakinlerini üç grupta sınıflandırmışlardır: Avrupalılar, Yerliler ve Yabancı Doğulular. İlk önceleri üçüncü grupta sadece Çinliler bulunmaktayken, daha sonra Araplar ve Hintliler de bu başlık altına alınmışlardır. Onlar da bu karardan memnun olmamışlardır. Zira bu yeni düzenlemeye göre, ekserisi tüccar olan Hadramilerin, ülkenin geri kalanında seyahat etmek için idareden özel izin almaları gerekmektedir. Hadramiler kendilerinin Osmanlı vatandaşları gibi Avrupa kategorisine dâhil edilmelerini istemişler, ancak Hollandalılar bu talebi dikkate almamışlardır.

Bu çalışmanın neticelerinden biri olarak, Hadramilerin Güneydoğu Asya'da Singapur ve Batavya olmak üzere iki bölgede Osmanlı fahri şehbenderi olarak oynadıkları önemli rolü ele aldık. Singapur'daki Osmanlı Şehbenderliği de bir süreliğine Hadramilere mensup kişiler tarafından yürütülmüştür. Bu çalışmanın ele aldığı alt başlıklardan biri de bölgedeki Hadramiler ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki iş birliği olmuştur. Hadramilere karşı sömürge hükümetinin ayrımcı tutumunun neticesi olarak, 1880'ler itibarıyla Osmanlı'nın başını çektiği İttihâd-ı İslam düşüncesi bölgede de yayılmaya başlamıştır. Bu süreçte, bölgede yaşayan birkaç Hadramî aile eğitim almaları için çocuklarını İstanbul'a göndermişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu ve Güneydoğu Asya'daki Hadramiler arasındaki iş birliği tek boyutlu değildir. Diplomasiden dinî meselelere kadar farklı alanlara yayılmıştır. Bölgedeki devletleri temsilen İstanbul'a sefir olarak görevlendirilmişlerdir. Daha önce de ele aldığımız gibi, bazı Endonezyalı devletler İstanbul'a sefir gönderirken onları genellikle Hadramiler arasından seçmişlerdir. Bu kadar geniş bir alana yayılan faaliyetleri şüphesiz ki takdire şayandır. Osmanlı Halifesi'ne sadakatlerini göstermek için, zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu için yardım kampanyaları düzenlemişlerdir. 20. yüzyılın başlarında savaş hâlinde olan Osmanlı İmparatorluğu için bölgede yardım parası toplanmış ve bu paralar Türk Kızılayına gönderilmiştir. Sadece Türk Kızılayına göndermek için değil, Hicaz Demiryolu Projesi için de yardım kampanyaları organize edilmiştir.

Bu dönemde milliyetçiliğin ve mezhepçiliğin güçlenmesi ve Birinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle İslam toplumlarının birliği ideali zarar görmüş, Osmanlı hızla dağılma sürecine girmiş ve Hadramî toplumu da iç çatışmalar ile bölünmüştür. Muhtemeldir ki, her iki taraf da birbirlerine güven duymayı bir noktada bırakmışlardır. Hadramiler yenilgiye uğrayan, parçalanan ve topraklarının büyük bir kısmını kaybeden Osmanlı'ya olan inancını yitirirken, Osmanlı Şehbenderliği de Hadramî topluluğunun hasmane tavrı karşısında şaşkınlığa uğramıştır. Böylece, bir ümit kaynağı olan İttihâd-ı İslamcı iş birliği ne yazık ki sonuçta başarısız olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

- Mühimme Kaydı (7): BOA, A.{DVNSMHHM.d, 7/244.
- Bab-1 Ali Evrak Odası: BOA, BEO. 1473/110459. BOA, BEO. 2263/169665
- Hariciye Nezareti; Londra Sefareti: BOA, HR. SFR, 3. 200/1
- Hariciye Nezareti; Tercüme Odası: BOA, HR. TO, 448/8. BOA, HR. TO, 454/56.
- İrade; Dahiliye: BOA, İ. DH, 368/24377.
- İrade; Hariciye: BOA, İ.HR, 66/3208. BOA, İ.HR, 67/3270. BOA, İ. HR, 173/9431.
BOA, İ.HR, 208/11999. BOA, İ.HR, 260/15583. BOA, İ.HR, 260/15586. BOA,
İ. HR, 285/17778. BOA, İ.HR, 286/17881. BOA, İ. HR, 371/22. BOA, İ. HR,
435/20.
- Yıldız; Hususi Maruzat: BOA, Y. A. HUS, 244/15. BOA, Y. A. HUS, 246/18. BOA, Y.
A. HUS, 385/2. BOA Y. A. HUS. 389/5. BOA, Y. A. HUS, 394/96.
- Yıldız; Arzuhal Jurnal: BOA, Y. PRK. AZJ, 46/10.

Gazeteler

- “A Turkish Ceremony”, *Straits Budget*, Kasım 23, 1901.
- “Aangekomen Passagiers te Batavia”, *De Locomotief*, Ocak 20, 1896.
- “Al-Atas School”, *Pertimbangan*, Aralık 30, 1916.
- “Alhilal Alahmar”, *Oetoesan Hindia*, Ocak 2, 1915.
- “Alhilal Alahmar”, *Oetoesan Hindia*, Ocak 23, 1915.
- “Alhilal Alahmar”, *Oetoesan Hindia*, Ocak 25, 1915.
- “Alhilaloel Ahmar”, *Oetoesan Hindia*, Ekim 13, 1915.
- “Alhilaloel Ahmar”, *Neratja*, Kasım 8, 1917.
- “Batavia Viert den Kroningsdag”, *Het Nieuws van den Dag*, Mayıs 12, 1937.
- “Benoemingen, enz., op heden”, *Java-Bode*, Ocak 10, 1887.
- “Binih tidak Setija”, *Oetoesan Hindia*, Nisan 4, 1916.
- “Consulaire Berichten”, *De Tijd*, Aralık 2, 1891.
- “Consulaire Berichten”, *De Tijd*, Ekim 14, 1898.
- “De Consul-generaal van Turkije”, *De Locomotief*, Aralık 16, 1898.
- “De Nieuwe Turksche Cons.-Gen.”, *De Locomotief*, Mart 14, 1899.

- “Death of the Turkish Consul”, *Straits Budget*, Kasım 12, 1903.
- “Death of the Turkish Consul”, *Straits Budget*, Kasım 12, 1903.
- “Duitsch-Turksch Protest”, *De Preangerbode*, Kasım 7, 1914.
- “Een Gevaarlijke Gaast”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, Aralık 9, 1898.
- “Gemengd Indisch Nieuws”, *Soerabaiasch-Handelsblad*, Ocak 27, 1897.
- “Handelsbetrekkingen met Turkije”, *De Locomotief*, Temmuz 9, 1903.
- “Het Turksch Consulaat-Gen. te Batavia”, *De Nederlander*, Şubat 13, 1904.
- “Het Turksche Consulaat-generaal te Batavia”, *Algemeen Handelsblad*, Mart 31, 1909.
- “Hulp van Java aan de Turken”, *De Sumatra Post*, Aralık 19, 1912.
- “Impressive Scenes”, *Straits Budget*, Kasım 12, 1903.
- “Java News”i, *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser*, Aralık 8, 1891.
- “Kabar dari Arab”, *Pertimbangan*, Temmuz 22, 1916.
- “Kabar dari Fihak Toerkie”, *Sin Po*, Temmuz 1, 1915.
- “Kennisgeving”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, Aralık 4, 1912.
- “Kennisgeving”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, Aralık 9, 1912.
- “Kennisgeving”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, Ocak 8, 1913.
- “Naiklah Deradjat Kaoem Islam!”, *Oetoesan Hindia*, Nisan 11, 1916.
- “Netherlands India”, *Straits Budget*, Nisan 5, 1900.
- “Nederlandsch Indie”, *Bataviaasch Handelsblad*, Mart 27, 1886.
- “Nederlandsch Indie”, *Bataviaasch Handelsblad*, Mart 13, 1889.
- “Nederlandsch Indie”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, Haziran 13, 1887.
- “Nederlandsch Indie”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, Kasım 23, 1891.
- “Nederlandsch Indie”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, Haziran 26, 1895.
- “Nederlandsch Indie”, *Bataviaasch Nieuwsblad*, Aralık 17, 1895.
- “Nederlandsch Oost-Indie”, *Dagblad*, Ocak 13, 1892.
- “Nederlandsch Indie”, *Java-Bode*, Eylül 28, 1895.
- “Nederlandsch Indie”, *Java-Bode*, Ekim 6, 1897.
- “Nederlandsch Indie”, *Soerabaiasch-Handelsblad*, Kasım 8, 1905.
- “Onze Oost”, *Algemeen Handelsblad*, Nisan 26, 1914.
- “Oentoeke ‘Alhilaloel-Ahmar’ Turkije”, *Oetoesan Hindia*, Eylül 21, 1915.
- “Perdjalanannja”, *Oetoesan Hindia*, Nisan 3, 1916.
- “Persangkalan dari Fihak Turkije”, *Oetoesan Hindia*, Nisan 11, 1916

- “Plaatselijk Nieuws”, *Bataviaasch Handelsblad*, Ekim 17, 1891.
- “Plaatselijk Nieuws”, *Bataviaasch Handelsblad*, Aralık 5, 1891.
- “Soerakarta 13 March 1899”, *De Nieuwe Vorstenlanden*, Mart 13, 1899
- “Soerakarta 31 December 1898”, *De Nieuwe Vorstenlanden*, Aralık 31, 1898.
- “Soerat Kiriman”, *Pertimbangan*, Şubat 23, 1917.
- “Sultan of Turkey’s Birthday”, *Straits Budget*, Kasım 19, 1902.
- “Telegrammen”, *Soerabaiasch-Handelsblad*, Ağustos 16, 1900.
- “Telegrammen uit de Locomotief”, *De Nieuwe Vorstenlanden*, Haziran 7, 1886.
- “Telegrammen uit de Locomotief”, *De Nieuwe Vorstenlanden*, Ocak 22, 1897.
- “The appointment of Consul of His Majesty Sultan”, *The London Gazette*, Eylül 27, 1864.
- “Turkije”, *Haarlemsche Courant*, Mart 13, 1882.
- “Turkish Consul at Singapore”, *The Straits Government Gazette*, Şubat 10, 1865.
- “Turkye”, *Pertimbangan*, Kasım 21, 1916.
- “Turkye. II”, *Pertimbangan*, Kasım 22, 1916.
- “Turksch Consul te Batavia”, *De Sumatra Post*, Mayıs 13, 1911.
- “Turksch Consul te Batavia”, *Deli Courant*, Ocak 25, 1910.
- “Uit de Indische Bladen”, *The Tijd*, Temmuz 21, 1909
- “Uit de Indische Bladen - De Arabieren”, *De Tijd*, Şubat 13, 1900.
- “Uit de Kolonien”, *De Avondpost*, Nisan 12, 1911.
- “Uitsluitend Agent for Europa E. Elsbach te Parijs”, *Suriname*, Nisan 7, 1882.
- “Untitled”, *The Straits Times*, Haziran 28, 1909.
- “Vereeniging “Alhilal Al Ahmar””, *Bataviaasch Nieuwsblad*, Mart 22, 1913.

İkincil Kaynaklar

- Alatas, Alwi ve Alaeddin Tekin, “The Indonesian-Hadramis’ Cooperation with the Ottoman and the Sending of Indonesian Students to Istanbul, 18802-1910s”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Vol. 37, No. 1, (2022): 27-52.
- Alatas, Syed Hussein, “Reconstruction of Malaysian History”, *Revue du sudestasiatique*, No. 3, (1962): 219-245.
- Al-Yāfi’ī, *Mir’at al-Jinan*, Vol. 4 (Beyrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyah, 1997).
- Arai, Kazuhiro, “Arabs who traversed the Indian Ocean: The History of the al-‘Attas family in Hadhramawt and Southeast Asia, c. 1600 - c.1960”, (Doktora Tezi, University of Michigan, 2004).

- Clarence-Smith, William Gervase, "Hadhrami Entrepreneurs in the Malay World, c. 1750 to c. 1940", Ulrike Freitag ve W.G. Clarence-Smith (eds.), *Hadhrami Traders, Scholars, and Statesmen in the Indian Ocean, 1750s-1960s* (Leiden: Brill, 1997), s.297-314.
- De Jonge, Huub, "Dutch Colonial Policy Pertaining to Hadhrami Immigrants", Ulrike Freitag ve W.G. Clarence-Smith (ed.), *Hadhrami Traders, Scholars, and Statesmen in the Indian Ocean, 1750s-1960s* (Leiden: Brill, 1997), s.94-11
- Dijk, Kees van, *The Netherlands Indies and the Great War, 1914-1918* (Leiden: KITLV Press, 2007).
- Efe, Adem ve dğr., *Basiret ve Direniş; Basiret Gazetesinde Aç'deki Hollanda Savaşının (1873-1904) İlk İki Yılımı Ele Alan Metinlere Dair*, (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2018).
- Freitag, Ulrike, *Indian Ocean Migrants and State Formation in Hadhramaut: Reforming the Homeland* (Leiden: Brill, 2003).
- Freitag, Ulrike, "Arab Merchants in Singapore Attempt of a Collective Biography", Huub de Jonge ve Nico Kaptein (ed.), *Transcending Borders; Arabs, Politics, Trade and Islam in Southeast Asia* (Leiden: KITLV Press, 2022), s.109-142.
- Freitag, Ulrike, "Hadhramis in International Politics c. 1750-1967", Ulrike Freitag ve W.G. Clarence-Smith (ed.), *Hadhrami Traders, Scholars, and Statesmen in the Indian Ocean, 1750s-1960s* (Leiden: Brill 1997), s.112-130.
- Göksoy, İsmail Hakkı, "Acehnese Appeals for Ottoman Protection in the Late Nineteenth Century", A.C.S. Peacock and Annabel The Gallop (ed.), *From Anatolia to Aceh: Ottoman Turks and Southeast Asia*, (Oxford: Oxford University Press, 2015), s.175-198.
- Göksoy, İsmail Hakkı, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri* (Isparta: Fakülte Kitapevi, 2004).
- Göksoy, İsmail Hakkı ve Zübeyir Tetik, "Osmanlı Devleti'nin Batavya Başşehbenderi Hacı Rasim Bey'in Hayatı, Faaliyetleri ve Meclis-i Mebusan'a Sunduğu Arzuhali", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, c.6, sy.5, (2019): 211-229.
- Heuken, Adolf S.J., *Historical Sites of Jakarta* (Jakarta: Yayasan Cipta Loka Caraka, 2000).
- Hurgronje, C. Snouck, *The Achehnese I* (Leiden: Brill, 1906).
- Hurgronje, C. Snouck, et al., *Nasihah-nasihah C. Snouck Hurgronje semasa Kepegawaiannya kepada Pemerintah Hindia Belanda, 1889-1936*, Vol. IX (Jakarta: INIS, 1994).

- Kadı, İsmail Hakkı ve Andrew C. S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from the Ottoman Archives*, 2 Vols., (Leiden: Brill: 2019).
- Kaptein, Niko, "Sayyid 'Uthmān on the Legal Validity of Documentary Evidence", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, Vol., 153, No.1, (1997): 85-102.
- Kırkaya, Hatice, "İkinci Abdülhamid Döneminde (1876-1908) Osmanlı Singapur İlişkileri" (Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2019).
- Lee, Hee-Soo, *İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması: Kore'de İslamiyet'in Yayılması ve Kültürel Tesisleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988).
- Mandal, Sumit K., "Natural Leaders of Native Muslims: Arab Ethnicity and Politics in Java under Dutch Rule", Ulrike Freitag ve W.G. Clarence-Smith (ed.), *Hadhrami Traders, Scholars, and Statesmen in the Indian Ocean, 1750s-1960s* (Leiden: Brill, 1997), s.185-198.
- Mandal, Sumit K., *Becoming Arab: Creole Histories and Modern Identity in the Malay World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018).
- Mobini-Kesheh, Natalie, *The Hadhrami Awakening, Community and Identity in the Netherlands East Indies, 1900-1942* (New York: Cornell Southeast Asia Program Publications, 1999).
- Othman, Mohammad Redzuan, "The Middle Eastern Influence on the Development of Religious and Political Thought in Malay Society, 1880-1940", (Doktora Tezi, University of Edinburgh, 1994).
- Othman, Mohammad Redzuan, "Conflicting Political Loyalties of the Arabs in Malay before World War II", Huub de Jonge ve Nico Kaptein (ed.), *Trancending Borders: Arabs, Politics, Trade and Islam in Southeast Asia* (Leiden: KITLV Press, 2022), s.37-52.
- Reid, Anthony, "Nineteenth Century Pan-Islamism in Indonesia and Malaysia", *Journal of Asian Studies*, Vol. 26, No. 2, (1967): 267-283.
- Reid, Anthony, "The Ottomans in Southeast Asia", *Asia Research Institute, Working Papers Series* (NUS), No. 36, (2005): 1-16.
- Reid, Anthony, *The Contest for North Sumatra - Aceh, the Netherlands and Britain 1858-1898*, (Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 2017).
- Reid, Anthony, "Habib Abdur-Rahman az-Zahir (1833-1896)", *Indonesia* (Cornell Modern Indonesia Project), No.13, (1972): 37-59.
- Ricklefs, M. C., *A History of Modern Indonesia since 1300* (London: MacMillan, 1991).

- Rozali, Ermy Azziaty, "Sayid Muhammad Al-Sagoff in Johore- Ottoman Sovereign Relations", *Advances in Natural and Applied Sciences*, 6/6, (2012): 893-898.
- Schmidt, Jan, *Through the Legation Window 1876-1926 – Four Essays on Dutch, Dutch-Indian and Ottoman* (İstanbul: Nedherlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1992).
- Seben, H. Taner, *Singapur'daki İlk Temsilciliklerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataullah Efendi*, (Singapur. T.C. Singapur Büyükelçiliği, 2014).
- Serjeant, R. B., *The Saiyids of Hadramawt* (London: School of Oriental and African Studies, 1957).
- Shahab, Alwi, *Saudagar Baghdad dari Betawi* (Jakarta: Republika, 2004).
- Supratman, Frial Ramadhan, "Rafet Bey: The Last Ottoman Consul in Batavia during the First World War 1911-1924", *Studia Islamika*, 24/1, (2017): 33-68.
- Şah, Razulhak, "Açe Padişahı Sultan Alaeddin'in Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.5, No.8-9, (1967): 373-409.
- Terzi, Mehmet Akif, Ahmet Ergün ve Mehmet Ali Alacagöz, *Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı Endonezya İlişkileri* (İstanbul: Hitay Holding, 2017).
- Tekin, Alaeddin, "Restoration of Riau Sultanate-Ottoman Relations (1857-1904) Explanatory Factors", *Al-Shajarah: Journal of the International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC)*, 26 (2), (2021): 177-196.
- Van den Berg, L.W.C., *Hadhramaut dan Koloni Arab di Nusantara* (Trans: Rahayu Hidayat) (Jakarta: Indonesian Netherlands Cooperation in Islamic Studies/ INIS, 1989).

BEŞİNCİ BÖLÜM

MALEZYA'DA BİR OSMANLI MİRASI: RUKİYE HANIM

Syed Farid Alatas¹

Giriş

Torunları, Malezya'nın entelektüel ve siyasi hayatında önemli rol oynamış bir Osmanlı hanımefendisi olan Rukiye Hanım'ın (tahmini 1864-1904) Cohor'a gelişi rivayetlere göre Osmanlı Sultanı ve Halifesi II. Abdülhamid (1842-1918) ile Cohor Sultanı Ebû Bekir (1833-1895) arasındaki ilişkinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Malezya'ya bir Osmanlı mirası olan Rukiye Hanım hakkındaki, az sayıda da olsa, yazılı eserler gerçeklerle örtüşmeyen çok sayıda hata ve varsayımlarla doludur. Bu eserlerde çoğunlukla Rukiye Hanım'ın II. Abdülhamid tarafından Sultan Ebû Bekir'e hediye edildiği söylenir. Ancak daha sonra göreceğimiz üzere, bu iddiayı delillendirmek güçtür ve Rukiye Hanım'ın Osmanlı imparatorluk haremının bir mensubu olduğuna ilişkin mevcut yazılı ve sözlü anlatılarda hiçbir atfın olmaması ilginçtir. Elinizdeki bu bölüm, Rukiye Hanım'ın kökenleri ve Osmanlı Devleti'nden Cohor'a geldikten sonraki yaşamı hakkında bazı temel gerçekleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Anlatacaklarımız iki sultana dair bazı kısa açıklamalarla başlayacaktır.

İki sultanı birbirine bağlayan çok az şey bulunmaktadır. Her ne kadar ikisi arasında, kendi devletlerinde ilk anayasaları yapmış ve kendi dönemlerinde ilerici ve modernleşme yanlısı yöneticiler olarak tanınmış olmaları gibi bazı yüzeysel benzerlikler olsa da, aralarındaki farklılıklar çok daha belirgindir. II. Abdülhamid (salt. 1876-1909) 13. yüzyılın sonlarında kurulan ve yüzyıllarca ayakta kalan bir imparatorluğu yönetmiştir. Ancak imparatorluğun parçalanması ve çözülerek dağılması yine onun döneminde başlamıştır ve imparatorluk 1922 yılında resmen son bulmuştur. Bunu

1 National University of Singapore, Sosyoloji & Antropoloji Bölümü; University of Malaya, Misafir Profesör, Sosyoloji & Antropoloji Bölümü. e-posta: alatas@nus.edu.sg.

1924'te halifeliğin kaldırılması izlemiştir.² Öte yandan Ebû Bekir, modern Cohor'da, mensubu olduğu hanedanlığın ilk sultanıydı. Ebû Bekir'in hükümdarlık dönemine sultan olarak değil de, Milli Güvenlik Bakanı manasında kullanılan bir asalet ünvanıyla *Temenggong** olarak başlamış olması da önemli bir husustur.

İngiliz oryantalist ve sömürge idarecilerinden Richard Winstedt, Ebû Bekir'in, 1866'daki İngiltere ziyareti sırasında kullandığı *Temenggong* ünvanının Avrupa'da bilinmediğini fark ettiğini öne sürmüştür. Bu tecrübesi Ebû Bekir'de, daha yüksek bir ünvana layık olduğu düşüncesini uyandırmış olabilir.

“Belki de Kraliyet ailesi tarafından samimi ve sıcak bir şekilde karşılanması onu düşünmeye sevk etti... Neden doğumuna, gücüne ve konumuna daha uygun bir ünvanı olmasını? Ebû Bekir, bu düşünceyle 18 Nisan 1868'de, kuzeni Engku Hacı Muhammed (Engku Haji Muhammad) ve *Dato Bentara'si** Cafer bin Hacı Muhammed'i (Ja'far bin Haji Muhammad) Riau'ya, soybilimci ve velût bir tarihçi olan Raca Ali Hacı'ya (Raja Ali Haji) (rahmetli amcasının kayınbiraderi ve *Tuhfetü'n-nefis* adlı eserin müellifi) gönderdi; *Yamtuan Muda** nezdinde *Temenggongların* artık 'egemenlik gücü' üzerinde hak iddia edip edemeyeceklerini soruşturmalarını istiyordu, -ki zaten [Cohor'da Temenggonglar] fiili olarak bu güce sahiplerdi, ancak Riau'da bu sadece 'bir soyluluk ünvanı' idi.”³

Ebû Bekir, 1868'de Cohor Mihracesi, 1885'te ise Sultan ünvanını almıştır.⁴ Malay yarımadasının diğer kısımları doğrudan veya dolaylı olarak İngilizler tarafından yönetilirken Ebû Bekir, hükümdarlığı süresince (1862-1895) Cohor'un görece bağımsızlığını muhafaza edebilmek için çok mücadele vermiştir. Elbette, bu Cohor'un İngilizlerden tamamen bağımsız olduğu anlamına gelmiyordu. Cohor'da, İngilizlerin diğer Malay devletlerde görülen düzeyde yönetime doğrudan müdahale etmesinin önüne geçmek amacıyla, Sultan Ebû Bekir, ülkesindeki İngiliz çıkarlarına kısmen uygun bir yönetim şekli izlemek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak, Boğazlar Yerleşimleri ve Federe Malay devletlerinin aksine Cohor'da İngilizlerin yönetime resmî düzeyde doğrudan müdahalesi daha az olmuştur.⁵ Ebû Bekir'in halefi Sultan İbrahim'in

2 Stanford J. Shaw & Ezel K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. 2: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1977); Halil İnalcık ve Donald Quataert (ed.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*, (New York: Cambridge University Press, 1994).

* (Editörün Notu) *Temenggong*, Malay ve Cava bölgelerinde hem hükümdarın güvenliğinden hem de ülkenin asayişinden sorumlu otorite olan, polis teşkilatı ve ordunun bağlı bulunduğu soylulara verilen bir ünvandır.

* (Editörün Notu) *Dato Bentara*, Cohor Sultanı'nın dış işlerini yürüten bakanı ve elçisi anlamında kullanılan bir ünvandır.

* (Editörün Notu) Sultan Vekilliği.

3 R. O. Winstedt, “A History of Johor 1365-1895 AD”, *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society* 10, no.3 (1932): 1-167, 109. Alıntı için bkz., Carl A. Trocki, *Prince of Pirates: The Temenggong and the Development of Johor and Singapore 1784-1885* (Singapur: NUS Press, 2007), 153.

4 Trocki, *Prince of Pirates*, 154-4, 193.

5 Bkz. Eunice Thio, “British Policy towards Johore: From Advice to Control”, *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* 40, no.1 (1967): 1-41.

(salt. 1895-1959) yönetiminde ise Cohor boyun eğerek [Sultan'ın üstünde] bir İngiliz danışmanı kabul etmek zorunda kalmış ve federe olmayan Malay devletlerinin bir parçası olarak İngiliz himayesi altına girmiştir.⁶

Ebû Bekir, 19. yüzyıl sonlarında Cohor devletindeki modernleştirici rolünün yanı sıra, Malezya'daki Osmanlı mirası ile de ilişkilendirilmektedir. Malezya'nın Osmanlı mirasının serüveni Sultan Ebû Bekir ile Sultan II. Abdülhamid arasındaki ilişki ile başlamaktadır.

Sultan Ebû Bekir'e Verilen Hediye

Ebû Bekir'in çok sayıda yurt dışı seyahatlerinden birine, İstanbul'u ziyaret ettiği 1893 yılına geri dönüyoruz.⁷ Esasen, Sultan Ebû Bekir 1875-1895 yılları arasında Hindistan, İngiltere, Cava, Çin, Japonya ve Türkiye'ye yaptığı gezilerle Malay sultanları arasında en fazla seyahat eden kişi olmuştur.⁸

Rukiye Hanım'ın torunlarının ortak kanaati, Sultan Ebû Bekir'e Çerkes kökenli iki Osmanlı hanımefendisinin II. Abdülhamid tarafından hediye edildiğidir. İsimleri Hatice Hanım (ö. 1904) ve Rukiye Hanım'dır. Başka bir rivayete göre Rukiye Hanım, Çerkesler gibi Kafkasya'nın kuzeybatısında yer alan Abhazya halkındandır.⁹ Ancak, Esmâ Hacı Ömer'in (Asmah Haji Omar) *Riwayat Ungku Aziz* isimli eserinde belirttiğinin aksine, etnik olarak Türk olması pek olası değildir.¹⁰ Rukiye Hanım ya Kafkas Çerkezi ya da Abhaz kökenli olabilir. Pamela Ong'un, Rukiye Hanım'ın Ermeni olduğu ve Birinci Dünya Savaşı sırasında 1915'teki Osmanlı vatandaşı Ermenilerin öldürülmesi olayında¹¹ tüm ailesinin yok edildiğine dair spekülâtif ifadelerinin doğru kabul edilmesi güçtür ve bu iddiaların Rukiye Hanım'ın torunları arasında dolaşan sözlü rivayetlerde hiçbir dayanağı da yoktur.¹²

Sözlü rivayetlere göre, her iki hanım da Sultan Ebû Bekir'e İstanbul'a seyahatlerinden biri sırasında takdim edilmiştir. Bu iki hanımın kökenleri ve hayatlarının geri kalanı ile ilgili elimizde çok az bilgi bulunmakla birlikte, Sultan Ebû Bekir'e

6 Bkz. J. M. Gullick, *Rulers and Residents: Influence and Power in the Malay States 1870-1920*, (Singapur: Oxford University Press, 1992), 115.

7 16. yüzyıldan sonra Osmanlı ile Malay dünyası arasındaki ilişkilere dair genel bir değerlendirme için bkz. Anthony Reid, "The Ottomans in Southeast Asia", *Asia Research Institute, Working Paper Series*, no. 36, (2005).

8 Haji Mohamed Said bin Haji Sulaiman, *Hikayat Johor dan Tawarikh AlMarhum Sultan Abu Bakar* (Singapur: Malay Publishing House, 1940); A. Rahman Tang Abdullah, "Sultan Abu Bakar's Foreign Guests and Travels Abroad, 1860s-1895: Fact and Fiction in Early Malay Historical Accounts", *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* 84, no.1 (2011) 1-22.

9 Asmah Haji Omar, *Riwayat Ungku Aziz* (Kuala Lumpur: Dewan Bahasa & Pustaka, 2015), 75.

10 Asmah Haji Omar, *Riwayat Ungku Aziz*, 62, 74, 75.

11 Pamela Ong Siew Im, *One Man's Will: A Portrait of Dato' Sir Onn bin Ja'far* (Penang: The Author, 1998), 20.

12 Ermenilerin öldürülüşü ile ilgili tartışmalar için bkz. Ronald Grigor Suny, Fatma Müge Göçek & Norman M. Naimark (eds.), *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

II. Abdülhamid tarafından hediye edilmişler ise Osmanlı haremi mensubu (cariye) olmaları gerektir. 19. yüzyılda, Karadeniz'in doğu yakasında bulunan Kuzey Kafkasya'nın Çerkezya bölgesinden Osmanlı topraklarına kitlesel Çerkez göçleri yaşanmıştır.¹³ Çok sayıda Çerkez genç kız ya köle olarak satılmış ya da sarayda kadın hizmetli ya da cariye olarak yetiştirilmek üzere, gönüllü olarak, Osmanlı haremine bırakılmıştır.

Her iki hanım Sultan Ebû Bekir'e hediye edilmiş olsaydı, Osmanlı saray haremının mensupları olmaları gerekirdi. Zira II. Abdülhamid, sahibi olmadığı cariye hanımları bir başka devlet başkanına veremezdi. Öte yandan Harem'in, sadece, Osmanlı sultanlarının cinsel iştihâlarını her daim tatmin etmeye hazır köle kadınlardan müteşekkil olduğunu düşünmek de doğru olmayacaktır.

Harem-i Hümayun olarak bilinen imparatorluk haremi Sultan'ın hizmetinde bulunan cariyeler, kadın köle hizmetliler ve hadım ağalarının da dâhil olduğu Sultan'ın hane halkının kadın üyelerine ayrılmış bir teşkilattır. Fiili olarak Sultan'ın kendisi tarafından değil, Valide Sultan olarak bilinen annesi tarafından yönetilir. Köle olarak ele geçirilmiş ya da satın alınmış olanlar da dâhil olmak üzere Harem'in kadınları çeşitli eğitimlere tabi tutulurlar, ihtiyaca binaen yetiştirilirdi.¹⁴ *Riwayat Ungku Aziz'e* göre, Rukiye Hanım, Sultan Abdülaziz'in (salt. 1861-1876) haremine getirilmiş ve orada bir okul hayatına denk eğitim almıştır.¹⁵

Bu kadınların çoğu nihai olarak imparatorluğun yönetici kadrosunda bulunan kişilerle evlendirilmişlerdir. Esasen, ve yaygın bilinenin aksine, Harem'deki kadınların çok az bir kısmı Sultan ile cinsel münasebette bulunmuş, ekserisi Osmanlı siyasi seçkinleri ile evlenmiş ya da valide sultanın hizmetinde kalmışlardır.¹⁶ Osmanlı sultanlarının haremdeki kadınları hediye olarak takdim etme gibi bir uygulaması vardı. Bu kadınlar elbette Sultan'ın cinsî münasebette bulunmadığı cariyelerin arasından seçilmiş, eyaletlerdeki üst düzey yönetici ailelere ya da yabancı Müslüman liderlere ilişkileri güçlendirmek için hediye olarak takdim edilmişlerdir. Bu uygulama günümüz şartlarında hassasiyetlerimize aykırı olsa da, o günlerde genelgeçer bir uygulamaydı.

Rukiye Hanım ve Hatice Hanımlar için de bu durum geçerli ise, bu kişilerin Müslüman olarak doğmadıkları muhtemeldir, zira Osmanlı sultanları Müslüman doğan kadınları köle olarak alıkoymuyordu.¹⁷ Bu da, Rukiye ve Hatice isimlerinin, saray

13 Veronika Tsibenko, "The Lost Circassia and the Found Circassians: Caucasian Migration to the Ottoman Empire", *Türkiyat Mecmuası* 32, no.1 (2022): 405-431, 407.

14 Betül İpşirli Arıt, *Life After the Harem: Female Palace Slaves Patronage and the Imperial Ottoman Court* (Cambridge/New York: Cambridge University Press, 2022), 39-64.

15 Asmah Haji Omar, *Riwayat Ungku Aziz*, 75.

16 Gülrü Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (Cambridge: MIT Press, 1991), 180.

17 Mehmet Özay ve Ekrem Saltık, "The Myth and Reality of Rukiye Hanım in the Context of Turkish Malay Relations (1864-1904)", *İnsan ve Toplum* 5, no.9 (2015): 55-74, 60.

tarafından elde edilmelerinden ve İslam dinine geçmelerinden sonra verildiğine işaret etmektedir.

Rukiye Hanım'ın torunlarının yakın çevresinde, kendisi ile Hatice Hanım'ın kardeş olduklarına inanılmaktadır; ancak bu bilgi torunları arasında bilinen ya da konuşulan bir bilgi değildir.¹⁸ Kardeş oldukları iddiasına torunların ailelerinin çevresinde yaygın olarak inanılmaktadır ve bu iddia akademik araştırmalarda da yer almıştır.¹⁹ Sultan Ebû Bekir'e iki değil üç hanım hediye edildiğine inananlar da bulunmaktadır. Üçüncü hanım Fatıma el-Aruc (Fatimah bte Aoorjah) (ö. 1933) idi ve Seyyid Ebûbekir bin Ömer el-Cüneyd (Syed Abubakar bin Omar Aljunied) ile evli idi. Seyyid Ömer, Hadramut asıllı, varlıklı bir tüccardı ve önce Palembang'a daha sonra da 1819'da Raffles'in* geliştirdiğinden hemen sonra Singapur'a yerleşmiştir.²⁰ Seyyid Ömer'in oğullarından Ebûbekir'in Sultan Ebû Bekir ile yakın olduğu söylenmektedir.²¹

Hatice Hanım, Sultan Ebû Bekir'in dördüncü eşi olmuştur. Rukiye Hanım ise üç defa evlilik yapmıştır. İlk olarak Sultan Ebû Bekir'in kardeşi, Ungku Abdül Mecid (Ungku Abdul Majid) (1845-1889) ile, ikinci olarak Bogor'dan Hadramî sufi Habib Abdullah bin Muhsin Alatas (1840/1-1933) ile ve üçüncü olarak da Cohor'un ilk başbakanı Dato Cafer Muhammed (Ja'afar Muhammad) (1838-1919) ile evlenmiştir.

Rukiye Hanım'ın İstanbul'dan Cohor'a Gidişi

Daha önce de değindiğimiz gibi, Rukiye Hanım'ın torunlarından, Rukiye Hanım ve Hatice Hanım'ın, Cohor Sultanı Ebû Bekir'e, II. Abdülhamid tarafından takdim edildiği nakledilmektedir. Sultan Ebû Bekir'in Avrupa'ya seyahatleri sırasında birkaç defa İstanbul'a da uğradığına inanılmaktadır. Ancak bu yaygın görüş, Ebû Bekir'in İstanbul'a ziyaretlerinin ilk ağızdan anlatısı olan en az iki yazılı kaynakla çelişmektedir. Bu kaynaklar Ebû Bekir'in II. Abdülhamid ile yalnızca bir defa görüştüğünü ortaya koymaktadır. Dahası, bu da Ebû Bekir'in İstanbul'a muhtemelen sadece bir defa seyahat ettiğine işaret etmektedir.

Rukiye Hanım'ın Cohor'a gelişine ilişkin tarih ve şartlar günümüzde hâlen gizemini korumaktadır. Rukiye Hanım'ın, Sultan Ebû Bekir'e Sultan II. Abdülhamid tarafından takdim edildiği iddiasının doğru olması, bunun Sultan Ebû Bekir'in Sultan II. Abdülhamid'i ziyaret ettiği 1893 yılında gerçekleşmesiyle mümkün

18
Bunu Rukiye Hanım'ın torunlarından babam Seyyid Hüseyin bin Ali bin Abdullah bin Muhsin Alatas (1928-2007) ve babamın en küçük kardeşi Seyyid Ali Alatas (1932-2010) da bana teyit etmiştir. Ayrıca bkz. Syed Hassan Al-Attas, *Nota Kembara Seorang 'Abid: Sekelumit Riwayat Habib Muhammad bin Salem al-Attas dan Tebaran Anak Hadhrami* (Singapur: Masjid Ba'Alwi, 2010), 142.

19 Örneğin bkz. Özay ve Saltık, "The Myth and Reality of Rukiye Hanım", 58, 61, 66.

* (Editörün Notu) Stamford Raffles (1781-1826) İngiliz Doğu Hindistan Şirketi sömürge idarecilerindendir ve modern Singapur'un kurucusu olarak bilinmektedir.

20 Syed Hassan Al-Attas, *The Aljunied Family of Singapore* (Singapur: Masjid Ba'alwie, 2021), 2-4.

21 Al-Attas, *The Aljunied Family of Singapore*, 14.

olabilirdi. Ancak, Rukiye Hanım'ın Ebû Bekir'e 1893 yılında hediye edilmiş olması imkansızdır; çünkü Rukiye Hanım'ın Cohor'daki ilk evliliği bundan birkaç yıl önce gerçekleşmiştir. Rukiye Hanım, Ebû Bekir'in kardeşi Ungku Abdul Mecid ile 1886'da evlenmiştir.²² Oğulları Ungku Abdul Aziz 1887'de ve Ungku Abdul Hamid 1888'de doğmuşlardır. Ungku Abdul Mecid 1889'da vefat etmiştir.²³ Dolayısıyla Rukiye'nin Ebû Bekir'e 1886'da ya da daha öncesinde takdim edilmiş olması gerekir. Ebû Bekir'in 1893 öncesinde İstanbul'a seyahat edip etmediği bilinmemektedir. Böyle bir seyahat gerçekleştiyse de II. Abdülhamid ile görüşmemiştir, zira ilk görüşme 1893'te gerçekleşmiştir.

Hatice Hanım, Sultan Ebû Bekir'in dördüncü eşi olmuştur. Bu evlilik, Sultan Ebû Bekir'in İstanbul'a muhtemelen ilk ancak kesin olarak son seyahati sırasında 1893'te, Sultan Abdülhamid ile muhtemelen ilk ve tek görüşmesinin neticesi olarak gerçekleşmiştir. Sultan Ebû Bekir'in yönetiminde görev alan Dato Hacı Muhammed Said bin Hacı Süleyman (Dato Haji Mohd. Said bin Haji Sulaiman) tarafından kaleme alınan *Hikayat Johor*'da, Sultan'ın bu seyahate çıkarken niyetinin daha önce tanışmadığı Osmanlı Sultanı ile tanışmak olduğuna değinilmektedir.²⁴ Bunun Ebû Bekir'in II. Abdülhamid ile ilk görüşmesi olduğu, İstanbul'a seyahatinde Ebû Bekir'e refakat eden emperyalizm karşıtı İngiliz şair ve yazar Wilfred Scawen Blunt'un (1840-1922) anlatısı ile de teyit edilmiştir.²⁵ Nisan 1893'te Blunt, Sultan Ebû Bekir'i Kahire'de panislamizmin önde gelen savunucularından biri olan ve Sultan Abdülhamid'le görüşmesi için aracılık edecek olan Şeyh el-Bekri ile tanıştırmıştır. Aynı ay içinde, Kahire'deki Osmanlı'nın Mısır fevkalâde komiseri Ahmed Muhtar Paşa'nın 9 Nisan 1893 tarihli telgrafında belirtildiği üzere, Ebû Bekir Kahire'den İstanbul'a doğru yola çıkmıştır:

“Hindiçin'in güneyinde yer alan Singapur Cohor Hükümet-i İslamiyesi'nin emiri Kahire'ye geldiğinde birbirimizi ziyaret ettik. Sohbet esnasında, memleketinde cuma hutbelerinde minberde kendi adından önce Halife Hazretleri'nin adının anılmasını sağladığını söyledi. Arefe Günü İstanbul'a girmek üzere Çarşamba günü hidivliğe ait posta vapuruyla ayrılacak. Bayramda, Sultan'ın bayram selamlığını görmek ve mirî hotelinde ikamet etmek fikrinde olduğuna bildirmek isterim.”²⁶

Ebû Bekir'in Abdülhamid tarafından büyük bir teveccühle kabul edilmesi Şeyh

22 *Berita Pusaka Rogayah Hanim*, Sayı 3, 10 Nisan 2001.

23 *Berita Pusaka Rogayah Hanim*, Sayı 3, 10 Nisan 2001.

24 A. Rahman Tang Abdullah, *Hikayat Johor dan Tawarikh Almarhum Sultan Abu Bakar: Kajian, Transliterasi dan Terjemahan Bahasa Inggeris* (Cohor Bahru: Yayasan Warisan Johor, 2011), 124-5.

25 Blunt'a ilişkin dikkat çekici bir anlatı için bkz. Luisa Villa, “A ‘Political Education’: Wilfred Scawen Blunt, the Arabs and the Egyptian Revolution (1881-82)”, *Journal of Victorian Culture* 17, 1(2012): 46-63.

26 BOA Y.PRK.MK.5/105. İsmail Hakkı Kadı & A. C. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from Ottoman Archives*, Vol. 1 (Leiden & Boston: Brill, 2020), 367. Bu çalışmanın yayımlanmasından beni haberdar eden Tayfun Akgün'e müteşekkirim. Alıntı sadeleştirilerek verilmiştir.

el-Bekri'nin takdimi sayesinde olmuştur. Blunt'ın anlatımından, bunun iki sultanın ilk görüşmesi olduğu çok açıktır.²⁷ Blunt, el-Bekri ile Sultan Ebû Bekir arasındaki görüşmenin içeriğini şöyle aktarır:

“El-Bekri, Sultan Ebû Bekir'in panislamcı fikirleri olup olmadığını, İstanbul'da II. Abdülhamid'i görmek isteyişinin siyasi bir amacı olup olmadığını ve Cohor'da panislamcı tebliğcileri destekleyip desteklemediğini öğrenmek istemişti. Öte yandan bu ihtiyar adam, bir Muhammedî olarak diğer Muhammedîlerden sadece biraz kişisel ilgi göreceğini umuyordu. Abdülhamid'den daha fazlasını beklemeyecek kadar mütevazıydı. Ve ona söyleyecek önemli bir şeyi de yoktu. Dolayısıyla el-Bekri de Sultan Ebû Bekir de birbirlerinin ne istediğini yanlış anlamıştı. Şeyh, 'Hindistan'daki Muhammedî hükümdarlar, birbirleriyle böyle mi irtibat kuruyorlar?' ve 'İstanbul'daki Sultan'la da irtibat kuruyorlar mı?' diye sordu. Bu soruya Ebû Bekir, Malay hükümdarların birbirlerini tanıdıklarını ama başkalarını tanımadıklarını söyleyerek cevap verdi. Daha önce İstanbul ile en ufak bir irtibata geçmemişlerdi ve Osmanlılar onlara kâfir gözüyle bakıyordu. Bir keresinde bir Türk savaş gemisi Japonya'ya giderken Singapur'a uğrayıp orada bir süre kalmış ve gemidekiler Cohorluların Muhammedî olduğunu geminin yola çıkmasından hemen önce öğrenmişlerdi. O zaman herkes çok sevinmişti. Bu, Türklerle şimdiye kadar sağlanan ilk temas oldu.”²⁸

Sultan Ebû Bekir İstanbul'a gitmek istemesine rağmen, Sultan Abdülhamid'e rahatsızlık vermek istemediğini söylemiş, kendisinin küçük bir yerin hükümdarı olduğunu ve söyleyecek çok önemli bir şey olmadığını da eklemiştir.²⁹

Dahası, Cohor ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilere dair bugüne kadar ortaya çıkarılan Osmanlı belgeleri, Ebû Bekir'in İstanbul'a yaptığı ilk ve tek ziyaret tarihi olarak sadece 1893'e atıfta bulunmaktadır. Bu belgelerde Hatice Hanım ve Rukiye Hanım'dan hiç bahsedilmediğini de belirtmek gerekir. Ancak Ebû Bekir'in Osmanlı sarayında büyük bir törenle karşılandığı bilinmektedir.

“Ebû Bekir ve beraberindekiler sarayda bir ziyafette ağırlanmışlar ve Sultan Abdülhamid kardeş hükümdarı kucaklamış ve ona elmaslarla bezenmiş Birinci Derece Nişân-ı Osmânî ve kıyafeti için de nişana has kıymetli süslemeler takdim etmiştir.”³⁰

Bu durum, eğer 1893'ten önce İstanbul'a seyahat ettiyse, Ebû Bekir'in Rukiye Hanım'ı başka bir yolla edindiğini veya Rukiye Hanım'ın Cohor'a, Sultan'dan bağımsız olarak geldiğini düşündürmektedir. Ramlah Adam, Rukiye Hanım'ın Ebû Bekir

27 Wilfred Scawen Blunt, *My Diaries: Being a Personal Narrative of Events 1888-1914*, (London: Martin Secker, 1932), 95-100.

28 Blunt, *My Diaries*, 96.

29 Blunt, *My Diaries*, 96.

30 Blunt, *My Diaries*, 100.

tarafından 1879 yılında Türkiye'den Cohor'a getirildiğini yazmıştır.³¹ Ancak Sultan'ın yurt dışı ziyaretlerinin pek çoğu titizlikle kaydedilmiştir ve 1879 yılında Türkiye'yi ziyaret ettiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır.

Gerçekten de Ebû Bekir'in İstanbul ziyaretleri hakkında pek çok spekülâtif iddia bulunmaktadır. Ancak 1893 yılı hariç, öne sürülen tüm yılların tarihi kayıtlarda hiçbir dayanağı yoktur. *Riwayat Ungku Aziz*'de, Rukiye Hanım'ın Cohor'a 1875 yılında geldiği belirtilmektedir. Sultan Ebû Bekir'in İstanbul'a sadece 1893 yılında gitmiş olduğu gerçeğinin yanı sıra, Sultan Abdülhamid'in saltanatının, Rukiye Hanım'ın Cohor'a geldiği varsayılan tarihten bir yıl sonra, 1876'da başladığını da belirtmek gerekir. Bu da onun Sultan II. Abdülhamid tarafından hediye edildiği hikâyesine dair şüpheler yaratmaktadır.

Eğer olayların bu versiyonu esas alınacaksa, Rukiye Hanım'ı Sultan Ebû Bekir'e hediye eden II. Abdülhamid değil, selefi Sultan Abdülaziz olmalıdır. Ancak Sultan Ebû Bekir ile Sultan Abdülaziz arasında herhangi bir iletişim olduğuna dair bir kanıt bulunmadığından bu da pek olası değildir. *Riwayat Ungku Aziz*'de ise farklı bir açıklama sunulmaktadır: Buna göre, Singapur'da yaşayan zengin bir Hadrami tüccar³² ve Sultan Ebû Bekir'in yakın arkadaşı olan, aynı zamanda Osmanlı sarayıyla da yakın bağları bulunan Seyyid Muhammed bin Ahmed bin Abdurrahman es-Sekkâf (Syed Mohamed bin Ahmed bin Abdul Rahman Alsagoff) (1836-1906), 1875 yılı civarında Rukiye Hanım'ın Cohor'a *hicret* etmesinde aracı olmuştur. Bu kişi, kendisine Kukup İmtiyazı* (daha sonra Konstantinopol Emlâkı olarak bilinir) verilen, 1893'te İstanbul'a yaptığı gezide Ebû Bekir'e eşlik eden ve Sultan II. Abdülhamid tarafından Nişân-ı Osmânî ile taltif edilen es-Sekkâf'ın (Alsagoff) ta kendisidir.³³ Viyana sefaretiden Osmanlı Hariciyesine gönderilen ve Ebû Bekir'in, II. Abdülhamid tarafından Dersaadet'te kabul edilmesinden duyduğu memnuniyeti aktaran 1893 tarihli aşâğıdaki mektupta da es-Sekkâf'tan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Cohor hâkimi hazretleri sefaret-i seniyyeye gelerek Dersaadet'te ikameti esnasında Padişah Hazretlerinden gördüğü sonsuz cömertçe teveccühler için minnettarlığını ifade etti ve benden kendisinin, Emîrül-Müminin Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin yüce mukaddes şahısları hakkındaki sadakat duygularını Padişahlık

31 Ramlah Adam, *Dato' Onn Ja'afar: Pengasas Kemerdekaan* (Kuala Lumpur: Dewan Bahasa & Pustaka, 1992), 5.

32 Asmah Haji Omar, *Riwayat Ungku Aziz*, 75.

* (Editörün Notu) 1870'lerde es-Sekkâf, Cohor Sultanı'ndan sağladığı imtiyaz ile Kukup bölgesinde bir arazi/çiftlik elde etmiş, *Constantinople Estate* (Konstantinopol Emlâkı) olarak isimlendirilen bu çiftlikte kauçuk, hindistan cevizi, biber ekili arazilerde çalıştırılmak üzere yabancı işçilerin getirilmesine izin verilmiştir. Es-Sekkâf arazi içerisinde kullanılmak üzere üzerinde ay ve yıldız desenli para bastırmıştır. Kukup İmtiyazı olarak bilinen bu imtiyaz 1917 yılında kaldırılmıştır.

33 Syed Mohsen Alsagoff, *The Alsagoff Family in Malaysia: A.H. 1240 (A.D. 1824) to A.H. 1382 (A.D. 1962)* (Singapur: The Author, takribi 1963), 11. Seyyid Muhammed es-Sekkâf hakkında daha fazlası için bkz. Tayfun Akgün, “The Ottoman Consulate in Singapore (1864-1926)”, *Islam, Culture and History in the Malay World*, (Ed. Hafız Zakariya), (Kuala Nerus: Penerbit UMT, 2022), 105-132; ve Syed Mohsen Alsagoff, *The Alsagoff Family in Malaysia: A.H. 1240 (A.D. 1824) to A.H. 1382 (A.D. 1962)* (Singapur: The Author, takribi 1963).

makamının yüce eşğine arz etmemi ve ulaştırmamı rica etti. Müşarünileyhin refakatinde yeğeni Seyyid Muhammed es-Sekkâf ile doktoru ve bir zabiti bulunuyordu. Ziyaretinden iki saat sonra ikamet etmekte olduğu otele giderek iade-i ziyaret eyledim ve tam bir iltifat ve ihtirâmla kabul olundum. Kendisini maiyeti ile beraber gelecek Cumartesi akşamı sefaret-i seniyyede yemeğe davet ettim.”³⁴

Es-Sekkâf’ın rolüne ilişkin açıklamayı ciddi ele alacak olursak, Rukiye Hanım’ın 1887’de ilk çocuğu Ungku Abdul Aziz’in doğumuna kadar, yani on iki yıl boyunca Cohor’da nasıl ve neden bekar kaldığı ya da evlendiyse neden çocuksuz kaldığı soruları cevapsız kalmaktadır. Torunlarına göre, Rukiye Hanım Ungku Abdul Mecid ile 1886 yılında evlenmiştir.

Rukiye Hanım’ın Soyundan Gelenler

Rukiye Hanım’ın ilk evliliği Sultan Ebû Bekir’in küçük kardeşi Ungku Abdul Mecid ile olmuştur. Ungku Abdul Mecid sadece Sultan’ın küçük kardeşi değil, aynı zamanda Cohor’un yönetim organı olan Konsey’in de önemli bir figürüydü ve 1885 yılında Konsey’e başkanlık etmişti.³⁵ İngiliz kurgu dışı edebiyat yazarı Florence Caddy’nin (1837-1923) Siyam ve Malaya’yı seyahati esnasında Ungku Abdul Mecid ve Rukiye Hanım’ın hanelerine yaptığı ziyaret ile ilgili kısa bir anlatısı bulunmaktadır:

“Bugün Sultan’ın kardeşi Unkoo Abdul Medjid’in Mathna’daki kır evinde bir bahçe partisine davet edildik... Yağmur devam ederken, biz hanımlar yarı Avrupai tarzda döşenmiş haremî ziyaret ettik; burada siyah saten elbiseler içinde, yine Avrupaî tarzda modası geçmiş kabarık bir saç modeliyle bir Türk hanım, Unkana, Frank dillerinden herhangi birini bilmediği için bizi sözsüz, ama içtenlikle karşıladı...”³⁶

Ungku Abdul Mecid ve Rukiye Hanım’ın evliliklerinden Ungku Abdul Aziz (1887-1951) ve Ungku Abdul Hamid (1888-1940) adında iki oğulları olmuştur. Ungku Abdul Aziz, altıncı başbakanlık da dâhil olmak üzere Cohor yönetiminde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Ungku Abdul Hamid ise Cohor Tercüme Dairesi başkanlığını yürütmüştür³⁷ ve Kraliyet Profesörü ünvanlı Ungku Abdul Aziz’in (1922-2020) babasıdır.

Ungku Aziz, Singapur’da Raffles Koleji’nde eğitim görmüş bir ekonomistti. 1950’lerde ve 60’ların başında Singapur’daki Malaya Üniversitesi’nde ekonomi dersleri vermiştir. 1962 yılında Kuala Lumpur’a taşınmış ve burada Malaya

34 BOA Y. A. HUS.274/36(3). Alıntının verildiği kaynak: İsmail Hakkı Kadı & A. C. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from Ottoman Archives* Vol. 1, (Leiden & Boston: Brill, 2020), 364-365. Burada Seyyid Muhammed es-Sekkâf için sehven Ebû Bekir’in yeğeni denilmiştir. Alıntı sadeleştirilerek verilmiştir.

35 Trocki, *Prince of Pirates*, 167.

36 Florence Caddy, *To Siam and Malaya in the Duke of Sutherland’s Yacht ‘Sans Peur’* (London: Hurst & Blackett, 1889), 249-50.

37 Ramlah Adam, *Dato’ Onn Ja’afar*, 5-6.

Üniversitesi'nde ders vermiş ve 1968'den 1988'e kadar rektör yardımcısı olarak görev yapmıştır. Malezya'da kırsal kesimde yoksulluk konusunda bir otorite olarak kabul edilen Ungku Aziz, bu zamana kadar Malay Kralı (*Yang di-Pertuan Agong*) tarafından Kraliyet Profesörü (*Profesor Diraja*) ünvanı verilen tek kişidir.³⁸

Ungku Aziz, Azah Aziz olarak bilinen tanınmış gazeteci ve yazar Şerife Azah binti Seyyid Muhammed es-Sekkâf (Sharifah Azah binti Syed Mohamed Alsagoff) (1928-2012) ile evliydi. Ungku Aziz ve Azah Aziz, 2000-2016 yılları arasında Malezya Merkez Bankasının (*Bank Negara Malaysia*) başkanı olarak görev yapmış olan Tan Sri Zeti Akhtar Aziz'in (1947) ebeveynleridir.

Rukiye Hanım'ın ikinci evliliği, el-Attas ailesinin soyundan sufi veli Habib Abdullah bin Muhsin Alatas ile olmuştur.³⁹ Bu evlilik 1890 yılında gerçekleşmiştir.⁴⁰ Hadramut'taki Havra doğumlu Habib Abdullah bin Muhsin, Hadramut, Hicaz ve Cava arasında gidip gelmiş, sonunda Bogor'a yerleşmiş ve 1933'te vefatına kadar buranın fiili olarak dinî lideri olmuştur. Menâkıbı Hadramut'ta, Arap dünyasının bazı bölgelerinde ve Malay dünyasında yaygın olarak bilinmektedir. Kaside besteleri hususen önemlidir.⁴¹ Habib Abdullah bin Muhsin'in Rukiye Hanım ile evliliği, yakın arkadaşı Cohor'un ilk müftüsü Salim bin Ahmed bin Muhsin el-Attas'ı (Salim bin Ahmad bin Muhsin Al-Attas) ziyareti sırasında gerçekleşmiştir.⁴² Rukiye Hanım Habib Abdullah bin Muhsin ile Cohor'da evlendiği sırada, ilk kocası Ungku Abdul Mecid'in 1889 yılında vefat etmesiyle yeni dul kalmış bulunuyordu. Rukiye Hanım'ın bu ikinci evliliğinden olan tek çocuğu Ali'dir (d. 1890). Ali Cohor'da doğup büyümüş, Rukiye Hanım Bogor'a dönen Habib bin Abdullah'la birlikte gitmediği için, Ali bir süre babasından ayrı kalmıştır. Ali daha sonra on yedi yaşlarında babasıyla birlikte yaşamak üzere Bogor'a gitmiştir.⁴³ Habib Abdullah'ın torunlarından ikisi, Seyyid Hüseyin Alatas (Syed Hussein Alatas) (1928-2007) ve Seyyid Muhammed Nakib el-Attas (Syed Muhammed Naquib Al-Attas (d. 1931) yüksek öğrenimlerini Batı'da tamamladıktan sonra kendi alanlarında önde gelen bilim insanlarından olmuşlar ve Malezya'ya yerleşmişlerdir. Habib Abdullah'ın Endonezya'da kalan diğer torunları ise, geleneksel dinî yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Günümüzde her yıl, Habib Abdullah için vefat yıl dönümünde vefatını ve manevi mirasını anmak için mezarının bulunduğu Bogor'da

38 John Quah, "In Memoriam: Ungku Abdul Aziz bin Ungku Abdul Hamid", National University of Singapore, Yayın tarihi 5 Ocak 2021: <https://fass.nus.edu.sg/news/2021/01/05/in-memoriam-ungku-abdul-aziz-bin-ungku-abdul-hamid/>.

39 El-Attas ailesinin soyağacı hakkında daha fazlası için bkz. Syed Farid Alatas, "Al al-'Attās and Ḥadrami Arab Migration to the Malay World", *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* 94, (2021): 51-73.

40 *Berita Pusaka Rogayah Hanim*.

41 Diwan Majmu' Qasa'id al-Habib al-Imam al-'Arif bi Allah Abdullah b. Muhsin b. Muhammad al-'Attas nafa'ana Allah bi hi wa-l-muslimin, Hicri 1372 [el yazması].

42 Al-Attas, *Nota Kembara*, 88.

43 Seyyid Zed Alatas (ö. 2010) ile kişisel görüşme. Kuala Lumpur'da 2009-2010 yıllarında farklı vesilelerle yapılan görüşmeler. Kendisi Habib Abdullah b. Muhsin'in üçüncü torunu idi.

anma töreni (*hawl*) yapılmaktadır.⁴⁴

Sultan Ebû Bekir'in, Habib Abdullah ve Rukiye Hanım arasındaki evlilikten memnun olmadığına dair genel bir inanış vardır. Sultan'ın Rukiye Hanım'ın Habib Abdullah'la birlikte Bogor'a yerleşmesini ve Cohor'dan ayrılmasını istememiş olması muhtemeldir. Onun iki oğlunu da yanında götürmesine razı olmayacağı gibi, onları Cohor'da bırakmasını da istemezdi. Sebepleri her ne ise, evlilikleri fesh edilmiş ve Habib Abdullah Bogor'a dönmüş ve Ebû Bekir Rukiye Hanım'ın Dato Cafer bin Muhammed (Ja'afar bin Muhammad) (1838-1919) ile evlenmesini sağlamıştır.⁴⁵ Tüm bu olaylar 1890 yılında, muhtemelen birkaç ay gibi bir sürede gerçekleşmiştir. Böylece Rukiye Hanım üçüncü evliliğini Cohor'un ilk Başbakanı Dato Cafer ile yapmıştır. Dato Cafer, Cohor hükûmeti bünyesindeki görevlerine on altı yaşındayken kâtip olarak başlamıştır. Yükselerek 1866'da Başbakan Vekili, 1873'te Başbakan olmuştur.⁴⁶ Sultan Ebû Bekir'e 1866'daki ilk Avrupa seyahatinde eşlik eden de odur. Dato Cafer, biri Rukiye Hanım ile olmak üzere beş kez evlenmiştir. Malay milliyetçiliğinin başat figürlerinden Dato Onn Cafer (Dato' Onn Ja'afar) (1895-1962) de dâhil olmak üzere üç oğlu kendisinden sonra başbakanlık yapmıştır. Onn'un doğumu üzerine babası, dönemin müftüsü Seyyid Salim bin Ahmed el-Attas'tan (Syed Salim bin Ahmad Al-Attas) çocuğa isim vermesini istemiş, müftü de Arap alfabesinin üç harfinden, yani "ayn, vav ve nun"dan oluşan, muavenet, yardım, destek, yardım eden, yardımcı anlamlarını taşıyan ve öncelikli olarak Allah'ın yardımına atıfta bulunan Onn ('Aun) ismini vermiştir.⁴⁷ Onn da Cohor'un yedinci başbakanı (1947-1950) olmuştur. İngilizlerin önerisi olan Malaya Birliği fikrine karşı çıkması ve 1946 yılında Birleşik Malay Milli Örgütü'nü (UMNO) kurmasıyla tanınmaktadır. 1951 yılında istifa edene kadar bu örgütün başkanlığını yapmıştır. Malezya'nın üçüncü başbakanı olan Tun Hussein Onn'un (1922-1990) da babasıdır.

Dato Onn'un kız kardeşi Azize Cafer (Azizah Ja'afar), 1926 yılında Singapur'da Sulh Hakimi ve Belediye Başkanı olan Seyyid Muhammed bin Ömer bin Muhammed es-Sekkâf (Syed Mohamed bin Omar bin Mohamed Alsagoff) ile evlenmiştir.⁴⁸ Görünüşe göre Sultan İbrahim, kendisi de Azize Cafer ile evlenmek istediği için bu durumdan hoşnut olmamıştır. Başkadı nikâhı kıymak için gelmemiş, Dato Onn da, [İngiliz Yönetici olan] Genel Danışman'a kızgın bir mektup yazarak Başkadı'nın görevlerini yerine getirmediğinden şikâyet etmiştir. Bu durum Sultan İbrahim'e yönelik

44 Habib Abdullah b. Muhsin Alatas hakkında daha fazlası için bkz. Al-Attas, *Nota Kembara*, 81-102; Kazuhiro Arai, "Arabs Who Traversed the Indian Ocean: The History of the Al-'Attas Family in Hadramawt and Southeast Asia", (Doktora Tezi, University of Michigan, 2004), 178-185.

45 *Berita Pusaka Rogayah Hanim*; Ramlah Adam, *Dato' Onn Ja'afar*, 3.

46 Ramlah Adam, *Dato' Onn Ja'afar*, 3.

47 Al-Attas, *Nota Kembara*, 134; Ramlah Adam, *Dato' Onn Ja'afar*, 7. "Aun"un anlamı hakkında bkz. Edward William Lane, *An Arabic-English Lexicon* (Londra: Williams & Norgate, 1874), 1. Kitap, 5. Bölüm, 2203.

48 Alsagoff, *The Alsagoff Family in Malaysia*, 19.

dolaylı bir eleştiri olarak görüldüğünden, 1927 yılında görevden alınmasına ve Singapur'a sürgün edilmesine yol açmıştır.⁴⁹ Nihayet evlilik gerçekleşmiş, çiftin Şerife Azah es-Sekkâf (Sharifah Azah Alsagoff) ve Seyyid Ömer es-Sekkâf (Syed Omar Alsagoff) adında iki çocukları olmuştur. Şerife Azah ve Seyyid Ömer, İkinci Dünya Savaşı sırasında Hiroşima atom bombası saldırısında trajik bir şekilde hayatını kaybetmişlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi, Azah Aziz daha sonra Ungku Abdul Aziz bin Ungku Abdul Hamid ile evlenecektir.

Rukiye Hanım'ın evliliklerinin sırası yukarıda belirtildiği gibidir. Bunu vurgulamak gerekir, zira bu sıra sıklıkla karıştırılmaktadır. Örneğin Özyay; Ungku Abdul Mejid, Dato Cafer, Abdullah bin Muhsin Alatas şeklinde sıralamayı hatalı vermiştir.⁵⁰

Sonuç

Osmanlı'nın Malay dünyası ile ilişkileri henüz yeterince çalışılmamış bir alandır. Bu alanda birkaç çalışma yapılmış olsa da çoğu çalışma Osmanlı-Açe ilişkilerine odaklanmaktadır.⁵¹ Anthony Reid, İ. H. Göksoy, İ. H. Kadı ve İ. Yurdakul gibi tanınmış akademisyenler Osmanlı-Malay dünyası çalışmalarının öncüleri olmuştur.⁵² Ayrıca, Türk ve Malezyalı genç nesil akademisyenler de dâhil olmak üzere diğer bazıları⁵³ da Açe ile sınırlı kalmayan çalışmalarını sürdürmektedir. Bunlara örnek olarak Alaeddin Tekin⁵⁴, Ahmed Çağrı İnan⁵⁵ ve Nuramirah Shahrin⁵⁶ verilebilir. Ayrıca, Tayfun Akgün⁵⁷ ve Ahmed Çağrı İnan⁵⁸ gibi bazı Türk akademisyenler Malay tarihi çalışmakta ya da Osmanlı ve Malay tarihini karşılaştırmalı olarak inceleyen çalışmalar yapmaktadır.

49 Zainah Anwar, *Legacy of Honour* (Kuala Lumpur: Yayasan Mohamed Noah, 2011), 84; Zainah Anwar ile kişisel görüşme, 30 Nisan 2022.

50 Özyay Mehmet, *Islamic Identity and Development: Studies of the Islamic Periphery* (New York: Routledge, 1990), 28-29.

51 Akgün, "The Ottoman Consulate in Singapore."

52 Akgün'de kaynak olarak verilen çalışmaları için bkz. "The Ottoman Consulate in Singapore."

53 Bkz. Saim Kayadibi (Ed.), *Ottoman Connections to the Malay World: Islam, Law and Society*, (Petaling Jaya: The Other Press, 2011).

54 Doktora Tezi: Osmanlı-Sumatra İlişkileri 1849-1904, International Islamic University Malaysia, 2020.

55 International Islamic University Malaysia'da tamamladığı yüksek lisans tezinin başlığı "Management of Socio-Cultural Differences in Islamic Civilization: The Experiences of the Ottoman Sultanate (1839-1865) and Malaysia (1957-1976)".

56 "The Relationship between the Sultanate of Johore and the Ottoman Empire", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2019.

57 Halen The International Institute of Islamic Thought and Civilization'da Malay historiografyası hakkındaki doktora tezi üzerinde çalışmaktadır. Tezinin başlığı "Autonomous History in Malaysia, 1960s-1990s: The Writings of Malaysian Historians"dır. Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nde tamamladığı yüksek lisans tezinin başlığı "A Study of Sayyid Shaykh al-Hadi's (1867-1934) and Abdullah Ahmad's (1878-1933) Contributions to Islamic Reform in the Malay World"dur.

58 Halen University of Malaya'da doktora tezi üzerinde çalışmaktadır. Tezinin başlığı "Malayan Historiography from the Perspective of British Amateur Historians"dır.

Rukiye Hanım'ın hususiyetine gelirse, Malezya'daki Osmanlı mirasının bir parçası olarak onun önemi daha çok Malaya ve Malezya'nın siyasi ve entelektüel hayatında önemli roller oynayan torunlara sahip olmasıyla ilgilidir. Panislamizm, Rukiye Hanım'ın Cohor kraliyet ailesiyle olan bağlantısını anlamak için uygun bir bağlam gibi görünmemektedir. Gerçekten de İslam dünyasındaki sömürgeci yayılmayı geri püskürtmek için II. Abdühamid'in yayılmasını desteklediği Panislamcılık akımına Sultan Ebû Bekir'in çok az ilgi duyduğu ortaya konulmuştur.⁵⁹ Osmanlıların Cohor üzerindeki, Rukiye Hanım ile hiç ilgisi olmayan, bir diğer önemli etkisi, Ebû Bekir'in Osmanlı hukukunu kendi anayasasının temeli olarak kullanmak için nasıl ilham aldığı ortaya koyan 1893 tarihli *Majalah Ahkam Johor*'dur. *Majalah*, Mecelle olarak da bilinen Osmanlı Medeni Kanunu, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Malayca çevirisidir. Asıl tercüme 1913 yılında Cohor Sultanı İbrahim döneminde yapılmıştır, ancak anayasanın kendisi 1893'ten beri yürürlüktedir.⁶⁰

Muhtemelen Osmanlı Sultanı'nın haremının mensuplarından biri olan ve hakkında çok az şey bilinen Çerkes bir kadının, doğduğu bölgeden birkaç bin kilometre uzakta, Malezya'nın siyasi ve entelektüel hayatında önemli roller oynayacak torunlarının olması ilginçtir. Cohor kraliyet ailesi, Hadramî seyyidleri ve Malay siyasi seçkinlerin hepsi Rukiye Hanım aracılığıyla birbirleriyle bağlantılıydı. Ancak Cohor ve Cava'dan Malay dünyasının üç önemli şahsiyetiyle yaptığı evlilikler onu hiçbir şekilde öne çıkarmamıştır. Cohor'un tarihi kayıtlarında neredeyse hiç yer almamıştır ve Osmanlı ve Malezya arşivlerinde yapılan araştırmalarda da şimdiye kadar onun hakkında herhangi bir bilgiye erişilememiştir. Doğum yeri, Osmanlılar arasında yetiştmesi, Cohor'a hangi koşullarda gittiği ve Cohor kraliyet ailesi arasındaki yaşamı hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Hakkında bu kadar az şey bilinen biri olarak Rukiye Hanım'ın soyu, kayda değer bir tarihî önem taşımaktadır. Onun mirası torunlarıdır. Torunlarının üzerine düşen de, Rukiye Hanım'ın yaşam öyküsü hakkında mümkün olduğunca çok şey öğrenerek ve tarihteki rolünü takdir ederek onu onurlandırmaktır.

59 Mohamad Firdaus Mansor Majdin, "The Malay World Relations with the Ottoman Caliphate with Special Reference to Pan-Islamism in Malaya", *Islam, Culture and History in the Malay World*, Ed. Hafiz Zakariya (Kuala Nerus: Penerbit UMT, 2023), 133-162

60 Abd. Jalil Borham, *Majalah Ahkam Johor: Kod Undang-Undang Sivil Islam Kerajaan Negeri Johor 1331 H/1913 M* (Johor Bahru: Penerbit UTM, 2002).

Resim 1: Rukiye Hanım

(Kaynak: <https://cilisos.my/hishammuddins-ancestor-served-the-turkish-sultan-heres-how-msia-turkey-became-bffs/>)

Resim 2: Hatice Hanım

(Kaynak: <https://garystockbridge617.getarchive.net/amp/media/kitlv-7824-lambert-and-co-gr-singapore-the-sultana-of-johor-in-the-company-66df9a>)

Resim 3: Hatice Hanım

(Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Abu_Bakar_of_Johor#/media/File:CLange.jpg)

BİBLİYOGRAFYA

- Abdullah, A. Rahman Tang, "Sultan Abu Bakar's Foreign Guests and Travels Abroad, 1860s-1895: Fact and Fiction in Early Malay Historical Accounts", *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* 84, no.1 (2011): 1-22.
- Abdullah, A. Rahman Tang, *Hikayat Johor dan Tawarikh Almarhum Sultan Abu Bakar: Kajian, Transliterasi dan Terjemahan Bahasa Inggeris*, (Johor Bahru: Yayasan Warisan Johor, 2011).
- Adam, Ramlah, *Dato' Onn Ja'afar: Pengasas Kemerdekaan*, (Kuala Lumpur: Dewan Bahasa & Pustaka, 1992).
- Akgün, Tayfun, "The Ottoman Consulate in Singapore (1864-1926)", *Islam, Culture and History in the Malay World*, Edited by Hafiz Zakariya, (Kuala Nerus: Penerbit UMT, 2022), s.105-132.
- Alatas, Syed Farid, "Al al-'Aṭṭās and Ḥaḍrami Arab Migration to the Malay World", *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* 94 (2021): 51-73.
- Al-Attas, Syed Hassan, *Nota Kembara Seorang 'Abid: Sekelumit Riwayat Habib Muhammad bin Salem al-Attas dan Tebaran Anak Hadhrami*, (Singapore: Masjid Ba'Alwi, 2010).
- Al-Attas, Syed Hassan, *The Aljunied Family of Singapore*, (Singapore: Masjid Ba'alwie, 2021).
- Alsagoff, Syed Mohsen, *The Alsagoff Family in Malaysia: A.H. 1240 (A.D. 1824) to A.H. 1382 (A.D. 1962)*, (Singapore: The Author, c. 1963).
- Arai, Kazuhiro, "Arabs Who Traversed the Indian Ocean: The History of the Al-'Attas Family in Hadramawt and Southeast Asia", (Doktora Tezi, University of Michigan, 2004).
- Argit, Betül İpşirli, *Life After the Harem: Female Palace Slaves Patronage and the Imperial Ottoman Court*, (Cambridge/New York: Cambridge Univ Press, 2022).
- Berita Pusaka Rogayah Hanim*, Issue 3, 10 April 2001.
- Blunt, Wilfred Scawen, *My Diaries: Being a Personal Narrative of Events 1888-1914*, (London: Martin Secker, 1932).
- Borham, Abd. Jalil, *Majalah Ahkam Johor: Kod Undang-Undang Sivil Islam Kerajaan Negeri Johor 1331 H/1913 M*, (Johor Bahru: Penerbit UTM, 2002).
- Caddy, Florence, *To Siam and Malaya in the Duke of Sutherland's Yacht 'Sans Peur'*,

(London: Hurst & Blackett, 1889).

Gullick, J. M., *Rulers and Residents: Influence and Power in the Malay States 1870-1920*, (Singapore: Oxford University Press, 1992).

Haji Omar, Asmah, *Riwayat Ungku Aziz*, (Kuala Lumpur: Dewan Bahasa & Pustaka, 2015).

Haji Sulaiman, Haji Mohamed Said bin, *Hikayat Johor dan Tawarikh AlMarhum Sultan Abu Bakar*, (Singapore: Malay Publishing House, 1940).

İnalçık, Halil ve Donald Quataert (eds.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, (New York: Cambridge University Press, 1994).

Kadı, İsmail Hakkı ve A. C. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations: Sources from Ottoman Archives*, Vol. 1. (Leiden & Boston: Brill, 2020).

Kayadibi, Saim (ed.), *Ottoman Connections to the Malay World: Islam, Law and Society*. (Petaling Jaya: The Other Press, 2011).

Lane, Edward William, *An Arabic-English Lexicon*. Book. 1, Part 5, 2203, (London: Williams & Norgate, 1874).

Majdin, Mohamad Firdaus Mansor, "The Malay World Relations with the Ottoman Caliphate with Special Reference to Pan-Islamism in Malaya", *Islam, Culture and History in the Malay World*, edited by Hafiz Zakariya, (Kuala Nerus: Penerbit UMT, 2023), s.133-162.

Mehmet, Özey, *Islamic Identity and Development: Studies of the Islamic Periphery*, (New York: Routledge, 1990).

Necipoglu, Gülru, *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, (Cambridge: MIT Press, 1991).

Özey, Mehmet ve Ekrem Saltık, "The Myth and Reality of Rukiye Hanim in the Context of Turkish Malay Relations (1864-1904)", *İnsan ve Toplum* 5, no.9 (2015): 55-74.

Quah, John, "In Memoriam: Ungku Abdul Aziz bin Ungku Abdul Hamid", National University Singapore, January 5, 2021: <https://fass.nus.edu.sg/news/2021/01/05/in-memoriam-ungku-abdul-aziz-bin-ungku-abdul-hamid/>.

Reid, Anthony, "The Ottomans in Southeast Asia", *Asia Research Institute, Working Paper Series*, no. 36, (2005).

Shaw, Stanford J & Ezel K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol.2: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-*

1975, (Cambridge: Cambridge University Press, 1977).

Siew Im, Pamela Ong, *One Man's Will: A Portrait of Dato' Sir Onn bin Ja'far*, (Penang: The Author, 1998).

Suny, Ronald Grigor, Fatma Müge Göçek & Norman M. Naimark (eds.), *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

Thio, Eunice, "British Policy towards Johore: From Advice to Control", *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* 40, no.1 (1967): 1-41.

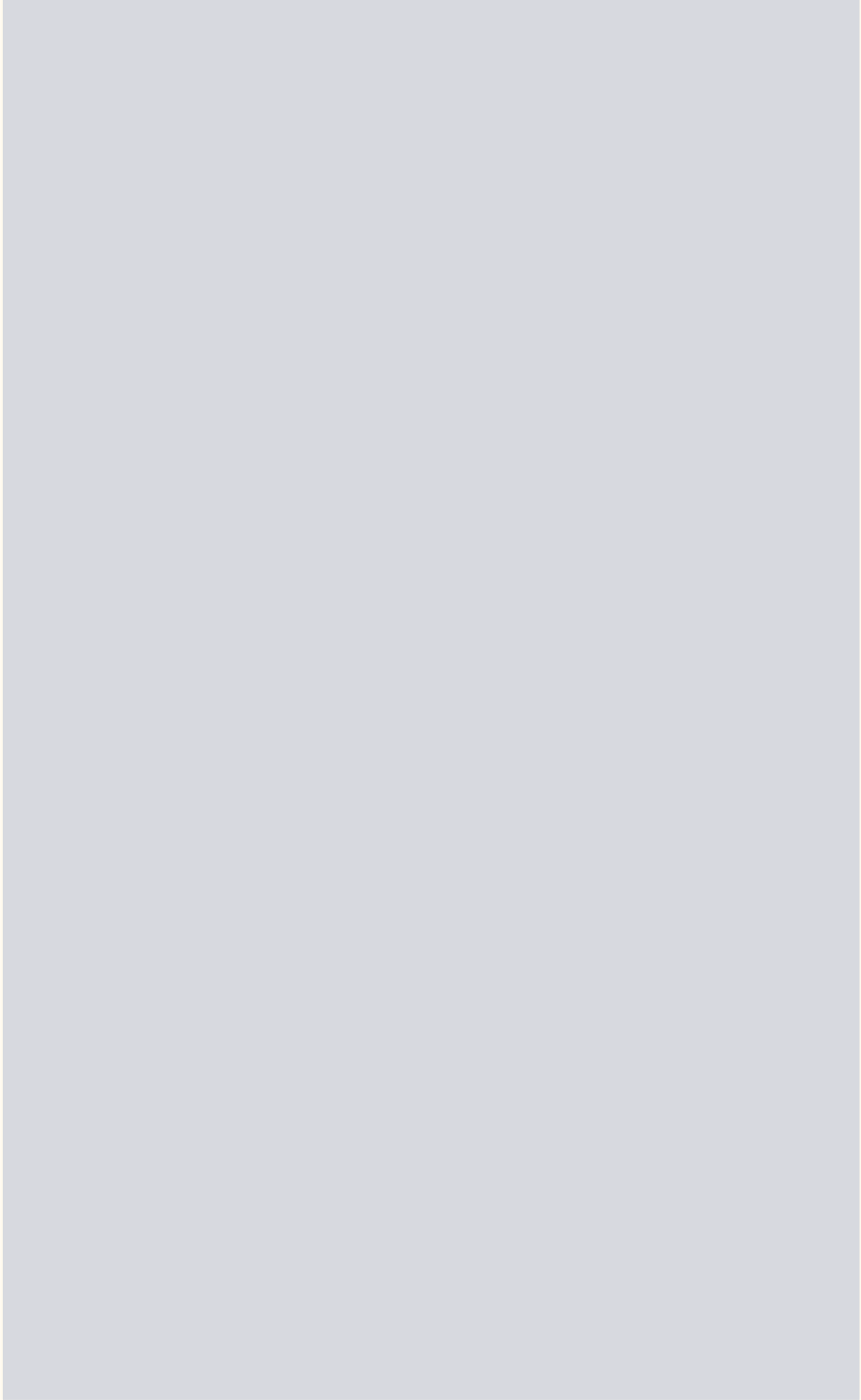
Trocki, Carl A., *Prince of Pirates: The Temenggong and the Development of Johor and Singapore 1784-1885*, (Singapore: NUS Press, 2007).

Tsibenko, Veronika, "The Lost Circassia and the Found Circassians: Caucasian Migration to the Ottoman Empire", *Türkiyat Mecmuası* 32, no.1 (2022): 405-431.

Villa, Luisa, "A 'Political Education': Wilfred Scawen Blunt, the Arabs and the Egyptian Revolution (1881-82)", *Journal of Victorian Culture* 17, no.1 (2012): 46-63.

Winstedt, R. O., "A History of Johor 1365-1895 AD", *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society* 10, no.3 (1932): 1-167.

Zainah, Anwar, *Legacy of Honour* (Kuala Lumpur: Yayasan Mohamed Noah, 2011).

ALTINCI BÖLÜM

YILDIZ FOTOĞRAF ALBÜMLERİNDE MALEZYA VE ENDONEZYA

Orhan M. Çolak¹

Yıldız Fotoğraf Albümlerinin büyük çoğunluğu Sultan II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı'nda teşekkül etmiş ve Sultan fotoğrafı bir tanıma ve tanıtma aracı olarak kullanmıştır. Sultan II. Abdülhamid Arşivi olarak da adlandırılan bu koleksiyonun orijinaleri bugün, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde (İÜ-NEK), negatif kopyaları ise İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Kütüphanesi ve Arşivi'nde bulunmaktadır.

Yalnız Türkiye için değil dünya fotoğrafçılığı için de değerli olan bu önemli koleksiyona, Osmanlı Devleti'nin resmî fotoğraf arşivi de denilebilir. Koleksiyon, 963 albüm içinde 38.599 görsel malzemedен oluşmaktadır. Bunlardan 911 albümde 36.565 fotoğraf, 52 albümde 2034 gravür bulunmaktadır. Fotoğraflardan 1.000 kadarı sonradan elle renklendirilmiştir.

Sultan Abdülaziz dönemine ait fotoğraf sayısı 300, Sultan Reşad dönemine ait fotoğraf sayısı yaklaşık 3000 kadardır. Bu fotoğraflar tespitlere göre 263 fotoğrafçı/fotoğrafhane tarafından çekilmiştir. 1862-1917 seneleri arasında çekilmiş olan bu fotoğraflar, ağırlık İstanbul ve Osmanlı toprakları olmak üzere Amerika'dan Japonya'ya 62 ülkeden 1460 yerleşim birimine aittir.²

Konumuz olan Malezya ve Endonezya bölgesinin fotoğraf tarihine göz attığımızda, fotoğrafın Louis-Jacques-Mandé Daguerre'in (1787-1851) icadı olarak Fransa'da duyurulduğu Ağustos 1839 tarihinde, bölgenin Hollanda sömürge yönetiminde olduğu ve fotoğrafçılığın da Batılılar aracılığıyla bölgeye geldiği ve yayıldığı görülmektedir.

1 Arşivci, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), orhanm.colak@gmail.com

2 Hidayet Y. Nuhoğlu-Orhan M. Çolak, "Osmanlı'ya Fotoğrafın Girişi", *Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları*, Adnan Genç-Orhan M. Çolak (yay. haz.), (İstanbul: İBB Kültür AŞ-IRCICA Yay., 2008), 44-46.

1840'ta Hollanda Koloniler Bakanlığı bölgenin antik eserleri ile doğal tarihinin fotoğrafla nasıl kaydedilebileceğini süratle görmüş ve bu konuda bir sağlık memuru olan Jurriaan Munnich'i (1817-1865) görevlendirmiştir. Bundan sonra özellikle Hollanda sömürge yönetiminin görevlendirdiği pek çok Batılı fotoğrafçı tarafından bölge fotoğraflanmıştır. Bunlar arasında Batavya'da (Cakarta) ilk portre stüdyosunu kuran Alman Adolph Schaefer (1820-1853), Belçika doğumlu Isadore van Kinsbergen (1821-1905), Woodbury & Page stüdyosunu kuran iki İngiliz, Walter Bentley Woodbury (1834-1885) ve James Page (1833-1865) sayılabilir.

1840'larda devletin fotoğraf sponsorluğu hâkimken, 1850'lerde stüdyo portrelerinin artan popüleritesi, bölgeyi ziyaret etmek için daha fazla sayıda gezici fotoğrafçı için bir pazar yaratmıştır. 1853'ün başlarında gezici fotoğrafçılar L. Saurman ve daha sonra C. Duben Batavya'yı ziyaret etmişlerdir. Batavya'da cam ve kâğıt üzerine fotoğraf üreten ilk fotoğrafçı Antoine Francois Lecouteux'du. Lecouteux, Isadore van Kinsbergen ile ortak çalışmıştır.

Fransız gezgin Kont Ludovic de Beauvoir, Fransız Kralı Louis Philippe'in torunu Penthièvre Dükü ile beraber 1865'ten 1867'ye kadar Avustralya, Endonezya, Siyam, Çin, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri'ni gezmişlerdir. Aralık 1866'nın başlarında bir hafta boyunca Cava'yı ziyaret etmişler, Beauvoir, Isadore van Kinsbergen'in Cava ve Bali prenslerinin portreleri de dâhil olmak üzere yerel olarak çekilmiş fotoğrafları toplamış ve bunları seyahatiyle birlikte üç cilt olarak *Voyage Autour du Monde Australie, Java, Siam, Canton, Pekin, Yeddo, San Francisco* adıyla 1867'de yayımlamıştır. Kitap Avrupa'da muazzam bir ilgiyle karşılanmış, bölgeye olan ilgiyi arttırmıştır.³

1857'de kurulan ve haklarında ileride daha detaylı bilgi vereceğimiz Woodbury & Page stüdyosu da yüzyılın sonuna kadar önemini sürdürmüştür. 1870'lerin sonunda, tüm büyük kasaba ve şehirlerde, hatta daha küçük yerlerde bile stüdyolar kurulmuştur. Yüzyılın sonunda "Woodbury & Page" firması düşüşe geçmiş, 1880'lerde kurulan Surabaya ve Batavya'da şubeleri bulunan "Charles & Vn Es" gibi daha büyük ve aktif firmalar popüler hâle gelmiştir.

19. yüzyılın son on yılında ve 20. yüzyılda da devam edecek bir eğilim olan yerli fotoğrafçılar da aktif hâle gelmiştir. Birkaç yerli fotoğrafçıdan biri, Yogyakarta Sultanı'nın fotoğrafçılığını da yapan Kassian Cephias (1845-1912) idi. Avrupalı olmayan fotoğrafçılar arasında, genellikle Singapur ve Hong Kong'dan gelen Çinliler muhtemelen en büyük gruptu. En başarılılarından biri Batavya'daki Tan Tjie Lan idi. Diğer önemli gruplar, Medan'daki Mazaraki gibi Japonlar ve Surabaya'da bir stüdyosu olan Onnes Kurkdjian (1851-1903) gibi Ermenilerdi.

3 <http://www.photo-web.com.au/gael/docs/Hoffotograaf.htm> [erişim tarihi 14.2.2022]. Kitabın Cava, Siyam ve Kanton'u anlattığı ikinci cildi, Sultan II. Abdülhamid tarafından *Seyahatname-i Cava, Siyam ve Kanton* adıyla (649 sayfa, resimsiz) Türkçeye de tercüme ettirilmiştir. Bkz., İÜNEK, TY. 5442.

Muhtemelen yukarıda saydığımız fotoğrafçıların çektiği ve Yıldız Koleksiyonu'nda yer alan Malezya ve Endonezya'ya ait fotoğraflar toplam 129 adettir. Bunlardan ilk grup, bölgenin Müslüman hâkimlerine ait fotoğraflardır.

Cohor Hâkimi Ebû Bekir Han'a (1833-1895) ait 779-86/7 numaralı fotoğraf, Sultan II. Abdülhamid'in Serfotoğrafî-i Hazret-i Şehriyariliğini yapmış olan Abdullah Biraderler tarafından Ebû Bekir Han'ın 1893'teki İstanbul ziyareti esnasında çekilmiştir. Bu ziyaretinde Ebû Bekir Han'a murassa Osmanî, yakını Muhammed es-Sakkaf'a birinci rütbeden Osmanî, kumandanı, doktoru ve kâtibine de çeşitli rütbelerde nişanlar verilmiştir⁴.

Resim 1: Cohor Sultanı Ebû Bekir'in 1893'teki İstanbul Ziyareti Esnasında Abdullah Frères Tarafından Çekilen Bir Fotoğrafı

(Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Kol., 779-86-7)

779-24 numaralı albümde yer alan 5 adet fotoğraftan⁵ 19 ve 21 numaralı fotoğraflar yine Cohor Hâkimi Ebû Bekir Han'a aittir. 20 numaralı fotoğraf Selangor Sultanı Abdüssamed (1804-1898), 22 numaralı fotoğraf Kutai (Kutay) Sultanı Muhammed Süleyman (1838-1899) ve 23 numaralı fotoğraf Sambas Sultanı II. Muhammed Seyfeddin'e (1866-1924) aittir. 21 numaralı fotoğrafta Ebû Bekir Han için merhum dendiğinden bu fotoğrafın tarihini 1895 civarı olarak tahmin edebiliriz.

4 BOA, İTAL., 19-30.

5 Bu 5 fotoğraf, Sultan II. Abdülhamid'in asker fotoğrafçılarından Albay Hüseyin Hüsameddin Bey tarafından kopya edilmiştir. Orhan M. Çolak, "Sultan II. Abdülhamid'in Fotoğrafçılarından Albay Hüseyin Hüsameddin Bey (1857-1904)", *Milli Saraylar*, 18 (2019): 43-44.

Resim 2: Selangor Sultanı Abdüssamed.

(Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Kol., 779-24-20).

779-56/17, 18, 20, 21 numaralı fotoğraflar da Malezya'da Penang şehrinin merkez ve kırsalına aittir. Fotoğraflar, Hamidiye Etfal Hastanesi Fotoğrafhanesi'nde görevli asker fotoğrafçılardan Albay Hüseyin Hüsameddin Bey tarafından kopya edilmiştir; özellikle 18 numaralı fotoğrafta "Hüsameddin" şeklinde imzası açıkça görülebilmektedir.

Bu fotoğraflardan ikinci grup fotoğraflar ise bir albümü teşkil eden fotoğraflardır. Bunlardan 91344, 91440 ve 91534 numaralı üç albümün büyük bir kısmı Malezya ve Endonezya ile ilgilidir.

91344 numaralı ve "Cava Yerlileri" başlıklı albümde 64 fotoğraf yer almaktadır. Bunlardan Yeni Gine (91344/12-13), Timor (91344/22) ve Siyam'a (Tayland) (91344/53-55, 60-62) ait toplam 9 fotoğraf dışındaki 55 fotoğraf Cava; Surakarta, Batavya (Cakarta), Semarang, Yogyakarta, Bandung, Bali, Borneo, Selebes, Sumatra, Krakatau, Ternate, Ambon, Açe ve Kutaraca (Banda Aceh) şehrine ait fotoğraflardır.

Resim 3: Surakarta Sultanı IX. Pakubuwono'nun Woodbury & Page Tarafından Çekilmiş Fotoğrafi

(Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Kol., 91344-27)

Bunların çoğu bölgenin sultan, asilzade, sivil halk, meslek grupları; çalgıcılar, çengiler, afyonkeşler, meyveleri, pirinç pişirme usulü, kumaş imali, tahtirevan, ormanlar ve kamıştan evlerine ait bölgeyi tanıtıcı, sosyokültürel içerikli fotoğraflardır. Bu fotoğraflar, ada sakinlerinin yaşamlarını bire bir yansıtmak yerine, Avrupalı fotoğrafçıların onları nasıl tasvir etmeyi amaçladıklarının bir kayıdır.

Bu albümde portre fotoğraflar çoğunluktadır. Surakarta (Sultan IX. Pakubuwono 91344/1, 6 ve 27), Kutai (Sultan Muhammed Süleyman'ın gençliği, 91344/29), Ternate (Gorontalo Racası Zainal Abidin Monoarfa, 91344/7) sultanları, Bali prensleri (91344/32) ve Pontianak şehzadesine (91344/2) ait portre fotoğrafları önemlidir. Fotoğraflar çekiliş tarzı olarak Abdülaziz dönemine ait olduğu hissini vermektedir. Albümün alt yazıları Osmanlı Türkçesidir. Mesela, Surakarta Sultanı'nın fotoğrafının altında Osmanlı Türkçesi ile "Cava'da Surakarta nam mahallin sultanı" yazılmıştır.

Bu albümün fotoğraflarını Avrupa'daki Europeana, Leiden Üniversitesi ve The Memory gibi web sitelerindeki çevrim içi dijital koleksiyonlar ile karşılaştırdığımızda yarısının Batavya'da yerleşik stüdyosu olan Woodbury & Page tarafından çekildiğini görüyoruz.⁶

Yogyakarta Sultanı VI. Hamengkubuwono'nun (1855-1877) üç kızına ait Woodbury & Page'in çektiği bir fotoğraf (91344/46), Hollanda Kralı III. William'a nişan takdim etmeye giden Mabeynci Ali Cevad Bey'in *Felemenk Seyahatnamesi*'nde de kullanılmıştır.⁷

Woodbury & Page, İngiltere'de doğmuş, Avustralya'da yaşayan ve Batavya'da bir fotoğraf stüdyosu kurmak için yola çıkan iki fotoğrafçıydı. Stüdyolarını 1857'de açan Walter Bentley Woodbury (1834-1885) ve James Page (1833-1865) Cava'da 20. yüzyıl başına kadar faaliyete devam eden bir stüdyo kurdu ve Endonezya'nın Hollanda sömürge döneminin en önemli stüdyolarından biri oldu. Firmanın kendine özgü zengin tonlu, ayrıntılı baskıları, günümüzde Cakarta ve 19. yüzyıl sömürge Endonezya'sının ana arşivi olarak varlığını sürdürmektedir.⁸ Woodbury ayrıca fotoğrafın çeşitli yönleriyle ilgili pek çok icat yapmıştır, en iyi bilinen icadı Woodbury tipi fotomekanik işlemdir.⁹

91440 numaralı "Sumatra ve Borneo'daki Kabileler" başlıklı albümde Açe ve Sumatra'ya ait 32 fotoğraf vardır. Fransızca ve Osmanlı Türkçesi alt yazılı bu albümde mevcut Açe'de Deli, Olele, Sumatra'da Labuan şehirlerine ait görüntüler ve ayrıca halka ait grup fotoğrafları önemlidir. Albümdeki modern binalar, hastaneler, köprüler, yollar ve demiryolları fotoğrafları bölgenin sömürgeci devleti Hollanda yönetiminin aldattıcı modern yüzünü, tütün tarlaları ve altın madenleri de gerçek yüzünü göstermektedir. Açe sultanlarına ait kabir fotoğrafları ilginçtir.

6 Europeana, Leiden Üniversitesi dijital koleksiyonlarını ve The Memory (Hollanda'daki yüzyü aşkın müze, arşiv ve kütüphaneden tablolar, çizimler; fotoğraflar, heykeller, seramikler, pullar, posterler ve gazete kupürlerini içeren) veri tabanını taradığımızda 91344 numaralı albümün 3, 7, 8, 14-16, 19, 20, 25, 27, 28, 30-32, 34, 35, 37, 40-42, 45-47, 50, 51, 53, 57-60, 63 olmak üzere toplam 31 fotoğrafının Woodbury & Page tarafından çekildiğini görüyoruz. Bkz., europeana.eu/en/collections/topic/48-photography; <https://geheugen.delpher.nl/en>; <https://digitalcollections.universiteileiden.nl/>

7 Ali Cevad, *Felemenk Seyahatnamesi*, İÜNEK TY. 5092, sayfa: XXII. Mabeynci Ali Cevad Bey (II. Abdülhamid'in son Mabeyn başkâtibi, 1856-1930), Hollanda Kralı III. William'a Sultan II. Abdülhamid'in imtiyaz nişanını takdim etmek üzere Bahriye Şurası Reisi Ferik Süleyman Paşa ile Kasım-Aralık 1883'te Lahey'e gitmiş ve dönüşünde Kral ile mülakatını ve seyahatini bu eserde anlatmıştır. Eserin arkasında Kral, Kraliçe, Lahey, Amsterdam ve Rotterdam'ın fotoğrafları, Lahey ve Amsterdam'ın planları ve Hollanda'nın haritası vardır. Ayrıca Batavya, Açe, Sumatra, Borneo, Timor, Yeni Gine'den şehir ve ahaliyle ilgili çizimler de bulunmaktadır.

8 <http://www.photo-web.com.au/gael/docs/WoodburyWalter.htm> [erişim tarihi 14.02.2022].

9 Alan F. Elliott, "Woodbury, Walter Bentley", *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*, ed. John Hannavy (New York: Taylor & Francis Group, 2008), 1509-1510.

Resim 4: Açe Sultanlarının Mezarları

(Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Kol., 91440-26)

91440/21 numaralı Riau-Lingga Sultanı II. Süleyman Bedrül Alemşah (ö. 1883) ve maiyetinin fotoğrafı da 1867'de Woodbury & Page stüdyosu tarafından çekilmiştir. Fotoğrafın üstünde Osmanlı Türkçesiyle "Felemenk'e tabi' Açe memleketinde Müslüman (Malay) kabilesi prenslerinden birinin maiyetiyle beraber çıkarttığı resmidir." ibaresi yazılmıştır.

Resim 5: Riau-Lingga Sultanı Bedrul Alemşah ve Maiyetinin Woodbury & Page Tarafından Çekilmiş Fotoğrafı

(Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Kol. 91440-21)

91534 numaralı ve “Maurice Grünberg’s Travels and the Bhoodha and Brama Tempel Ruins in Java” başlıklı albüm ise İstanbul doğumlu Doğu Hindistan araştırmacısı ve Oryantalist Maurice Grünberg tarafından hazırlanmıştır. Grünberg ve seyahatleri hakkında bu albüm dışında başka bir bilgimiz ve kaynağımız yoktur. Albümün başında kendi fesli fotoğrafı, Yeni Gine, Filipinler, Borneo, Sumatra ve Cava’daki seyahatleri ile ilgili 3 adet harita ile İngilizce bir fotoğraf listesi olmak üzere albümde 32 fotoğraf vardır.¹⁰ Fotoğrafların büyük bir kısmı Orta Cava’da Yogyakarta’daki Prambanan ve Borobudur tapınaklarıyla alakalıdır. Ayrıca Yogyakarta Sarayı ve bahçelerine ait fotoğraflar da vardır. Yogyakarta dışındaki tek fotoğraf, Surakarta’daki Mankunegaran Sarayı’na ait fotoğraftır.¹¹ Borobudur Tapınağı’nın heykelleri ve kabartmaları 1845’te Adolph Schaefer ve 1860’ın sonlarında Isadore van Kinsbergen tarafından da fotoğflanmıştır.

Resim 6: Oryantalist Maurice Grünberg’in Kişisel Albümündeki Fotoğrafı
(Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Kol., 91534-1)

10 İÜNEK’te kayıtlı numaralar ile albümdeki alt yazı listesi birbirine uymamaktadır. Hâlbuki fotoğraf altlarındaki orijinal numaralar liste ile uyumludur. Fotoğrafların orijinal listeye ve altlarındaki numaralara göre tekrar numaralandırılması gerekmektedir.

11 https://collectie.wereldculture.nl/?query=search=*TM-60005055#/query/5ffb9c0a-24ff-4b43-ba65-3973b101d49b [erişim tarihi 15.2.2022]. Hollanda Amsterdam’da bulunan Tropenmuseum Koleksiyonu’ndan olan bu fotoğraf, görüldüğü üzere Maurice Grünberg tarafından çekilmiştir. Grünberg fotoğrafları toplayıp bir albüm hazırlayarak bunları Sultan’a takdim etmiştir. Yıldız Koleksiyonu’nda belirli bir menfaat, rütbe veya nişan hedefleyerek takdim edilmiş böyle albümler vardır.

Fotoğrafların Yıldız Sarayı'na geliş şekli konusunda kesin bir bilgimiz olmamasına rağmen yukarıda bahsettiğimiz gibi bu fotoğraflar, Osmanlı-Hollanda ve Osmanlı-Cava ve Cohor veya diğer sultanlıklar arasında gidip gelen heyetler ve yapılan ziyaretler sonucu karşılıklı hediyeleşmeler şeklinde gelmiş olabilir. Ayrıca bölgeden İstanbul'a bilgi ve görsel malzeme akışı her zaman söz konusu olmuştur. Batavya Şehbenderliğinden zaman zaman Malayca kitap ve risalelerin¹² Kütüphane-i Umumi'ye (1885) ve Surakarta'da medfun Nakşi Şeyhi Abdurrahman'ın fotoğrafının da Hariciye Nezaretine¹³ (1905) gönderilmesi bu malzeme akışına güzel misallerdir.

Sonuç olarak Yıldız Fotoğraf Albümleri'nde yer alan Malezya ve Endonezya ile ilgili fotoğrafların çoğu, bölgenin sultanları, asilzadeleri, sivil halkı, çeşitli meslek grupları, inşa edilen yeni yapıları ve demiryolları, kırsal kesimlerdeki meyve ve pirinç tarlaları, geleneksel evleri gibi bölgeyi tanıtıcı nitelikte sosyokültürel içerikli fotoğraflardır. Aynı zamanda bu fotoğraflar, bölgedeki yöneticilerin siyasi hayatını, sivil halkın geleneksel yaşamlarını ve onların durumlarını gösteren tarihî kayıtlar niteliğindedir.

Sultan II. Abdülhamid devlet işlerinin yürütülmesinde sadece kendisine sunulan yazılı bilgi ve belgelerle yetinmemiş bir bilgi kaynağı olarak fotoğraflara da büyük önem vermiştir. Sultan vesveseli bir karaktere sahip olmasından dolayı 33 yıllık saltanatının büyük bir kısmında Yıldız Sarayı'ndan çıkmamış, ülkesini ve dünyayı fotoğraflar/albümler yoluyla tanımış, devlet yönetiminde aldığı kararlarda bu fotoğrafların etkisi olmuştur. Mesela 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nı adeta gün gün fotoğraflarla takip etmiştir. Bunda cephede fotoğraf çekmekle görevlendirdiği Albay Hüseyin Hüsameddin Bey ve ekibinin payı büyüktür.

Ayrıca Sultan Abdülhamid, bu fotoğraflardan Osmanlı basınında ve özellikle *Malumat* ve *Servet-i Fünûn* gazetelerinde yayımlanan fotoğraflar sayesinde kamuoyunu yönlendirmiş, özellikle ABD ve İngiltere'ye gönderdiği albümler ile Osmanlı Devleti'nin yurt dışında tanıtımını yapmayı amaçlamıştır.

Endonezya ve Malezya ile ilgili bu makaleye konu olan albüm ve fotoğraflar da şüphesiz, kendisinin uzaklardaki dindaşlarını tanımaya ve onun buralarla ilgili aldığı kararlarda etkili olmuştur.

12 Bunlar, iki cilt olarak Cava lisanında basılmış Batavya şehrinin ahvali ile Malay dilinde basılmış olan *Umeray-ı Hamse Hikayesi* adlı kitaplardır. BOA, MF.MKT. 85-97. Umeray-ı Hamse Hikayesi'nin Malaycadaki *Hikayat Pandawa Lima* olduğu tespit edilmiştir. Bkz., İsmail Hakkı Kadı-A.C.S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations* 1 (Leiden: Brill, 2020), 470.

13 BOA, HR.TH. 325-14.

BİBLİYOGRAFYA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

HR.TH. 325-14.

İ.TAL., 19-30.

MF.MKT. 85-97

İkincil Kaynaklar:

Ali Cevad, *Felemenk Seyahatnamesi*, İÜNEK TY. 5092

Collection of the Nationaal Museum van Wereldculturen (Tropenmuseum, Afrika Museum and Museum Volkenkunde) and the Wereldmuseum Rotterdam.

https://collectie.wereldculturen.nl/?query=search=* = TM-60005055#/query/5ffb9c0a-24ff-4b43-ba65-3973b101d49b

Çolak, Orhan M., “Sultan II. Abdülhamid’in Fotoğrafçılarından Albay Hüseyin Hüsameddin Bey (1857-1904)”, *Milli Saraylar* 18 (2019): 43-44.

De Beauvoir, Ludovic, *Voyages Autour du Monde (Seyahatname-i Cava, Siyam ve Kanton)*, translated into Turkish by İÜNEK, TY. 5442.

<http://www.photo-web.com.au/gael/docs/Hoffotograaf.htm>

Elliott, Alan F., “Woodbury, Walter Bentley”, *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*, Ed. John Hannavy, (New York: Taylor & Francis Group, 2008), 1509-1510.

Europeana, “Digital European Cultural Heritage Collection”, <https://www.europeana.eu/en/collections/topic/48-photography>

Kadı, İsmail Hakkı ve A.C.S. Peacock, *Ottoman-Southeast Asian Relations*, Vol.1, (Leiden: Brill, 2020).

Leiden University, “Digital Collections”, <https://digitalcollections.universiteiden.nl>.

Newton, Gale, “Walter B Woodbury: Woodbury in Indonesia”, <http://www.photo-web.com.au/gael/docs/WoodburyWalter.htm>.

Nuhoğlu, Hidayet Y. - Orhan M. Çolak, “Osmanlı’ya Fotoğrafın Girişi”, *Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları*, Ed. Adnan Genç-Orhan M. Çolak, (İstanbul: İBB Kültür AŞ-IRCICA, 2008), 44-45.

The Memory: <https://geheugen.delpher.nl/en>

ARAŞTIRMA ESERLER DİZİSİ

Aradaki uzak mesafeye rağmen, Hint Okyanusu vasıtasıyla eski Osmanlı coğrafyası ile Güneydoğu Asya bölgesi arasında tarih boyunca ticari, dinî, siyasi ve kültürel ilişkiler hep mevcut olmuştur. Bu ilişkileri ve iki dünya arasındaki bağlantıları konu edinen araştırma ve çalışmalar son dönemlerde giderek artmaktadır. Elbette ki bunda bilgi kaynaklarımızın çoğalmasının ve karşılıklı temasların önceki asırlara nazaran daha fazla gerçekleşmesinin de önemli katkısı vardır.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalar, Osmanlı-Güneydoğu Asya ilişkileri bağlamında çeşitli alanlarda farklı bilgi kaynaklarını da kullanarak daha spesifik araştırmalar yapılabileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bu iki farklı Müslüman coğrafyanın birbirleriyle olan ilişkileri ve etkileşimleri üzerine yapılan mevcut araştırmaların da Osmanlı dönemine ait Osmanlı Türkçesiyle yazılmış arşiv kayıtları, gazete ve dergi yazıları ışığında yeniden gözden geçirilerek yayınlar üretilmesi söz konusu olmuştur.

Bu kitap, yapılan bu çalışmaları ortaya koyarak, Osmanlı-Güneydoğu Asya ilişkileri bağlamında mevcut durumu ve nerede durduğumuzu göstermeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın bundan sonra yapılacak olan çalışmalara yön vereceği, genç araştırmacıları bu alanda teşvik edeceği ve ülkemiz ve bölge ülkeleri arasındaki günümüz ilişkilerine, kadim geçmişimiz vasıtasıyla katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

